

УКРАЇНА В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ З РОСІЄЮ

Процеси державотворення були доленосними для нашої країни впродовж усіх років незалежності. А особливо актуальними вони стали під час гібридної війни Росії проти України, коли вирішується: бути чи не бути Українській державі. Як слушно зауважив видатний український історик В'ячеслав Липинський, „без власної держави я собі ніколи не уявляв і тепер не уявляю можливості існування Української — не етнографічної маси — а Нації“¹.

Стан сучасного державотворення в Україні значною мірою зумовлений історичними обставинами, ментальністю нації, політичними традиціями. Тривале перебування в умовах безправного колоніального стану, під гнітом чужої або й ворожої влади, звісно, не сприяло формуванню в українців державницької свідомості. Навпаки, виробило стійке несприйняття влади взагалі, глибоке відчуження від державницьких інститутів.

У поєднанні з вродженим індивідуалізмом українців (візантійський літописець ще у VI ст. писав про наших предків, що кожен з них має власну думку і їм тяжко дійти згоди) це породжувало анархістські настрої, почуття безвідповідальності за долю своєї країни. Іван Мазепа писав: „Через незгоду всі пропали, самі себе звоювали“. І це засвідчують події Визвольних змагань 1917—1920 рр., періоду розбудови незалежної України.

І ще одна шкідлива спадщина — не завершено процес внутрінаціональної консолідації, що є наслідком тривалого розшматування українських земель різними окупантами. Відповідно зазнавали впливу на формування їх національної свідомості, державницького мислення, до певної міри змінювали психотип населення. Поділяй і владарюй.

Видатний український історик Михайло Грушевський наголошував: „Треба розвивати в усіх частинах українських земель почуття єдності, солідарності, близькості, а не роздмухування різниці, які їх ділять“.

Крім того, окупаційні режими свідомо гальмували творення національної політичної еліти. І з проголошенням української незалежності ми виявилися не готовими будувати власну державу. Пам'ятайте дуже показове звернення прем'єр-міністра України Л. Кучми на початку 1990-х років минулого століття до депутатів ВР України: „Скажіть мені, яку державу будувати?“

Не знали цього ні компартійні номенклатурники, ні патріотичні науковці, поети і письменники, ні дисиденти, які в концтаборах не могли опанувати складної науки державотворення.

Ось тому колишній секретар ЦК КПРС Л. Кравчук будував радянську демократичну республіку. Його наступник, колишній директор заводу, створив кланово-олігархічну державу. Спро-

би В. Ющенко щось змінити на жорсткий опір його соратників, „любих друзів“, і були безуспішними. А кримінальник-рецидивіст В. Янукович за своїми „поняттями“ почав формувати маріонеткову кланово-мафіозну державу, унікальну в світовій історії. З приходом В. Януковича до влади гібридна війна Росії проти України, яка доти мала здебільшого нерегулярний характер, стає системною та значно масштабнішою. І провадиться цілеспрямовано в усіх сферах життя: військовій, економічній, політичній, гуманітарній, дипломатичній, в системі державного управління, щоби пригальмувати процес розвитку країни і перетворити її на маріонеткову колонію Москви.

Згадаймо тогочасні Харківські угоди, які суттєво збільшили, на тривалий час, присутність російських військ у Криму, або агресивну політику деукраїнізації міністра освіти Д. Табачника, призначення на ключові посади в державі, насамперед у силових структурах, відвертих агентів Кремля, неймовірне зростання корупції, масштабне розкрадання національного багатства.

Як наслідок діяльності мафіозних кланів після Революції Гідності в Україні — суцільна руїна. Держава повністю розграбована. У бюджеті країни лише 108 тисяч грн — по 1 копійці на чотирьох українців. Унаслідок анексії Криму і Донбасу втрачено 20 відсотків економіки. Водночас попередні уряди залишили понад 70 млрд доларів боргу.

Паралізоване державне управління — президент і уряд втекли в Росію. Діє тільки парламент. Однак на всіх щаблях влади залишилося чимало проросійських чиновників і депутатів, представників п'ятої колони, яким чужа ключова ідея Революції Гідності: розбудова національної, європейської Української держави. Немає армії, міліції. Починається анархія. Вулиці Києва охороняє тільки самооборона Майдану. Знищено оборонний потенціал держави: попередники розпродали військову техніку, військово майно, зброю. Здавалось, ми приречені. Колапс неминучий. І в цих умовах, сподіваючись на швидку анексію України, Росія розпочинає проти нас війну.

До речі, всі роки незалежності Росія не залишала України поза своєю увагою, намагаючись тримати її в орбіті свого впливу. Навіть з початком збройної агресії Росії силові структури України ще тривалий час були під впливом нав'язаної ідеології „вічної дружби з Росією“, що паралізувало їх діяльність.

Виникає наймасштабніша за часи незалежності небезпека для самого існування української державності. Перед новим керівництвом країни постає надзвичайно складне завдання: утримати державу від внутрішнього розпаду і водночас відбити зовнішню агресію.

¹ Липинський В. Україна на переломі 1657—1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті.— Філадельфія, 1991.— С. 3.

Зміцнення національної безпеки

Завдяки нашій згуртованості, високому патріотизму, титанічним зусиллям добровольців, волонтерів, самооболізації влади і всієї нації вдалося зупинити збройну навалу потужного і підступного ворога та зберегти державу. Натомість Росія суттєво активізує іншу складову частину гібридної війни — інформаційну агресію для дестабілізації і розпаду країни.

Саме це тепер стає головною зброєю Кремля. Там вирішили, що розхитування України зсередини, провокування силового протистояння між українцями, ворожнечі дасть в кінцевому рахунку ефективніші результати, ніж військові методи. Тому тепер війна продовжується не так за територію, як за уми людей.

І в цьому російській пропаганді допомагають олігархічні ЗМІ в Україні, власники яких безпосередньо підпорядковані Росії або є агентами її впливу. Ці провідники московської ідеологічної агресії у вітчизняному інформаційному просторі, такі як „Інтер“, „News One“, „112“ та інші оголосили себе захисниками народу і паплюжать усе, що відбувається у нашій країні. Ретранслюють штампі російської пропаганди, сіють зневіру і хаос, нівелюють усі здобутки Євромайдану. Нещадно, здебільшого неправдиво критикуючи українську владу, особливо Президента, жодним словом не згадують злочини Януковича, який своїми діями спровокував російську агресію.

За таких обставин Нацрада з питань телебачення і радіомовлення, Міністерство з питань інформаційної політики мали б прискіпливіше відстежувати антидержавні прояви в засобах масової інформації і давати їм належну відсіч. В умовах зовнішньої і внутрішньої агресії така пасивність межує зі зрадою. Так ми ніколи не переможемо ворога. Адже Росія вже не дуже приховує свої наміри. Як пише російське „Независимое военное обозрение“ 7 вересня 2018 року: „[...] нашим врагом является сама Украина, врагом чрезвычайно опасным, несмотря на свою слабость [...] поэтому и нужно превратить ее в несколько небольших государств“.

У такій ситуації замість об'єднання усіх патріотичних сил, мобілізації суспільства як для відсічі ворога, так і для створення передумов для розбудови нової національної європейської держави посилюється внутрішнє протистояння. Розпадається демократична парламентська коаліція. Створюється безліч нових партій та організацій, які конкурують між собою. Починається непримиренна ворожнеча між вчорашніми союзниками, що, безумовно, ускладнює процеси державотворення.

Проте і в цих умовах Україна виходить з катастрофічної кризи.

Майже з нуля створено нові Збройні сили України, оснащені новітньою зброєю. Нині вони увійшли до десяти найсильніших армій Європи і займають найвищу позицію серед держав, що не є членами НАТО. Збройні сили України переведено на переважно контрактну форму комплектування. Усе це потребує величезних коштів. Обсяг фінансування сектора безпеки і оборони досяг небаченої цифри — 170,5 млрд грн або 5,1 відсотка ВВП, тобто збільшився у двадцяті рази.

Розвиток економіки

Останнім часом Україна не тільки пододала негативні наслідки діяльності режиму Януковича та агресії Росії, але й перейшла до економічно-

го зростання. Зокрема, доходи зведеного бюджету України, порівняно з 2013 роком, зросли у 2,3 рази, втричі збільшилися золотовалютні резерви, валовий внутрішній продукт зростає 11 кварталів поспіль після чотирнадцяти кварталів падіння. І це попри те, що у нас немає достатньої кількості газу, нафти, як має північний сусід. З нашої економіки вилучено для потреб фронту величезну кількість працездатного населення, здатного успішно творити нову державу. І головне — коли в Україні систематично знищувався у попередні роки військовий (та й економічний) потенціал, Москва натомість постійно нарощувала своє озброєння і нині вона має найбільшу у світі військову потугу.

Незважаючи на воєнні дії та агресію Росії, провокативну діяльність антиукраїнських сил, наша держава не припиняла виплачувати пенсії, соціальні допомоги та заробітну плату бюджетникам. Вдвічі збільшено мінімальну заробітну плату. В Україні з'являються нові робочі місця, будуються заводи, приходять іноземні інвестори. Зокрема, тільки за три роки після Євромайдану побудовано понад двісті нових заводів і близько 30 сонячних електростанцій. Значно вищими темпами відбувається будівництво та ремонт доріг. Якщо на це у 2015 році було витрачено 6 млрд грн, то у 2018 році — понад 40 млрд грн.

Україна стає енергетично незалежною країною. Вже понад два роки ми не купуємо газ у Росії. Майже вдвічі зріс товарообіг України з Європою. Загалом країна значно поліпшила свої позиції у світових економічних рейтингах. Піднялася в індексі ведення бізнесу з 112-го місця на 71-ше.

Розбудова Української національної держави

Після десятиліть олігархічно-радянської держави почали будувати українську Україну. Серйозні зміни сталися в процесі декомунізації й деколонізації, розширено україномовний інформаційний та культурний простір. Тепер загальнонаціональні канали зобов'язані не менш, ніж 75 відсотків мовлення вести українською мовою. Зокрема, частка україномовних пісень в ефірі, порівняно з 2013 роком, зросла від 2 до 54 відсотків, тобто у 27 разів. Відродилося українське кіно та книговидавництво. Перейменовано близько однієї тисячі населених пунктів, десятки тисяч вулиць отримали нові назви. Демонтовано близько 2,5 тисячі пам'ятників Леніну та іншим діячам радянської епохи.

Запроваджено низку нових свят на заміну анахронічним радянським. Встановлено державне свято День захисника України (14 жовтня). Започатковано відзначення Дня Героїв Небесної Сотні (20 лютого) і Дня Гідності та Свободи (21 листопада), встановлено, як у Європі, День пам'яті та примирення (8 травня). В Україні на державному рівні вшановують річницю від народження провідних діячів національно-визвольних змагань.

Законодавчо прийнято гасло „Слава Україні — Героям Слава“ як військове вітання. Відійшли у минуле радянські символи, назви й почесні найменування — Україна повертається до справжньої національної історії та видатних постатей її минулого. Прийнято Закони України „Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті“, „Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки“. Верховна Рада схвалила надання бійцям УПА статусу учасників бойових дій та всім, хто брав участь у боротьбі за

незалежність у ХХ ст. Прийнято постанову ВР про взяття за основу проєкту Закону України про забезпечення функціонування української мови як державної.

Створено після сотень років єдину Помісну православну церкву, що є визначною історичною подією в житті української нації і держави, остаточно звільняє українців як від політичного, так і від духовного поневолення.

Створення міжнародного антиросійського фронту

Вперше за сто років національно-визвольних змагань українців зусиллями Президента, Верховної Ради, уряду України саме тепер вдалося сформувати міжнародний фронт протистояння Росії (раніше ми не змогли здобути незалежність, бо не мали підтримки інших держав). Вперше в історії України нас підтримує увесь цивілізований світ: ЄС, США, НАТО, ООН і багато інших країн та світових організацій.

Європейський вибір

Значні досягнення у міжнародній політиці. Запроваджено безвіз з країнами ЄС, що дало змогу українцям нарешті подорожувати Європейським Союзом та іншими країнами Шенгенської угоди без віз, почала діяти Угода про асоціацію з ЄС, за яку люди вийшли на Євромайдан.

Лідери Європейського Союзу та США, інших країн-союзників постійно відзначають, що останнім часом Україна наблизилася до Євросоюзу більше, ніж за всі роки незалежності. Як відзначив глава представництва ЄС в Україні Хюг Мінгареллі „Впродовж останніх чотирьох років завдяки нинішньому політичному керівництву держави в Україні у різних сферах досягнуто значного прогресу“.

Україна домоглася найвищого рівня співпраці з НАТО. І закріпила цей курс законодавчо як пріоритетний. Економіку країни переорієнтовано на Захід.

Реформи і боротьба з корупцією

Завершено перший етап реформування правоохоронних органів. Створено незалежні органи, покликані боротися з корупцією: Національне антикорупційне бюро, Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру, Державне бюро розслідувань. Розпочато децентралізацію влади, судову, медичну, освітню і пенсійну реформи.

Таких радикальних змін не було за всі попередні роки незалежності. США, Євросоюз високо оцінюють реформи в Україні.

За ці п'ять років ми ще не змогли, звісно, досягти європейських стандартів життя. Адже цей процес об'єктивно складний і тривалий. Допущено чимало помилок. Зрештою, сама Європа довго йшла до нинішнього стану через революції, економічні і політичні кризи, війни.

Та найголовніше — процес змін суттєво гальмується успадкованою корупцією, антидержавними діями реваншистських сил, протидією олігархату. Це особливо видно на прикладі реалізації однієї з найважливіших та загалом ефективних реформ — реформа децентралізації влади, розширення прав і повноважень територіальних гро-

мад. Вона вже дала помітні результати. Різко зросли надходження до місцевих бюджетів, внаслідок чого в регіонах значно збільшилися можливості для будівництва доріг, ремонту шкіл та лікарень, відновлення інфраструктури. Однак і ці позитивні здобутки представники прокремлівських сил намагаються використати задля руйнування соборності, унітарності державності. Досить часто з'являються самодіяльні активісти „громад“, які заперечують легітимність Української держави і оголошують себе цілком незалежними територіальними одиницями. На протигагу засадничим принципам чинної реформи деякі фейкові територіальні громади пробують замінити собою державу: виготовляють свою гербову печатку, збирають податки для себе, натомість закладають не платити їх до державного бюджету. А деякі псевдопредставники „громад“ навіть формують власні органи управління.

Така діяльність, безперечно, спрямована на федералізацію, роздроблення країни на автономні утворення, які мають стати легкою здобиччю окупантів, безправною вотчиною олігархів.

Попри видимий поступ країни олігархічні ЗМІ, окремі політичні діячі, реваншистські сили масово культивують суспільне невдоволення, яке щороку зростає. Спекулюють на тому, що процес позитивних змін відбувається повільніше, ніж очікували люди. Якщо, наприклад, у 2017-му песимістичні настрої мало 69, то у 2018-му — 73 відсотки („Демократичні ініціативи“). Лунають заклики відмовитися від курсу в Євросоюз і НАТО, відновити позаблоковість, багатовекторність, встановити „мир будь-якою ціною“ і т. ін.

Мета цієї антиукраїнської кампанії — сіяти зневіру, розбрат, протистояння в суспільстві. Вихід тільки один — мобілізація, об'єднання усіх сил на відбиття зовнішньої і внутрішньої агресії. Війна має стати всенародною. Слід концентрувати національну енергію на розбудову європейської держави, а не на взаємопоборювання.

Серйозним викликом для долі країни стане нинішня виборча кампанія. Вона визначить шлях подальшого розвитку української державності: продовжимо євроатлантичну інтеграцію чи країна відновить свій східний вектор. Тому Росія, безперечно, спробує використати цей фактор у своїй підривній діяльності, посилить інформаційну і диверсійну діяльність з метою ще більшої дестабілізації, створення хаосу в країні, що мало би призвести до розпаду держави зсередини і перетворити Україну на колонію Росії.

Чи гідно ми пройдемо це справді історичне випробування, залежить від кожного з нас, нашої громадянської позиції. І роль наукової інтелігенції як еліти, провідників нації, може бути вирішальною. Тож не можемо сьогодні стояти осторонь життєво важливих проблем державотворення, захисту країни.

Підтримаємо у цей складний час звернення до українців наших моральних авторитетів, інтелектуалів з групи „Першого грудня“: „Не зневірюватися і берегти єдність... Втративши єдність, ми не лише не зможемо змінити суспільство, а й стаємо легкою здобиччю консолідованого ворога“.

Володимир ПАРУБІЙ

РЕЛІГІЙНА СИТУАЦІЯ ТА ПОРУШЕННЯ СВОБОДИ ВІРОСПОВІДАННЯ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ ДОНЕЧЧИНИ (2014—2018)

У березні 2014 року проросійські бандугруповання за підтримки російських військових захопили контроль над кількома містами в Донецькій та Луганській областях та проголосили створення квазідержав ДНР та ЛНР. У відповідь на ці дії українська влада оголосила про початок антитерористичної операції в регіоні. Так почався період тяжких випробувань для нашого народу, який не оминув і сферу релігійної свободи.

На початку 2014 року на Донеччині було зареєстровано 1797 релігійних організацій. Християнські спільноти становили на той час 91,5 відсотка усієї релігійної мережі регіону. Релігійні організації УПЦ (МП) становили 42,4 відсотка загальної кількості зареєстрованих релігійних організацій.

У травні 2014 року т. зв. ДНР проголосила православ'я Московського патріархату головною релігією регіону. Протизаконні озброєні бандугруповання під прапорами російської православної армії, „Всеволокого войска донского“ та інших формувань, відкрито висловлюючи свою належність до російського православ'я, почали „хрестовий похід“ Донбасом. Відомо, що частина священників УПЦ МП так чи інакше підтримувала ці протизаконні військові угруповання в їхній кампанії проти представників протестантських, євангельських і католицьких церков та православних вірян, які не визнають Московського патріархату.

Ще до початку ескалації конфлікту російські медіа просуvalи ідеї сепаратизму в регіоні, апелюючи до міфу про заборону російської мови, культури та православ'я Московського патріархату. І сам початок конфлікту пов'язаний безпосередньо з прямим ідеологічним і військовим втручанням Росії. Всі так звані сепаратистські виступи навесні 2014 р. були очолені озброєними російськими бойовиками та російськими військовими розвідниками. У процесі документування військових злочинів у регіоні було зібрано численні свідчення на підтримку цих тверджень.

Християни регіону разом із мусульманами, юдеями та представниками інших конфесій не залишилися осторонь цих складних процесів у сучасній історії нашої держави. Відчуваючи свою відповідальність за долю не тільки регіону, але й усієї країни, духовні лідери та активні вірні більшості християнських організацій, за винятком УПЦ МП, 13 лютого 2014 року оголосили про створення Ради церков та релігійних організацій Донецької області. Так формується перший в регіоні майданчик для діалогу, взаємоповаги і спільних проєктів релігійних організацій, громадськості, органів місцевої влади та самоврядування в умовах конфлікту,

що набуває обертів. На базі цієї платформи формуються та об'єднуються духовні лідери регіону та активісти, проводяться „круглі столи“, прес-конференції, створюються відповідні документи.

На початку березня ситуація в регіоні різко погіршується. 6 березня 2014 року у Донецьку відбулось організаційне засідання Ради церков і релігійних організацій Донецької обл., на якому ухвалено Звернення до народу України з закликом до миру, єдності та взаємопорозуміння¹.

З 4 березня 2014 р. за рішенням Ради християнських церков Донеччини і Ради церков та релігійних організацій Донецької обл. розпочався Міжконфесійний молитовний марафон за єдність, мир і згоду в Україні „Молись за Україну“. Кожного дня на площі Конституції в Донецьку відбувалася спільна молитва вірян різних конфесій та людей доброї волі за мир і єдність і територіальну цілісність України. На площу виходили пастори, священники і віряни УПЦ КП, УГКЦ, РКЦ, Церкви Божої, Церкви Христової, ХВС, ЄХБ, ДУМУ „Умма“ тощо.

14 березня 2014 року у прес-центрі Донецької облдержадміністрації відбулася прес-конференція Ради церков і релігійних організацій Донецької обл. зі Зверненням до народу України стосовно подій, що відбуваються в нашій країні². Текст, з яким звернулася Рада церков і релігійних організацій до народу України, мав винятково характер заклику до миру і єдності в країні³. Але ситуація різко погіршилася.

Проаналізувавши ситуацію за станом релігійної свободи на окупованих територіях Донецького регіону і правопорушень щодо релігійних організацій та вірян у цьому регіоні, можна виокремити три етапи її розвитку.

Перший етап: весна 2014 року — весна 2015 року. На цьому етапі домінують і все контролюють проросійські бойовики та російські військові. Період характеризується особливою жорстокістю до всіх вірних, що не є парафіянами УПЦ МП. Відбувається захоплення молитовних будинків, духовних навчальних закладів, майна, а також інші екстраординарні порушення прав людини і свободи совісти (безсудні арешти, позбавлення волі, катування, страти, зникнення людей, утримання під вартою тощо).

Особливою жорстокістю у цей період відзначаються козаки „Всеволокого войска донского“ (батальйону, який створено з козачих формувань Росовської та інших областей Росії), бойовики Руської православної армії (військове угруповання, яке сформувалося у лютому 2014 року, а очолив його колишній російський офіцер Ігор Гіркін (Стрел-

ков)), „Востока“, „Оплота“, горлівського бандита Беса (Безлера). Ідеологічно їх всіх об'єднував концепт „Руского міра“, захист канонічного православ'я Московського патріархату та сильні антизахідні й антиукраїнські настрої. На цій основі виникло небезпечне поєднання радикалізму, насильства в імення Бога та загальна безкарність перед законом, що досить ефективно приховувало справжні політичні наміри Росії за воєнним конфліктом.

Саме в цей період більшість керівників релігійних організацій регіону та активні віряни покинули окуповану Донеччину, і велика частина громад вимушена припинити свою діяльність. Під загрозою для свого життя та здоров'я опинились майже всі релігійні громади й активні віряни різних конфесій. За інформацією УПЦ КП, окуповану територію в цей період покинули всі священники на чолі з архієпископом Донецьким і Маріупольським Сергієм. З регіону виїхали всі священники та більшість вірних Римо-католицької церкви, майже всі авторитетні служителі церков ХВС та інших конфесій хрещених Духом Святим тощо.

На окупованих територіях Донеччини цілеспрямовано викрадали пасторів і священників, їх жорстоко допитували і піддавали тортурам. Відбувалися також масові захоплення храмів і молитовних будинків, їх руйнування тощо. З цього приводу Рада церков і релігійних організацій Донецької обл. зробила відповідну заяву⁴.

16 травня у Слов'янську терористи захопили єпископа євангельського об'єднання „Церква Божа України“ Олексія Демидовича та біля 7 годин утримували його в підвальному приміщенні будівлі місцевого СБУ. До того ж терористи ДНР кілька разів вторгалися до молитовного будинку релігійної громади „Добра звістка“ у Слов'янську, старшим пастором якої є О. Демидович, з метою використання її як вогневої позиції снайперів.

Наймасштабніший напад стався 23 травня. Близько 2-ї год. дня 15 озброєних людей в масках розібрали намет молитовного марафону та викинули його в річку. Вони забрали техніку: мікрофон, колонки, акумулятор та ін. Погрожували розстріляти людей, якщо вони знову вийдуть на публічну молитву. Після нападу Сергій Косяк, один з організаторів молитовного марафону, поїхав до Обласної державної адміністрації на перемовини, де був захоплений у полон. Після допиту та побиття Сергія відпустили. На своїй сторінці у фейсбуці він написав: „Молитовний марафон — це не просто молитва, це об'єднання зусиль Церков різних конфесій, громадськості та небайдужих людей на оздоровлення нашої улюбленої країни“⁵.

25 травня бойовики ДНР вирішили „націоналізувати“ протестантський молитовний будинок у м. Горлівці. У будівлі, де раніше розташовувалася релігійна громада „Церква Христова“ і Біблійний інститут „Беар Веллі“, загарбники влаштували свій штаб, а вірних виставили на вулицю.

27 травня опівдні польського католицького священника о. Павла Вітека викрали проросійські сепаратисти у Донецьку під час вуличної молитви. Він прибув у місто для участі в екуменічному мо-

лебні на площі Конституції, де щодня відбувається молитва за мир в Україні. Визволяти священника до Донецька поїхав єпископ-помічник Харківсько-Запорізької дієцезії Римо-Католицької Церкви Ян Собіло та консул Польщі у Донецьку Якуб Волонсевич. За результатами переговорів терористи ДНР відпустили о. Павла Вітека, після того як він майже добу провів у підвалі донецького СБУ, захопленого бойовиками. Єпископ Ян Собіло розповів Радіо Ватикан, що діяльність сепаратистів на Донбасі щодня погіршує ситуацію зі свободою віросповідання. „Ситуація стає щораз важчою кожного дня. Повстанці та сепаратисти паралізували місто. У Краматорську кілька днів тому з автомата обстріляли каплицю. Вікна розбиті, віряни бояться прийти на Службу Божу. Священик, навіть якщо б вірні зібралися, не може дістатися туди, бо ця частина міста оточена. Така ж ситуація у Луганську, Донецьку, Слов'янську, Горлівці“, — заявив католицький єпископ⁶.

8 червня під час святкового богослужіння на честь свята Трійці бойовики під командуванням росіянина Ігоря Гіркина (Стрелкова) викрали родину пастора євангельської церкви „Преображення Господнє“ (м. Слов'янськ) Олександра Павленка і його синів — Альберта та Рувима, а також служителів церкви Володимира Величка та Віктора Бродарського. Бойовики викрали також їхні автомобілі. За свідченням одного з заступників прокурора Слов'янська, якому вдалося втекти з полону ДНР, служителів катували представники т. зв. Русської православної армії, а потім розстріляли вже наступного дня, 9 червня. Після цього тіла спалено у машині, щоб інсценувати їхню смерть нібито від обстрілу української армії. „Тіла загиблих були поховані терористами в братській могилі на території дитячої лікарні Слов'янська разом з двома десятками трупів терористів“, — повідомив радник голови МВС України Антон Герашенко.

3 липня терористи ДНР у Донецьку захопили у полон греко-католицького священника Тихона (Сергія) Кульбаку. До цього йому не раз погрожували, зокрема написами з фашистською символікою був пошкоджений його автомобіль. Лише 14 липня священника звільнили з полону бойовики, але завдали шкоди його здоров'ю.

8 липня терористи викрали в Донецьку священника УПЦ Київського патріархату протоієрея Юрія Іванова. „Раніше сепаратисти приїжджали до цього священника і вимагали, щоб він від свого імені викликав до себе додому під приводом нагальної потреби архієпископа Донецького УПЦ КП Сергія (Горобцова) — очевидно, з метою подальшого викрадення“, — повідомив архієпископ УПЦ КП Євстратій (Зоря). Після трьох тижнів полону, 30 липня, священника звільнено і перевезено до безпечного місця.

9 липня озброєні бойовики т. зв. ДНР захопили Донецький християнський університет, його корпуси та гуртожитки і зачитали наказ: у зв'язку з військовим становищем ДХУ переходить у розпорядження військових підрозділів ДНР разом з усім майном, технікою і іншим, а тим, хто не під-

¹ Донецкие религиозные организации выступили против раскола Украины.— [Електрон. ресурс].— Режим доступу: <http://baznica.info/article/doneckie-religioznye-organizacii-vystupili-protiv-/>.

² Прес-конференція представників Ради церков і релігійних організацій Донецької області (РЦіРОДо). Звернення до народу України.— [Електрон. ресурс].— Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=eazmETbQ3o&feature=share>.

³ Прес-конференція Ради церков і релігійних організацій. 14.03.2014.— [Електрон. ресурс].— Режим доступу: http://csr.org.ua/news/10-news/230-2014_03_14_press.html.

⁴ Заява Ради церков і релігійних організацій Донецької області у зв'язку з подіями біля Донецької синагоги.— [Електрон. ресурс].— Режим доступу: <http://catholicnews.org.ua/zayava-radi-cerkov-i-religiynih-organizaciy-doneckoyi-oblasti-u-zv'yazku-z-podiyami-bilya-doneckoyi>.

⁵ У центрі Донецька 90 днів поспіль люди моляться за мир і єдність України.— [Електрон. ресурс].— Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/national_religious_question/56640/.

⁶ Терористи ДНР викрадають, катують та погрожують віруючим на Донбасі.— [Електрон. ресурс].— Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1430%3A1&catid=34%3AA&Itemid=61&lang=uk#U4gHfGAoh64.facebook.

кориться, загрожує військово-польовий суд. Про це повідомив экс-ректор ДХУ Михайло Черенков. Він додав, що мешканців гуртожитків і співробітників університету вигнали, а наступного дня дозволили вивезти комп'ютери, документи та особисті речі. Зараз там міститься база військ ДНР спеціального призначення „Оплот“.

Загальна атмосфера у Донецьку змінилася після того, як Ігор Гіркін, колишній офіцер розвідки Росії, котрий командував протизаконно сформованими силами в Слов'янську, утік у Донецьк у липні 2014 р. та став „міністром оборони“. Багато аналітиків зауважило, що якщо до цього релігія як єдиний мотив для переслідувань не був нечітким, то зі встановленням нового режиму в Донецьку стало зрозумілим, що будь-яка людина, яка не визнає православ'я Московського патріархату, вважатиметься ворогом. Багато пасторів також погоджуються, що до прибуття Гіркина вони могли знайти певний компроміс із місцевими бойовиками, оскільки знали багатьох особисто.

15 липня викрадено римо-католицького священика о. Віктора Вонсовича, настоятеля парафії Пресвятого Серця Ісуса Христа у Горлівці на Донеччині, донецького декана РКЦ, який також був учасником Молитовного марафону. Бойовики затримали його на одному з блокпостів поблизу Горлівки й утримували у захопленій будівлі СБУ. Звільнили священика з полону лише 25 липня, попередивши: якщо він повернеться у Горлівку, то буде розстріляний. „Сьогодні вже полюють на католицьких священиків“, — заявив єпископ Станіслав Широкоградюк, Ординарій Харківсько-Запорізької дієцезії РКЦ. За його словами, відбувається багато провокацій проти мирного населення, і духовенство робить все, щоб рятувати людей.

8 серпня було заарештовано пастора служіння у в'язницях і координатора Молитовного марафону Олександра Хомченка, а також Валерія Якубенка (ХВС) та Роксолану Швайку (УПЦ КП) після завершення молитви на пл. Конституції у Донецьку. О. Хомченка бойовики вивезли в м. Макіївку та висунули йому звинувачення в організації несанкціонованих зібрань, допомозі українській армії та залученні людей до секти. Викрадачі дали Олександрові чітко зрозуміти, що „на цій землі має бути лише одна релігія“. Чотири дні його жорстоко били та катували. „Вони підвісили мене за гачок й одягнули на голову протигаз. Вони стискали отвір у кінці трубки, блокуючи потік повітря, щоб я не міг дихати. Коли я непритомнів, то відкривали отвір та покривали його тканиною, змоченою в етанолі. Я робив глибокий вдих, адже був на межі втрати свідомості, і відчував вогонь у грудях. Я кашляв та задихався від нестачі свіжого повітря. Тоді вони знову починали мене бити кийками по грудях і спині. Це повторювалося знову й знову“. Пастора також виводили для розстрілу — популярного методу катувань серед проросійських бойовиків за свідченням багатьох постраждалих.

Після цього бойовики заборонили під страхом розстрілу збиратися публічно на Молитовному майданчику, на якому молитва проходила вже понад 150 днів. Відтоді Молитовний марафон продовжив свою діяльність у підпіллі. Багато служителів розпочало волонтерську діяльність. Після 270 днів молитви поліція ДНР, за інформацією „свідомих громадян“, розігнала тих, хто ще збирався нелегально. З-поміж організаторів марафону п'ятнадцять осіб побували в полоні, де їх били і катували. Найбільше пробув у полоні І. Козловський (700 днів).

Отже, на початку російської агресії більша частина релігійних організацій найбільших конфесій регіону не тільки активно виступили як патріоти на підтримку конституційної єдності України, але й саме вони зазнали переслідувань, утисків, арештів, втратили майно, а найбільш активні віряни вимушені були покинути окуповані території. Тільки УПЦ МП з цілком зрозумілих причин стала панівною конфесією на теренах т. зв. ДНР.

Другий етап: літо 2015 р. — літо 2016 р. Цей період характеризується тим, що контроль за діяльністю релігійних організацій регіону починає здійснювати т. зв. міністерство державної безпеки ДНР (аналогічно і в ЛНР). Воно створює систему спостереження за громадянами і вірянами, зокрема мережу інформаторів, обмежує або повністю забороняє евангелізаційну та місіонерську діяльність християнських церков. За ініціативою МДБ починають організовувати т. зв. антисектантські протести серед населення. І в цей період тривають арешти, зникнення людей, переслідування за релігійними ознаками всіх вірян, окрім вірних УПЦ МП.

27 січня 2016 року мене заарештувало т. зв. МГБ ДНР і кинуло до „підвалу“, де були інші ув'язнені з різних приводів. Це були не тільки політв'язні, яких затримували за їхні переконання, та віряни, що були репресовані за ознакою належності до тих чи інших конфесій. Серед ув'язнених були різні люди: від бізнесменів, у яких забрали майно, автівки і бізнес — до пересічних громадян, на яких писали доноси або вони просто не сподобались окупантам. І всі вони, як і я, пройшли через катування, через різні тортури у вигляді побиття, використання електричного струму, електрошокерів, розстрілів тощо. Окупаційна влада фабрикувала і продовжує фабрикувати різні карні справи проти громадян України за їхні переконання, засуджуючи їх квазісудовою системою до різних термінів ув'язнення.

Третій етап розпочався орієнтовно з літа 2016 року. Саме в цей період створюється квазінормативна система з контролю за діяльністю релігійних організацій. „Офіційно“ вводиться поняття „секта“. Тривають арешти вірян і захоплення молитовних будинків. Найчастіше репресують Свідків Єгови, вірних протестантських церков, УГКЦ та УПЦ КП. Заборонено будь-яку евангелізацію. Релігійна ситуація в умовах військового конфлікту, який продовжується, надзвичайно складна. Лише УПЦ МП має привілеї. На окупованих територіях призупинили свою діяльність громади УПЦ КП (залишилися три священики та один дякон, а громади перебувають у нелегальному становищі), УГКЦ (служить лише два священики у Донецьку), РКЦ (одна громада). Серед протестантських церков найменше постраждали громади ЄХБ та Біблійної церкви України. П'ятидесятницькі церкви зменшилися на третину. Майже припинили свою діяльність спільноти ЦІХСОД, Церкви Христової, всі нові релігійні рухи, будисти тощо. Свідки Єгови, як і низка інших релігійних організацій, перейшли на підпілля діяльність.

Релігійні організації різних конфесій на окупованих територіях Донеччини за своєю позицією до проросійських сепаратистських сил та російських окупантів становлять три групи:

1. Проросійська позиція. Це релігійні організації, які від початку російської агресії стали на захист цілісності України: УГКЦ, РКЦ, УПЦ КП, Церква Божа, ХВС, УХЄЦ, Церква Христова, Духовне управління мусульман України „Умма“ (на

чолі з муфтієм Саїдом Ісмаїловичим), будійський орден Ніпподзан Меходзі, Об'єднання юдейських громад Донбасу (Хабад Любавич) тощо.

2. Проросійська позиція і підтримка сепаратистів. Це насамперед УПЦ (МП), що проявилось у хресних ходах на підтримку сепаратистів; участь у масових сепаратистських заходах; участь у незаконному референдумі щодо утворення т. зв. ДНР; освячення та участь у масових заходах окупаційної влади тощо. До цієї групи належать і два мусульманські об'єднання, які традиційно зорієнтовані на Росію (Духовний центр мусульман України на чолі з Рашидом Брагіним та Всеукраїнське об'єднання мусульман „Єднання“ на чолі з Рінатом Айсіним).

3. Позиція вимушеної колаборації. Це громади АСД, ЄХБ, Біблійна церква України, Міжнародне товариство свідомості Крішні, Духовне управління мусульман України (на чолі з муфтієм Ахмедом Тамімом).

За час існування квазідержавного утворення ДНР створена тоталітарна система контролю за діяльністю релігійних організацій та переслідування за той чи інший світоглядний вибір або релігійні погляди. Репресивна система складається з таких силових структур т. зв. ДНР, як МДБ (яка підпорядкована ФСБ Росії), поліція та прокуратура. Судова система несамостійна і лише виконує вказівки МДБ або прокуратури. Арешти і затримання людей, як і продовження терміну затримання, відбуваються без будь-якого рішення суду. Впродовж всіх років існують незаконні місця утримання людей („підвали“, „ями“, концтабори тощо), де заручники можуть перебувати місяцями і навіть роками в умовах, які не придатні для життя. Всі ув'язнені, до яких не допускаються як міжнародні, так і українські гуманітарні місії, піддаються

тортурам. Катування бувають довготривалими і різноманітними, а саме: побиття різними предметами, використання електричного струму, електрошока, військового телефона, душіння, розстріли, виривання нігтів, вибивання зубів тощо. Є випадки сексуального гвалтування. Все це супроводжується моральним і психологічним тиском.

Отже, віряни, які не є парафіянами УПЦ МП, що живуть на території воєнного конфлікту в Україні, зазнають широкомасштабних та систематичних переслідувань силових структур т. зв. ДНР. Оскільки переслідування за релігійною ознакою тісно переплетені з переслідуваннями за політичними поглядами, багато вірян репресовано саме за політичною ознакою. Переслідування за релігійними переконаннями є добре скоординованою політикою та мають сильний православної проросійський підтекст. Масштабність та інтенсивність репресій, які відчуває на собі все населення окупованих територій українського Донбасу, особливо віряни різних релігійних організацій, достатні, щоб визначити їх як злочини проти людяності, згідно з визначенням міжнародного права.

На окупованих територіях українського Донбасу на сьогодні мешкає приблизно 3 млн людей. Це громадяни України, але вони вимушені підкорятися чинному на цих територіях квазізаконодавству, бо інакше вони будуть репресовані. Тому, незважаючи на те, що будь-який нормативний акт цих квазіутворень є незаконним, цей факт є несуттєвим, з практичного погляду, для людей, що мешкають на невідконтрольній Україні територіях. Це повною мірою стосується і діяльності релігійних організацій, які вимушено стали заручниками ситуації, що склалася.

Ігор КОЗЛОВСЬКИЙ

„МОВНА” ПОЛІЦЯ ЧИ МОТИВОВАНІ ВІТУЗІАСТИ? (АБО „РУССКИЙ МИР” В УМОВАХ КИЄВА, ОДЕСИ ТА ІНШИХ ВЕЛИКИХ МІСТ)

Темпи національного відродження значною мірою залежатимуть від мовних тенденцій в столиці та в інших великих містах України. Село, зрозуміло, нас уже не врятує. А що робиться в містах — всім відомо. Для експерименту вирішив вивчити ситуацію з вивісками біля станції метро „Академістечко“. Що вхопив погляд, те й зафіксував, пройшовши якихось 50 метрів. Картина не надто оптимістична. Враження таке, ніби перебуваеш не в столиці, а в Маріуполі чи в Краматорську. Російська явно домінує: „Шаурма. Чай. Кофе. Колбаска охотничья в лаваше“. Інший кіоск: „Напитки. Табак“, далі „Парикмахерская на ходу. Есть маникюр“. Після цього натрапляю на перші ознаки двомовності. Щоправда, напис „Изготовление ключей“ російською повторюється двічі, а „Виготовлення ключів“ — лише раз. Так що перекося „на ліцо“. Тільки вони не на користь української. Але й таким прецедентам несміливої двомовності радіеш, бо відчувається, що власник кіоска про щось думав, перш ніж замовляти вивіски. Отже, саме він може бути першим претендентом на початок діалогу. Далі знову пішло поїхало: „Електротовари. Лампочки. Батарейки“, „Продукты. Мороженъко. Печенька“. Погляд з надією чіпляється за рідне: „Чай. Кава“, але за цим кіоском знову пішло руськоміривське: „Сиг-

нахи. Кафе. Город любви“, „Вероника. Добро пожаловать!“ тощо. Суто українських написів, якот: „Ремонт одягу. Хімчистка“ мало. Переважає російське або компромісне: „Товари для дітей. Школьная форма“. Традиційне для Києва торгошеско-проросійське виглядає так: великими літерами „КОФЕ С СОБОЙ“, а поряд значно меншими: „Кава з собою“. В Академістечку паспортних українців ніяк не менше, ніж 80 %. А з Ірпеня, Ворзеля, Бучі, Гостомеля сюди прибувають майже стовідсоткові нащадки козаків. То чому такі перекося на користь мови країни-агресора?

* * *

Наведу інший приклад. Відразу при виході з центрального залізничного вокзалу підприємливі киянки пропонують зйомне житло. Враження таке, що переносишся на київський вокзал Білокам'яної. Повсюду чуєш: „ква-А-рціра, ква-А-рціра...“ Для нашої столиці така вимова не є характерною. Сказали б: „квартира“, або „квартира“, але точно не „ква-А-рціра“. Про що це свідчить? Житло здають лише вихідці з Московії, які третєтпо зберігають рідну говірку? Зовсім ні. Останніх лише невеличкий відсоток, але вони природно домінують. І через свій національний характер — „русская баба“, як відомо, „кося на скаку остановит, в горящую избу

войдет“ — і внаслідок потужної підтримки всюдисущого „русского мира“. А ніша для цього „міра“ є майже в кожному великому українському місті. А від міста русифікаційні хвилі розходяться по селах і містечках. Одного разу спостерігав, як молода жінка рекламує свій товар, їдучи в електричці: „Чай, кофе, ма-А-ккофС...“ Поки їхали через Святошино і Вишневе, це не надто падало у вічі. Але коли вже далеко позаду залишилися Київ, Боярка і Фастів, а попереду були суто україномовні Ольшаниця, Рокитне, Миронівка — така вимова природно почала дратувати. Попросив кава — відповіла українською. Не схожа на мігрантку. Просто ця людина безкінечно далека від „Просвіти“ та „Свободи“, від Павла Мовчана та Ірини Фарион. Біда не в цій жертві побутової русифікації, яка автоматично плодить собі подібних, а в тому, що люди терплять таку неприродно-принизливу „двомовність“. З ними ж ніхто не працює! Ми сліпо віримо, що держава за нас зробить те, що повинні робити ми самі. Існувала колісць „Молода Просвіта“ на чолі з Володимиром В'ятровичем, подавала надії, креативила скільки могла, але її час минув. Тепер у В'ятровича інша робота й інші турботи. А хто тепер замість Володимира та його колишніх однодумців? Постмайданна „С-14“? Хвала їй за наполегливі спроби захищати честь і гідність українців. Але вона занадто радикальна для роботи з масами. Когось захистить, але водночас налаштує проти себе удесятеро більше людей. І не тому, що аж так перегинає палицю, а через те, що Мураєви, Вілкули, Рабіновичі, Червоненки в інформаційному плані набагато потужніші. Кожен наш промах використовують — навіть невеличкий. Отже, існує велика ніша для вуличного просвітництва, але вона, за іронією долі, досі порожня. Воюють небайдужі одинаки — в Києві, Харкові, Дніпрі, Одесі — лізуть на барикади, судяться за мову і зазвичай програють усі суди. Бо боротьба за мову — це не місія одинаків. Або навчимось працювати з масами, або програємо битву за ідентичність. А це надто небезпечно за умови постійного „нависання“ над нами путінської Росії.

Розповідаючи про вивіски, я ніби наштотував читача на думку про велику потребу у „мовній“

ВОЛИНЬ ВОЮЮЧА І МИРНА

Наші поети полюбують вживати термін „сильноока Волинь“. Гарно звучить, правда? Чи ж тільки завдяки чарівним волинянкам він з'явився? Серед них чорнявих і карооких і справді небагато. А, може, завдяки голубим озерам, яких тут чимало — особливо у північній частині області? Важко заперечити: волинське Полісся є казковою лісовою країною. Південна ж, лісостепова частина мало чим відрізняється від Поділля та Галичини. Принаймні, якщо говорити про краєвиди. Якщо ж вести мову про інші речі, то відмінності є. Коли опинився у центрі Любомля, то довго шукав як спільне з галицьким краєм, так і відмінне. Дендрологічне багатство центрального парку викликає подив і захоплення. Не в кожному районному містечку таке побачиш. Вивіски тут всі українською — це спільне з Галичиною. Але коли побачив на паркані табличку з написом: „Во дворе злая собака!“, то подумав, що галицький вуйко, найімовірніше, знайшов би собі україномовний варіант. Або й зовсім обійшовся без вивіски. Волинь таки толерант-

поліції. Насправді ж не певен, що це кардинально вирішить справу та ще зважаючи на невисокий рівень національної свідомості суспільства. Хто б потрапив до такої поліції в умовах, скажімо, Одеси? Невже неодмінно це буде такий патріот, як Сергій Стерненко? А я не виключаю, що будуть люди і з протилежного табору. Свідомо доведуть ситуацію до абсурду, налаштують електорат проти „українізації“ або ж елементарно переорієнтуються на заробляння грошей. З другого боку, два—три мовні інспектори в Києві точно не зашкодили б. Інші міста почекають, головне, щоб у столиці вдалося. І справа не в штрафуванні, а в тому, щоб показати Україні незворотність тенденції. Інспектори мають тісно контактувати із засобами масової інформації, насамперед з телебаченням. Відеосюжети повинні транслюватись на всій території України. Можна розповідати глядачам про те, який відсоток українських вивісок у Краснодарі, Ростові, Ставрополі... Згадати про окупований ворогом Сімферополь і Донецьк. Там є 80 відсотків українського? То чому стільки російської може бути у Бердянську чи в Мелітополі? А то й усі 90 відсотків, як в Ізмаїлі? З другого боку, перегинати палицю також не можна. Треба добре знати специфіку міста, в якому працюєш, знати „мовну“ передісторію. Наведу приклад: в Харкові сорок років тому відсоток українських вивісок був удвічі більший, ніж тепер. А в Одесі навпаки — удвічі менший. І це за одного й того самого Щербицького! Тобто зовні Одеса за цей час суттєво українізувалася, Харків же навпаки — регресував. Але це не означає, що така ж ситуація зі школами чи з мовою спілкування на вулицях. Тому наголошую: за справу мають братися щирі ентузіясти, а ще важливою є координація дій у масштабах України.

„Якщо становлення української нації відбудеться БЕЗ української мови та культури, значить, воно відбудеться... з російською мовою та культурою. Такі реалії. Бо становлення нації у принципі неможливе без мови та культури. Нація не може бути безлікою і без'язикою, хоч як її не називай — громадянською, політичною чи суперкультурною...“

Цими словами письменника Андрія Бондаря я б і хотів закінчити свої роздуми.

ніша до мови Пушкіна. Як цього досягли? Більше ста років Волинь була у складі Російської імперії. А Галичина — ніколи. До того ж тут ще з 1943 року вистачало червоних партизанів, які на півночі області почувалися майже як удома. І, звісно, свою, прокремлівську справу вони робили. Сформували „критичну масу“ лояльного населення. Про це свідчить і меморіальний комплекс, зведений на штучному пагорбі в центрі Любомля, який досі не „декомунізували“. І я навіть не впевнений, що це треба робити негайно. Чим заміниш новоутворену пустку? Це комуністи не боялися нищити все „до основанья“, бо відразу ж масштабно насаджували своє. Їхне „затем“ завжди було переконливим. А ми традиційно мирні, толерантні, не готові ні до масштабних справ, ні до всенародної мобілізації. А в таких речах, як декомунізація без мобілізації громадської думки ефективно діяти неможливо. Тож доведеться трохи почекати. Але робота в інших напрямках має вестися системно і безкомпромисно. Це стосується і конфесійної проблеми.

Здавалося б, післявоєнна Волинь після виселення Сталінінськими поляків і знищення гітлерівцями майже всіх євреїв мала б стати етнічно і духовно монолітною. Стосовно першого, то так воно і є. А от щодо монолітності духовної, то тут великий знак питання... Я вже казав про залишки „радянськості“ в монументальній пропаганді. А ось почни зносити символи радянської доби, то відразу прибіжать вірні УПЦ МП — церква ж їхня зовсім поряд. Накручені головною ідеологічною установою путінської Росії, вони, найвірогідніше, ревно захищатимуть пам'ять про тих, хто їх у минулому активно і безжалюбно винищував. А яка ж альтернатива? Так одразу і не скажеш. Маленькі „альтернативки“ є, але вони також не наші. Он і поляки вже встигли відзначитися — є маленький пам'ятник із католицьким хрестом і польською біло-червоною стрічкою. Щоправда, напис на ньому українською: „Пам'ятний знак в честь 2000 р. Різдва Христового“. Трохи далі (метрів за чотириста) на католицькому костелі — символі польської експансії — також напис українською: „Римсько-католицький костел Св. Трійці“. Погодьтеся, таке конфесійне розмаїття єдності волинянам не додає. Надто тепер, коли поляки використовують кожну нагоду, щоб нагнути Україну і натякнути, що відтепер вони наш старший брат. Віднині і назавжди. Тож трактуватимуть історію, як самі захочуть. Чи це справедливо? Ми знову наодинці з путінськими ординцями, ми Європу захищаємо, а вони, скориставшись моментом... Так, є духовні та економічні проблеми на Волині. Як наслідок: пияцтво, масове заробітчанство, велика кількість розлучень, опускання рук... Щоправда, і приємні винятки є. Петро Бриняк з Горохівщини, якого цілком можна назвати „найкультурнішим селянином Волині“, зовсім не вживає алкоголю і сигарет. Якось прямо запитав Петра, чи дозволяє він собі випити чарочку? Волинянин відповів: „Ні, зовсім не вживаю! Хоча батько міг хильнути добре... І мене схилили до цього ще з дитинства — і однолітки, і старші, навіть змушували інколи, але я... якось вистояв. Та й навіть пити? Від цього пам'ять стає гіршою, а я так хочу пам'ятати все прочитане. Адже культура українського народу — це справжній скарб!“ Справді, скарб. Часом Петро Бриняк телефонує мені, коли хоче поділитися хорошою звісткою: „У мене радість! Нарешті з Києва прийшли диски з автентикою. Там „Божичі“, „Буття“, „Древо“ тощо. Тобто і польські пісні, і лемківські, і наддніпрянські... Це зі столиці друзі прислали. Тепер кожен вечір слухати буду!“ Виявляється, Петро частенько отримує бандеролі з українським культурницьким продуктом. І не лише з України — може, і Австралія порадувати, і Канада... Люди, мистецтвом яких він захоплюється, самі йому надсилають. Але ж яку наполегливість тут треба виявляти! Інколи телефонує мені, мовляв, пошукайте в Інтернеті бодай якийсь номер телефону з того чи іншого села.

НАШІ УГРО-ФІНИ

(ПРО ПАТРІОТІВ УКРАЇНИ УГРО-ФІНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ)

Нинішня російсько-українська війна не лише забрала понад десять тисяч життів співгромадян. Не лише ослабила вітчизняну економіку. Відбулися серйозні зміни у сприйнятті українцями північного сусіда. Був братом — став ворогом. І це загалом закономірно. Прикро лише, що мимоволі

Бо там (він почув це у радіопередачі) є хороший український колектив. Сьогодні це Вінниччина, завтра — Буковина, післязавтра може бути Черкащина або Прикарпаття... Петро Бриняк — людина „сборна“, для нього не існує чужих регіонів. Таку людину якось би фінансувати треба, щоб не горбатів зранку до вечора на своїй землі, щоб міг на молодь якось впливати, дітей об'єднувати, вести за собою... Але програм для „позитивних диваків“ у нас, на жаль, не передбачено.

Інший цікавий волинянин — Василь Абрамчук із села Куснища Любомльського району... Колишній шахтар починає свій робочий день з купання в озері. Пізніше — зарядка, молитва... Пан Василь багато читає, передплачує патріотичну пресу. Не пропускає патріотичних заходів — ні в районі, ні в області. На обійсті встановив маленьку скульптуру Матері Божої. Звернув увагу на його релігійну толерантність. Будучи з діда-прадіда православним, Василь при мені в машині слухав записаний на диску виступ Любомира Гузара. Поважає його і з симпатією ставиться до Папи Івана-Павла Другого. Але не виявляє такої ж толерантності до УПЦ МП. Бо добре розібрався в антиукраїнській суті цієї прокремлівської структури. Однозначно визначився на користь Київського патріархату, з нетерпінням чекає на утворення Української помісної церкви. За його „київсько-патріархатні“ старання місцеві „ватники“ намагалися розбити і, зрештою, такі суттєво пошкодили йому ворота. Звідки ж ті ватники беруться на Волині? Це ж не Луганщина, не Донбас... Тут історія давня. Свого часу літні волиняни багато розповідали мені про зустрічі з червоними партизанами. На відміну від бійців УПА, останні були малокультурними і злодійкуватими. В розмовну мову любили частенько вставляти російські слова і фрази на зразок: „вот ми тут воюем с немцами, а ви в кустах отсиживаетесь!“ Створювалося враження, ніби слово в слово повторювали поліщукі фрази партизанських комісарів. І лягтися по-московськи навчилися. Така собі полісько-партизанська „Новоросія“... Тоді були червоні комісари, тепер УПЦ МП. Хоча і не так нахабно діють, звісно, мусять якось пристосовуватися. Але й бажаною на Волині цю структуру не назвеш. Це опора Кремля. Патріоти стверджують, що за сприятливого збігу обставин 80 відсотків волинян легко і без вагань перейдуть до Київського патріархату. Але для цього треба згуртувати побільше таких людей, як Василь Абрамчук та Петро Бриняк. А вся Україна має забезпечити захист цих людей і покарання (а краще — своєчасне перевиховання) жменненько колаборантів. У роки Другої світової війни Волинь була символом Опору — і для галичан, і для чернігівців, і для мешканців Холодного Яру. А оскільки це всеукраїнський символ, то й тепер змонолітнювати Волинь треба, мобілізувавши сили усього українського суспільства.

якесь обґрунтування (німці у своїй масі підтримували Адольфа Гітлера), то прокляття на адресу „мокшан“ є більш ніж деструктивними. Називаючи у соцмережах окупантів „мокшами“ (а то й узагальнено: „угро-фінами“), наші патріоти ніби поглиблюють рів. Бо ворогові у такий спосіб відмовляють у кровній спорідненості. Можливо, свою справу зробила книга Володимира Білінського „Страна Моксель“... Але ж не слід забувати, що є угро-фіни, які залишилися самі собою і не збираються ставати субстратом для формування додаткової кількості росіян. Повірте: бути мокшею або ерзею в нинішній Росії — ой, як непросто! Те саме стосується удмуртів, марійців, комі. Недаремно ж найпатріотичніші представники цих народів проголосили курс на формування конфедеративної держави „Идель-Урал“. Окрім вищеназваних народів, туди ще входять деякі тюркські народи: татари, башкири та чуваші. Але ми сьогодні говоримо саме про угро-фінів. Особливо про тих, хто не хоче русифікуватися і рішуче вибирає українську сторону.

У Львові проживає мокшанин Анатолій Поршин. Якщо до революції Гідности він розмовляв переважно російською, то тепер зробив рішучий вибір на користь державної мови. Своєю активною участю у Майдані і жертвним волонтерством він вигідно відрізняється від родичів-українців. Скоріше вже останніх можна назвати „ватниками“, а не його. Бо Анатолій ніколи не ховався за спину інших. Багато добрих слів можна сказати і про ерзу з Києва (ерзяни — це основний етнос Мордовії, тоді як мокшан удвічі менше) Олександра Большіна. Той з дружиною, сином і донькою, як могли, підтримували київський Майдан. Усі четверо — чистокровні ерзяни! Уявіть собі, як їм неприємно читати українські спічі про „ворогів угро-фінів“. Бо коли над Україною нависла загроза, Олександр Большін, попри поважний вік, пішов до військомату. Півтора року свого життя віддав київський ерзя цій війні... І він не один такий. Якщо дехто жертвовно бореться за виживання марійської мови в Республіці Марій-Ел, то тоді ж марієць по матері Василь Ільницький воює за Україну на Донбасі. Врешті-решт, отримує важке поранення, йому ампутують ногу. Госпіталь, важка реабілітація... Навряд чи Василеві додають радості негативні стереотипи стосовно угро-фінів.

* * *

Ще більше можна розповісти про нашу талановиту поетесу Лану Перлулайнен. Живе вона у Львові, пише українською, але не забуває своїх іжорських коренів. Так ось, іжорці (друга назва — інгерманландці) також належать до угро-фінської мовної групи. На початку ХХ століття їхня кількість сягала кількох сотень тисяч осіб, а сьогодні залишилося трохи більше, ніж 10 тисяч. Інгерманландці проживали багато століть на території від Нарви і до Ладозького озера. Після повалення царизму в 1917 році плекали надію на припинення русифікації. Однак стосунки з більшовиками у інгерманландців не склалися. В січні того ж року в Естонії було створено 1-й Інгерманландський батальйон чисельністю 1500 чоловік. Прапором батальйону стало полотнище, створене капітаном Хаапакоскі — на основі кольорів інгерманландського герба. Під цим же прапором воював і Північно-Інгерманландський полк, створений у червні 1919 року. Повсталі проти політики продрозвер-

стки воювали півтора року! Та ще й проголосили ідею створення незалежної держави — Республіки Північна Інгрія. Однак після підписання Тартуського миру жовто-синьо-червоний прапор із скандинавським хрестом було урочисто спущено і вивезено до Фінляндії...

* * *

Предків Лани нещадно русифікували. За два тижні до початку російсько-фінської війни 1939 року приїхали до її рідного містечка Чудово (південь Інгерманландії) енкаведисти. В містечку майже все населення розмовляло іжорським діалектом фінської мови, всі три школи були фінськомовними. Енкаведисти зігнали все доросле населення до єдиного в Чудові спортзалу і всім почали переписувати документи. Перлулайнені стали Жемчужиними. Їм ще й пощастило, бо деякі прізвища просто бралися зі стелі. Наприклад, Ойкунени стали Ойковими. Нині в містечку Чудово Новгородської області немає жодного іжорця і діють три російські школи. Лана з болем пише про це:

По іжорцях лишився прочерк.

По історії — чорні діри...

Як це нагадує вірш сучасної молодої ерзянки Аліни Подгорної:

Я — часть народа, птичка-невеличка,

Но жить впольсиль мне теперь нельзя,

Когда грозит музейная табличка

С десятком слов про вымерших эрзян...

Справжнім угро-фінам (а не тим, хто вже зламався і став росіянином) важко; ми ж про їхні проблеми воліємо нічого не знати. То наскільки виправданими — з морально боку — є наші очікування допомоги від Заходу, якщо ми самі не здатні на співчуття? Думаю, що логічніше було б повною мірою оцінити все, зроблене угро-фінськими друзями для України. Скажімо, у Лани є вірш, присвячений Йосипу Бродському. Це була її відповідь на вірш цього політемігранта під назвою „Проклятие Украине“:

Хтось сперсердя вимкнув лічильник

Світ, пане Йосифе, не клозет

Навіть купуючи батьківщину,

не зачіпайте чужих Мазен!

Ці рядки далися непросто. Лана Перлулайнен згадувала: „Бродський був одним з моїх вчителів. Я ним довго хворіла. Коли помер — у мене взагалі була істерика. Ми у Львові зробили вечір його пам'яті. І саме тоді я почула від нашого поета Миколи Ільницького про цю гидоту. Потім почула по радіо... Довго не могла зрозуміти: він же геній! Що ж його смикнуло? Тому й не могла промовчати, написала це вірш...“

Тож хай Вам Росія дивиться в спину,

хай Вас Петро привітає там,

куди від імені України

я повертаю прокляття Вам!

Ніхто в Україні не написав краще, ніж ця іжорка. Тож існування та збереження національної ідентичності угро-фінських народів на території нинішньої Росії, без сумніву, в наших інтересах. Природне і шанобливе ставлення до їхньої самобутності. А також розуміння прагнення цих народів отримати повну незалежність.

Сергій ЛАЩЕНКО

З ПОТОЧНОГО ЖИТТЯ НТШ

ЗАГАЛЬНІ ЗВІТНІ ЗБОРИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА В УКРАЇНІ

(1 ГРУДНЯ 2018 РОКУ)

Першого дня зими 2018 р. відбулися Загальні звітні збори НТШ, на яких підбито підсумки науково-дослідницької, науково-організаційної та видавничої праці Товариства впродовж року. Актова зала Національного університету „Львівська політехніка“ вмістила 64 дійсні та понад 70 звичайних членів НТШ. Збори тривали від 10.00 до 17.00, адже їх програма виявилася насиченою.

Вступним словом збори відкрив голова НТШ Роман Кушнір, а з вітанням від імені ректорату Львівської політехніки виступив Дмитро Федасюк, який доклав чимало зусиль, щоб цей захід

лічному просторі Львова“ (Зоя Баран), „Козаки й Московія (до 400-річчя походу Петра Сагайдачного на Москву)“ (Іван Сварник), „Українці Кубані: історія і національно-культурний процес“ (Надія Супрун-Яремко) та „Симетрія і порядок очима кристалохеміка“ (Роман Гладішевський). Більшу частину текстів опубліковано в цьому числі „Вісника НТШ“. Після виступів відбулася презентація просвітницького проекту „Жінка в науці“, реалізованого НТШ за підтримки Львівської обласної державної адміністрації. У брошурі та на інформаційних стендах, які розміщувалися у фойє Львівської політехніки, представлено біографічні відомості й ілюстративний матеріал про десятьох жінок-учених у галузях хемії, фізики, медицини, етнографії, філології (мовознавства, літературознавства, перекладознавства), дійсних членів НТШ — Роксолянну Зорівчак, Оксану Сапеляк, Ярославу Мельник, Олександр Сербенську, Лесю Матешук-Вацебу, Олександр Дацишин, Лідію Бойчишин, Оксану Заячківську, Наталію Хобзей та Мирославу Ковбуз.

Перед закінченням першого засідання було вирішено організаційне питання. Р. Кушнір запропонував кандидатуру Зоряни Купчинської на члена Президії від Мовознавчої комісії, оскільки після смерті Н. Хобзей та Р. Зорівчак мовознавчий напрям у роботі керівного органу Товариства залишився без опіки.

Після обідньої перерви друге засідання зборів розпочалося звітною доповіддю голови Товариства. Р. Кушнір висвітлив діяльність НТШ упродовж 2018 р. у таких напрямках — науково-організаційному, представницькому, науково-видавничому та фінансово-господарському, а також охарактеризував напрацювання тих осередків НТШ, котрі надіслали річні звіти. На 1 грудня 2018 р. НТШ складалося із 37-ми комісій (об'єднаних у шість секцій і самостійних), до яких входили бл. 2 300 звичайних членів та 17 осередків із бл. 900 членами. Корпус дійсних членів Товариства (без іноземних) налічував 175 осіб. Серед науково-організаційних заходів Р. Кушнір відзначив 29-ту Наукову (березневу) сесію (у її програмі задекларовано понад 900 учасників і близько 900 доповідей, з яких приблизно 340 виступів у комісіях НТШ у Львові, а 550 — в осередках), урочистості з нагоди 145-річчя Товариства 11—13 жовтня і 7 листопада 2018 р. (чотири тематичні „круглі столи“, пленарне засідання й урочиста академія), два засідання Ради НТШ. Найвагомішими видавничими здобутками Товариства стало видання 270-го т. (і підготовка 271-го) „Записок НТШ“ з історичної

Президія Загальних звітних зборів НТШ. Зліва направо: Надія Супрун-Яремко, Дмитро Федасюк, Зоя Баран, Роман Кушнір, Роман Гладішевський, Андрій Гречило

відбувся на належному рівні. Народний чоловічий хор „Орфей“ НУ „Львівська політехніка“ (художній керівник Володимир Вівчарик) виконав кілька пісень, зокрема „Рева та стогне Дніпр широкий“, створивши у такий спосіб святкову атмосферу.

Р. Кушнір зачитав вітальну телеграму президента Світової ради НТШ Леоніда Рудницького, а також згадав дійсних членів НТШ, які відійшли у вічність упродовж грудня 2017 — жовтня 2018 рр.: Віктора Чумаченка (21 грудня 2017 р., Кубанський осередок), Лідію Коць-Григорчук (14 січня 2018 р., Мовознавча комісія), Володимира Чорнія (2 лютого, Славистична комісія), Романа Кирчіва (7 травня, Секція етнографії та фольклористики), Олександр Цалай-Якименко (29 липня, Музикознавча комісія), Наталію Хобзей (21 серпня, Мовознавча комісія), Олега Ціборовського (26 серпня, Лікарська комісія) та Роксолянну Зорівчак (16 жовтня, Комісія всевітньої літератури ім. М. Лукаша). Присутні хвилиною мовчання шанували їхню пам'ять.

На першому засіданні виголошено п'ять доповідей: „Українські національні символи: походження, історія, міфи“ (Андрій Гречило), „ЗУНР у симво-

проблематики; трьох томів „Праць НТШ” (т. 51: „Економічний збірник”; т. 52: „Медичні науки”; т. 53: „Хемічні науки”); збірників статей „Слов'янський світ Олафа Брока” та „Дивлячись на цей гірський світ”. Літературознавчий збірник; книг Василю Проскурняк „Суспільно-політична та наукова діяльність Осипа Маковей”, Ганни Дидик-Меуш „Комбінаторика української мови XVI—XVIII століть: теорія, практика, словник”, Платона Третяка та Юрія Черневого „Ріст дерев карпатських лісів (у басейні річки Дністер)” та Павла Штойка „Григорій Величко. 1863—1932. Життєписно-бібліографічний нарис”; двох чисел (59 і 60) „Вісника НТШ” тощо. Спільно з Державним фондом фундаментальних досліджень України та Інститутом енциклопедичних досліджень НАН України Товариство продовжує працювати над 4-м т. Енциклопедії НТШ (літери Г—Д) за редакцією Олега Купчинського.

Основним джерелом фінансового забезпечення НТШ була діяльність книгарні та друкарні, матеріальні внески і приватні пожертви. Загалом матері-

У залі засідань

альна ситуація, порівняно з минулим роком, дещо поліпшилася, хоча є проблеми зі сплатою членських внесків (їх платять лише третина членів), боргами книжкової крамниці перед постачальниками за продану літературу. Однак зростає обсяг добровільних внесків — як від членів НТШ, так і від його прихильників. Серед жертводавців 2018 р. із вдячністю слід назвати Онуфрія Банаха, Бориса Білинського, Степана Гелея, Романа Гладішевського, Роксолану Зорівчак, Юрія Коваліва, Петра Куцика, Романа Кушніра, Аскольда Лозинського (США), Романа Пляцка, Дмитра Федасюка та ін.

Торік НТШ отримало від трьох департаментів ЛОДА (внутрішньої та інформаційної політики; з питань культури, національності та релігії; освіти і науки) грантову підтримку, завдяки якій вдалося реалізувати просвітницькі проекти „Відатні вчені — члени НТШ” та „Жінка в науці”, розповсюдити перші три томи Енциклопедії НТШ по бібліотеках Львівщини, профінансувати кілька видавничих проєктів, організувати урочистості з нагоди 145-річчя НТШ. Тривала ефективна співпраця і з Львівською міською радою (ліквідовано заборгованість за оренду приміщення на вул. Винниченка, 26). НТШ налагодило співпрацю з Українським бібліотечним товариством у Торонто для оцифрування колекції книг і періодики (зібраної УБТ упродовж сорока років діяльності) та удосконалення її через онлайн-бібліотеку.

Далі доповідач зупинився на здобутках осередків Товариства — Дніпровського, Донецького, Дрогобицького, Івано-Франківського, Київського, Коломийського, Рівненського, Тернопільського та Черкаського. Деякі з них мають розвинену організаційну структуру (поділяються на секції й комісії) та значну кількість членів (найбільшими є Тернопільський осередок із понад 400 членами у семи комісіях та Івано-Франківський із 158 у 13 комісіях), які беруть активну участь у Наукових (безрезневих) сесіях і підготовці наукових видань. Однак існує специфіка в їх роботі. Так, майже всі члени Донецького відділення НТШ через війну на Донбасі покинули регіон влітку 2014 р. і тепер працюють у різних містах по всій Україні (Вінниця, Київ, Львів, Харків і т. д.), а член НТШ, учений-релігієзнавець і громадський діяч Ігор Козловський майже два роки був ув'язнений у т. зв. ДНР. І все ж, попри таку розпорошеність членів цього осередку, 2018 р. було продовжено його видавничу діяльність: опубліковано 45-й т. „Вісника Донецького відділення НТШ”, шість чисел журналу „Схід”, книгу „Гібридна війна на Донбасі (2014—2018)”. Серед осередків НТШ, котрі мають видавничі досягнення в 2018 р., виділяється Івано-Франківський, члени якого видали 7 вип. „Прикарпатського вісника НТШ” у 4-х серіях („Число”, „Слово”, „Думка”, „Пульс”), що репрезентують фізико-математичні, технічні, філологічні, політичні та медичні науки. До десятиліття виходу цього наукового видання укладено чотири систематичні показники змісту (по одному для кожної із серій). Тернопільський осередок НТШ видає 11-й т. своїх Наукових праць, присвячених архівам Тернопільщини, а також бібліографічний показник „Наукове товариство ім. Шевченка і Тернопільщина (1873—1940). Історично-філософська секція: дійсні члени”, книжки Григорія Возняка та Надії Бабій „Володимир Левицький — основоположник української математичної культури”. Івано-Франківський і Коломийський осередки відзначилися організацією наукових конференцій і семінарів, приурочених до 100-річчя ЗУНР, — „Коломия та Покуття у вірі державотворення ЗУНР” (Коломия, 5 жовтня 2018 р.), „100-річчя проголошення незалежності Української держави на території Австро-Угорщини: передумови, перебіг, історичне значення” (Івано-Франківськ, 18 жовтня 2018 р.), „Західно-Українська Народна Республіка: революція, державність, соборність. До 100-річчя утворення ЗУНР” (Львів; Івано-Франківськ, 30—31 жовтня 2018 р.), а також підготовкою до друку 1-го т. „Західно-Українська Народна Республіка 1918—1923 рр.: Енциклопедія” (літери: А—Ж). Активізував свою працю Київський осередок. За ініціативи його члена Миколи Железняка 26 червня 2018 р. в рамках IX Міжнародного конгресу українців відбувся „круглий стіл”, „Енциклопедистика в діяльності Національної академії наук України та Наукового товариства ім. Шевченка”, присвячений 100-річчю НАН України та 145-річчю НТШ. Також голова Товариства наголосив на потребі реанімувати життя осередків НТШ в Ужгороді, Чернівцях, Луцьку, Харкові, які фактично не діють. Проблема полягає в пошуку активістів, котрі взяли б на себе вирішення науково-організаційних питань на міс-

цях. Показовим прикладом є Київський осередок, який останніми роками завдяки Миколі Железняку, Богдану Киякові, Василю Шендеровському, Ярославові Яцківу та іншим широко розгорнув свою діяльність. Завершив свою доповідь Р. Кушнір оцінкою перспектив діяльності Товариства у 2019 р., наголосивши на потребах продовжувати міждисциплінарні наукові дослідження, розширювати наукові контакти з українськими та закордонними науковими й освітніми інституціями (передовсім НАН України і провідними університетами України), організувати наукові форуми, на яких обговорюватимуться актуальні питання гуманітарних і природничо-математичних наук (зокрема, у жовтні 2019 р. відзначити 30-річчя відродження НТШ в Україні), посилити співпрацю з осередками НТШ України, поглиблювати зв'язки з крайовими НТШ в Європі, Америці й Австралії, продовжувати видання „Записок НТШ” і „Праць НТШ”, інших видавничих серій Товариства, забезпечувати його фінансову підтримку (збільшуючи членські та благодійні внески, залучаючи державні гранти та приватні кошти).

Співдоповідачами голови Товариства стали очільники секцій, які представили здобутки й вказали на проблеми окремих комісій. Так, С. Гелей зосередився на роботі шести комісій Історично-філософської секції. Серед них найбільші досягнення у звітному році мають Історична комісія та Комісія спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. Перша провела чотири наукові конференції та семінари, під грифом НТШ надруковано збірник наукових статей „Українська шляхта Галичини в XV—XX ст.: етносоціальний розвиток, суспільний статус, національна свідомість” (упорядник Андрій Фелонюк). Поряд із Лікарською та Фізичною сплатила найбільшу суму членських внесків. Члени комісії С. Гелей (відповідальний редактор) та А. Фелонюк (член редколегії) упорядковують періодичний орган Світової ради Товариства — „Вісник НТШ”. Як члени Президії вони активно долучилися до організації ювілейних заходів з нагоди 145-річчя НТШ. Члени Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін організували п'ять засідань, брали участь у підготовці до друку 271-го т. „Записок НТШ” (головний редактор О. Купчинський). Голова Археологічної комісії Іван Сварник активно виступав у засобах масової інформації на історично-тематичну, є автором низки публікацій у „Віснику НТШ”. Інтенсивніше, порівняно із попередніми роками, працює Філософська комісія, яка 2018 р. збиралася на три засідання. Не сплатили членських внесків Правнича та Археологічна комісії. Остання фактично не діє — вона єдина з-поміж усіх комісій не провела засідання у межах 29-ї Наукової сесії.

Михайло Гнатюк звітував про діяльність трьох комісій Філологічної секції. У Мовознавчій комісії та Всесвітньої літератури ім. М. Лукаша, після смерті їх очільниці Н. Хобзей та Р. Зорівчак, триває обрання нової управи — 9 жовтня 2018 р. головою першої стала Г. Дидик-Меуш, а вибір керівника другої заплановано на березень 2019 р. Мовознавча комісія під грифом НТШ видала працю з лексикографії „Слова з Болехова” (упоряд. Ю. Гнатишак, О. Сімович, Н. Хобзей, Т. Ястремська) й уже

названі книжки Г. Дидик-Меуш та „Слов'янський світ Олафа Брока”. Презентація останнього збірника відбулася 5 жовтня 2018 р. у Львові, а ідея його видання належить Н. Хобзей. Члени Літературознавчої комісії є авторами також уже згаданого збірника „Дивлячись на цей гірський світ...”, підготовленого НТШ разом з Інститутом Івана Франка НАН України. Здобутки Етнографічної комісії та Комісії фольклористики проаналізував Михайло Глушко. Базовою установою для першої з них є Інститут народознавства НАН України, де працюють 18 із 23 членів. Значну частину доповідей цієї комісії на засіданні 22 березня 2018 р. було присвячено історії етнографії в НТШ, що є характерною ознакою її роботи впродовж тривалого часу й великою мірою зумовлюється наявністю в Інституті народознавства НАН України музейних експонатів та архівних матеріалів довоєнного НТШ. Згідно з договором, укладеним між інститутом і Ягеллонським університетом у Кракові, передбачено оциф-

У залі засідань

рування цієї спадщини НТШ (насамперед світлин і малюнків).

Ігор Завалій розповів про досягнення комісії Секції мистецтвознавства. Комісія архітектури та містобудування спільно з Інститутом архітектури НУ „Львівська політехніка” видала матеріали засідання комісії 28—29 березня 2018 р. У його рамках уже вдруге поспіль організовано молодіжну секцію, на якій заслухано 12 доповідей. Інститут колекціонерства українських мистецьких пам'яток при НТШ у серії „Українське народне мистецтво” підготував до друку альбом „Подільська кераміка”. Музикознавча комісія, крім двох засідань у березні 2018 р., співорганізувала шість наукових форумів: ІХ Антоновичеві читання (2 березня 2018 р.), наукову конференцію та урочисту академію до 125-річчя композитора Н. Нижанківського (29—30 серпня 2018 р.) тощо. Комісія образотворчого й ужиткового мистецтва та Театрознавча комісія проводили по одному засіданню лише в межах Наукової сесії НТШ.

Роботу комісії Фізико-математичної секції репрезентував Роман Пляцко. Комісія фізики спільно з Комісією електроніки та електротехніки 19 березня 2018 р. провела семінар, присвячений І. Пулюєві. 19 жовтня 2018 р. за участю комісії відбулися Меморіальні читання, приурочені до 90-річчя від народження першого голови комісії Романа Гайди, а 22 жовтня всі зацікавлені мали змогу побувати

на науковому семінарі з нагоди 85-річчя від народження багаторічного голови комісії Ярослава Довгого. Ці засідання засвідчують добру традицію, яка склалася у середовищі членів комісії,— вшанувати відомих фізиків-членів НТШ. Комісія інформатики та кібернетики забезпечує функціонування сайту НТШ, зокрема оплату доменного імені. Математична комісія працює активно, результатом чого є не тільки регулярні засідання, але й видання „Математичного вісника НТШ” (головний редактор Анатолій Самойленко, виконавчий редактор Тарас Банах) і підтримка сайтів журналу й комісії, де висвітлюються невідомі сторінки історії математики в НТШ та її представників. Під час Наукової сесії Комісія механіки вже традиційно провела спільне засідання з Комісією матеріалознавства, на якому вшановано пам'ять першого голови відновленого НТШ в Україні Олега Романіва.

Ростислав Стойка охарактеризував діяльність комісії Секції природознавства та медицини. Зусиллями Хемічної комісії вийшов друком 53-й т. „Праць НТШ. Хемічні науки”. 24 квітня 2018 р. відбулося засідання комісії, присвячене ювілею М. Ковбуз. Член комісії Л. Бойчишин узяла активну участь в організації святкування 145-річчя Товариства, у реалізації проєктів „Видатні українські вчені — члени НТШ” та „Жінка в науці”. Організаційна робота Біохемічної та Геологічної комісії відбувалася лише в рамках Наукової сесії (по одному засіданню). Члени Екологічної комісії П. Третяк та Ю. Черневий під грифом НТШ опублікували книжку „Ріст дерев карпатських лісів (у басейні річки Дністер)”, а також готується до друку черговий випуск „Екологічного збірника НТШ”. До найактивніших комісій НТШ у 2018 р. належала Лікарська. Вона провела шість засідань, два з яких приурочені до 120-річчя комісії (на другому такому зібранні, 9 листопада 2018 р., в Музеї пошти у Львові урочисто погашено марку, присвячену засновнику комісії Євгенові Озаркевичу). Опубліковано 91-ше ч. часопису „І” („Львів епохи Євгена Озаркевича”) за ред. О. Заячківської та черговий випуск „Праць НТШ. Медичні науки” (т. 52, № 1), який індексується в міжнародних наукометричних базах даних Scopus Index, Google Scholar, CrossRef. Це періодичне видання наказом МОН України від 16 липня 2018 р. внесено до переліку фахових видань у галузі медичних наук (категорія Б). Члени Комісії фізики Землі під час Наукової сесії організували два засідання, впродовж року вивчали шахтні поля калійних родовищ у Калуші та Стебнику, долучалися до виконання державної цільової програми з дослідження в Антарктиці тощо. Комісія проблем лісівництва мала лише одне засідання в дні Наукової сесії.

Результати діяльності деяких комісій, які не входять у секції, узагальнив Олег Шаблій. Виднично-поліграфічна комісія працювала на базі Української академії друкарства, вона провела два засідання, на яких розглядалися особливості технології оцифрування раритетних видань, інновації в науці, патентоспроможність винаходів тощо. Під егідою Географічної комісії видано 35 і 36 випуски часопису „Історія української географії”. Голова комісії О. Шаблій узяв участь у громадському обговоренні проблеми будівництва підземного паркінгу на вул. Університетській, а член комісії П. Штойко у серії „Визначні діячі НТШ” оприлюднив свою працю „Григорій Величко (1863—1932). Життєписно-бібліографічний нарис”. Комісія книгознавства та бібліографії провадила науково-організаційну

роботу в рамках Наукової сесії: 22 березня відбулася конференція „Західноукраїнська та українська еміграційна книга першої половини ХХ століття: соціокультурний вимір”. У 2018 р. Комісія семіотики соціально-культурних процесів збирала своїх членів на два засідання (22 березня і 15 травня), на яких йшлося про теоретично-методологічні аспекти філософської семіотики, явища сучасної соціально-культурної дійсності та способи їх філософської інтерпретації, феномени цивілізації, свободи, влади, громадянства тощо. Соціологічна комісія 23 березня 2018 р. організувала науковий семінар „Актуальні проблеми економічної соціології”. Економічна комісія провела три наукові конференції (одна — у межах Наукової сесії НТШ), на базі Львівського торговельно-економічного університету проходили січневе й листопадове засідання Ради НТШ (друге з них — це урочиста академія до 100-річчя проголошення ЗУНР), також триває упорядкування другого тому „Праць НТШ. Економічні науки”. Про високу ефективність роботи Комісії тіловиховання та спорту ім. І. Боберського свідчать вісім засідань — наукових семінарів, презентацій і лекторіїв, присвячених 100-річчю ЗУНР, Іванові Боберському, Степанові Гайдучку, Оксані Суховерській, іншим представникам українського гімнастично-спортивного руху Галичини, загалом актуальним питанням історії фізичної культури і спорту.

На завершення огляду діяльності комісій НТШ у 2018 р. було зауважено, що в деяких з них простежується низька організаційна активність (лише одне засідання у межах Наукової сесії), брак публікацій у виданнях НТШ, несплата членських внесків, незадовільний облік членів, пасивність під час проведення заходів Товариства загалом. Проте є комісії, які вирізняються активністю в науково-організаційній та видавничій сферах. Вони проводять низку засідань упродовж року, видають книжки під грифом Товариства або ж подають свої статті до „Записок НТШ”, „Праць НТШ”, „Вісника НТШ”, Енциклопедії НТШ тощо.

Після заслуховування підсумків роботи у секціях і комісіях голова Ревізійної комісії НТШ Богдан Новосядлий зачитав звіт про господарський та фінансовий стан Товариства у 2018 р. (доходи становлять 1 843 831 грн, а витрати — 1 860 492 грн), підкресливши, що фінансових порушень не виявлено. Учасники зборів затвердили цей документ.

Далі, згідно з програмою зборів, розпочалося обговорення звітних доповідей голови НТШ і співдоповідачів. С. Гелей, зокрема, представив проєкт заяви стосовно теперішньої суспільно-політичної ситуації в Україні, озвучивши також відповідні пропозиції, висловлені головою Донецького відділення НТШ Володимиром Білецьким. Серед іншого він повідомив про підготовчі збори 23 жовтня 2018 р. щодо заснування осередку Товариства в Одесі (ініціатор Богдан Сушинський) і про роботу, яка провадиться в цьому напрямку в Миколаєві та Херсоні. Андрій Бомба поінформував про Рівненський осередок, відзначивши наукові здобутки керівника Історичної секції Андрія Жив'юка. В. Шендеровський проаналізував доповіді, виголошені на першому засіданні зібрання, а також акцентував увагу присутніх на визначній даті — 100-річчю НАН України. Він продемонстрував документальний фільм, присвячений президентам Академії, їхнім інтелектуальним досягненням та внеску у розвиток цієї наукової установи.

Проєкт Ухвали Загальних звітних зборів опри-

люднив науковий секретар НТШ Р. Пляцко, і після короткого обговорення та доповнення його прийнято за основу. Володимир Пелих озвучив текст привітання від НТШ НАН України та її президентові Борису Патону з нагоди 100-літніх ювілеїв. Цей адрес виголосив Р. Кушнір на офіційних урочистостях у Києві 7 грудня 2018 р.

Наприкінці Загальних зборів учасники переглянули документальний фільм, створений завдя-

ки Департаменту внутрішньої та інформаційної політики ЛОДА (програма підтримки регіонального кінематографа). У ньому висвітлено значення наукової праці в житті героїнь проєкту „Жінка в науці”, а також погляд науковців-чоловіків на гендерні питання у професійному середовищі.

Загальні звітні збори засвідчили ефективну роботу Товариства у 2018 р. і накреслили перспективи діяльності.

Андрій ФЕЛОНЮК

ПРИВІТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ ТА ЇЇ ПРЕЗИДЕНТА БОРИСА ПАТОНА В 100-ЛІТНІМИ ЮВІЛЕЯМИ

Високоповажаний Борисе Євгеновичу, вельмишановні колеги!

Наукове товариство імені Шевченка щиросердечно вітає Національну академію наук України та її видатного керманіча академіка Бориса Патона із славними столітніми Ювілеями.

Створення Української академії наук, як і заснування перед цим Наукового товариства імені Шевченка, стало важливим етапом у становленні модерної державної української нації. Ми глибоко усвідомлюємо надзвичайно важливу роль, яку відіграли наші дві інституції в історії української науки та культури: НТШ як громадська організація із 145-річною історією, з них понад 125 років у статусі наукової організації, і, власне, Академія наук, яка постала в період активної боротьби за українську державність. Досвід, набутий під час творення і функціонування НТШ, був використаний під час творення Української академії наук, а серед перших дванадцяти академіків УАН четверо були дійсними членами НТШ, з-поміж них Агатангел Кримський і Степан Смоль-Стоцький. У 1920-х роках академіками ВУАН обирають дійсних членів НТШ Михайла Грушевського, Івана Горбачевського, Степана Рудницького, Станіслава Дністрянського, Кирила Студинського, Філарета Колесу, Михайла Возняка, Василя Щурата. Усвідомлюючи себе членами однієї української наукової спільноти у розділеній кордонами чужих держав Україні не припиняли спілкування науковців НТШ та ВУАН, зокрема, певний час у наукових виданнях НТШ виходили статті вчених із Наддніпрянщини, серед них таких світочів світо-

вої науки, як академіки Микола Крилов, Михайло Кравчук та Микола Боголюбов. Саме це стало приводом для знищення сталінським режимом Михайла Кравчука.

Тому не випадково, що відновлення діяльності НТШ в Україні в 1989 році, після його ліквідації тоталітарним режимом у 1940 р., відбулося за ініціативою академіків АН України Романа Кучера, Ярослава Підстригача, Володимира Панасюка, члена-кореспондента АН України Олега Романіва та інших представників інтелігенції України, і символічно, що Роман Кучер був сином довоєнного дійсного члена НТШ Володимира Кучера.

Співпраця НАН України та Наукового товариства імені Шевченка після відновлення його діяльності в Україні увінчалася для суспільства вагомими результатами. Вона набуває особливої актуальності в час гострої потреби консолідації українського суспільства, української спільноти усього світу задля протидії зовнішнім загрозам і прямій агресії та задля протидії загрози деінтелектуалізації суспільства.

Бажаємо Національній академії наук України в рік її славетного ювілею багатьох яскравих наукових здобутків задля зростання потуги Української держави, освітнього, інтелектуального рівня її громадян та їх добробуту, а її керманічу — академіку Борису Євгеновичу Патону, доброго здоров'я та активного наукового доволіття.

Голова НТШ в Україні, дійсний член НТШ, академік НАН України Роман КУШНІР

Прийнято Загальними зборами НТШ 1 грудня 2018 р. у Львові

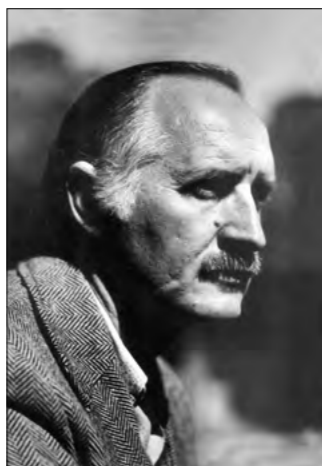
З ПЕРСПЕКТИВИ ДЕСЯТИ РОКІВ: КОНФЕРЕНЦІЇ ПАМ'ЯТИ ВОЛОДИМИРА ВУЙЦИКА

18 грудня 2018 р. у приміщенні Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника Історична комісія НТШ спільно з Інститутом українознавства ім. І. Крип'якевича та Львівським відділенням Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушев-

ського НАН України провела ювілейну, десятую наукову конференцію, присвячену пам'яті дійсного члена НТШ Володимира Вуйцика (1934—2002), історика мистецтва, музейника, реставратора, працівника Львівської національної галереї мистецтв та Інституту „Укрзахідпроектреставрація”, невтомного дослідника рукописних матеріалів

в архівах та бібліотеках Львова¹ — „Культурна спадщина західноукраїнського регіону 2018“. У ній взяло участь 10 доповідачів із музейних і наукових інституцій Львова. Доповіді охопили широке коло проблем історії культури Західної України від княжої доби до кінця XVIII ст.

Уляна Борняк розповіла про походження травертину із Середнього Подніпров'я, використаного під час зведення Успенського собору княжого Галіча, зокрема, вказала на джерела видобування каменю, імовірні шляхи його транспортування до місця будови. Спостереженнями про географію поширення та видове різноманіття металеві пластики з околиць Олеська і Плісеська поділився Юрій Гудима. Він окреслив економічні чинники (торгівля), які сприяли появі на території Верхнього Побужжя колтів, монет, амулетів, сережок, підвісок, енкалпціонів, пернів, накладок, лунниць тощо. Значна їх кількість на вказаній території свідчить не лише про міцні економічні зв'язки, а й про поширення тут мистецької культури. Алла Мартинюк-Медвецька говорила про трансформацію архітектури забудови приринкових кварталів Дрогобича від кінця XV до середини XX ст. Зокрема, проаналізовано ренесансні архітектурні елементи у кам'яниці на площі Ринок, 5 — альтани, яка використовувалася для освітлення внутрішнього простору, зазвичай сходів. Богдана Петришак розповіла про мистецькі речі у побуті канцелярських урядників, про які дізнаємося як з описових джерел — інвентарів, списків міських видатків, так і з приватних — листів, поквитувань, особистих реєстрів. Також твори мистецтва оточували нотарія й на його безпосередньому місці праці — у канцеляриях різних урядів, писарському домі. Володимир Александрович розповів про низку пам'яток українського релігійного малярства перемішльсько-львівського кола до середини XVI ст. і проаналізував їх з погляду графічної стилізації та впливів на неї візантійської традиції. „Старозавітна Трійця“ 1666 р. маляра Дем'яна з давньої збірки Ставропігійського музею у Львові стала предметом розгляду високопрофесійного реставратора Ірини Мельник. Ольга Горда-Цибко поділилася міркуваннями про початки реставрації ікони „Святий Іван Хреститель“ маляра Дем'яна Росевича зі збірки Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького. Роксоляна Косів розглянула низку чудотворних ікон, охарактеризувала атрибутивні складові частини, які пов'язують їх зі спадщиною риботичських майстрів 1680—1710-х років. Деякі питання малярського оздоблення собору св. Юра порушила у своєму виступі Мар'яна Левицька. Зокрема, її цікавив можливий автопортрет маляра Луки Долинського у книзі, яку тримає апостол Юда Тадей. Насамкінець Юрій Мердух розповів про західноєв-

ропейські рисунки XVI—XVII ст. зі збірки Карла Кюльєра, яка зберігається в Інституті дослідження бібліотечних мистецьких ресурсів ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Матеріали конференції заплановано опублікувати у науковому збірнику.

Ювілейна конференція пам'яті В. Вуйцика стала доброю нагодою підсумувати наукові здобутки за весь період її проведення. З нагоди 75-річчя від народження В. Вуйцика 17 грудня 2009 р. зусиллями тодішнього голови Історичної комісії НТШ Ігоря Сkochиліяса, секретаря комісії Андрія Фелонюка та члена комісії Володимира Александровича організовано конференцію „Культурна спадщина західноукраїнського регіону“. Їхню ініціативу підтримав видатний історик, дійсний член НТШ Ярослав Дашкевич, який і відкрив її спогадом про В. Вуйцика. Так започатковано щорічний науковий форум, який відбувся уже вдесяте. На ньому виголошено та обговорено загалом 125 доповідей. На перших конференціях значний відсоток виступів стосувався життя та наукової діяльності В. Вуйцика, його архівної спадщини та книжкової колекції, які тепер зберігаються у ЛННБ України ім. В. Стефаніка та в Науковій бібліотеці ЛНУ ім. І. Франка. Спогадами про вченого ділилися його колеги та друзі Ярослав Дашкевич, Степан Костюк, Анна Кос, Андрій Содомора. Невтомний промотор конференцій, котрому належить ідея їх проведення, молодший колега В. Вуйцика В. Александрович щорічно гуртує істориків мистецтва та реставраторів — Ольгу Горду-Цибко, Юрія Дибку, Ірину Замостянкіну, Роксоляну Косів, Мар'яну Левицьку, Андрія Лінінського, Ірину Мельник, Віктора Мельника, Юрія Мердуха, Мар'яну Пелех, Ігоря Сьомочкіна та інших постійних учасників. Доповіді стосувалися лише історії мистецтва (архітектури, скульптури, церковного і світського малярства, графіки) від княжих часів до XX ст., історії та культури Львова, збереження пам'яток культури, реставрації музейних експонатів, зокрема ікон, тобто тих сфер наукових пошуків, у яких працював В. Вуйцик. Мета конференцій — насамперед популяризація здобутків вченого та дослідження національної культурної спадщини. Видимим результатом науково-організаційних зусиль стали опубліковані 2015 р. збірник статей та підготовлений до друку наступний під грифом НТШ та Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України². Частина доповідей у вигляді наукових статей опублікована у фахових збірниках і журналах. Головним завданням на теперішньому етапі є видання решти конференційних матеріалів та продовження започаткованої Історичною комісією НТШ у 2009 р. дослідницької традиції.

Андрій ФЕЛОНЮК

¹ Детальну біографічну довідку з бібліографією див.: Паславська Н., Сварник І., Фелонюк А. Вуйцик Володимир-Андрій // Енциклопедія „Наукове товариство імені Шевченка“. — Київ; Львів; Тернопіль, 2016. — Т. 3. — С. 310—314. Творча спадщина вченого переведана у книгах: Вуйцик В. Вибрані праці: До 70-річчя від дня народження. — Львів, 2004. — 328 с. (= Вісник Інституту „Ужзахідпроектреставрація“. Ч. 14); його ж. Leopolitana. — Львів, 2013. — [Т. I]. — 400 с.; [Т. II]. — 304 с.

² Культура і мистецтво західноукраїнських земель 2009, 2010. Зб. статей / Відп. ред. В. Александрович. — Львів, 2015. — 336 с.; Культура і мистецтво західноукраїнських земель 2011—2012. Зб. статей / Відп. ред. В. Александрович. — Львів, 2019.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА В КАНАДІ: ПІДСУМКИ ПРАЦІ ЗА 2018 Р.¹

Загальні Збори, які відбулися 13 квітня 2018 р., переобрали голову і дирекцію НТШ К. Зокрема, обов'язки референтки видань Анни Сірки погодилася перебрати Дагмара Турчин-Дувірак. До дирекції обрано нового вільного члена Олександра Романка, який є старшим науковим співробітником фірми IBM Canada, викладачем у Торонтонському та Українському католицькому у Львові університетах й громадським діячем. Контрольну комісію замість Євгена Ладни очолила Марта Трофименко, а її членами обрано Христю Стоділку-Цурковську та Віктора Остапчука.

Дослідні щорічні стипендії НТШ, встановлені 2013 р., покликани підтримувати дослідження на українсько-канадські теми. Цього року Товариство удержало шість цікавих і цінних пропозицій від молодих науковців у Канаді. Шкода, що є лише одна стипендія, яку цього року отримав докторант Альбертського університету Ернест Гейдел з Едмонтона на дослідження і написання праці на тему „Ivan L. Rudnytsky and the Development of Ukrainian Studies in Canada“.

Дирекція вирішила не надавати субсидії на наукове видання 2018 р. з огляду на брак відповідних пропозицій. Також рішено змінити реченець подань з кінця вересня на 30 квітня 2019 р.

Виконуючи резолюцію Річних зборів 2017 р., НТШ прийняло пропозицію Максима Тарнавського стати видавцем журналу „Ukrainian Literature: Journal of Translations“. Цей журнал, унікальний форум для англомовних перекладів української літератури, існує від травня 2001 р., коли він був створений як проект НТШ Америки. Під орудою НТШ А видано чотири числа, приблизно одне число щотри роки, але від четвертого числа журнал не мав ні видавця, ні спонсора. З приємністю подаємо до відома, що п'яте число вийшло в інтернетному та паперовому виданнях у лютому 2018 р. під егідою НТШ в Канаді. Журнал можна прочитати на www.UkrainianLiterature.org.

НТШ продовжує традицію виголошення наукових доповідей у всіх Осередках — Торонто, Монреалі, Оттаві та Едмонтоні. З доповідями виступають не тільки члени Товариства, але й науковці з різних країн, а найчастіше з України. Це дає доповідачам та членам української громади в Канаді змогу спілкуватися українською мовою та ділитися дослідженнями в різних ділянках науки.

В 2018 р. відбулося 27 доповідей: 13 — в Торонто, 7 — в Едмонтоні, 6 — в Монреалі та одна в Оттаві. Найбільше доповідей виголошено на теми

історії та сучасної України. Деякі — спільно з іншими установами.

До того ж у Торонто відбулася презентація проєктів п'яти студенток з університетів України, що приїхали до Канади на тримісячне стажування у рамках державної програми „Mitacs Globalink Research Internship Program for Ukraine“ (www.MitacsUA.org). Студентки, майбутні науковці, поділилися з присутніми інформаціями про дослідні проєкти, над якими працюють в Канаді. Одним з організаторів участі студентів з України у програмі „Mitacs“ був член дирекції НТШ Олександр Романко. Спонсором приїзду студентів до Канади була Українська канадська фундація ім. Шевченка, яка підписала договір із „Mitacs“ на три роки. Шевченківська фундація уможливила приїзд студенток із Гамільтона, Ватерлу, Гвелф, Лондона і Кінгстона на доповіді-презентації і зустріч із громадою в Торонто. Цього року стажувалося 50 студентів з України в 32 університетах Канади. За співпрацю і

підтримку студентів голова НТШ удержала грамоту вдячності.

Конференція „Члени НТШ в науці“ відбулася 1 грудня в театрі Інституту св. Володимира в Торонто. Було три сесії: одна присвячена 85-літтю Голодомору в Україні в 1932—1933 рр. і дві на довільні теми. Варто згадати, що троє доповідачів було з Едмонтона.

У конференції взяла участь Лідія Бойчишин, заступник голови НТШ в Україні. Вона вручила грамоту подяки від НТШ в Україні голові ТОВА-

риства у Канаді Дарії Даревич „за вагомий особистий внесок у розвиток НТШ К, за довголітню працю на благо української громади та популяризацію здобутків України та українців у світі“. Друга грамота подяки була від Західного наукового центру НАН України і МОН України для НТШ в Канаді „за активну громадську діяльність, вагому довголітню підтримку української культури і науки, популяризацію українських вчених та їх наукових здобутків у світі“. Третю грамоту одержала мгр. Таня Дужинська від НТШ України „за координацію та забезпечення активної співпраці між НТШ в Україні та Українським бібліотечним товариством у Торонто“.

На конференції в Українському канадському дослідно-документаційному центрі можна було оглянути виставку, присвячену 100-літтю державності України.

З діяльності членів дирекції треба згадати нашу співпрацю з Українським бібліотечним товариством (УБТ) в Торонто, яка триває від 2013 р. З ініціативи

Учасники конференції „Члени НТШ в науці“. Сидять зліва направо: Ю. Даревич, О. Романишин, Д. Даревич, К. Кебузинська; стоять: В. Остапчук, Ю. Парог, В. Полковський, К. Мариняк, Л. Бойчишин, О. Романко

¹ Повнішу інформацію про діяльність НТШ в Канаді див.: Бюлетень Наукового товариства ім. Шевченка в Канаді. — Торонто, 2018. — Ч. 17 (21). — 8 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ntsh.ca/publikaciyi/byuletent-ntsh/>.

Ігоря Микитчука, голови УБТ, деякі члени НТШ були прийняті в членство УБТ. На Загальних зборах УБТ, що відбулися 16 квітня 2018 р., на пропозицію Ігоря Микитчука обрано кількох членів дирекції НТШ до нової управи УБТ, а саме: головою обрано Таню Джулинську, заступником Дарію Даревич, секретарем Христю Колос, а протокоальним секретарем Софією Березовську. Скарбником обрано Ігоря Микитчука, колишнього голову УБТ. Думка створити бібліотеку й архів зародилася ще в 1970-х роках. УБТ було зареєстроване 1980 р. в Онтаріо. Довголітнім головою бібліотеки був Карпо Микитчук. Після його смерті бібліотекою опікувався майже 20 років його син Ігор Микитчук. В УБТ, крім книжок, є велика колекція періодики і часописів. Нова управа шукає відповідне приміщення для всіх видань у різних бібліотеках, оцифрувати якнайбільше книжок та періодики, особливо видань з Канади, і розглядає можливості створення інтернетної віртуальної бібліотеки УБТ.

Більше про УБТ та інші українські бібліотеки в Канаді можна довідатися зі статті Томаса Приймака „The Crisis Continues: Private Ukrainian Libraries in Canada in Very Deep Trouble“.

Дирекція привітала матірне Товариство в Україні з нагоди урочистих святкувань 145-ліття НТШ

у Львові, що відбувалися від 11 до 13 жовтня у Львові. У святкуваннях взяв участь Богдан Фіголь, член Товариства з Торонто.

Дирекція продовжує розміщувати інформацію про доповіді та конференції на веб-сторінці Товариства, яку провадить інж. Олесь Дольницький. Він також подає відео-записи всіх імпрез Товариства в Торонто на Ютуб-каналі НТШ. Вихід найбільше доступний з веб-сторінки НТШ www.ntsh.ca або з youtube:sheshchenkoscientificcanada.

Сердечно дякую всім нашим жертводавцям. Ваша фінансова підтримка уможлиблює діяльність Товариства, особливо надання дослідної стипендії та видавничої субсидії. На жаль, коли ми перейшли на збирання внесків через інтернет, то дуже зменшилися пожертви наших членів.

Щира подяка Українській кредитовій спілці в Торонто, Кредитовій спілці „Будучність“ і Х. Стоділлі-Цурковській, голові Фондації ім. о. Маріяна і д-ра Романа Цурковських, за спонсорування конференції „Члени НТШ в науці“. Велике спасибі Фондації „Будучність“ і Українському культурному центру за надання можливості виголошувати доповіді в престижному приміщенні Олд-Мілл (Торонто).

Дарія ДАРЕВИЧ

ЗАСІДАННЯ РАДИ НТШ (25 СІЧНЯ 2019 РОКУ)

Традиційно у залі засідань Вченої ради Львівського торговельно-економічного університету (ЛТЕУ) відбулося новорічне засідання Ради НТШ, у якому взяло участь близько сорока дійсних та звичайних членів НТШ в Україні. Його відкрив голова Товариства Роман Кушнір, котрий нагадав про 145-річний ювілей НТШ, відзначений у жовтні 2018 р., а також нагадав, що 21 жовтня 2019 р. виповнюється тридцять років відновленню Товариству у Львові. Цю подію заплановано урочисто відсвяткувати. Голова попросив хвилиною мовчання вшанувати пам'ять дійсного члена НТШ, голови Волинського осередку Анатолія Свідзинського, який помер у Луцьку 23 січня 2019 р. на 90-му році життя. З вітаннями до членів НТШ також звернувся ректор ЛТЕУ та голова Економічної комісії НТШ Петро Куцик, який побажав плідної праці членам Ради НТШ.

Порядок денний передбачав три виступи. Перший доповідач Володимир Парубій поділився із присутніми своїми думками щодо процесу українського державотворення в умовах гібридної війни. Зауважив, що українці споконвіку відзначалися негативним ставленням до будь-якої влади, адже вона була чужинецькою та вороже налаштованою до них. Питомі нехиті до влади, а також чітко виражений індивідуалізм, які притаманні українському менталітету, часто були причиною міжусобної ворожнечі. Сьогодні ці риси національного характеру відходять на другий план, а переважають почуття соборності, взаємодопомоги та ініціативи, проявом чого є ефективний спротив російській агресії вже п'ятий рік поспіль.

Сергій Семів зосередив увагу на сучасних соціально-екологічних стратегіях розвитку кооперативного сектора економіки у світовому масштабі.

Він представив інституційні форми міжнародної співпраці кооперативів у галузі екологічно чистої сонячної та вітрової енергетики. На думку дослідника, майбутнє української кооперації у сегменті відновлювальної енергетики залежить лише від впровадження інноваційних технологій.

У своєму виступі голова Товариства Р. Кушнір зосередився на основних напрямках праці НТШ у 2019 р. Насамперед йшлося про поетапну підготовку до належного відзначення 150-ліття Товариства, яке припадає на 2023 р. Для цього передбачено активізувати роботу деяких осередків та комісій (обрання їх нового керівництва, прийняття нових членів, виокремлення НТШівського сегменту в роботі викладачів вишів і працівників академічних установ та ін.), збільшити показники сплати членських внесків (на сьогодні цей обов'язок виконує лише третина членів), забезпечити достатній штат постійних співробітників науково-редакційного відділу, працювати над пошуком додаткових джерел фінансування представницької та науково-видавничої діяльності Товариства, зокрема через подання різних проектів на державні грантові програми. Такі комплексні заходи з підвищення ефективності діяльності НТШ потребують постійної, а не епізодичної праці його членів. До видавничих пріоритетів у поточному році належить видання 4-го тому Енциклопедії НТШ, 271 т. „Записок НТШ“ (Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін), збір та редакційне опрацювання статей на 272 т. (Праці Філологічної секції), підготовка збірника матеріалів ювілейної конференції з нагоди 145-ліття Товариства, „Вісника НТШ“ та ін. Нагальною справою є також пошук винаймача адміністративного будинку НТШ на вул. Чупринки, 21 для цільового використання його приміщень.

Опісля повідомлення Р. Кушніра із презентацією книги „Ріст дерев карпатських лісів (у басейні річки Дністер)“ (Львів, 2018) виступив один з її авторів Платон Третяк. Книжку видано українською й англійською мовами під егідою НТШ, Державного природознавчого музею НАН України, Прикарпатського лісогосподарського коледжу та Лісівничої академії наук України на кошти Івано-Франківського обласного фонду охорони навколишнього природного середовища. Дослідження присвячено проблемі продуктивності лісів Карпат та їх екологічних функцій. У ньому обґрунтовано погляд, що в дерев старшого віку найбільші показники поточного приросту об'ємів стовбурів спостерігаються у віці 200—300 років (дуб звичайний, бук європейський, ялина біла, ялина європейська, кедрова сосна). Така думка суперечить ustalеним нормам, адже традиційно вважається, що найвищі значення річного приросту деревини властиві молодим та

середньовіковим деревостанам (80—100 років).

В обговоренні доповідей взяли участь Степан Гелей, Петро Куцик, Дмитро Федасюк, Олег Шаблій, Іван Ровенчак, Роман Мелех. Останній повідомив, що завдяки організаційним зусиллям НТШ, Львівської обласної державної адміністрації та Західного наукового центру НАН та МОН України 28 лютого — 1 березня до Львова завітає американський вчений українського походження Євген-Зенон Стахів, спеціаліст з управління водними ресурсами великих річкових басейнів та протиповеневого захисту, член Міжурядової групи експертів з питань змін клімату, яка отримала Нобелівську премію миру 2007 р. Кінцевим акордом засідання стало високомистецьке виконання колядок та щедрівок народною хороваю капелю „Мрія“ ЛТЕУ (художній керівник та диригент Василь Долішний).

Редакція

З'ЯВИВСЯ ДРУКОМ ССЛХХІ ТОМ „ЗАПИСОК НТШ”

В НТШ у Львові склалася добра традиція. До весняної наукової сесії Товариства з'являються нові журнальні та книжкові дослідницькі публікації і черговий том серійного видання „Записки Наукового товариства імені Шевченка“. Названим виданням Науково-видавничий відділ Товариства вітає учасників наукової сесії!

271-й том „Записок НТШ“ (з часу відновлення у 1989 р. НТШ вже 50-й) присвячено спеціальним (допоміжним) історичним дисциплінам. У видавничій практиці відділу і праці Товариства загалом — це шостий том, приурочений до цих наук. Вміщує 37 наукових статей і повідомлень, два обширні матеріали та 10 оглядів і рецензій на різноманітні видання історичного, філософського й іншого змісту. До видання увійшла також студія історіографічного характеру стосовно спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін у Львівському університеті 1939—1941 рр., авторства О. Целушка. Всього том містить 50 наукових текстів. Презентовані у томі такі спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни, як: архівознавство, джерелознавство, дипломатика, хронологія, сфрагістика, філігранологія, геральдика, вексїлologia, нумізматика, генеалогія, історична географія, топографія, адміністративно-територіальна структура поділу земель.

Відповідно до видавничої традиції, „Записки НТШ“ вміщують три розділи: *Статті і повідомлення, Матеріали та Критика і бібліографія.*

Статті і повідомлення

У розділі найбільш чисельно репрезентовані дві дисципліни: архівознавство і джерелознавство. Цим наукам присвячено у томі аж 15 статей та повідомлень. Вони найчастіше стосуються аналізу окремих історичних пам'яток і архівів, у яких вони зберігаються (статті В. Кіорсак, О. Вінниченко, О. Зінченко, Н. Лоштина). Водночас у статтях акцентовано увагу на особливій пізнавальності окре-

мих писемних пам'яток (М. Крикун. „Ще про рестри димів Правобережної України 1775 року“), а також на потенційних можливостях рукописних і друкваних джерел пізньосередньовічних установ і книгозбірень (В. Поліщук. „Підтвердження прав власності зем'янам Невмирицьким на землю в Овруцькому повіті в XV—XVI століттях: аналіз та публікація актів Руської (Волинської) метрики“, подібно праці І. Ціборовської-Римаревич, В. Перкуна). Чимало досліджень, які побудовані на основі архівних джерел, розкривають невідомі або маловідомі історичні події і явища (Л. Тимошенко. „Митрополит Михайло (Рагоза) і підготовка собору Київської митрополії в Бересті 1596 року в контексті документальних джерел“; Б. Смерека. „Яворівське старцтво у Львівській землі на початку XVII століття: фіскальні джерела до історії“). Деякі автори для своїх досліджень вишукують наскрізь оригінальну тематику джерел (І. Сердюк. „Образ дитини в судовій документації Гетьманщини: інформаційний потенціал і пастки документальних джерел“, або Н. Яковенко. „Творення локальних „просторів віри“: топографія і соціальна стратиграфія паломництва

в Україні XVIII століття (за книгами чуд Почаївської та Охтирської богородичних ікон“).

Одна студія інформує про невідомого львівського міського писаря Шимона з Риманова, 1502 р. (Б. Петришак), а такі автори, як Г. Боряк та Л. Демченко зосереджують свою увагу на архівній шевченкіяні, Р. Голій — персональній збірці з фалеристики М. Коця.

Друге місце за кількістю представлених статей і повідомлень у публікованому томі належить генеалогії. Таких у томі шість. Л. Войтович і Н. Райтаровська пишуть про історичні загадки походження перших князів Руси, зокрема літописного Рюрика; І. Смуток розглядає „достовірність генеалогічних відомостей“ окремих актив стосовно перемишльської шляхти XVI—XVIII ст.

І. Тесленко та Є. Чернецький висвітлюють генезу роду Чечелів-Новоселицьких та Добровольських, а О. Антонович — „вибрані відомості“ про цитриста і композитора 80-х років XIX та перших десятиліть XX ст.

Чотирма статті представлено нумізматики: С. Кулешов. „Знахідки наслідувань англійських монет VIII—XI століть в Україні“; А. Крижанівський. „Генеза метрологічних показників галицьких грошків у XIV столітті“; Д. Димидюк. „До проблеми карбування монет у християнських державах Закарпаття та наприкінці X — у середині XI століть (компаративний аналіз)“; Р. Шуст. „Впорядкування монетного ринку Галичини в останній чверті XVIII століття“.

Історична географія, топографія, адміністративно-територіальні поділи земель (Східна Галичина) представлені статтями Р. Вацеби, А. Авраменка, П. Кулаковського, У. Кришталович. Окремій темі присвячена стаття А. Авраменка „Зміни в географії населених пунктів Кубані, назви яких походять від запорозьких куренів (до проблеми збереження історико-культурної спадщини)“.

Однією або двома статтями репрезентовані такі дисципліни, як: дипломатика (О. Купчинський. „Із спостережень над дослідженнями з дипломатки у Науковому товаристві ім. Шевченка“); хронологія (Н. Старченко. „Про „нешпорну“ годину, або Як міряли час на Волині в останній третині XVI століття“); сфрагістика (Р. Савов. „Печатка „Корибута“ — речовий доказ давнього фальшування“; І. Сковчилюк. „Печатки греко-католицького ієрарха Антонія (Ангеловича) 1798—1814 років“); філігранологія (Н. Бондар. „Філіграні ранніх видань Києво-Печерської друкарні та продукція Радомишльської папірні“); геральдика, вексилологія (О. Однороженко. „Родові династичні та територіальні знаки в литовсько-руській князівській геральдиці XIV — першої половини XVII століть“; А. Гречило. „Чорно-білі кіно- та фотоматеріали як джерело дослідження української вексилології: передача синіх і жовтих кольорів до 1940-х років“; А. Сова. „Символіка спортивного товариства „Украї-

на“). З усіх опублікованих статей вражає зібраний і опрацьований ілюстративний матеріал у праці О. Однороженка.

Матеріали

Рубрика „Записок НТШ“ представлена двома великими публікаціями з об'ємним додатком джерел: О. Залць. „Присяги львівських міщан та урядників у XVII—XVIII століттях“ та О. Вінниченка і М. Крикуна. „Матеріали про операції з житловою нерухомістю в актових книгах містечка Сатанова Подільського воеводства першої третини XVIII століття“. Рубрика також фіксує згадану статтю О. Целуйко „Чи була кафедра допоміжних історичних дисциплін (наук) у Львівському університеті в 1939—1941 роках?“

Критика і бібліографія

У томі обговорено 10 монографічних і багатомовних праць, які написані українською, польською, словацькою та чеською мовами. Автори рецензій: О. Вацеба, А. Гречило, О. Купчинський, Я. Мариняк, О. Парубоча, В. Перкун, Б. Петришак, В. Стасенко, В. Шендеровський.

Географія уміщених у томі авторів та їхніх статей і повідомлень, матеріалів та рецензій різна. Домінують дослідники із Києва та Львова. Пальма першості належить львівській автурі. По одній публікації надійшло із міст Дрогобича (Л. Тимошенко) та Острога (П. Кулаковський).

Опублікований 271 том „Записок НТШ“ (Львів, 2018) обширний за обсягом. Охоплює 862 сторінки. Чимало статей доповнюють контекстуальні ілюстрації (див. статтю О. Однороженка) та ілюстрації на окремих аркушах. Кожну статтю та повідомлення супроводжує коротке резюме англійською мовою (переклади та редакція належать Р. Зорівчак і Т. Шмігеру). Завершує книгу Список ілюстрацій та загальний зміст тому українською й англійською мовами. Наклад 350 примірників.

Відповідальний редактор 271 тому „Записок НТШ“ О. Купчинський, мовно-літературна редакція — Г. Остюк, технічний редактор — В. Бартошевський, комп'ютерний набір і верстка — Н. Олійник.

О. А.

ПРЕЗЕНТАЦІЯ КНИЖКИ АСКОЛЬДА ЛОЗИНСЬКОГО

11 березня 2019 року в залі засідань Вченої ради Львівського торговельно-економічного університету (ЛТЕУ) відбулася презентація книжки А. Лозинського „Погляд на Україну: з нью-йоркського зошита“. Організатори заходу — Наукове товариство ім. Шевченка та ректорат ЛТЕУ.

Відкрив захід голова НТШ в Україні, академік Роман Кушнір, який привітав гостя зі США і рекомендував його присутнім.

А. Лозинський народився 8 лютого 1952 р. в Нью-Йорку в сім'ї українських емігрантів, які прибули до США 1951 р. У 1969 р. закінчив гімназію „Реджіс“ в Нью-Йорку, а в 1973 р. — коледж „Фордхам“ і отримав ступінь бакалавра за спеціальністю „класична філологія“. В 1976 р. закінчив юридичний факультет університету „Фордхам“. Здобув науковий ступінь доктора. В 1977 р. увійшов до складу адвокатури м. Нью-Йорка. Спеціалізацією А. Лозинського було майнове право,

торговельні операції. До сьогодні є членом Федеральної адвокатури Південного і Східного Нью-Йорка.

Ректор ЛТЕУ, професор Петро Куцик привітав А. Лозинського і подякував гостю за візит та вручив пам'ятні подарунки — медаль, викарбувану на честь 200-річчя заснування ЛТЕУ, та книжку про історію цього навчального закладу.

А. Лозинський подякував за теплу зустріч і був приємно вражений, що на презентації та обговоренні його книжки присутні як науковці різних інституцій, так і студенти Університету, яких він закликав читати та аналізувати викладені ним думки, погоджуватися чи не погоджуватися, але, головне, не бути байдужими. Автор наголосив, що його часто критикують за гостроту статей та висловлювань, але це його позиція, і саме так має реагувати кожен українець на негаразди у суспільстві, об'єднуватися у боротьбі проти неспра-

ведливості, і лише тоді можна досягти успіху у реформуванні України.

Презентацію розпочав проректор ЛТЕУ, професор Степан Гелей, який наголосив, що А. Лозинський — визначний громадський діяч — президент Світового конгресу українців (СКУ) (1998—2008), а нині голова Фундації Українського вільного університету в Нью-Йорку та член правління низки українсько-американських і міжнародних громадських організацій. Крім того, провадить активну роботу над об'єднанням світової української спільноти за кордоном. Для цього не раз зустрічався з президентами США, України, Польщі. Нагороджений орденом України „За заслуги“ та відзнаками організацій українців у світі.

С. Гелей відзначив блискучий публіцистичний стиль автора та активну громадську позицію, яка, власне, і відображена у статтях презентованої книжки. Доповідач також вразила широта тематики публікацій автора та культурно-освітні зацікавлення, пов'язані з боротьбою українського народу за утвердження державності. Зокрема, у статті „Близька харківська молодь до „нью-йоркського зошита“ автор віддає належне м. Харкову у боротьбі за українську державу, зауваживши, „що саме Харків був на черзі окупації Росією після Криму і Донбасу“, але Харків вистояв, а Донецьк і Луганськ впали“. А сучасні студенти Харкова володіють українською мовою і майже всі погоджуються з її важливістю. Для порівняння: Б. Мартос у статті „М. Левитський й харківські студенти“ писав: „В кінці минулого століття було так мало свідомих українців, себто людей, які визнавали себе українцями, що, вступивши в Харківський університет (1897 р.), я довго не міг знайти ні одного студента — українця. В Харківському університеті вчилася багато „малоросів“, але вони навіть не вміли говорити по-українському, та й не хотіли“. С. Гелей наголосив на особливій характеристиці, яку дає А. Лозинський постатям української культури та суспільно-політичного життя: наприклад, Василь Стус — сумління нації, Левко Лук'яненко — ікона та інші. А. Лозинський звертає увагу на такі проблеми українського суспільства, як корупція, незаконне судочинство, називаючи суди і прокуратуру „втіленням тоталітарного зла“, а також критикує владу як в Україні, так і в США. С. Гелей також відзначив амплітуду тем, яких у своїх статтях торкнувся автор, зокрема: польсько-українські стосунки, реформа церкви, Голодомор 1932—1933 років, діяльність СКУ, відзначення 100-річчя Української національної революції та ін.

В обговоренні також взяв участь голова Секретаріату Конгресу української інтелігенції Володимир Парубій, який наголосив, що книжка А. Лозинського „Погляд на Україну...“ — це оперативне реагування на події, які відбуваються в Україні. По-друге, статті автора варто використовувати як протидію інформаційній війні, яку сьогодні веде Росія проти України, а також як протидію багатомовним псевдоісторикам та політикам, які свідомо перекручують факти про польсько-українські відносини.

Завідувач кафедри теорії держави і права ЛТЕУ Ігор Вдовичин висловив вдячність авторові. Він наголосив, що емоційність А. Лозинського — тільки на користь його праці. Також відзначив глибину

аналітику статей, спираючись на історичні факти та однозначність оцінки Голодомору 1932—1933 рр. як геноциду проти українського народу.

Завідувач кафедри історії і політології ЛТЕУ Юрій Михальський відзначив, що статті А. Лозинського у презентованій книжці чітко описують події в Україні й автор слушно на них реагує. Доповідач зауважив, що погоджується з критичною позицією А. Лозинського стосовно чинного Президента України П. Порошенка, який доклав значних зусиль до відродження української армії, однак нічого не зробив для подолання корупції. Згідний із позицією автора, що постать Т. Шевченка об'єднує Україну, а С. Бандери — роз'єднує.

Заслужений професор ЛНУ імені Івана Франка, завідувач кафедри радіомовлення і телебачення Василь Лизанчук у своєму виступі відзначив, що книжка А. Лозинського наповнена глибоким суспільно-політичним та громадянським змістом. Автор „Погляду в Україну...“ вже під час першого приїзду до незалежної України бачить масу абсурду в будівництві нашої держави. Доповідач погодився з думкою А. Лозинського, що гібридна війна, яку сьогодні веде Росія проти України, — це продовження політики зовнішньої експансії від часів Золотої Орди, Московського царства та Російської імперії. А зомбованість російського суспільства полягає в тому, що влада постійно насаджує міф про те, що головне геополітичне завдання США — знищення Росії. Він підкреслює, що не можна плутати поняття „націоналізм“, яке є природним проявом любові та захисту своєї нації, з термінами „фашизм“, „шовінізм“, „нацизм“, головною ознакою яких є знищення інших націй, боротьба з ними.

Професор Львівської національної академії мистецтв Володимир Бадяк наголосив, що у презентованій книжці його вразила стаття автора „Намагання геноциду „остаточно вирішити українське питання в Польщі“ (до 70-річчя Акції „Вісла“). А вже і його родина одна з-поміж тих, які постраждали від Акції „Вісла“. Доповідач наголосив, що українці не мають вибачатися перед поляками, бо насправді не українці були окупантами Польської землі, а навпаки. Тому цілком підтримує позицію автора щодо його оцінки цих важких сторінок української історії.

В обговоренні також взяли участь голова історичного товариства „Літопис“, доцент Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного Р. Мелех; провідний науковий співробітник Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, письменник П. Шкраб'юк; професор кафедри міжнародних економічних відносин ЛТЕУ С. Семів та інші.

Аскольд Лозинський подякував доповідачам та усім присутнім на заході. Він підкреслив, що ця книжка — не є комерційним проєктом. Його ціль — дарувати її всім, хто небайдужий до майбутнього України, її демократичного розвитку та економічного добробуту.

Учасників зустрічі вразила колоритність постаті А. Лозинського та його чудова українська мова.

Наостанок автор підписав свою книжку всім охочим.

Олександра КЕНДУС

СТАТТІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

ШЕВЧЕНКО В УКРАЇНСЬКІЙ ВІЧНОСТІ

Знаменно, що Тарас Шевченко народився у березні, коли земля прокидається від зимової сплячки, і все, що прагне жити і рости, наповнюється новим змістом. Шевченко, велич якого ще й досі не досягнута, пробудив віками приспаний український народ, став не лише співцем його Свободи, але й ідеологічним вождем української нації.

Очевидно, скільки б Вічність Україні не дарувала віку, більшої за історичною значущістю по-статі від Тараса Шевченка Україна не видасть. Як знаменитий Гомер вічно височітиме над древньою Елладою, так він — над Україною. Можна прожити набагато довше, можна залишити незрівнянню більшу — кількісно незрівнянню — творчу спадщину, але відіграти таку роль у долі свого народу, своєї нації, як Шевченко, вже ніхто не зможе. Він-бо став символом, та, вважаймо, синонімом України! Мабуть, таки самим Провидінням був посланий для порятунку України і вже змалку давався пізнати, що не такий, як усі. Не такий — у доброму розумінні слова.

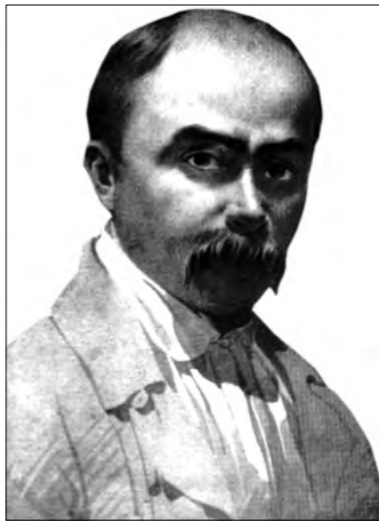
Ну, всі ми були дітьми. Всі ми бачили, як на горизонті небо і земля сходяться до купи. Чи комусь, чотири- або п'ятирічному, на думку спадало — піти й подивитися, на чім те велике небо тримається?

(„...До стовпів ішов хлопчина // І не знав тоді про себе, — // Що могутні плечима // Підіпре українське небо.“ — *З авторського*).

Воістину: коли українське небо — після руйнування України московськими царями і царицями, після скасування гетьманату і ліквідації Запорізької Січі — готове було вже грюкнути на землю, він таки підпер його своїм від Бога талантом. Саме талантом, бо останнім часом стало модним культивувати думку, нібито Шевченка викуплено з кріпацтва передусім тому, що найіменитіші учасники викупу — К. Брюллов та В. Жуковський — були масонами і займалися благодійництвом. Ні, не з жалощів, і не з ласки заплачено за Тараса величезну в тодішній Московії суму — 2500 рублів (хтось підраховував, що стільки тоді коштували майже 35 кг срібла!). Просто в Петербурзькій академії мистецтв авторитети на чолі з Брюлловим розпізнали в ранніх малюнках Шевченка унікальний талант. Перший біограф нашого поета О. Кониський і припустити не міг, що це питання можна трактувати інакше. „Та коли б, — як зауважував, — у Шевченка не було незвичайного хисту, то не став би він так швидко приятелем Брюллового“¹. Власне,

це до цього приятелювання — коли перед щойно викупленим із неволі Тарасом постала проблема, де жити, — йому, вчорашньому кріпакові, запропонував квартиру професор Брюллов — виходець зі славного французького роду Брюлло. Чи ж не було це виявом захоплення особливим талантом? Звичайно, Шевченко через скромність не скористався запрошенням професора, то ж пішов мешкати до І. Сошенка, який сам винаймав квартиру.

Щоби виразніше збагнути значення Тараса Шевченка для України, слід перенестися уявою в його епоху. В часи, коли у справжній борні за українську мову, за українську державну самостійність він був не „одним із“, а таки єдиним. Українці за період тяжкої асиміляції після козаччини почали вже забувати свою історію, і московити, що свавільно перейменовували їх у „малоросів“, робили все, щоб якнайшвидше їх доконати. Бісила московитів будь-яка спроба творити українську літературу народною мовою. Грубо зневажали цю мову, кпили з неї, а талановитих українських авторів усіяло, не хетуючи й підступними лестоцями, намагалися перетягнути на свій бік. Серед таких підступних рецензій на перше видання Шевченкового „Кобзаря“ була, зокрема, анонімна рецензія в журналі „Сын отечества“ за 1840 р., де автор (найімовірніше, таки редактор видання — „гучний“ у тодішній Московії Николай Полевой) витіював: „Ми вже неодноразово говорили, що всю сьогоднішню *штучку* (курсив наш. — *М. Ш.*) малоросійську поезію вважаємо пустоцями і примхою, і зніасмося, не розуміємо: як можна людям, велими талановитим, займатися такими дурницями?.. Ну, хай уже люди сумнівного таланту пишуть, як їм заманеться: панові Гребінці, наприклад, можна навіть поради писати по-малоросійськи... Але жаль бачити пана Шевченка, коли він спотворює думку і російську мову [„русский язык“], підлаштовуючись під *хохлацьку* манеру! У нього є душа, є чуття, і його російські вірші, напевне, могли б додати немало хорошего нашій справжній російській поезії“². Інший проімперський критик — О. Сенковський, — щоправда, в рецензії на альманах С. Гребінки „Ластівка“ (1841), де друкувалися й твори Т. Шевченка, відзначився своїм „розумінням“ етики. „Не можна, — писав, — не сказати по совісті, що, на мое розуміння, малоросійські музи, і у віршах, і в прозі, говорять дивовижною мовою, — мовою, не подібною на жодну людську!“³

¹ Кониський О. Тарас Шевченко-Грушевський: Хроніка його життя. — К., 1991. — С. 89.

² Цит. за: Тарас Шевченко в критиці. — Т. І: Прижиттєва критика (1839—1861) / За заг. ред. Г. Грабовича. — К., 2013. — С. 3—4.

³ Там само. — С. 21.

І не відчували ці рецензенти найменшого сорому. Не відчували, бо це був типовий погляд російської інтелігенції на українське питання в час появи „Кобзаря“. Такий був „дух часу“. Все в імперії мало підлягати змосковщенню. Україна для багатьох була вже навіть не „Малая Россія“, а... „русская Італія“. Щодо літератури, то тут — ніякого, мовляв, сепаратизму! — треба збагачувати лише одну: „великую російську“.

Дуже хитре, характерне для брехливої московської пропаганди, таке судження метра літературної критики в тодішній Московії, В. Белінського, висловлене в його рецензії на харківський альманах „Молодик“ 1844 р.:

„Ми переконані, що Котляревський, як розумний і талановитий малоросіянин, збагнув, що малоросійським, як і всяким іншим окремим нарідчям, можна тільки писати хіба пародії чи простонародні казки та повісті, і зовсім не думав затівати із того літературу. Артемівський-Гулак підтвердив те саме, написавши свого „Пана Твардовського“ (насправді — „Твардовського“. — *М. Ш.*), „Пана та Собаку“ та інші дрібні твори в пародійному дусі. Сам Грицько Основ'яненко почав своє поприще російською мовою [...] багато писав російською, і сам перекладав свої малоросійські повісті на мову російську“⁴.

Чи не цей пасаж Белінського мав насамперед на увазі Т. Шевченко, коли, після того як перший заповів І. Котляревському безсмертя („Будеш, батьку, панувати, поки живуть люди...“), зауважував у передмові до нездійсненого (седнівського) видання „Кобзаря“ 1847 р.: „Енеїда“ добра, а все-таки сміховина на московський шталт“?

Але — яка, даруйте, нахабність у московських критиків! О. Сенковський, бачте, зазначає, що „говорить по совісті“, В. Белінський щодо своєї брехні лукаво-самовпевнено твердить: „Ми переконані...“ Очевидно, таке вже у московитів сумління. Автор урядової московської заборони 1863 р., за якою, „ні-якого особенаго малоросійського язика не било, нет і не может битъ“, горезвісний міністр П. Валувєв, у своєму щоденнику 1865 р., і то, за дивним збігом, у день народження Т. Шевченка — 9 березня, — писав: „С 1861 года я воюю за свободу совести“⁵.

„Несамовитий Віссаріон“, як влучно назвав хтось Белінського, бачте, навіть не припускає, які були думки в зачинателя нової української літератури Івана Котляревського, а... „переконаний“. Пізніше, на початку грудня 1847 р., Белінський подібно писатиме про твори Т. Шевченка у відомому листі до П. Анненкова, цинічно схвалюючи арешт і заслання поета: „Я не читав цих пасквілів [...] проте переконаний...“, мовляв, що кара Шевченкові за його писання справедлива. До того ж він помилково назвав місце заслання Шевченка: „...послали на Кавказ солдатом“⁶.

Прикладів шаленого брутального тиску на все українське під час появи Шевченкового „Кобзаря“ не злічити. Спішили московити скористатися моментом, коли Україна, національно пробуджуючись, була ще слабосила. Й московська отрута таки

робила своє. З-поміж українців у літературі багато спокусилося на московський пряник, який відтак не в одного виявився... твердим муляжем. Інші українці в літературі, та і в науці, в мистецтві, — так собі, — хиталися. До них, зосібна, належав М. Максимович, який — попри те, що неабияк прислужився українській справі, — вважав, що українська мова і література — це історичний етап на шляху їх неминучого, але без принуки, злиття з російською мовою й літературою. Немало творчих українців, не бажаючи бути за рідне слово в літературі зацькованими, просто замовкали. Не бракувало, на жаль, і яничарів. Через рік після смерті Т. Шевченка, якийсь Г. Соколенко в московській газеті „День“, ставлячи у приклад О. Афанасєва-Чужбинського, М. Максимовича, О. Бодянского, котрі в своїй творчості віддавали перевагу мові Московії, писав: „Вони, як знавці діла і особливо малоросійської мови, та ще й самі як природні малороси, завжди вважали малоруську мову не як самостійну чи окрему, а як нарідчя або частину великоруської мови. Саме тому вони вважають не-раціональним і шкідливим брати участь у дитячій, нічого не вартій грі відособлення малоросійської мови“⁷.

Найповажнішим аргументом у потугах обрусителів України 1840-х і пізніших років був приклад М. Гоголя. „Пішіте, как Гоголь!“ — і все тут! Але у тім-то річ, що Гоголь був і є великою загадкою як для українців, так і для росіян! Чи не хотів цей воістину геніальний українець, сказати б, розкласти Московію зсередини, облагородити її українським духом, а коли не все склалося, як гадалося, тяжко мучився перед смертю, ніби покуюючи гріх перед Україною? Своім талантом він мимоволі возвеличив Московію. Вся російська література, за словами Ф. Достоєвського, вийшла із „Шинелі“ Гоголя. Та погляньмо, який у гоголівських творах похмурий і непривабливий російський типаж — усі ці Акакії Акакіївичі („Шинель“), Хлестакови („Ревізор“), усякі Чічікови, Собакевичі і Коробочки („Мертві душі“), а який — добродушно-усміхнений чи, навпаки, суворо-величний — типаж український („Вечори на хуторі біля Диканьки“, „Тарас Бульба“...). Невипадково московський письменник і філософ А. Бєлий (справж. — Б. Бугайов) обурювався: „Україна — це „все, що тільки є на світі“, — ось фраза-рефрен, фраза-штамп першої фази творчості Гоголя“⁸. Інший московський літератор — відомий шовініст В. Резанов — своє ставлення до видатного письменника-українця висловив так: „Я все життя боровся і ненавидів Гоголя; і в 62 роки думаю: Ти переміг, жакликий хохле!“ („Ты победил, ужасный хохол!“)⁹. Отаку-то „подяку“ отримує Гоголь від московитів за те, що працював на їхню славу. Якби писав рідною, українською мовою, то, безсумнівно, — попри всі історичні негаразди України, — мав би подяку кращу, принаймні — сердечно щирю, а не вимушено-офіційну. А так — доводиться в Україні говорити про „національну недокровність Гоголя“ (вислів С. Маланюка).

⁴ Тарас Шевченко в критиці... — Т. І. — С. 135.

⁵ Дневник П. А. Валувєва, министра внутренних дел: В 2 т. — Москва, 1961. — Т. 2. — С. 26.

⁶ Белинский В. Полное собрание сочинений: В 13 т. — Москва, 1956. — Т. 12. — С. 441.

⁷ Цит. за: Куліш П. Відповідь московському „Дню“ // Українська преса: Хрестоматія. — Львів, 1999. — Т. І: Преса Східної України 60-х років XIX ст. / За ред. М. Нечитайлюка. — С. 226.

⁸ Цит. за: Липа Ю. Призначення України / Друге, незмінне видання. — Нью-Йорк, 1953. — С. 205.

⁹ Цит. за: Калюжна Я. Николай Васильевич Гоголь // Калюжна Я. Л., Иванов Г. Сто великих писателей. — Москва, 2000. — С. 237.

Проте лишімо Гоголеву душу в спокої та акцентуймо найголовніше, що зумів Т. Шевченко зробити для України ще за життя — за короткого земного життя, бо ж він — вічний будівничий України. Акцентуймо найголовніше і вздаймо належне.

1. Безмірна Шевченкові дяка за те, що витримав шалений тиск на українську мову, літературу, взагалі на українську ідентичність. Страшно уявити, що було б з Україною, якби Шевченко був заламався. Адже і йому настирливо радили „пісать, как Гоголь“, заманоючи його начебто більшою й довговічнішою славою. Він же достойно відповів обрусителям: „Теплий кожух, тільки шкода — // Не на мене шитий, // А розумне ваше слово // Брехнею підбите“. Розумів Шевченко: мусить хтось непохитно, твердо стояти, бути орієнтиром для земляків, щоб остаточно вони не зневірилися. Думав приблизно так, як пізніше закликав думати кожного українця І. Франко: „Як подамся, не достою, // Захитаюся, мов тіль,— // Пропаде кровава праця // Многих, многих поколінь“¹⁰.

Оте величезне чуття відповідальності за народ, за Україну, оте „як не я, то хто?“, — з того складався увесь Шевченко.

Подивляє, зокрема, таке: вивезений з України в березні 1829 р., Шевченко знову побачить свою „милу безталанну Україну“ аж у травні 1843 р. Виїхав нікому не відомим козаком пана П. Енгельгардта, а приїхав знаним поетом, автором „Кобзаря“, поеми „Гайдамаки“... Та якби навіть не написав Шевченко жодного рядка, але не забув за ті майже півтора десятиліття рідної мови, то він уже — Великий Українець! Адже українських газет іще не було, з України не раз по півроку чи й більше — „ні вітру, ні хвилі“. Чуже середовище вимагало від нього адаптації, а він був незмінним.

Що не дало Шевченкові за довгі літа на чужині забути рідну мову? А все та ж незмірненна любов до України, відповідальність за націю: як не я, то хто?

Слушно зауважив Є. Маланюк: „Шевченко занадто був відпорний на петербурзьку отруту“¹¹. Ось тільки замість слова „занадто“ краще було сказати „особливо“, що, зрозуміло, й мав на увазі письменник.

2. Т. Шевченко став воістину центральною постаттю, навколо якої, усупереч московській зневазі і вській протидії, почало гуртуватися, сміливішати і рости все українське. Він довів, що Україна — це високе! Цю заслугу, до речі, відзначив уже протоієрей Гнат Мацкевич над труною Шевченка в Каневі, — щоправда, ще „за параграфом“ — імперською мовою (переклад наш.— **М. Ш.**): „Був час, коли про Малоросію думали, як про країну, недоступну для високих почуттів і думок розвинутого світу; але Шевченко і його послідовники довели, що ця забута цодо народної національної просвіти країна має своє серце і свою душу, — має свою поезію почуттів і думок“¹². Силою феноменального таланту і правдомовністю слова Т. Шевченко обеззброїв не тільки недругів, але й затятих ворогів. Інша річ, що ці перші виявляли до нього симпатію „крізь зуби“, а другі відверто чи подумки адресували йому в не-

людської злобі щось на зразок резанівського „Ты победил, ужасный хохол!“

Невідомо, ким за національністю був, народжений у Криму, російськомовний літератор Л. Блюммер. Та, видно, не належав до жовчних, хіба зазнав московсько-імперської полуди, якої, проте, почав позбуватися під впливом Т. Шевченка. В 1858 р. 17-річний Блюммер під псевдонімом „Крутоярченко“ видав у Петербурзі книжчину „Хохлацьки спивки“. Видання гостро розкритикував П. Куліш у московському тижневику „Парус“ (10. 01. 1859). „Питаємо в п. Крутоярченка,— писав Куліш,— де живе народ *хохол*? де існує організація чи бодай артіль *хохлів*? хто з освічених людей прийме на себе назву *хохла*? кого з простолюду не образить таке прізвисько? Це прізвисько давали нашим предкам неосвічені предки великоруського простого люду — через дивну для них стрижку голів (козацькі чуби, „оселедці“.— **М. Ш.**), і взамін отримували назву *кацапа* — через дивну для давнього вусача-українця бороду північного сусіда. Тільки хто ж із грамотних великоросів видасть брошуруку під назвою „Кацапські пісні“? Зрозумійте, п. Крутоярченку, хто б ви не були, куди ви зайшли!“¹³ Кулішева критика, безумовно, змусила Л. Блюммера задуматися над своїм розумінням українства, та особливу ясність у те розуміння вніс Т. Шевченко. Рецензуючи в журналі „Семейный круг“ (1860, № 8) друге (семиренківське) видання Шевченкового „Кобзаря“, Л. Блюммер у ставленні до України вже радикально інакший. Він, зокрема, інформує російського читача про Т. Шевченка (переклад наш.— **М. Ш.**): „Перед його геніяльністю всі покірно схиляють голови, й нема жодного українського поета, щоби навіть подумав змагатися зі Шевченком... Це — найвидатніша, найсимпатичніша постать України нашого часу; на нього тепер звернені погляди всіх як на представника народних дум, бажань, radoць... Скажемо одне: щоби прочитати Шевченка в оригіналі — варто вивчити його мову“¹⁴. Знаний Л. Блюммер і як російський перекладач Шевченкових поезій.

Що Т. Шевченко, як геніяльність, був серед українців поза конкуренцією, — це не спостереження Л. Блюммера, — це усвідомлював кожен, більш-менш причетний до культурно-політичного життя України. Не випадково П. Куліш промову на Шевченковому похороні в Петербурзі почав зі щирого визнання: „Нема з нас ні одного достойного проректи рідне українське слово над домовиною Шевченка; уся сила і вся краса нашої мови тільки йому одному відкрилася“¹⁵. Був поза конкуренцією, і завше буде.

Неоціненною заслугою Т. Шевченка є те, що він вивів зневажану тавром „малоросійське наречі“ українську мову з глибокого приниження на рівень найвищої достоїнності. „Ніхто ще не заговорив нею так зрозуміло для всього українського громадянства, та так голосно, щоб луна пішла від цієї його української мови по всьому широкому світові, як саме від мови Шевченка“¹⁶. Дав Тарас Шевченко рідній мові дужі крила для високого лету у віки.

„Він ствердив самодостатність українського світу...“ (І. Дзюба)¹⁷.

3. Саме Т. Шевченко з'єднав розділені внаслідок нещасливих історичних інцидентів частини України. Відзначаючи це на Шевченківському святі у Львові 1909 р., М. Грушевський, зокрема, наголошував дивовижну силу вже самого імени Шевченка: „Ні одно ім'я не в'яже нас в одну національну цілість, як воно“¹⁸.

Справді: в революційному 1848 р., коли ще в Галичині Шевченків „Кобзар“ був „білою вороною“, на т. зв. Соборі руських учених у Львові, тобто на першому з'їзді української інтелігенції Галичини, М. Устиянович закликав: „...хочем узброїтися в кріпость — послухаймо громкого Шевченка!“¹⁹ І той заклик, безумовно, не одного напоумив, на кого слід орієнтуватися в справі українського літературного і взагалі духовного відродження краю! Першим завданням з'їзду було: „Установити для язика нашого однак форми, а для письма... найтошновішу писовню, висвітлити ріжницю мови нашої от язика старославянського, также от російського и от польського“²⁰.

Як потрапило першовидання „Кобзаря“ в Галичину, й досі не встановлено. Зачинатель літератури живою народною мовою на західноукраїнських землях М. Шашкевич його, за всіма даними, не тримав у руках, — зі Шевченковими творами він ознайомився переважно з альманаху „Ластівка“. Не бачив „Кобзаря“ — принаймні до 1848 р.— й Шашкевичів приятель І. Вагилевич, інакше б не допускав написання Шевченкового прізвища з м'яким знаком. Так, у газеті І. Вагилевича „Дневник русский“, частина накладу якої друкувалася кирилицею, а частина — латиницею, з'явилася цікава стаття „Слово о Руси і єї становищі політичеськім“ (1848, № 6—9), у якій, зокрема, автор, захований за неоднозначно трактованим криптонімом „Ф. Г.“ („V. H.“), писав: „С помежи інших wspomню Шевченка, котрий сего дня уважаний есть яко мученик справи руської вольности. Взнесеніє, глибока знаємость сердца людского, ліричность і терпка іронія, при умно володінію природженним язиком соединяются в его твореніях і складають чудесную гармонію. Патриотически письма Шевченки звістни суть в всей Малой Росії і в Україні, і много причиняются до взбудження духа. О! ви, що не вірите в саомобитность язика, прочитайте творенія Шевченки, і аж тогди повісте: ци язык руський не має будущего, ци народ руський не будет вольний і независимий?! Що повісте на тоє, коли малоросіяне, скинувши ярмо московское, упомянутся о своїх собратий?..“ (себто: що скажете, як наддніпрянці, скинувши московське ярмо, впамятяться про братів-галичан?)²¹.

Ще за життя Т. Шевченка в Україні не було заютка, де б його ім'я не вимовляли з шанобою і надією, інша річ, що головна, щонайперша Шевченкова місія в різних частинах України мисли-

лась неоднаково. За І. Франком, Шевченко на Наддніпрянщині був насамперед важливий „як протест проти кріпацтва, проти заскорузлості та кастового егоїзму в суспільстві“, а на Наддністріянщині — „як речник національних ідей, як поет, що обняв душею всю Україну, оживив її минувшину і п'ятнував тих, що мучили й мучать її“²².

Національних мотивів у творчості Т. Шевченка, вважаємо, більше, ніж соціальних.

4. „Москалі не помилились. „Кобзар“ із 1840 року зробив те, чого вони боялися: відродив український народ“ (В. Сімович)²³. Але Т. Шевченко не лиш пробудив — відродив український народ, а й перетворив його на високодостоїнну націю, — і це чи не найважливіша з місій, які судилося відіграти Шевченкові в історії України!

Який мав Т. Шевченко від Бога талант перероджувати „малоросів“ у свідомих українців і навіть у саможертвних патріотів — борців за українську справу, добре видно на прикладі Б. Грінченка. У листі до І. Липи 9 лютого 1892 р. він сповідає про своє домашнє виховання: „...наскрізь московське, навіть вороже до всього українського“. Батько майбутнього письменника, збіднілий дворянин на хуторі Вільховий Яр Харківської губернії, хоч і мав Шевченків „Кобзар“ 1860 р., проте, за свідченням сина, ніколи його не читав. Натомість запам'яталося синові, як батько одного разу, читаючи твір К. Думитрашка на народній основі „Борода та чуприна“, „сміявся з „москалів“. Це повідомлення автор цитованого листа коментує: „знов зауважую: він (себто батько.— **М. Ш.**) був ворожий цілком укр[аїнській] наці[ональній] ідеї“. Не дивно, що, коли 12-літньому Б. Грінченкові захотілося мати в домашній бібліотеці „Тараса Бульбу“, а товариш придбав для нього цю повість в українському перекладі, Грінченко неабияк обурився. („Це було мені горем, бо я зовсім такого не бажав, а бажав по-рос[ійськи], — я продав книгу“). Але невдовзі, живучи як гімназист у Харкові і чувши, як росіянка — господиня квартири — „вихвалюлася своєю Москвою та Калугою“, а українка, що жила у цім домі, „обороняла Україну, українську мову“ і „згадувала, хвалючи, про Шевченка“, Грінченко уперше відчув потребу національної самоідентифікації. Далі цитуємо лист: „Поїхавши додому влітку, я прочитав батькового „Кобзаря“, і [в] 13 років зробився тим, чим я єсть. Я якось відразу і без вагання порвав з усіма московсько-патріотичними тенденціями шовіністичного кольору (а саме до цього я прихильний був), і Тарас зробивсь мені і до цього дня зостається пророком [...] Смію думати, що історія всевітня не дає нам другого такого прикладу, як Шевченко: з мертвого він зробив живе — „Групи встали і очі відкрили“²⁴.

Інший лист Б. Грінченка до К. Паньківського від 17 серпня того ж року, хоч і перегукється із попереднім, та повчальний приклад національного прозоріння вартий особливої уваги. Грінченко цього разу повідомляв: „Я, чотирнадцятого року (себто

¹⁷ Історія української літератури: У 12 т.— К., 2014.— Т. 4: Дзюба І. Тарас Шевченко.— С. 751.

¹⁸ Грушевський М. В сорок восьми роковини Шевченка // Тарас Шевченко і Галичина: Статті та матеріали / Упоряд. і редактор Ф. Стеблій.— Львів, 2014.— С. 128.

¹⁹ Историческій очеркъ основанія Галицко-русской Матиці и Справозданіє первого собору ученыхъ русскихъ и любителей народного просвѣщенія / Составлено Я. Головацкимъ.— Въ Львовѣ, 1850.— С. 9.

²⁰ Там само.— С. XX.

²¹ Цит. за: Тарас Шевченко в критиці...— Т. I.— С. 196.

²² Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова // Франко І. Збір. тв.: У 50 т.— К., 1986.— Т. 45.— С. 424—425.

²³ Верниволя Василь (Сімович). Шевченко — пророк України // Тарас Шевченко і Галичина: Статті та матеріали.— Львів, 2014.— С. 305.

²⁴ Т. Г. Шевченко в епістолярії.— К., 1966.— С. 142—143.

¹⁰ Франко І. Вибрані твори: У 3 т.— Дрогобич, 2005.— Т. 1: Поезії. Поеми / Упоряд. і ред. М. Шалата.— С. 478.

¹¹ Маланюк Є. Книга спостережень: Проза.— Торонто, 1962.— С. 34.

¹² Цит. за: Тарахан-Береза З. Святина: Науково-історичний літопис Тарасової Гори.— К., 1998.— С. 76.

¹³ Цит. за: Тарас Шевченко в критиці...— Т. I.— С. 332.

¹⁴ Там само.— С. 395—396.

¹⁵ Світова велич Шевченка: Збірник матеріалів...: У 3 т.— К., 1964.— Т. 1.— С. 89.

¹⁶ Свенціцький І. Шевченко в ряді слов'янських національних поетів // Наша школа.— 1914.— № 2—3.— С. 99.

14-літній.— *М. Ш.*), будучи школярем з третьої гімназійної класи, прочитав Шевченка, і з того часу почав писати по-українському (досі писав тільки по-московському). Ані „Енеїда“, ані Гребінчині байки на мене не зробили впливу,— я їх вважав за кумедійні жарти. Шевченко зробив з мене зараз українського націонала (хоч і чудно се казати про хлопця 13—14 років),— його поезія була вже мені не жартом, а його „Кобзар“ зробився моєю евангелією²⁵.

Така сила художнього таланту і національних ідей Т. Шевченка! Якби не „Кобзар“,— чи переродився б малорос Б. Грінченко на одного з найбільших подвижників України, який збагатив українську літературу прекрасними творами, подарував рідній нації славний Словник української мови, став засновником і першим головою Київської „Просвіти“? Отак чи подібно, як Б. Грінченка, перероджував Шевченко всю Україну.

Нині, услід за Д. Павличком, люблять повторювати фразу: „Шевченко породив українську націю, а Франко її виховав“. Так, але у тім вихованні — немало від М. Пашкевича і незміряно багато від Шевченка.

Б. Важко, не без того, що й неможливо знайти в світовій літературі постать, яка б могла зрівнятися зі Шевченком щодо народності.

У кожній країні, звісно, народ по-своєму вшановує своїх національних світочів, але щоб так масово і з такими, на рівні святости, сердечними почуттями, як в Україні — Т. Шевченка, іншого такого прикладу не знаємо. Чи не в кожній українській хаті — якщо не портрет Шевченка, найчастіше поряд з іконами, під вишитим рушником, то „Кобзар“ на почесному місці, який, як писав І. Гнатюк про свою хату: „...не міг // ніхто, не вмивши рук, узяти, // бо він — святий, казала мати, // він смерть народу переміг!“²⁶

Відзначають у світі переважно ювілейні дати знаменитостей, і то здебільшого силами інтелектуалів. А тут — щорічно, й ініціатива воістину йде від народу, без нагадування „зверху“. Бо відчуває народ органічну духовну потребу в Шевченкові,— фактично не мислиться вже без нього. Про Шевченків „Кобзар“ вже на третьому році його появи М. Костомаров писав: „...це весь народ, що говорить устами свого поета“²⁷.

Оригінально пояснював глибину народності Т. Шевченка О. Дорошкевич студентам Київського інституту народної освіти на початку 1920-х рр. Англіїці, казав, дали світові у ХІХ ст. генія Байрона, поляки — Міцкевича, росіяни — Пушкіна, українці — Шевченка. Порівняння тут дуже відносне,— продовжував О. Дорошкевич,— але якщо б уявити, що всі ці генії досягли однакового зеніту, умовно — стелі нашої з вами аудиторії, то слід пам'ятати, що Байрон — лорд, Міцкевич — зі шляхти, хай і збіднілої, Пушкін — дворянин, усі три, отже,— з панівних верств суспільства, і йшли до тієї стелі звідси (показував на верх кафедральної трибуни), а Шевченко — із самих що не є низів, з курної кріпацької хати, і мусив пройти ще й цей шлях (показував на віддаль від підлоги до верху трибуни). Іншими словами, Байрон, Міцкевич,

Пушкін — виняткові таланти, але народу вони не знали, не розуміли, й не дуже ним переймалися. Шевченко ж — і винятковий талант, і тонкий виразник народної душі.

„Я по плоті і духу — син і рідний брат нашого безталанного народу“,— нагадував Т. Шевченко 7 грудня 1859 р. в листі до троюрідного брата В. Шевченка, відкидаючи його пораду одружуватися з панянкою — не з кріпачкою. Класик грузинської літератури А. Церетелі, який бачився і розмовляв із Т. Шевченком лише раз — на петербурзькій квартирі М. Костомарова навесні 1860 р.,— згодом ззнавався: „Я вперше зрозумів з його слів, як треба любити батьківщину і свій народ“²⁸. До речі, того самого року сам Кобзар в автобіографії для журналу „Народное чтение“ сказав: „Історія мого життя є частиною історії моєї Батьківщини“. Чи могли б так про себе сказати Байрон, Міцкевич, Пушкін?

Можливо, вони — Байрон, Міцкевич, Пушкін — поети елітні, а Шевченко — поет простолюття, як, зрештою, й представляли його не раз недруги України? Ні ж бо: Шевченко — поет для всіх! Слово „народний“ тут — не в звичайному розумінні, яке інколи спримітизовують, зводячи суть лиш до фольклоризму й етнографізму, а „народний“ у розумінні якнайширшому — в тому, що переходить у значення „національний“. Тарас Шевченко — перший національний поет України! Й що цікаво: Шевченка зрозуміє й неписьменна людина, коли їй читатимуть „Кобзаря“, і водночас Шевченко нерідко не зрозумілий і найвищому академікові! Дуже багато криється в „Кобзарі“ у підтекстах. І це: замінити в Шевченковій поезії назву „Україна“ й українську атрибутику на якусь іншу країну та її атрибутику — й стане Шевченко рідним і безмежно дорогим тій іншій країні, бо є в ній, у цій поезії, щось воістину незбагнено високе, святе, коли йдеться про людину й про людство. Не випадково видатний, але досі належно не поцінований, письменник Т. Осьмачка у характеристиці Шевченка вдався майже до сакральної тональності: „Я певний, що якби Шевченко з'явився перед Шекспіром і Гете, то вони б мали його перед своїми духовними очима як божество, щось подібне до Богочоловіка. Бо Шевченко збільшив славу Спасителя як людинолюба... Після Ісуса Христа немає в світі дорожчої людини для людства, як Шевченко“²⁹.

Гіперболізація? Не без того: не все ж людство світу знає Шевченка,— вільний лет Шевченкових дум у світ, зокрема, був неможливий у період бездержавности української нації. Але незаперечно в Осьмаччиній оцінці — світова феноменальність таланту українського національного поета.

6. Навряд чи є кого в літературі поставити врівень із Шевченком і щодо політичної сміливості,— принаймні з його сучасників.

У Росії, як зауважує І. Франко в праці „Темне царство“ (1881—1882), годі було й говорити про політичну поезію — режим був несамовитий. „Перший Шевченко [...] в своїх поемах „Сон“ і „Кавказ“ показав у Росії образці політичної поезії,— твердить дослідник,— показав також для всіх будучих поетів політичну дорогу, якою слід ступати на тім полі, та основу, з якої треба виходити“³⁰.

То, може, були подібні твори поза Росією? Були — хай і як рідкісні винятки. І Франко, зокрема, називає сатиричну поему Г. Гайне „Німеччина“ (1844), роман В. Гюго „Бичування“ (1853). І тут же коментує: Гайне писав свій твір, живучи в Парижі, Гюго свій — живучи в Брюсселі, тобто писали тоді, коли їм „...не грозило нічого з боку тих властей, на які вони кидали свої громи“. А Шевченко нікуди не виїжджав із Російської імперії! Висновок? Він випливає з Франкового визнання: „Я не знаю ні в одній європейській літературі подібної поезії, написаної в подібних обставинах“³¹.

І Франко, як бачимо, обмежується лиш Європою, не торкаючись, зокрема, багаті американської літератури. Та якщо б і знайшлося там щось подібне (хоч принаймні в провідних американських письменників Шевченкової доби — Г. Лонгфелло, В. Вітмена, Е. По, Г. Мелвілла — такого не виявляємо), то вже точно написане воно не в подібних обставинах.

Один — супроти імперії,— чи ж не унікальний героїзм? Хоч про героїство Т. Шевченка не думав, про славу не дбав,— ніколи б не написав чогось на зразок: „Я пам'ятник себе воздвиг нерукотворний...“ До речі, займенником „я“ Шевченко починає лиш єдину поезію — „Я не неждую, нівроку...“, але чи про себе там пише поет? Він турбується про волю, яку приспав „цар Микола“, то ж головний акцент у поезії зроблено на поради, що є, властиво, закликом: „...А щоб збудить // Хиренну волю, треба миром, // Громадою обух сталить, // Та добре вигострить сокиру, // Та й заходиться вже будить“.

Незрівнянна громадянська відвага чи, за Франком,— політична сміливість!

7. Той же енциклопедист І. Франко, якому належить понад півсотні праць про Т. Шевченка і який найглибше збагнув його слово й найкраще продовжив його справу, свого часу прорік: „Коли б мені прийшлося одним словом характеризувати поезію Шевченка, то я сказав би: се поезія бажання жити“ [виокремлення Франкове]³².

Що може бути вище і святіше над бажання жити?!

Дієслівна форма „жити“ у Шевченковому „Кобзарі“ фігурує 48 разів (напр., у риторичному зверненні до Бога: „...дай жити, серцем жити і людей любити...“), форма „жити“ — 47 разів (напр.: „Тяжко *жити* на світі, а хочеться *жити*...“). Є похідні слова — „жив“, „жили“, „жилось“, „живучи“, „оживу“... А от іменника „життя“, як не дивно, в „Кобзарі“ нема. Так само є там — і то природно часто — етнонім „Україна“ („Вкраїна“, „Україна“), а нема прикметника „український“.

І це тоді, коли Т. Шевченко найбільше прагнув не просто життя, а саме — життя українського!

8. Справжня характеристика Тараса Шевченка не мислиться без розмови про державницький світогляд поета,— себто про те, що довго-довго замовчували або ж фальшували. Чого лиш варті фальсифікації в працях І. Назаренка „Світогляд Т. Г. Шевченка“ (1957), „Суспільно-політичні, філософські, естетичні та атеїстичні погляди Т. Г. Шевченка“ (1964)! Кому нині спаде на думку користуватися цими книгами, хто взагалі згадує їх автора? А він же, І. Назаренко, свого часу отримав найвищу радянську премію — імені Леніна,— саме за „внезок у шевченкознавство“. Один із семи лауреатів цієї премії в українській літературі й науці про лі-

тературу!

До Шевченкової правди у часи режиму читач мусив продиратися крізь хащі лукавих інтерпретацій творчості Поета. Зокрема, багатом із мого покоління „поглиблено“ пізнавати Шевченка в школі випало за виданням: „Т. Г. Шевченко. Вибрані твори.— Київ, 1949“, де вступна стаття О. Корнійчука починалася брехнею в живі очі — „Вільний радянський народ став єдиним господарем і спадкоємцем усіх надбань і цінностей передової прогресивної культури минулих епох“, а закінчувалася цинічною бравадою в душі сталінщини: „Підліх зрадників-націоналістів, що працювали за завданням фашистських розвідок, було викрито й нещадно розгромлено радянським народом, керіваним партією Леніна — Сталіна“. Поміж тим — суцільні поклоніння Московії. Звичайно, не було в тім виданні таких Шевченкових творів, як „Розрита могила“, „Чигрине, Чигрине...“, „Великий льох“, „Давидові псалми“, „За що ми любимо Богдана...“, „Іржавець“, „Швачка“, „Заступила чорна хмара...“, „Якби-то ти, Богдане п'яний...“.

Тим часом досить одного „Великого льоху“ з болісним його епілогом „Стоїть в селі Суботові...“, щоби переконатися, як Шевченко „поклонявся“ Московії. За цим твором, три душі, які колись були людськими істотами, караються через тяженні гріхи. Бог, батче, сказав апостолові Петрові: „Тойді у рай їх повпускаєш, // Як все москаль позабирає, // Як розкопа великий льох“. Тоді, отже, як знайде москаль закопані начебто скарби Богдана Хмельницького, й остаточно Україну доконає. Винен Богдан: саме за його гетьманування почалася московська окупація України. Винні, проте, всі, які бодай якось та посприяли окупантові. Покутують за таке сприяння, виявляється, і ці три душі. Одна душа, як була людиною, жила в Суботові на Чигиринщині, де Б. Хмельницький мав резиденцію, друга — в Батурині, гетьманській столиці Івана Мазепи, третя — в Каневі, де Т. Шевченко згодом знайде вічний спочинок. Які промовисті й символічні для України локації! Перша душа, будучи колись дівчиною, для якої „рушники вже ткалися“, перейшла з відрами вповні дорого Богданові Хмельницькому, коли він зі старшинами їхав із Чигрина (Чигирин) в Переяслав „Москві присягати“. Друга, як була ще дівчиною-підлітком, у вирізаному і спаленому Москвою Батурині московському цареві, який вертався з битви під Полтавою, за його повелінням коня напоїла. Третя взагалі була ще немовлям, як, на руках у матері в Каневі, усміхнулася, зачарована блиском галери на Дніпрі, в якій їхала цариця Катерина. Перед двома старшими душами третя наче б оправдовується: „Чи я знала, ще сповита, // Що тая цариця — // Лютий ворог України, // Голодна вовчиця!.. // Скажіте, сестриці!“ Та, за Шевченком,— навіть мимовільної усмішки немовляти не можна дарувати московському окупантові,— така ідея „Великого льоху“. Т. Шевченко тут представив Україну, сказати б, у трьох часових зрізах. Ідеться конкретно про 1654 рік, у якому відбулася горезвісна „перейславська угода“ Б. Хмельницького з послами московського царя, про 1708—1709 рр., коли московити жорстоко розправилися з Батурином і здобули під Полтавою перемогу над шведами й над козацько-запорозьким військом під проводом Івана Мазепи, та про 1787 р., коли цариця-„голодна вовчиця“ у

²⁵ Т. Г. Шевченко в епістолярії.— К., 1966.— С. 148.

²⁶ Гнатюк І. Хресна дорога: Поетичні твори.— Харків, 2004.— С. 121.

²⁷ Костомаров М. Твори: У 2 т.— К., 1967.— Т. 2.— С. 388.

²⁸ Церетелі А. Мої спогади про Шевченка // Спогади про Тараса Шевченка.— К., 1982.— С. 345.

²⁹ Осьмачка Т. Думки... // Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики: У 3 кн.— К., 1994.— Кн. 2.— С. 116.

³⁰ Франко І. Збір. тв.: У 50 т.— К., 1980.— Т. 26.— С. 139.

³¹ Франко І. Збір. тв.: У 50 т.— К., 1980.— Т. 26.— С. 142.

³² Там само.— Т. 28.— С. 122.

супроводі фаворита Г. Потьомкіна (Грицька Нечоси) і численної свити вояжувала Україною. Мовить, отже, про три різні епохи московських царювань — Олексія Михайловича, Петра I і Катерини II. Отже, Т. Шевченко наголосив, що Московія — найбільший історичний ворог України, хижий демон, який поставив собі за мету піддати Україну цілковитій заграді.

Невипадково після Шевченкової смерті відлік неволі в Україні свідомо інтелігенція починала від „перейславської угоди” 1654 р. Підпільно ширилася пісня на слова А. Свидницького „Вже більше літ двісті...”, яку — записану В. Антоновичем — уперше надрукував І. Франко в „Літературно-науковому вістнику”: „Вже більше літ двісті, // Як козак в неволі, // Понад Дніпром ходить, // Викликає волю: // „Гей, виїди, виїди із води, // Визволь мене, серденько, із біди!” // „Не виїду, козаче, // Не виїду, соболу! // Хоч рада б я виїти, // Та й сама в неволі, // Гей, у неволі, у тюрмі, // Під московським калавуром у ярмі”³³. Юний М. Грушевський — майбутній видатний наш історик — під своїм віршем „Україна” зазначив: „19. XI 1883. Дня 19 місяця листопада, року неволі 229”³⁴. Ніякої загадки: 1883 — 229 = 1654.

Мало хто знає, що Т. Шевченко у 1844 р. мав намір створити лібрето опери про Івана Мазепу, який хотів вирвати Україну з московського ярма. Музику, за спогадом П. Селецького, княжна Варвара Репніна запропонувала написати йому — Селецькому, що подавав композиторські надії. Та Селецький, поміщицький синок і сам поміщик, згодом — київський віце-губернатор, виявився московським сатрапом і нікчемом. У російськомовних „Записках” П. Селецького, опублікованих через чотири роки після його смерті („Киевская старина”, 1884, № 8), читаємо: „Варвара Миколаївна і Шевченко хотіли, щоб лібрето було написане малоруською мовою, я був противної думки і запевняю, що Шевченко настільки володіє російською мовою, що добре напише лібрето; якщо писати оперу, казав я, то писати оперу серйозну і мовою загальнодоступною, а не якусь „Наталку Полтавку”³⁵. Не зійшлися Шевченко й Селецький не тільки на мовному ґрунті. За свідченням Селецького, всі, хто був під час цієї дискусії — а відбувалася вона в маєтку князя М. Репніна в Яготині, — „стояли за особу Мазепи і хотіли його представити поборником свободи у боротьбі з деспотизмом Петра” (це, напевне в „Киевской старине”, зізнання, звичайно, пропущене в радянському виданні спогадів про Т. Шевченка 1982 р.), а він, Селецький, один стояв на тому, що Мазепа — зрадник („изменник”). Відомо, що Т. Шевченко не злюбив О. Пушкіна передусім через те, що той у поемі „Полтава” (1828) ошельмував І. Мазепу, — що ж було вже Шевченкові до розмови із Селецьким!? Між іншим, навіть великодержавний московський шовініст Пушкін вкладає в уста Мазепи слова, котрі — якщо знехтувати бундючною авторською іронією — абсолютно відповідають правді духу великого гетьмана, історичній правді: „Без милой вольности и славы // Склоняли долго

мы глыва // Под покровительством Варшавы, // Под самовластием Москвы. // Но независимой державой // Украине быть уже пора: // И знамя вольности кровавой // Я подымаю на Петра”³⁶.

У Шевченковій творчості лексема „держава” не зафіксована, — тут щодо України поет послуговувався словами „країна”, „край”, „своя хата”: „Здається кращого немає // Нічого в Бога, як Дніпро // Та наша славная країна” („І виріс я на чужині...”), „Світе тихий, краю милий, // Моя Україно, // За що тебе сплюндровано, // За що, мамо, гинеш?” („Розрита могила”), „В своїй хаті своя й правда, // І сила, і воля” („І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє”). Ясніше ясного, що „своя хата” у Т. Шевченка — в першого нашого поета-державника — це Незалежна Українська Держава!

9. Тарас Шевченко духовно живить і вічно житиме українську діаспору.

Обмежимося лише констатацією цієї тези. Чого тільки варта кількість пам’ятників Шевченкові у світі: Вільнюс і Варшава, Оттава і Вашингтон, Куртіба і Канберра, Афіни і Рим, Москва і Париж, Софія і Прага, Мінськ і Тбілісі, Будапешт і Єреван, Ташкент і Гавана, Пекін і Копенгаген!.. Це означає: по яких лиш усюдах доля, а скоріше — недоля, не позакидала українців! І, природно, гуртуються українці на чужині в земляцтва і спромагаються на свої церкви, культурні центри й нерідко — на пам’ятники Великим Українцям, передусім Шевченкові. Знаменитий наш діяпорний скульптор О. Архипенко писав: „Ви могли б спитати мене: чому я виготовив погруддя Тараса Шевченка (встановлене в Українському національно-культурному центрі „Союзівка” в Кергонксоні, США.— *М. Ш.*) і чому я пляную дати українській суспільності та світові погруддя інших українських геніїв?.. Рекондую всім українським організаціям, товариствам, клябам та приватним домам, щоб вони жили в приязності образів наших безсмертних геніїв, бо це допоможе їм вдержувати наш український дух, піднести нашу національну свідомість та наші культурні ідеали, допоможе нам скріпити фундаменти нашої української нації”³⁷.

10. Велике й неабияк важливе світове значення Тараса Шевченка. Автор одного з найкращих зарубіжних досліджень про нашого поета — виданої у Відні 1916 р. німецькомовної праці „Taras Schewtschenko, ein ukrainisches Dichterleben”, — шведський учений і поет А. Енсен, головну заслугу Шевченка вбачає в тому, що він заряджає світ ідеалами добра. Один із розділів дослідження має назву „Апостол справедливості”. Там, зокрема, мовиться: „Через его [Шевченка]... правдиво людський спосіб думання поширилося его літературне значіння далеко поза національно-язикові границі і запевнило ему певне і тривке місце у світовій літературі. Бо Тарас Шевченко був не лише національним поетом, але також універсальним духом, світільником людськості”³⁸.

Резонанс Т. Шевченка як світового „апостола справедливості”, зрозуміло, був украй небажаний

для московських колонізаторів України. На одверте заперечування такого резонансу вони не наважувались: усе-таки — незліченні у світі переклади творів поета, багатство різномовних книг про нього, численні пам’ятники тощо, — то ж усіляко прагнули колонізатори бодай би звузити цей резонанс. Поняття „світового” вони в Україні (як і в усьому сумній пам’яті „радянському союзу”) зводили переважно до... „російського”. (Рикошетом зауважимо, що й досі нерідко у наших школах „зарубіжна література” переважно зводиться до „російської літератури”).

Якщо ситуація (скажімо, видатна ювілейна дата) й змушувала окупантів говорити про Шевченка і світ, то вони представляли нашого поета не інакше, як виученика і вірного послідовника „російських революціонерів-демократів і прогресивних російських письменників”. Треба віддати належне академікові О. Білецькому, який у доповіді „Завдання і перспективи вивчення Шевченка”, виголошеній 9 березня 1960 р. в Пушкінському домі у Ленінграді, не побоявся покритикувати радянських дослідників Шевченкового світогляду. Ось його дорікання за антинауковий трафарет: „Як правило, рецепт складання книжок про світогляд Шевченка — простий: Шевченко — революційний демократ. А якщо він революційний демократ, то він друг російських революційних демократів, а отже — він матеріаліст, атеїст, утопічний соціаліст тощо”³⁹. З приводу твердження одного з таких горе-дослідників, що Шевченко „з дитячих років був послідовником Чернишевського”, О. Білецький просто глузував: „Чернишевський ще не встиг ступити на творчий шлях (народився у 1828 р.— *М. Ш.*), а Шевченко був уже його послідовником”⁴⁰.

Диву даєшся, як у режимні часи могло бути виголошене і невдовзі „проскочити” в друк таке надзвичайно відважне напоумлення О. Білецького, адресоване радянським шевченкознавцям: „У „Короткому філософському словнику”, виданому [в Москві, російською мовою.— *М. Ш.*] 1955 р., читаємо: „Шевченко боровся за дружбу російського і українського народів, оспівав [...] Богдана Хмельницького, борця за возз’єднання України з Росією”. А подивіться текст „Кобзаря”, — де там є таке захоплення Богданом Хмельницьким, захоплення укладеною угодою з царем Олексієм Михайловичем? Немає ніде. Шевченко захоплювався Богданом Хмельницьким як борцем за волю українського народу, але сумував з приводу спілки його з російським царизмом.”⁴¹ Воїстину чесна позиція науковця! Хіба що насправді печалила Хмельницького не просто вимушена угода „з російським царем”, а ширше — з підступними московитами, та чи міг про це вчений сказати!?

У 1951 р. О. Білецький опублікував статтю „Світове значення творчості Шевченка”, в основу якої поклав фрагменти своєї доповіді на Шевченківській урочистості далекого 1939 р.— з нагоди 125-річчя поета. Це теж відважність, бо радянська влада ще більш-менш терпимо ставилася до розмови про Шевченкову світову славу, але шаленіла, коли йшлося про світове значення нашого поета.

Тим часом, як справедливо зауважено в названій статті, „світова слава Шевченка і світове значення Шевченкової творчості — це не тотожні поняття”⁴². На жаль, цій мудрій тезі передують відверто фальшивий пасаж: „Як це не дивно, проти цієї ідеї — ідеї всесвітнього значення Шевченка — виступали неодноразово українські буржуазні націоналісти”⁴³. Чи страхував себе О. Білецький перед цензорами, чи справді піддався більшовицькому опіумові, — невідомо.

150-річний Шевченків ювілей Україна відзначила презентабельним тритомовим збірником матеріалів „Світова велич Шевченка” (Київ, 1964). Матеріали були ретельно просіяні крізь радянське ідеологічне сито. Даремно тут шукати праць таких авторитетних шевченкознавців, як О. Кониський, С. Єфремов, О. Дорошкевич, В. Дорошенко, П. Зайцев, Б. Лепкий, К.-О. Меннінг та ін.

Характерний такий факт. У „Шевченківському словнику” в двох томах (Київ, 1977) є стаття „Світогляд Т. Г. Шевченка” — майже дві сторінки „розумувань” на зразок тих, які критикував О. Білецький. У шеститомовій „Шевченківській енциклопедії” (Київ, 2012—2015) статті під такою назвою нема, зате є те, чого не було в „Шевченківському словнику”: велика — на 17 сторінок — стаття „Світова література і Шевченко” (автор — Д. Наливайко).

Шевченкова присутність у світі, зрозуміло, робить велику честь і славу Україні. Але даремно А. Енсен найменував Шевченка „світільником людськості” — бо має наш поет заслуги в примноженні і вселюдської честі та слави. Про це йдеться не тільки в працях українців — як, скажімо, в збірнику статей П. Одарченка „Світова слава Шевченка: Т. Г. Шевченко в світлі світової критики” (Чикаго, 1964) чи монографії В. Фурніки „Кобзар за Гімалаями: Творчість Т. Г. Шевченка в Індії та Шрі-Ланці” (Київ, 1989), — це, крім книги А. Енсен, визнано в таких виданнях іноземних авторів, як „Тарас Шевченко: людина і символ” В.-К. Метьюза (Лондон, 1951), „Т. Г. Шевченко в Казахстані” Т. Бєісова (Алма-Ата, 1952), „Тарас Шевченко у чехів та словаків” М. Мольнара (Пряшів, 1961), „Тарас Шевченко і діячі грузинської культури” В. Імедадзе (Тбілісі, 1964), „Тарас Шевченко і болгарська література” С. Русакієва (Софія, 1964), „Українські ночі, або Родовід генія” Є. Енджєєвича (Варшава, 1966) та ін. Англійський славіст Метьюз, за словами сучасної дослідниці, „зазначив, що поезія Шевченка — досягнення світового рівня, що можна провести деякою мірою паралель між Шевченком і Р. Бернсом, однак Шевченко зробив значно більше для України, ніж Р. Бернс для Шотландії”⁴⁴. Високо цінують Шевченка в Америці. Зосібна, видатний художник і громадський діяч Рокуелл Кент заявляв: „Пишаюся його творами”, а популярний свого часу співак Поль Робсон наголошував: „Він [Шевченко] належить усьому світу”⁴⁵. Промовисті статті про нашого поета написали болгарин І. Шишманов („Тарас Шевченко, його творчість і його вплив на болгарських письменників перед визволенням”, 1914), француз Ш. Стебер („Тарас Шевченко —

³⁹ Білецький О. Зібрання праць: У 5 т.— К., 1965.— Т. 2.— С. 307—308.

⁴⁰ Там само.— С. 309.

⁴¹ Там само.— С. 308.

⁴² Там само.— С. 293.

⁴³ Там само.— С. 288.

⁴⁴ Зорівчак Р. Метьюз Вільям-Клісмен // Шевченківська енциклопедія: В 6 т.— К., 2013.— Т. 4.— С. 190.

⁴⁵ Світова велич Шевченка: Збірник матеріалів...: У 3 т.— К., 1964.— Т. 3.— С. 312—314.

³³ Літературно-науковий вістник.— 1901.— Т. 14.— Кн. 4.— С. 43.

³⁴ Див.: Мельниченко В. Михайло Грушевський: „Москва впаде, Україна встане...” // Слово Просвіти.— 2016.— 23 черв.

³⁵ Спогади про Тараса Шевченка.— К., 1982.— С. 82.

³⁶ Пушкін А. Сочинения: В 3 т.— Москва, 1962.— Т. 2.— С. 176.

³⁷ Архипенко О. Чому я виготовив погруддя Тараса Шевченка // Наш Шевченко: Збірник-альманах у сторіччя смерті Поета.— Джерзі Сіті; Нью-Йорк, 1961.— С. 130.

³⁸ Енсен А. Тарас Шевченко. Життя українського поета / За дозволом автора з нім. мови переклав д-р І. Ман-друк.— Перемишль, 1921.— С. 88.

поет України і свободи“ (1939), американський професор К.-О. Меннінг („Тарас Шевченко як світовий поет“, 1945), чех Ю. Доланський („Тарас Шевченко у нас“, 1951), турок Н. Хікмет („Наш Шевченко“, 1961), вірменка Марієтта Шагінян („У ряду геніїв людства“, 1961), угорець А. Гідаш („Для всіх епох і всіх країн“, 1961), китаєць Ге Бао-цюань („Шевченко — мій улюблений поет“, 1961), поляк М. Якубець („Шевченко серед поляків“, 1964), австрієць Й. Стрелка („Тарас Шевченко та його вплив на Австрію“, 1993)... Свою статтю „Близький і любий наш народом“, написану з нагоди століття пам'яті Т. Шевченка, болгарський літературознавець С. Великов завершує такими словами: „...І сьогодні він серед нас, все такий же живий, все такий же життєрадісний, близький, рідний. І все такий же вічний, як вічний народ“⁴⁶. Вдало підсумовано, хіба що на місці слова „життєрадісний“ було б доречніше — „оптимістичний“.

Є потреба — і, нівроку, вже є можливість — ширше й докладніше дослідити проблему світового значення Шевченка.

Про Шевченкову вічність в Україні заговорили вже після першого видання „Кобзаря“ і поеми „Гайдамаки“. Зокрема, П. Куліш влітку 1846 р. писав поетові: „Ваші твори належать не Вам одному, й не тільки Вашому часові: вони належать усій Україні — і будуть говорити за неї вічно“⁴⁷. Наприкінці XIX — на початку XX ст. уже ні в кого не виникало сумнівів, що потуга Шевченкового слова з часом не маліє, а росте, що дух Шевченка вже не скорити, не убити. М. Черемшина 1910 р. в одній із промов про Т. Шевченка наголошував, що ця потуга, той дух „...збудують нову, вільну Україну, сонячним сявом її осяють і синам оновленої України світитимуть доти, доки Дніпро в море ллеться“⁴⁸. З

нагоди 100-ліття Т. Шевченка пророче висловився про нього в знаменитій „Присвяті“ І. Франко: „Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті — невмирущу славу і всерозквітаючу радість, яку в мільйонів людських сердець все наново збуджуватимуть його твори“⁴⁹. О. Гончар на честь 100-річчя пам'яті Шевченка опублікував у збірнику „Вінок Великому Кобзареві“ (Київ, 1961) статтю „Він належить вічності“. І. Дзюба свою монографію „Тарас Шевченко“, видану як 4-й том академічної 12-томової „Історії української літератури“ в рік Шевченкового 200-ліття (Київ, 2014), закінчує розділом „Шевченко ввіки насущний“.

Безсмертне Шевченкове слово наснажене не лише землею, а й космічною життєдайною енергією. „Коли розглянути творчість Шевченка...— зауважує діаспорна дослідниця І. Гузар,— то вже безнастанний його діалог з Богом вносить космічний вимір у його поезію. Він також науково цікавиться Космосом, про що свідчить його захоплений відгук на книжку А. фон Гумбольдта „Космос“, яку і Гете оцінив позитивно. Шевченко пише до Б. Залеського: „О, як би мені хотілося тепер поговорити з тобою про „Космос“ Гумбольдта“⁵⁰.

Шевченків „Кобзар“, до речі, вже побував у Космосі. В 1962 р. перший космонавт-українець Павло Попович узяв цю неоціненну книгу з собою у космічний корабель, кружляв з нею навколо Землі, декламуючи поетові строфи й наспівуючи українську народну пісню на слова Михайла Петренка „Дивлюся на небо та й думку гадаю...“ І якщо б колись-колись земляни освоювали якусь іншу, придатну для життя, планету, серед перших завезених туди книг, віриться, був би й Шевченків „Кобзар“. Мрія? Нехай. Проте — небезпідставна.

Михайло ШАЛАТА

ТРИЗУБ ЯК ДЕРЖАВНИЙ СИМВОЛ УКРАЇНИ

(ДО 100-РІЧЧЯ УТВЕРДЖЕННЯ)

Передумови

На початку XX ст. поняття українських національних символів ще не було повністю сформоване. Визнання синього та жовтого кольорів, пов'язаних із геральдичною традицією Руського королівства (Галицько-Волинської держави) з XIII—XIV ст., як сучасних національних барв утвердилося вже під час „Весни народів“ 1848 р. в Галичині та на Буковині (Л. 1)*. Згодом вони поширилися на закарпатські комітати, пізніше українські емігранти принесли їх на нові поселення в Північній Америці, а в перші роки XX ст. про них вже знали і на Наддніпрянщині, і на Кубані, і в різних кутках Російської імперії — скрізь, де почало активно розвиватися українське культурно-просвітницьке життя.

Але не було узгодження щодо якогось єдиного герба. У Галичині поширилося вживання поряд

із місцевим символом левом і архангела Михаїла, спопуляризованого як „герб Руси“ після повстання 1863 р., що мало відобразити ідею об'єднання українських земель. Так, рельєфи обох гербів розміщено на фасаді будинку акційної спілки „Дністер“, спорудженого 1905 р. на вул. Руській у Львові (Л. 2). Лев і архангел фігурували на прапорі товариства „Сокіл-Батько“, який урочисто посвячено 10 вересня 1911 р. під час Першого краєвого здигу (Л. 3). Виходять друком поштівки із галицьким і київським гербами (Л. 4—5).

Натомість у Києві в друкарні Кульженка 1911 р. вийшло перше видання „Ілюстрованої історії України“ М. Грушевського, щедро оформлене малюнками В. Кричевського. У ньому подано зображення різних монет, гербів, печаток, прапорів, що сприяло зацікавленню українською геральдичною тематикою. Впродовж наступних років книгу

кілька разів перевидавали, зокрема й у перекладі російською мовою.

У львівській газеті „Діло“ 12 вересня 1912 р. з'явився допис під заголовком „В справі наших національних емблемів“. Автор під псевдонімом Негеральдик зазначав, що питання з національними синьо-жовтими кольорами вже погоджене, а от у справі герба звертав увагу на поширене поєднання лева та архангела і робив висновок, що настала потреба встановити якусь єдину українську загальнонаціональну емблему¹.

На цей допис того самого місяця відгукнувся історик С. Томашівський. У статті в часописі „Неділя“ він обстоює думку, що таким символом слід визнати лева. Але „коли б у нас знайшлося більше прихильників гербового дуалізму“, радив „сполуку двох гербів, так що гербовий щит був би постійно поділений на два рівнорядні поля; на одно поле прийшов би лев, на друге [...] належало б поставити зовсім іншу фігуру — козацького запорожця“ (Л. 6)².

Певним підсумком обговорення стала публікація І. Крип'якевича „Герб України“ наприкінці 1913 р.³ Він зазначає про знаки з монет Володимира Великого та Ярослава Мудрого, що „се ще не були герби в нинішнім значінню“, про козака з рушницею — що „се властивий запорозький знак“, а також сумнівається, що „взагалі ще нев'яснене питане, чи архангел Михаїл був гербом давньої київської держави“. Тому робить висновок: „Лев може стати одиноким гербом цілої України“.

Після вибуху Першої світової війни було не до дискусій про єдиний національний герб. Проте 1915 р. Б. Заклинський накладом Союзу визволення України видає у Відні брошуру „Що треба знати кожному українцеві?“, яка мала згодом кілька перевидань. У ній був і розділ про символи: „Відзнака української держави — се герб давнього українського королівства: золотий лев на синьому полі. Можна вживати також відзнаки київської землі архангела Михайла з піднесеним мечем [...] Національна барва України є синьо-жовта“⁴.

Ідея створення єдиного символу виникла й у середовищі Українських січових стрільців узимку 1915—1916 рр. під час постою над Стрипою, цим зайнялася тодішня Пресова квартира УСС в полі. Всі напрацювання узагальнено в публікації В. Дзіковського „Герб України“⁵. Автор подає позицію січових стрільців: „...приймаємо золотого архангела з галицьким левом на щиті [...] Архангела приймаємо не лиш тому, що він з давен вживався на Україні і закордонці його прийняли, але тому, що це старинний український емблем, бо був на Україні ще перед прилученням її до Литви. А галицького льва додаємо йому на щиті — наче на охорону,— тому, що Галичина була заборолом і охороною українського життя і культури. Злукою обох гербів єднаємо і вирівнюємо в ідеї це,— що розєднала історія“.

В одному з проєктів Юліан Буцманюк подав у червоному полі архангела в народній ноші, з розпущеним волоссям і піднятим вгору мечем, перед ним синій щит із золотим левом, повернутим у геральдичний правий бік. Цей малюнок потрапив на

видану Центральною управою Леґіону УСС у січні 1916 р. кольорову поштівку (Л. 7).

Офіцерські збори УСС упродовж листопада— грудня 1916 р. склали подібний узгоджений варіант і обґрунтували його: „Архангел Геній України виступає до бою. На щиті має галицького льва, символ української державности, герб провінції, що в найприкріщій добі існування України була П'ємонтом і коліскою нової української культури“.

Розроблені стрільцями проєкти використано також для виготовлення металевих відзнак. Наприклад, на початку 1918 р. львівські газети рекламували „Відзнаку Соборної України“ з архангелом і левом, „на спомин революції і свободи України 1917 р. з воєнно срібного металю“ (Л. 8).

1917 рік

Справжнім вибухом українського національно-визвольного руху були події після повалення самодержавства в Росії в лютому 1917 р., які й утвердили загальнонаціональний характер символів. 25 березня 1917 р. в Петрограді відбулася масова 20-тисячна маніфестація солдатів-українців і студентської молоді під синьо-жовтими та червоними прапорами. 29 березня вже в Києві відбулося „свято свободи“, на якому українські солдати йшли окремою колоною під національними прапорами, а ще через три дні понад 100-тисячна маніфестація стала кульмінацією відродження українського життя в Києві. У цьому заході 1 квітня „прапорів було більше ніж 320 самих національних та понад десять червоних“. Виходять друком різні поштівки з українськими гербами (Л. 9—10).

Під впливом київських масових акцій вийшла брошура про герб В. Різниченка⁶. Автор зазначив, що під час цих маніфестацій „гербів українських можна бачити аж кілька: жовтого лева на блакитному тлі, комбінованого герба з левом і архангелом, запорожця, нарешті, золотого одноголового орла на синьому фоні і навіть турецького півмісяця з зорями і хрестом над ними“. Різниченко дійшов висновку, що „тільки той герб, що означав собою всю Україну, а не якусь часть її, і мусить бути нашим гербом національним“. Тому зупиняється на символі архангела: „Образ Архистратига Михаїла був найпопулярніший в нашій Україні. В честь його народ воздвигав храми, монастирі, малював ікони тощо. З силою архистратига Михаїла зв'язувалась сила України, він вважався її оборонцем, стражем. Ось чому, нам здасться, герб з образом св. Архистратига Михаїла мусить і тепер зостатись нашим національним гербом. Ось чому він, а не лев, мусить бути гербом України, герб — Київської землі, а не Галицької, герб — центра України, а не окраїни, герб — серця України, а не провінції“.

Видавництво товариства „Вернигора“ 1917 р. перевидало у Києві брошуру Заклинського, але без зазначення автора і змінивши назву на „Катехізм українця“, наклад якої після п'яти видань сягнув 150 тисяч примірників. Розділ про символи відрегулювали, вилучивши згадку про лева: „Відзнака української держави — це герб України — золотий архангел Михаїло з розгорнутими крилами

¹ Негеральдик. В справі наших національних емблемів // Діло (Львів).— 1912.— 12 верес.— Ч. 206.— С. 7.

² Томашівський С. Український національний герб // Неділя (Львів).— 1912.— 29 верес.— Ч. 35.— С. 1—2.

³ Крип'якевич І. Герб України // Календар Товариства „Просвіта“ на рік 1914.— Львів, 1913.— С. 126—131.

⁴ Заклинський Б. Що треба знати кожному українцеві? 3-є вид.— Відень, 1916.— С. 26.

⁵ Тут і далі: Дзіковський В. Герб України.— Львів, 1917.— 32 с.

⁶ Різниченко В. Герб України (В справі українських національних емблемів).— Звенигородка, 1917.

⁴⁶ Світова велич Шевченка...— С. 93.

⁴⁷ Листування Тараса Шевченка / За ред. С. Єфремова. [Репринт, із вид. 1929 р.]— Черкаси, 2013.— С. 290. (Лист — рос. мовою).

⁴⁸ Черемшина Марко. Твори: У 2 т.— К., 1974.— Т. 2.— С. 158.

⁴⁹ Франко І. Збір. тв.: У 50 т.— К., 1983.— Т. 39.— С. 255.

⁵⁰ Гузар І. Шевченко і Гете.— Торонто, 1999.— С. 196.

* Тут і далі ілюстрації до статті див. на 3-й стор. обкладинки цього числа „Вісника НТШ“.

на блакитнім полі (герб Київського князівства); в лівій руці держить він огненного меча що-хвилини готовий оборонити Україну; над ним підноситься корона — ознака незалежності державної, яку ми мали раніш, а тепер мусимо здобути. Національна барва України синьо-жовта“ (Л. 11)⁷. Вийшла також поштівка з цим гербом, яку пізніше жорстко розкритикували Нарбут і Модзалевський: „Видавництво „Вернигора“ видало поштову картку під назвою „Герб Української Держави“, на якій намалювало цього архистратига Михаїла, а замість „нашеломника“ взяло щось подібне до корони... Ця така нісенітниця з погляду геральдики і художнього, що ми навіть утримуємось від докладного розгляду цього „герба“ і тільки можемо дивуватися, що це видавництво так сміливо пускає в продаж подібні видання...“⁸

Особливо гостро питання герба постало восени 1917 р. 16 вересня М. Грушевський опублікував свою першу статтю, присвячену цій проблемі⁹. Зазначив, що „одно з таких питань ніби дрібних, але не маловажних, з котрим здавна звертаються до мене“, а далі дав побіжний огляд можливих, на його думку, для використання історичних символів: позитивно оцінив „знак неясного значіння, щось вроді тризубця“ з монет періоду Київської Русі (Л. 12), а також арбалет — герб Києва XVII—XVIII ст.; подав інформацію про козака з мушкетом; безапеляційно відкинув лева й архангела.

Жовтневий переворот у Петрограді та проголошення 20 листопада Третім універсалом Української Народної Республіки значно прискорили розвиток подій. 13 листопада Генеральне секретарство освіти розіслало запрошення взяти участь у роботі підготовчої комісії у справі опрацювання герба УНР. Засідання відбулося 15 листопада о 19 год. в клубі „Родина“ в Києві. Головою комісії обрано Грушевського, а секретарем — Біляшівського.

Про деякі перипетії роботи комісії ми довідуємося з нової статті Грушевського про герб, у якій зазначав, що нарада мала суто теоретичний характер, „але тепер ся справа стає на ближчу чергу“¹⁰. Спершу Грушевський висловився доволі категорично, що „майже всі старі герби мають характер мілітаристичний або імперіалістичний“. Але під час подальшого обговорення розглянули можливості використання історичних символів або створення нових, обговорювали потребу проведення конкурсу. Всі присутні відкинули варіант із архистратигом Михаїлом як „казьонний“ і такий, що „ніякої української традиції за ним не звісно“.

Деякі учасники (мабуть, мовиться про Нарбута) підтримували використання без доповнень історичного герба Гетьманщини — козака з мушкетом, але інші були проти, серед них і Грушевський: „Відновлюючи нашу стару українську державність, ми не відновлюємо нашої гетьманщини, ми хочемо творити новий лад, нові державні й громадські форми, і емблема (знак) того мусить бути нова, щоб не було підозріння в замислах відроджування старого“.

У можливих проєктах нового герба відчувалася орієнтація на символіку тодішніх держав із республіканським устроєм: на синьому тлі золоті

зорі за кількістю земель України — за аналогією до зірок на прапорі США (цю пропозицію висловив Грушевський); у синьому полі золота літера „У“ (Україна) або „У. Н. Р.“ — за прикладом емблеми Французької республіки з літерами „R. F.“. Очевидно, що обговорювали лише можливі варіанти герба, а самих графічних проєктів для розгляду виконано не було.

Грушевський висловив у статті „деякі додаткові гадки, які прийшли на думку пізніше“: основним символом може бути у синьому полі золотий плуг як символ „творчої мирної праці в новій Україні“ (за аналогією до герба Ліберії — „республіки виволених з неволі негрів“), з тим, щоб цей знак зайняв місце на щиті, складеному з історичних гербів: „Наоколо його (над ним, півкругом чи що) можна розмістити в трьох полях державні знаки старої України: знак старої Київської держави Володимира Великого], герб Галицько-Володимирського королівства — їздця (див. Ілюстр. іст., с. 126) і герб гетьманщини. Внизу, в двох полях, можна дати герби Києва й Львова, двох культурних центрів старої України: київський лук і львівського льва, в його старій формі — як бачимо його на щиті того ж галицько-волинського їздця. На верхку сего гербового щита, коли б хотіли його чимсь вінчати, можна б поставити одну емблему старших наших не довершених мрій — з печатки „Великого князівства Руського“, з отвореного Гадяцькою унією 1657 р. Се голуб з оливного галузкою, вісник національного замирення й спокою...“. Як цитотримачі пропонувались „символи трудящого народу — жінка з серпом по одній стороні й робітник з молотом по другій“.

У пропозиціях Грушевського яскраво відобразилися його політичні соціалістичні погляди. Зрештою, він не був і не вважав себе фахівцем у галузі геральдики, що й підкреслив у статті під час обговорення проєкту з літерами — „але геральдисти кажуть, що буква в гербі се проти правил геральдики“, натомість висловив свої думки „під увагу тих, хто буде укладати наш державний герб для ужитку органів нашої республіки“.

Тризуб на грошах, прапорах і гербі

У грудні Генеральний Секретаріят розглядав питання про друкування українських грошей і перший кредитовий білет у 100 карбованців з'явився в обігу 6 січня 1918 р. На цій банкноті, розробленій Г. Нарбутом, зображено у восьмикутній рамці знак князя Володимира — Тризуб, з хрестом над середнім „зубом“ (Л. 13).

Від грудня 1917 р. Центральна Рада одержала право ухвалювати закони для УНР. На засіданні Генерального Секретаріату 11 січня 1918 р. слухали й ухвалили проєкт тимчасового закону про флот УНР і рекомендували внести його на розгляд Центральної Ради¹¹. Вона затвердила цей закон аж 27 січня з такими пунктами:

„2. Прапором української військової фльоти є полотнище о двох — блакитному і жовтому кольорах. В кражі блакитного кольору історичний золотий тризубець з білим внутрішнім полем в ньому.“

3. Прапором Української торговельної фльоти є полотнище о двох — блакитному і жовтому кольорах“ (Л. 14)¹².

Використання Тризуба на кредитовому білеті та на морських прапорах вплинули на справу щодо Державного герба УНР. Після проголошення 22 січня Четвертим універсалом Центральної Ради самостійності України це питання потребувало негайного вирішення. Розгорання війни з більшовицькою Росією не давало змоги провести конкурс, та й Центральна Рада була змушена покинути місто й переїхати спершу до Житомира, пізніше до Сарн і нарешті — до Коростеня. Саме в Коростені 25 лютого 1918 р. на засіданні Ради Народних Міністрів ухвалено: „Внести в Раду закон про установлення для Української держави прийнятого морським флотом герба Володимира Великого (без Хреста)“¹³. Тоді ж на засіданні Малої Ради затверджено: „Гербом Української Народної Республіки приймається знак Київської Держави часів Володимира Святого“¹⁴. Затверджений закон мав лише текстову частину без графічних додатків.

Тризуб виконував наприкінці Х ст. функцію княжого знака, зображався на печатках, монетах, ювелірних виробках, посуді та різних предметах, що були княжою власністю. У різних князів він трапляється у різному графічному виконанні. Первісне значення його невідоме, хоча існує багато версій і тлумачень. Зрештою, основним було те, як писав у своїй третій статті про герб М. Грушевський, що „се оздоба питоменна, не запозичена, зв'язана з нашою тисячолітньою державною політичною і культурною історією“¹⁵.

Розробка проєктів герба В. Кричевським і розгляд 22 березня

Роботу над гербом продовжено в Києві після вигнання з нього на початку березня більшовиків. Уже 12 березня М. Грушевський доручив розробити проєкти малюнків герба та печатки В. Кричевському. 22 березня 1918 р. Грушевський виніс на розгляд Малої Ради питання про зображення герба і печатки. Формуючи порядок денний, він зазначив (подається за машинописом): „...пропонується щоби члени Малої Ради оглянули рисунки гербу України і Державної печатки, які були заготовлені на підставі попередньої ухвали Центральної Ради і коли будуть в принципі відповідати вимогам Центральної ради то ми могли б сьогодні внести їх на затвердження“¹⁶. Останні записи в протоколі також наводять слова Грушевського: „...а тепер прошу розглянути проєкти, рисунок гербу, при чім наше засідання могло б закінчитися...“¹⁷

Більше в протоколі згадок про герб немає. Як і не було також 22 березня й жодного нового закону про герб УНР. Грушевський лише виніс на розгляд проєкти, виконані Кричевським. Оскільки в протоколі не зафіксовано дискусії під час ознайомлення з ними, то можна припустити, що обговорення

проєктів і зауважень до них не було, а кінцеве рішення залишено на розсуд самого Грушевського.

Інформацію про „затвердження“ 22 березня великого та малого державних гербів (Л. 15—16) і великої та малої печаток (Л. 17—18), а також їхні малюнки опубліковано пізніше в новому виданні „Ілюстрованої історії України“¹⁸. Хоча Грушевський і писав, що малюнки „прийняті ухвалою Центральної Ради 22 березня“, однак очевидно, що тоді не було затверджено жодного законодавчого акту, а лише усне погодження.

На проєктах герба Тризуб оточував стилізований оливковий вінок, що мав відображати мирну політику УНР. Ймовірно, що цей вінок зроблено на пропозицію Грушевського, який у своїй другій статті про герб писав: „Оливним галузем можна б і оточити сей щит, замість якої-небудь арматури — так, як се має герб Португалії“.

Проте не зовсім зрозуміло: в чому ж відмінність між обома гербами, чому один з них „великий“, а інший — „малий“? Тут проблема не так в їхній потребі, як у браці різниці між обома знаками за композиційною побудовою. Власне, „великий герб“ мав би відрізнятися від „малого“ або більшою кількістю елементів у щиті, або додатковими позачитовими фігурами, чого в проєктах немає. Натомість подано два рівноцінні варіанти герба, що схиляє до припущення, що з них мали вибрати лише один. Печатки виконані попарно до проєктів гербів: якщо для „малих“ Тризуб має тонку зовнішню облямівку, то для „великих“ внутрішні поля Тризуба заповнені однаковою декоративною сіткою. Створюється враження, що Кричевський виконав два різні варіанти герба без наміру надавати їм різний статус, однак замість того, щоб вибрати один із них, вирішили залишити обидва „щоб добро не пропадало“¹⁹.

Виготовили й кольоровий видрук одного з гербів, названого в публікації Грушевського „малим“, на якому був синій овальний щит (на графічних варіантах його контур не промальований), обрамлений золотим оливковим вінком, а тонка облямівка Тризуба слугувала технічною контурною лінією (Л. 19). Не менш цікавим є й підпис до цього кольорового видруку: „Герб Української Народної Республіки. За герб Української Народної Республіки Центральна Рада ухвалила „...“ дня лютого 1918 р. прийняти знак Володимира Святого, що хрестив Україну. Він стоїть на його грошах і представляє верх його булави“²⁰. Замість пропущеної дати олівцем вписано „12“, що відповідає затвердженню закону про герб у Коростені 12 лютого 1918 р. за старим стилем. Символ підписано просто як „герб“, а не як „малий герб“. Тому брак якогось офіційного документа про затвердження одного чи двох гербів 22 березня і формальне „підкладання“ одного з проєктів до закону від „12 лютого“ свідчить про доволі формальний підхід до оформлення герба УНР.

¹² Наказ про оголошення тимчасового закону про фльоту Народної Української Республіки. 13 березня 1918 р. № 8 // Вісник Ради Народних Міністрів УНР (К.)— 1918.— 7 квіт.— № 16.— С. 3.

¹³ Українська Центральна Рада.— Т. 2.— С. 165.

¹⁴ Закон про державний герб України // Вісник Ради Народних Міністрів УНР.— 1918.— 5 квіт.— № 15.— С. 1.

¹⁵ Грушевський М. Український Державний герб // Народня воля (Житомир).— 1918.— 28 (15) лют.— № 19.— С. 1.

¹⁶ Центральний державний архів вищих органів влади й управління України, ф. 1115, оп. 1, спр. 11, арк. 112.

¹⁷ Там само.— Арк. 130.

¹⁸ Грушевський М. Ілюстрована історія України.— К., 1918.— С. 552—553, 560—561.

¹⁹ Гречило А. Проєкти герба та печатки Української Держави Павла Скоропадського // Український археографічний щорічник. Нова серія.— К., 2007.— Вип. 12.— С. 101.

²⁰ Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису, ф. 224, № 628.

⁷ Катехізм Українця. Політично-агітаційна секція, ч. 14.— К., 1917.— С. 21—22.

⁸ Модзалевський В., Нарбут Г. До питання про державний герб України // Наше минуле (К.)— 1918.— Ч. 1.— С. 121.

⁹ Грушевський М. Про гербові знаки України // Народня воля (К.)— 1917.— 16 (3) верес.— № 101.— С. 1—2.

¹⁰ Грушевський М. Державний герб України // Там само.— 25 (12) листоп.— № 159.— С. 1.

¹¹ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали.— К., 1997.— Т. 2.— С. 77.

Питання про державний прапор 22 березня 1918 р. взагалі не порушувалося. Тож жодного прапора того дня Центральна Рада не приймала, а гетьман Скоропадський жодних „переворотів“ для прапора пізніше не робив. Це також пояснює й подальше використання блакитно-жовтого чи синьо-жовтого прапора і за правління Директорії, і в ЗУНР, і в проєктах Конституції України 1920 р.²²

Критика проєктів Василя Кричевського і символи Української Держави

Схвалення проєктів державного герба УНР у виконанні В. Кричевського викликало негативну реакцію у спеціалістів у галузі української геральдики В. Модзалевського та Г. Нарбута. Вони вважали, що гербом України слід затвердити козака з мушкетом, а Тризуб використати як нашоломник. Розбіжність поглядів між Нарбутом і Грушевським ще раніше призвела до загострення стосунків між ними. Мабуть, це сталося під час засідання згаданого вище комісії з питань герба, а після випуску виконаних за проєктом Нарбута перших українських банкнот Грушевський зауважив, що „на 100-карбованцевих білетах він (Тризуб.— А. Г.) рисовникови не вдався“.

Міністр народної освіти доручив професорові Модзалевському підготувати історичну довідку про герби УНР, що той і зробив 10 квітня. А 18 квітня на засіданні Ради Центрального комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва ухвалено постанову у справі герба: „Позаяк прийнятий зараз герб України не має під собою серйозних історичних підстав, Рада постановила: для вирішення цього питання скласти спеціальну комісію“²².

Після розпуску 29 квітня Центральної Ради і встановлення Гетьманату Модзалевський і Нарбут починають домагатися відміни затверджених гербів і печаток УНР, критикуючи їх за незадовільний естетичний вигляд та невідповідність геральдичним нормам. У доповідній записці на ім'я державного секретаря С. Завадського від 19 червня зазначалося, що Г. Нарбут погодився розробити проєкти нових малої та великої державних печаток, а також герба. Справа, проте, затяглася, тому гетьман тим часом використовує державну печатку у запроєктовану Кричевським для УНР, але з легендою „Українська Держава“ (Л. 20).

16 липня гетьман Павло Скоропадський затвердив малюнок нового військового прапора Української Держави, оголошений наказом по морському відомству від 18 липня 1918 р. за ч. 192/44: білий прапор з рівним синім хрестом і блакитно-жовтими смугами в крижі, на якому „золота печатка Св. Володимира“ (Л. 21).

Оскільки питання зі зміною герба ще не вирішилося, то наказом по військовій офіції було оголошено затверджену гетьманом нову кокарду для військ, управлінь та установ: на кружку блакитного кольору золотий герб Української Держави, яким залишився Тризуб (але без вінка). Тризуб зберігся й на печатках різних установ — іноді його висували в квадрат і подавали аббревіатуру „УД“. У серпні Міністерство пошт і телеграфів видало розпорядження проштампувати гербом Української Держави всі російські поштові марки, що

живаються для оплати кореспонденції на території України.

Проєкт малої печатки Нарбут завершив 23 серпня. На малюнку у восьмисторонньому щиті був зображений козак із мушкетом, щит обрамовував бароковий картуш і увінчував Тризуб, по колу обабіч був напис „Українська Держава“ (Л. 22). Також він виконав проєкти державного герба та печатки державного секретарства (Л. 23—24). Тоді ж і згодом Георгій Нарбут розробляє проєкти державних паперів із самим лише зображенням Тризуба,— банкноти, бланки, акцизні марки тощо. Лише Тризуб з українських геральдичних знаків є і на розробленій ним емблемі Української державної академії мистецтв (Л. 25).

Після офіційного візиту у вересні 1918 р. до Німеччини та зустрічі з кайзером Вільгельмом II гетьман Скоропадський зацікавився питанням створення різних гетьманських атрибутів, зокрема штандарта і вимпела, розробкою різних орденів і знаків, для чого була сформована спеціальна комісія²³.

У вересні вийшло друком перше число часопису „Наше минуле“, в якому була опублікована стаття Модзалевського і Нарбута з критикою гербів і печаток УНР²⁴. Автори дали нищівну оцінку роботі Кричевського: „На жаль, великий і малий герби Української Народної Республіки, а також велика і мала її печатки, яких було ухвалено Центральною Радою того ж 22 березня 1918 р., не витримують ніякої критики з боку геральдичного (ми не торкаємося їх виконання з боку художнього [...]) З боку геральдичного треба визнавати їх найменш за чотири ріжних герби, позаяк „Знак Володимира“ на них намальований в одному разі — одною чорною лінією, в другому — двома лініями, „щит“ на одних малюнках має якісь „ромби“ в кількості 10, на других — в кількості двох; мала печатка має „щит“, обведений лінією (теж „ромб“), велика — лінії такої не має, але в низу „щита“ вміщено якийсь орнамент (може це український орнамент?) і т. д. Крім того в середині знаку Володимира вставлені теж „ромби“, з'єднані якимись кривими і прямими лініями. Ми не можемо уявити собі, чим, роблячи це все, керувався художник, якому було доручено намалювати герб, але можемо сміло сказати, що малюючи герб, він робив це тільки як художник, не звертаючи ніякої уваги на вимоги геральдики і навіть цілком незнайомий з нею“. Також не сподобалося критикам і плоске виконання Тризуба, без „характеру плетіння“. Далі автори дійшли висновку: „Більше всього має за собою права з боку історичного, як гербова емблема,— золотий (жовтий) козак з рушницею на блакитному полі. Але, позаяк кожний герб може мати, крім щита, ще й нашоломник, то для нього можна вжити гербовий знак князя Володимира. Таким робом цей герб і нашоломник будуть являтися елементами історичної України, починаючи від перших часів її існування аж до останнього часу...“

Натомість Кричевський згодом писав у спогадах про Нарбута, що у цій статті „виявили вони косність свого підходу до нових форм і до вільного лаконічного трактування емблем. Юр[ію] Ів[ановичу],

при всім його достатнім знанні зовнішніх форм і деталей геральдичних емблем, бракувало розуміння самої суті й філософії геральдичної. Я був певен, що пройде час і Юр. Ів. сам зрозуміє свою помилку, й вирішив не відгукуватися на цю статтю“. І коли Кричевський повернувся до Києва наприкінці липня 1919 р., то через кілька днів до нього завітав ... веселий Нарбут, наче й не було минулого року прикрої справи з проєктами герба. Кричевський згадував: „Та чарівна задушевність і теплота, яку тепер виявив мені Юр. Ів., показала, що я цілком правильно зрозумів його, не реагуючи на його виступ у „Нашому минулому“ [...] Він був ревниво замкнутий у собі і впертий,— і тому мене глибоко вразило, коли він якось признався, що я не помилявся в своїх мистецьких підходах і що він тепер цілком погоджується зі мною“.

21 листопада 1918 р. розіслано запрошення для участі в роботі комісії, яка мала розглянути розроблені Нарбутом кінцеві варіанти державних печатки та герба. Комісія схвалила проєкти, висловивши лише одне побажання щодо малюнка козака: „оселедець треба зробити більш короткий, прийнявши для нього зразком портрет Хмельницького, який зробив гравер Гондіус“. Але цей герб так і залишився незатвердженим.

Серед урядовців і військовиків Української Держави було доволі багато різних чорносотенців та українофобів, які вороже ставилися до українських символів і поширювали про них різні вигадки. Можна згадати генерала Бориса Стелецького, який з червня по жовтень 1918 р. обіймав посаду начальника штабу гетьмана. У своїх спогадах він твердив, що для мешканців Києва український прапор був незрозумілим і ненависним, а також подавав популярний згодом серед білогвардійської еміграції міф, що прапор українцям „був наданий у Львові імператором Францом Йосифом, і комбінація його кольорів означала поєднання Київської та Галицької областей“²⁵. Про герб той же „український генерал“ оповідав, що він „позначає поєднання трьох літер В, В та О; це означає: Володимир (перше ім'я) у святому хрещенні Ольги — Василій (друге ім'я після хрещення) і підсумовував, що „населення цей герб пояснювало як знак диявола“. Очевидно, що і вигадки про цесаря, і подібні тлумачення кольорів та герба не мали нічого спільного з реальністю.

Останні дні Української Держави гетьмана Скоропадського ознаменувалися антиукраїнським розгулом російських офіцерських загонів у Києві, який вже облягали республіканські війська. На будівлях установ вивішено російські триколори. Навіть сам П. Скоропадський у своїх спогадах писав про факти, коли офіцери викидали і розбивали бюсти Шевченка. Як згадував художник Микола Бурачек, Георгій Нарбут ставився досить іронічно до „Павлушки“ і до його „опереткового гетьманства“. На падіння гетьманської влади Нарбут відреагував сатиричною карикатурою „Пес мочащий“. 14 грудня гетьман зрікся влади. А 19 грудня Директорія урочисто в'їхала до Києва й Українську Народну Республіку було відновлено.

Герб соборної України

У листопаді 1918 р. почалася національно-визвольна боротьба на Західній Україні. 1 листопада на львівській ратуші „перший раз від 1849 р.

показалися українські фани, перший раз відтхнув український Львів, скинувши з себе пута вікової неволі“²⁶. На засіданні Національної Ради 13 листопада прийнято Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії, яким проголошено ЗУНР, а також затверджено її символи: „Гербом Західно-Української Народної Республіки є: золотий лев на синім полі, обернений у свою праву сторону. Державний прапор є синьо-жовтий. Державна печатка має довкола гербу напис: Західно-Українська Народна Республіка“.

За описами на гербі ЗУНР немає скелі і лев без корони на голові. Офіційного зображення герба в умовах українсько-польської війни так і не було зроблено. Натомість на різних печатках і бланках використовувався сюжет із левом на скелі.

Оскільки 4 січня 1919 р. в Станіславові Українська Національна Рада схвалила злуку з УНР, то надалі актуальним залишилося питання державного герба. 21 січня комісія у справах вироблення проєкту герба УНР провела нове засідання. Після обговорення поданих раніше Нарбутом проєктів комісія дійшла висновку, що в гербі Соборної України треба зафіксувати емблеми обох республік — УНР і ЗУНР, а також знак Київської Русі й голуб з оливковою гілкою як символ замирення. Герб мав би виглядати так: щит розтятий, у золотому полі козак з рушницею в синій одежі, у синьому полі золотий лев, посередині синій щиток зі золотим знаком князя Володимира, у нашоломнику — летить голуб з галузкою оливи, а замість намету — картуш у стилі українського бароко. Пропонувалося також додати герби Буковини, Слобожанщини та інших земель, однак ці питання доручено опрацювати Нарбутові.

Урочисте проголошення Акту злуки ЗУНР та УНР відбулося 22 січня 1919 р. Однак 5 лютого Армія УНР була змушена покинути Київ і вся подальша робота над соборним гербом у комісії припинилася. Тризуб поширився як державний герб і на західні землі — ним замінено зображення лева на печатках, хоча офіційного зображення лева на другому ніхто не затверджував. Іноді ще траплялося використання разом із Тризубом галицького лева або й архангела (Л. 26—27).

Підсумком утвердження поняття українських національних символів за період 1918—1921 років можна вважати два проєкти конституцій України. Перший проєкт Конституції Української Держави, що був ухвалений Всеукраїнською Національною Радою 9—13 травня 1920 р. в Кам'янці-Подільському, подавав:

„Артикул 5. Державним гербом Української Держави є Тризуб золотої барви на синьому тлі.

Артикул 6. Державними барвами Української Держави є барви синя-жовта“²⁷.

У другому проєкті Основного Державного Закону УНР, опрацьованому 1 жовтня 1920 р. Урядовою комісією для вироблення Конституції Української Держави, зазначалося:

„Артикул 9. Державним гербом Української Держави є Тризуб золотої барви на синьому тлі. Право вживання державного гербу мають виключно державні установи.

Артикул 10. Державними барвами Української Держави є барви синя та жовта.

²⁵ Гетман П. П. Скоропадский...— С. 657.

²⁶ Свобода (Львів).— 1918.— 9 падолиста.— Ч. 44.— С. 3.

²⁷ Устрій Української Держави. Проєкти Конституції УНР.— Львів, 1920.— С. 9—10.

²¹ Гречило А. Українська територіальна геральдика.— Львів, 2010.— С. 109—118.

²² Про створення української національно-державної символіки у роки визвольної боротьби (1917—1920 рр.) / Підгот. Д. Ф. Розовик // УІЖ.— К., 1999.— № 4.— С. 117—118 (док. № 7).

²³ Гетман П. П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год: Сборник документов / Отв. ред. и отв. сост. О. К. Иванцова.— Москва, 2014.— С. 705.

²⁴ Модзалевський В., Нарбут Г. До питання про державний герб України.— С. 119—128.

Артикул 11. Прапор військової фльоти є синій-жовтий з державним гербом золотої барви в лівому розі синьої частини прапора. Прапор торговельної фльоти є синій-жовтий²⁸.

Проте впровадити в життя ці конституційні акти тоді не судилося.

* * *

Українські національно-державні символи остаточно сформувалися протягом 1917—1921 рр. як ідентифікаційні атрибути національно-визвольного руху. І прапор, і герб опиралися на історичні традиції давніх форм української державності. Прапор, який став національним символом у сучасному значенні ще з 1848 р. в окремому регіоні, зумів набутти загальнонаціонального визнання, зберігши форму та отримавши новий зміст. Герб також одержав схвальне сприйняття за змістом, хоча його становлення за формою до 1920 р. завершити не вдалося.

ІДЕЯ УКРАЇНСЬКОЇ СОБОРНОСТІ В СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ АВСТРІЙСЬКОЇ ГАЛИЧИНИ В 60-х рр. XIX — НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

У XIX — на початку XX ст. етнічні українські землі були під владою двох імперій — Російської, що охоплювала близько 90 відсотків етнічної території (Наддніпряньська Україна, Наддніпрянщина), та Австрійської (з 1867 р. — Австро-Угорської), до складу якої входила Галичина²⁹. Ключову роль у процесі національної самоідентифікації, усвідомлення належності до поділеного державними кордонами українського народу, на відміну від поляків і росіян-„великоросів“, була діяльність передової інтелігенції. Втілення ідеї соборності (національної єдності) України видавалося проблематичним навіть на зламі XIX—XX ст. Про це, зокрема, відверто писав І. Франко в 1900 р., що ідеал національної самостійності був „з нашої теперішньої перспективи поза межами можливого“, водночас закликав „вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватись до нього...“³⁰ Національно-державну єдність проголошено на уламках імперій в січні 1919 р., коли об'єднались Західно-Українська Народна Республіка та Українська Народна Республіка, але Акт злуки не вдалося реалізувати на практиці.

Термін „соборність“, що означає об'єднаність, цілісність, неподільність, увійшов у політичну і наукову термінологію з церковнослов'янської мови³¹ і

Як державний герб Тризуб був розроблений на основі знака Володимира Великого, за князювання якого Київська Русь досягла найбільшої могутності й до її складу входили всі пізніші українські землі. Цим герб України символізував і спадкоємність по Київській Русі, й ідею Соборності — об'єднання всіх етнічних українських територій в одній державі. Саме це й стало основним значенням герба.

Хоча національні символи впродовж наступних 70-ти років не могли нормально функціонувати й розвиватись в умовах чи польського окупаційного режиму, чи радянської тоталітарної системи, однак вони зберегли своє значення і відіграли важливу роль у відновленні Української державності наприкінці XX ст. та відродилися разом із нею.

Андрій ГРЕЧИЛО

як явище політичної думки почав вживатися на початку XX ст.³² Утвердження ідеї української соборності мало регіональні особливості, що потребують глибшого дослідження, зокрема в Галичині³³. У пропонованій статті автор поставив за мету розкрити національний рух галичан, зв'язки місцевої інтелігенції з Наддніпрянщиною крізь призму становлення української національної самосвідомості. Формування модерних європейських націй почалося під ідейним впливом із Заходу Просвітництва, Французької революції кінця XVIII ст., романтизму. Український рух, як і національні рухи „недержавних“ народів („малих націй“) у Європі XIX — початку XX ст., за прийнятою в історичній науці періодизацією, пройшов три етапи: „А“ — науковий, „збирання спадщини“ (до середини 1840-х рр.); „В“ — організаційний або культурний, період активізації національної свідомості; „С“ — політичний, „масова фаза національного руху“³⁴.

На початковому етапі відродження деякі вчені або ентузіясти обабіч австро-російського кордону розпочали вивчення життя народу — фольклору й етнографії, мови, історії. Дослідники обґрунтували самобутність і мовно-культурну єдність українських („малоросійських“, „руських“) земель під

владою Російської та Австрійської імперій. Початок більш-менш регулярних контактів із галичанами, передусім Я. Головацьким, І. Вагилевичем, Д. Зубрицьким, поклали в 30—40-х рр. XIX ст. М. Максимович, О. Бодянский, П. Лукашевич та І. Срезневський (із них тільки два останні побували в Галичині, відповідно, в 1839 і 1842 рр.). Наддніпряньсько-галицькі зв'язки спершу були зазвичай спорадичними, через листування, обмін науковими і літературними виданнями, інформацією про культурне життя³⁵. До середини XIX ст. наддніпряньські діячі мали надто загальне уявлення про Галичину³⁶. З другого боку, галичанам бракувало інформації про Наддніпрянщину та уваги до українського руху під Росією. Так, І. Франко писав про брак серед галичан „потреби ближчих, особистих та літературних зносин із українцями“ в 1848 р.³⁷

Переломною подією в розвитку національної ідеї стала діяльність Т. Шевченка і таємного Кирило-Мефодіївського братства в 1840-х рр., що вимагало політичної незалежності України з демократичним ладом у союзі слов'янських народів. Братчики бачили в Галичині невід'ємну частину русько-українського простору, несумісного з імперською ідеологією Росії. Кирило-мефодіївці завдали удару по конформістській моделі „Малоросії“, яку науковці і письменники перших десятиліть XIX ст. розглядали у нерозривній єдності з „Великоросією“, лояльністю до царизму³⁸. З розгромом кирило-мефодіївців царизм, який досі толерантно ставився до малоросійського культурного руху, вбачав у місцевих патріотах потенційних прихильників національного сепаратизму. Це започаткувало відкриті репресії проти українського руху в Росії (за винятком короткочасних „відлиг“), що увінчалось Валувеським циркуляром 1863 р. та Емським указом 1876 р.

Політизація національного руху в Галичині відбулася під час демократичної революції в 1848 р. Серед галичан домінувала проукраїнська концепція національної ідентичності, яку обстоювала Головна руська рада, що виразно заявила про належність місцевих русинів і „малоросів“ у Росії до єдиного 15-мільйонного народу. Сплеск українських соборницьких настроїв визнавали навіть нечисленні тоді прихильники москвофільства. Так, Д. Зубрицький писав у січні 1853 р., що серед освічених співвітчизників у 1848 р. „почти общее было мнѣніе“, що „нашъ русскій, и такъ называемый ими московскій или російскій народъ есть два

чуждые, различные между собой народы“³⁹. Однак після поразки „Весни народів“ національний рух у Галичині в 1850-х рр. був аполітичним. Нечисленна руська інтелігенція відчувала зневіру і брак сили для розвитку нової української літератури на народномовній основі, що призвело до засилля „язичя“. Скориставшись підтримкою віденської влади, намісник краю поляк А. Голуховський в 1859 р. навіть спробував перекласти „руську“ мову на латинку, що стало причиною „азбучної війни“⁴⁰. Галицько-руська інтелігенція не мала достатньо інтелектуальних і матеріальних сил для успішного протистояння полякам⁴¹.

Політична ситуація кардинально змінилася на зламі 50—60-х рр. XIX ст., що було пов'язано з активізацією двох „гілок“ національного руху під впливом зовнішніх чинників — лібералізації російського царизму з приходом до влади царя Олександра II та початком конституційних реформ і децентралізації внутрішнього устрою в Габсбурзькій монархії в 1860—1870-х рр. Проголошення конституції в Австро-Угорщині, що розширювала права країв у процесі державного управління, мало двоякий вплив на національний рух у Галичині: з одного боку, він отримав змогу більш-менш вільно розвиватися, не зазнаючи урядових репресій, а з другого — нерівні умови, в яких опинилися місцеві русини, порівняно з поляками, відкрили шлях до колонізації краю⁴². Демократизація суспільного устрою створила умови для легальної української діяльності, утвердження національної свідомості в масах. Властиво, це був єдиний шлях для виходу із „зачарованого кола“, про яке влучно написав у вірші-експромті 1886 р. російський письменник українського походження В. Гілярський: „У Росії дві напасти / Внизу — влада п'їтьми, / А нагорі — п'їтьма влади“⁴³.

Передові українські діячі (В. Антонович, П. Чубинський, М. Лисенко та ін.), об'єднавшись у гуртки-громади, наприкінці 1850-х рр. започаткували „ходіння в народ“: заснування „недільних шкіл“ для неписьменних дорослих, видання літератури тощо. Заслугою громадівців-„народолюбців“ на Наддніпрянщині стало утвердження ідеї соборності України. У петербурзькому журналі „Основа“, що видавали українські громадівці, в 1862 р. йшлося про народнописенну творчість, однакову в „галицькихъ русняківъ и въ насъ українцівъ ... Хто жъ теперъ скаже, що сі народи не рідні міжъ себе?“⁴⁴ Діяль-

²⁸ Див.: Райківський І. Взаємини галицьких і наддніпряньських діячів у 1830—1840-х рр. // УІЖ (К.).— 2009.— № 1.— С. 39—55.

²⁹ Дорошенко В. Що знали на Полтавщині про Галичину у 80—90 рр. XIX в. // Наша батьківщина (Львів), 1937.— Верес.— Ч. 9.— С. 197.

³⁰ Франко І. Іван Гушалевиц // Франко І. Збір. тв.: У 50 т.— К., 1982.— Т. 35.— С. 36.

³¹ Характерно, що Д. Бантиш-Каменський, автор першого узагальнювального видання з історії України в 1822 р., присвятив свою працю царю — „всепресвѣтлѣйшему, державнѣйшему, великому государю императору Николаю Павловичу, самодержцу всероссійскому“ (див.: Бантыш-Каменский Д. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства.— К., 1993.— С. 19).

³² Студинський К. З кореспонденції Дениса Зубрицького (рр. 1840—1853) // Записки Наукового товариства ім. Шевченка.— Львів, 1901.— Т. XLIII, кн. V.— С. 59.

³³ Див.: Райківський І. Мовно-правові дискусії серед української інтелігенції Галичини як фактор національного самоусвідомлення в 1850-х рр. // Національна ідентифікація українців Галичини у XIX — на початку XX століття (еволюція етноніма).— Львів, 2016.— С. 112—155.

³⁴ Відзначаючи занепад національного руху, закарпатський діяч О. Духнович писав Я. Головацькому 28 жовтня (9 листопада) 1853 р.: „Не буду лжепророкъ, предвидя паденіе всѣхъ, на конецъ и народа!!!“ (Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62 / Видав К. Студинський // Збірник Фільольогічної секції НТШ.— Львів, 1905.— Т. VIII.— Ч. 64.— С. 98).

³⁵ Польську перевагу забезпечувала система виборів до Галицького сейму на становій основі. На перших виборах до Галицького сейму 1861 р. русини провели 49 із 150 депутатів, а з кожними новими виборами число руських послів у ньому неухильно зменшувалось, сягнувши найнижчої позначки в 1883 р. (дев'ять послів з IV курії) (див.: Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр.— Львів 1996.— С. 11, 14).

* В оригіналі: „В России две напасти / Внизу — власть тьмы, / А наверху — тьма власти“.

⁴⁴ Русинське весілля надъ Збручемъ // Основа.— 1862.— Квітень (апріль).— С. 1.

²⁸ Устрій Української Держави.— С. 34.

* Тут і далі під назвою „Галичина“ розуміється історична, східна частина австрійської провінції „Королівство Галиції і Лодомерії“.

¹ Франко І. Поза межами можливого // Вивід прав України.— Львів, 1991.— С. 77.

² Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX — початок XX століття).— К., 2001.— С. 416—417.

³ Адамович С. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України.— Івано-Франківськ, 2009.— С. 5—6.

⁴ Див.: Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860—1873.— К., 1928.— 46 с.; Дорошенко В. Взаємини Наддніпрянщини з Наддністріянщиною // Альманах „Нового часу“ („Календар для всіх“) на рік 1938.— Львів, 1937.— С. 37—46; Качмар Л. Галичина в політичному житті наддніпряньських емігрантів на початку XX століття.— Львів, 2002.— 155 с.; Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття.— Івано-Франківськ, 2012.— 932 с.; його ж. Взаємини українських діячів Галичини і Наддніпряньської України в австрійській період (XIX — початок XX століття) // З історії західноукраїнських земель.— Львів, 2016—2017.— Вип. 12—13.— С. 85—110 та ін.

⁵ Hroch M. Male narody Europy. Perspektywa historyczna / Przekład G. Pańko.— Wrocław; Warszawa; Kraków, 2008.— S. 9.

ність наддніпрянських громад мала вирішальний вплив на зародження і розвиток народовського руху в Галичині на початку 1860-х рр. Народовці наближали місцеві мовно-правописні норми до загальноукраїнських, поширювали твори української літератури, історичну свідомість, в основі якої був козацький міф. Поштовх до зацікавлення українством дало ближче ознайомлення з творчістю Т. Шевченка, що викликала інтелектуальну революцію у свідомості молодого покоління. „Кобзар” і твори українських письменників, малодоступні для галичан, переписували навіть власноруч¹⁵.

Перше друковане видання творів Т. Шевченка в Галичині вийшло в 1867 р.¹⁶ У спогадах О. Барвінський писав, що, крім Шевченкового „Кобзаря”, якого знав майже напам’ять, уважно вивчав творчість Марка Вовчка, П. Куліша, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ’яненка, зміст журналу „Основа” і „робив собі виписки не тільки рідше уживаних слів, але й зворотів та гарних уступів в тих творах”, навчився багато „українських висловів...”¹⁷ Часописи „ранніх” народовців „Вечерниці”, „Мета”, „Нива” і „Русалка” у Львові в 1862—1866 рр. містили передруки творів наддніпрянських письменників і науковців, зокрема П. Куліша, М. Костомарова, Марка Вовчка, О. Кониського, Л. Глібова та інших, з альманаху М. Максимовича „Кіевлянин” (1840—1841) і петербурзької „Основи” (1861—1862)¹⁸. Однак національний рух зазнав удару в умовах жорстких антиукраїнських репресій у Росії, особливо після Емського указу 1876 р., що був чинний понад чверть століття, а, з другого боку, внаслідок перетворення Галичини, власне, на польську автономну провінцію Габсбурзької монархії.

За цих умов частина галицько-руської інтелігенції зневірилася в перспективах самостійного національного розвитку, що слугувало підґрунтям для поширення в краї русофільських (московфільських) поглядів. Наріжним ідеологічним каменем русофільства* була теза, що галицькі русини — це „малоруська” частина єдиного в історичній, культурній і духовній сферах східнослов’янського, панрусського простору. Спершу між народовцями і русофілами не існувало конфронтації, в боротьбі проти наступу поляків суперечності навколо співвідношення „Галичина — Наддніпрянщина — Росія” відходили на другий план¹⁹. Львівська русофільська газета „Слово” (виходила з 1861 р.)

друкувала твори Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова, О. Кониського та ін. За словами К. Студинського, у „Слові” до 1865 р. містилися статті „із симпатіями для українства”, але написані мовою, переповненою „церковщиною” і „російщиною”²⁰. Однак у міру перетворення Галичини в польську автономію серед місцевих русинів наростали про-російські настрої, що набули особливої сили після Валуєвського циркуляру в Росії 1863 р.

Своєрідним маніфестом, що засвідчив зміну національно-політичної орієнтації „Слова”, стала стаття І. Наумовича „Поглядъ въ будущность” 1866 р. („мы не рутены зъ 1848 року, мы настоящи рускіи” і т. ін.)²¹. Автор мав на меті внести галичан у ширший всеруський, а не російський у сучасному розумінні, національний простір для протидії полякам²². Наддніпрянські діячі зі середини 60-х рр. XIX ст. продовжили співпрацю тільки з галицькими народовцями, піддали критиці ідейну еволюцію русофілів, що виразно засвідчив конфлікт навколо листування П. Куліша з Я. Головацьким восени 1866 р.²³ Відкрито ставши на московфільські позиції, Я. Головацький виїхав до Росії, тоді як П. Куліш зблизився з народовцями і взяв активну участь у виданні з 1867 р. журналу „Правда” у Львові²⁴. Наддніпрянці вбачали в Галичині резервуар для збирання і зберігання загальноукраїнських культурних надбань із надією, що репресії царизму з часом будуть відмінені. На запитання, чому „Галичина стала центромъ украинского литературного руху?”, І. Нечуй-Левицький лаконічно відповів: „Винна Росія, що не дає стати симъ центромъ” Києву, Харкову або Одесі, „силою виперла сей центръ зъ України вь Галичину”²⁵.

Своєю чергою зацікавленість галичан українським рухом під Росією об’єктивно пояснювалася браком інтелектуальних сил і достатніх матеріальних ресурсів, щоб власними силами стандартизувати літературну мову на основі народнорозмовної, сформувати цілісну національну концепцію історії для успішного протистояння полякам у краї. Так, В. Терлецький наголошував у листі до К. Климковича від 16 грудня 1863 р., що „сепаратизм від України, від більшості нашого народу був би погубеллю для русинів Галичини...”²⁶ Різниця політичних режимів стала „сильним, якщо не вирішальним, притягальним чинником між Галичиною і Великою Україною”²⁷. „Почин” до встановлення

„сталих взаємин між Галичиною [і] закордонною Україною” зробив П. Куліш, побувавши вперше у Львові в червні 1858 р.²⁸ В утвердженні української національної свідомості серед галичан останньої третини XIX ст. особливу роль відіграли три видатні українські діячі — П. Куліш (у 1860-х рр.), М. Драгоманов (із середини 1870-х рр.) та М. Грушевський (у 1890-х рр.)²⁹.

П. Куліш мав багатолітні зв’язки з галичанами, надсилав свої твори для публікації в народовській пресі, підтримав видання журналу „Правда” у Львові як автор, публікатор чужих літературних текстів, меценат. Однак на зламі 1860—1870-х рр. у нього стався конфлікт із народовцями О. Партицьким, А. Вахнянином, братами Барвінськими та іншими через особливості характеру, відмінну ментальність обох сторін. Молоді галичани схилилися до демократизму, самостійності у вчинках, тоді як П. Куліш — і через свою вдачу, виховання та досвід роботи в умовах жорсткого адміністрування, і як старший за віком — тяжів до авторитаризму³⁰. Львівський журнал „Правда” в середині 1870 р. перестав виходити, а був відновлений 1872 р., уже без Кулішевої участі. Письменник ще кілька разів побував у Галичині (востаннє — наприкінці 1881 р. — на початку 1882 р. у рамках підготовки польсько-української угоди), але не мав широкої підтримки серед місцевих діячів. Ключову роль у розвитку ідей української соборності в 70-х рр. XIX ст. відіграв М. Драгоманов.

Із Галичиною М. Драгоманов почав контактувати ще під час наукового стажування в Європі на початку 1870-х рр., регулярно надсилав літературу з України. Він побував у „підавстрійській Русі” в 1873 і 1875 рр., у листах до галичан та редакцій львівських журналів „Правда” і „Друг” намагався надати національному рухові модерного характеру в дусі „громадівського соціалізму”³¹. Сучасники навіть жартома називали його Михайлом Галицьким³². Однак, щоб уникнути репресій царизму, вбув змушений емігрувати зі сім’єю до Женеви, в Швейцарію, де з 1876 р. розгорнув видавничу діяльність, став „неофіційним послом української справи в Європі”. Під впливом М. Драгоманова молоді галицькі діячі (І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький та ін.) на вернулися до соціалізму³³. Перший судовий процес проти українських соціалістів у Львові 1877—1878 рр. завдав удару по радикальній течії, що мала в Галичині вузьку соціальну базу. Радикали отримували ідейну і фінансову підтримку від прихильників драгоманівських ідей з Наддніпрянщини, але видання радикальної преси („Громадський друг”, „Дзвін”, „Молот”) в умовах

поліцейських переслідувань було нетривалим³⁴.

Лідери радикалів послідовно втілювали в життя соборницькі погляди. Ідейний натхненник течії М. Драгоманов писав: „Галицької народності” і „галицької мови”, окремих від українських, я не бачу”³⁵. І. Франко одним із перших ввів у науково-літературний обіг поняття „єдина, соборна Україна”, а ідеал національної єдності намагався утвердити навіть на прикладі створення власної сім’ї. Одруження з О. Хоружинською 1886 р., родом із Слобожанщини, було „першим всеукраїнським „соборним” шлюбом, що поєднував двох українців по обидва боки австрійсько-російського кордону”, але на практиці продемонстрував „численні культурні відмінності й перешкоди, що пролягали на шляху до порозуміння між „західняками” і „східняками”³⁶. Зазнавши еволюції ідейних поглядів, І. Франко підтримав ідеал національно-державної незалежності, в 1883 р. писав:

*Встане слава мати Україна
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяну-річки
Одна, нероздільна*³⁷.

Відтоді ідея соборності стала однією з центральних у поетичній творчості І. Франка, тоді як у його публіцистичних і наукових творах вона виразно постала дещо пізніше³⁸.

Особливий внесок у розвиток ідеї соборності зробили народовські часописи у Львові, що стали всеукраїнськими органами: „Правда” (з 1867 р., друкувався з перервами до 1898 р.) і „Зоря” (виходив з 1880 р. як літературний журнал, 1898 р. реорганізований у „Літературно-науковий вістник”). Так, редакція „Правди” переконувала, що „великоруський та український народ стоять так далеко один од другого [...], як небо од землі”, „для України доконче мати свою літературу”, всупереч „дурній політиці обрусіння”, яку „накидає нам Москва...”³⁹ Журнали на кілька десятиліть стали трибуною для письменників з Великої України, що публікували власні твори в Галичині, не маючи для цього можливостей у Росії. Серед українських письменників у галицькій пресі найчастіше друкувалися П. Куліш, О. Кониський, І. Нечуй-Левицький та ін. Підросійські українці нерідко були змушені публікуватися під псевдонімами, не знаючи про друг своїх творів. Про це, зокрема, відверто скаржився в листі до В. Барвінського 3 квітня 1879 р. О. Кониський, який нічого не знав, що „діється з моїми працями”, надісланими для публікації у львівській „Правді”⁴⁰.

Наддніпрянські діячі ідейно й матеріально підтримали діяльність у Галичині „Просвіти” (з

(проблема зовнішніх моделей) // Вісник Львівського університету. Серія історична.— Львів, 2003.— Вип. 38.— С. 142—143.

²⁸ Барвінський О. Споми́ни з мого життя. Т. II. Ч. III—IV / Упоряд. А. Шацька; комент. Б. Янишина.— Нью-Йорк, К., 2009.— С. 40.

²⁹ Франко І. Українці // Франко І. Збір. тв.: У 50 т.— К., 1984.— Т. 41.— С. 189.

³⁰ Нахлік С. Пантелеймон Куліш...— С. 293—294.

³¹ Драгоманов М. Австро-руські спо́мини (1867—1877) // Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці: У 2 т.— К., 1970.— Т. 2.— С. 196.

³² Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших. 1881—1886 / Видав І. Франко.— Львів, 1906.— С. 142.

³³ Павлик М. Твори / Упоряд. В. Яременко.— К., 1985.— С. 277.

³⁴ Возняк М. Велетень думки і праці. Шлях життя і боротьби Івана Франка.— К., 1958.— С. 117.

³⁵ Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці: У 2 т.— К., 1970.— Т. 1: Статті, розвідки.— С. 413.

³⁶ Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні: Франко та його спільнота (1856—1886).— К., 2006.— С. 326, 329.

³⁷ Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника (далі — ЛННБ України ім. В. Стефаника). Від рукописів, ф. 29 (Возняк М. С.), спр. 187, арк. 42.

³⁸ Микитчук Н. Ідея української соборності у поетичній спадщині І. Франка // Україна соборна. Збірник наукових статей.— Переяслав-Хмельницький, 2005.— Вип. 3.— С. 321.

³⁹ Сьогоднішнє літературне прямування // Правда.— 1884.— С. 221, 228.

⁴⁰ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Від рукописів, ф. 11 (Барвінські), спр. 3573, арк. 3.

¹⁵ Середа О. Громади ранніх народовців у Східній Галичині (60-ті роки XIX століття) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.— Львів, 2001.— Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля.— С. 379.

¹⁶ Поези́и Тараса Шевченка / Накладомъ К. Сушкевича.— Львів, 1867.— Т. I.— 280 с.; Т. II.— 350 с.

¹⁷ Барвінський О. Спо́мини з мого життя.— Ч. I—II / Упоряд. А. Шацька, О. Федорук.— Нью-Йорк, К., 2004.— С. 85.

¹⁸ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові), ф. 362, оп. 1, спр. 94, арк. 104.

* Термін „русофіл” („русофільство”) трактується в сучасній українській мові як „прихильник росіян і всього російського”.

¹⁹ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890—1894 рр.— Львів, 2000.— С. 29—30.

²⁰ ЦДІА України у Львові, ф. 362, оп. 1, спр. 101, арк. 17—18.

²¹ Одинъ именемъ многихъ. Дописи. Отъ Львова (Поглядъ въ будущность) // Слово.— 1866.— 27 лип. (8 августа).— Ч. 59.— С. 1—2.

²² Сухий О. Від русофільства до московфільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті).— Львів, 2003.— С. 110—112.

²³ Райківський І. Внесок Пантелеймона Куліша у видання львівського журналу „Правда” (1867 — початок 1870-х років) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.— Львів, 2015.— Вип. 27.— С. 70.

²⁴ Нахлік С. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: У 2 т.— К., 2007.— Т. 1: Життя Пантелеймона Куліша: Наукова біографія.— С. 240, 257.

²⁵ Баштовий І. Украинство на літературнихъ позвахъ зъ Московщиною / Передрукъ зъ „Дѣла”.— Львовъ, 1891.— С. 34—35.

²⁶ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі — ІЛ НАН України). Від рукописних фондів і текстології, ф. 3 (Франко І. Я.), спр. 3705, арк. 1—1 зв.

²⁷ Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини

1868 р.) і Товариства ім. Шевченка (з 1873 р., від 1892 р. — Наукове товариство ім. Шевченка)⁴¹. Омелян Огоновський у листі до меценатки з Наддніпрянщини Є. Милорадович писав, що „народ русько-український, утративши свою самостійність політично, бажає теперка просвітою здобути собі правди и волі...“⁴² Найбільш тісні творчі стосунки зав'язалися між православним П. Кулішем з підросійської України і греко-католиком І. Пулюєм з Галичини, які спільно працювали над перекладом Святого Письма на українську мову (з 1869 р.), готовий матеріал публікували в Австро-Угорщині. Після смерті П. Куліша (1897) завершити україномовний переклад Біблії І. Пулюю допоміг І. Нечуй-Левицький⁴³. Він „вельми живо цікавився Галичиною“, публікував свої твори першу у львівській „Правді“, а вже пізніше — в Росії⁴⁴. „Святе Письмо Старого і Нового Завіту“ в перекладі „мовою русько-українською“ вперше вийшло друком 1903 р. у Відні, що сприяло кристалізації ідеї національної єдності України.

Багатолітні взаємини з галичанами встановив О. Кониський, бібліограф І. Левицький нараховував у нього аж 10 криптонімів і 21 псевдонім у місцевих виданнях⁴⁵. М. Лисенко, що вперше побував у Львові 1868 р. і мав контакти з галичанами до кінця життя, писав у листі до О. Барвінського 24 жовтня 1869 р.: „Нам, своїм кривим людям, одні матері дітям, не варт, не личить роз'їднатись, але скупитися як найміцніше“⁴⁶. „Головна лінія“, якою розвивалася ідея національної єдності України, пролягала між Львовом і Києвом. Контакти між українськими діячами серйозно ускладнювали цензурні перешкоди. Є. Чикаленко писав у спогадах, що для того, щоб поїхати з Наддніпрянщини в Галичину, „треба було витратити не менше тижня“: „подати прохання“ в поліцію про видання свідоцтва на вїзд за кордон, пізніше зробити спеціальну „відмітку на проханні“, забрати свідоцтво, піти в казначейство „платити досить великий на той час [...] податок, аж тоді до губернатора за паспортом, потім ще до австрійського консула за візою“⁴⁷.

Зв'язки між українськими діячами були слабкими і нерегулярними, на індивідуальному рівні, зазвичай через листування й публікацію праць у Галичині. За підрахунками К. Студинського, Габсбургської монархії в 1860-х — на початку 1870-х рр. відвідали понад два десятки відомих українських діячів із Росії: П. Куліш, О. Кониський, О. По-

тебня, Т. Лебединцев, М. Лисенко, М. Старицький, Олена Пчілка, Є. Милорадович, І. Нечуй-Левицький та ін.⁴⁸ Галичани відвідували Наддніпрянщину рідше, за словами Є. Олесницького, на зламі XIX—XX ст. навряд чи був „цілий десяток людей у нас, що бували на Україні...“ Це дисонувало з галицькими поляками, які „влаштували часті громадні поїздки до Кракова“, що „сильно скріпляло їх свідомість і національну ідею“⁴⁹. Характерно, що І. Франко після одруження не бував в Україні, приїжджав до Києва важкохворим аж у 1909 р.⁵⁰ Галичанами бракувало інформації про Наддніпрянщину, як писав М. Драгоманову редактор львівської газети „Діло“ І. Белей в грудні 1888 р., в часописі друкувалися статті „про болгар та сербів, а про Україну нема, бо все якось нам не велося назвати з ким-небудь на Україні такі зносини, щоб забезпечити собі непереривні періодичні дописи ... з тамошнього руху і життя-буття“⁵¹.

Посилення антиукраїнських репресій царизму спонукали наддніпрянську інтелігенцію звернути більше уваги на Австро-Угорщину з її умовами для легальної української діяльності. На зламі 1870—1880-х рр. у національному русі в Галичині відбулося перегрупування сил. Контрольовані русофілами політичне товариство „Русская рада“ (з 1870 р.) виявилось неспроможним гідно протистояти полякам у краї⁵². Усвідомивши небезпеку колонізації, лідери народовців розгорнули діяльність у руслі концепції „органічної праці“ для зміцнення своєї підтримки в масах: видання газети „Діло“ (з 1880 р.), скликання перших „всенародних“ віч у Львові 1880, 1883 рр. і на провінції, заснування політичної організації „Народна рада“ 1885 р. тощо. Молодшу генерацію української інтелігенції, що вийшла на суспільну арену між 1880 і 1900 рр., надавши імпульс для зближення між Галичиною і підросійською Україною, І. Франко назвав „Молода Україна“⁵³. Серед галичан поглиблення контактів з українцями в Росії активно шукали брати Барвінські, зокрема В. Барвінський їздив у 1881 р. до Києва, де зустрічався з В. Антоновичем, О. Кониським, М. Лисенком та іншими, щоб знайти дописувачів і передплатників для редагованої ним газети „Діло“⁵⁴.

З-поміж наддніпрянців Галичиною особливо цікавився В. Антонович, що відвідав край в 1880, 1885 і 1891 рр. Перебуваючи у Львові навесні 1880 р. майже три місяці, він мав зустрічі з понад 20 галичанами, переважно народовцями⁵⁵. Мабуть, В. Ан-

тоновичу належить першість у вживанні терміна „український П'ємонт“, на появу якого не могло не вплинути недавнє перебування історика в Галичині та Італії⁵⁶. Образ Галичини як „українського П'ємонту“ формували насамперед наддніпрянські діячі з середини 1860-х рр. (П. Куліш, М. Драгоманов, О. Кониський та ін.). Приїхавши наприкінці 1881 р. до Львова на кілька місяців, П. Куліш виступив прихильником порозуміння з поляками для забезпечення кращих умов розвитку українського руху. Погляди на потреби польсько-українського зближення, що дало б змогу перенести основний осередок національно-культурної праці з підросійської України в Галичину, під захист австрійської конституції, Куліш висвітлював у брошурі „Крашанка русинам і полякам на Великдень 1882 року“ (Львів, 1882). Попри невдачу, ця акція стала „генеральною репетицією“ польсько-української угоди 1890—1894 рр.⁵⁷

Етапну роль у процесі обґрунтування національної окремішності русинів-українців від поляків і росіян-„великорусів“ відіграла „Руська історична бібліотека“, що видавалася у Львові з 1886 р. й ознайомлювала галичан з основними досягненнями українських авторів у галузі вітчизняної історії. Поштовх для видання дало особисте знайомство О. Барвінського з В. Антоновичем у Києві влітку 1885 р., коли під час наради ухвалено рішення „усталити вислів щодо назви нашого народу й краю в супротивности до Московщини“ — „українсько-руський“ та „Україна-Русь“⁵⁸. Це показало історичну тяглість українських земель від давньоруських часів і національну єдність русько-українського простору обабіч Збруча. Заслугою видавців стало утвердження соборницької термінології, що згодом відображено в популярній формулі „Русь-Україна“, „русько-український“. „Бібліотека“ поклала початок систематичній співпраці українських істориків, що особливо проявилася в 90-х рр. XIX — на початку XX ст. у межах роботи НТШ⁵⁹.

Тим часом ідейна еволюція галицького русофільства в бік зближення з Росією була дедалі очевиднішою. Каталізатором пошуку порозуміння між українськими і польськими діячами виступив судовий „процес Ольги Грабар над русофілами в 1882 р.“? Під час судових дебатів стали очевидними зв'язки русофільських діячів з урядовими чинниками Росії. Царизм, одночасно з репресіями проти української мови і культури, надавав фінансову допомогу для діяльності русофілів у Галичині, що після Емського указу 1876 р. суттєво збільшилася⁶⁰. На ґрунті боротьби з русофільством серед українських діячів із Росії (В. Антоновича, О. Кониського та ін.), галицьких народовців і польських політич-

них угруповань у краї визріла угодовська ідея, яку підтримав австрійський уряд в умовах назріваючого дипломатичного конфлікту з Росією. „Нову еру“ проголошено восени 1890 р., але проти угодовства рішуче виступили галицькі русофіли і соціалісти-радикали, а невдовзі — частина народовців, незадоволених дрібними поступками властей. Незважаючи на провал, польсько-українська угода 1890—1894 рр. мала вирішальний вплив на утвердження ідеї української соборности в Галичині⁶¹.

Народовці об'єднувалися навколо здобуття реальних важелів впливу для перемоги над москвофільством. Ключову роль мало надання офіційного статусу фонетичному правопису П. Куліша (у формі „желехівки“, запропонованої народовцем Є. Желехівським) та впровадження його в шкільні підручники, зокрема авторства С. Смалъ-Стоцького і Ф. Гартнера „Руска граматика“ (1893). Офіційне визнання мовно-правописних засад народовців, на противагу етимологічному принципу москвофілів, стало чи не найважливішим успіхом „ нової ери“. Серед нечисленних здобутків угодовської акції, що мали справді всеукраїнське значення, було створення кафедри історії України у Львівському університеті в 1894 р. За рекомендацією В. Антоновича, кафедру очолив молодий наддніпрянський історик М. Грушевський⁶². Переїхавши до Львова, він зробив вагомий внесок в утвердження української національної свідомості серед галичан. З іменем М. Грушевського дослідники пов'язують новий етап у розвитку ідеї соборности в Галичині. Програмне значення мав вибір назви у фундаментальній праці „Історія України-Руси“, що інтегрувала історію Київської Русі з модерною Україною, з одного боку, та Галицьку Русь із Наддніпрянщиною — з другого⁶³.

Багатогранна діяльність М. Грушевського, що охопила розбудову НТШ, організацію широкого видавничої діяльності українською мовою, підготовку і виховання нових кадрів істориків, була вагомим інструментом конструювання історичної пам'яті єдиної української нації. Під його керівництвом (з 1897 р.) НТШ значно активізувало наукові зв'язки між галичанами і наддніпрянцями. „Записки НТШ“ стали всеукраїнським органом, в австрійський період із 105 авторів, які опублікували свої праці в часописі (крім дрібних заміток), майже третина (37) була з Великої України⁶⁴. На кошти меценатів із Росії В. Пелехіна і В. Симиренка Товариство придбало у Львові два будинки, де розташовано друкарню⁶⁵. У 1899 р. була створена книгарня НТШ, що мала філії в Києві та Харкові, через які можна було замовляти книжки з Галичини⁶⁶. У 1900 р. з НТШ обмінювалися літературою

⁴¹ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860—1873 // Україна.— К., 1928.— Кн. 2.— С. 39.

⁴² ІЛ НАН України. Від. рукописних фондів і текстології, ф. 108 (Огоновський Омелян), спр. 194, арк. 1.

⁴³ Студинський К. Листування і зв'язки П. Куліша з Іваном Пулюєм (1870—1886) // Збірник Філологічної секції НТШ.— Львів, 1930.— Т. XXII.— Част. II.— С. XXVI, LXXV.

⁴⁴ Барвінський О. Почини письменської творчості Івана Нечуя-Левицького // Літературно-науковий вісник (далі — ЛНВ).— Львів, 1926.— Т. LXXXIX, кн. III.— С. 237—238.

⁴⁵ Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3 т. / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський.— К., 1997.— Т. 2.— С. 172.

⁴⁶ ЛННБ ім. В. Стефаніка. Від. рукописів, ф. 11 (Барвінські), спр. 1687, арк. 1 зв., 2.

⁴⁷ Чикаленко С. Спогади (1861—1907).— Львів, 1925.— Ч. II.— С. 122.

⁴⁸ ЦДІА України у Львові, ф. 362, оп. 1, спр. 147, арк. 10 зв., 77.

⁴⁹ Олесницький Є. Сторінки з мого життя / Упоряд. М. Мудрий, Б. Савчик.— Львів, 2011.— С. 292.

⁵⁰ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901—1914 рр.).— К., 2007.— С. 130—131.

⁵¹ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876—1895) / Зладив М. Павлик.— Чернівці, 1912.— Т. V (1886—1889).— С. 295.

⁵² Свідченням цього, зокрема, було різке скорочення кількості руських послів у Галицькому крайовому сеймі та австрійському парламенті. На парламентських виборах 1879 р. „Русская рада“ зуміла провести лише трьох кандидатів (для порівняння, в 1873 р. — 15). (Див.: Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861—1901 рр. (нарис з історії українського парламентаризму).— Львів, 2002.— С. 163—164).

⁵³ Франко І. Молода Україна. Провідні ідеї й епізоди.— Львів, 1910.— Ч. I.— С. 8—9.

⁵⁴ Барвінський О. Спомини з мого життя.— Ч. I—II.— С. 297.

⁵⁵ Антонович В. Щоденні нотатки закордонної подорожі 1880 р. // Антонович В. Твори. Повне видання.— К., 1932.— Т. I.— С. 285, 287, 290.

⁵⁶ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890—1894 рр.— С. 46.

⁵⁷ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш...— Т. 1.— С. 361, 374, 392.

⁵⁸ Барвінський О. Спомини з мого життя.— Ч. I—II.— С. 368.

⁵⁹ Бурдуланюк В. Наукове товариство імені Шевченка — всеукраїнський науковий центр кінця XIX — початку XX століть // Українознавчі студії.— Івано-Франківськ, 2007—2008.— Вип. 8—9.— С. 328.

* Заарештовані (А. Добрянський, І. Наумович, В. Площанський та ін.) були звинувачені в намірі відірвати Галичину від монархії Габсбургів і приєднати до Росії.

⁶⁰ Миллер А. Субсидія газеті „Слово“. Галиційские русины в политике Петербурга // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.— Львів, 2001.— Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля.— С. 336.

⁶¹ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890—1894 рр.— С. 207—208.

⁶² Там само.— С. 162, 209.

⁶³ Грицак Я. „Яких-то князів були столиці в Києві?..“: до конструювання історичної пам'яті галицьких українців у 1830—1930-ті роки // Україна модерна.— Львів, 2001.— Ч. 6.— С. 86.

⁶⁴ Бурдуланюк В. Наукове товариство імені Шевченка...— С. 328.

⁶⁵ Алексієвцев М., Савенко М. Роль Наукового товариства ім. Т. Шевченка в українському національному відродженні (друга половина XIX — початок XX ст.).— Тернопіль, 1999.— С. 326—327.

⁶⁶ ЦДІА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 954, арк. 14—15.

18 організацій і установ з підросійської України, а в 1914 р.— 23, що охоплювали територію від Холма і Кам'янця-Подільського на заході до Харкова на сході⁶⁷. Все це свідчить про поглиблення наукових і культурних взаємозв'язків між українцями по обидва боки австро-російського кордону.

До того ж на початку ХХ ст. відбулися урочистості з нагоди вшанування пам'яті І. Котляревського, ювілеї М. Лисенка та І. Нечуя-Левицького. Так, до Полтави на відкриття пам'ятника І. Котляревського в серпні 1903 р. приїхала делегація у складі 13 галичан і буковинців⁶⁸. К. Студинський згадував, що свято „єднало нас усіх в одну велику, українську родину, хоч розділену кордонами, але з'єдинену думками [...] пробивалася чи не найвища ідеальна черта: соборности України”⁶⁹. Своєрідною формою наддніпрянсько-галицьких взаємин стало запрошення на університетські курси у Львові, де влітку 1904 р. серед 135 слухачів було півтора десятка студентів з Росії (В. Дорошенко, І. Ліпа з дружиною тощо)⁷⁰. Гуцульщина, мальовничий куточок Галичини, була місцем відпочинку і творчості видатних українських діячів М. Грушевського, Лесі Українки, М. Коцюбинського, Г. Хоткевича, Є. Тимченка, М. Жука, Александра Олеса, Ф. Вовка та ін., що приїжджали до с. Криворівні (нині — Верховинського району). В умовах чинності Емського указу в Росії вони спілкувалися з галичанами на актуальні теми національного життя, неவிпадково В. Гнатюк назвав тогочасну Криворівню „українськими Афінами”⁷¹.

Серед наддніпрянських діячів часто бував у Галичині М. Коцюбинський (уперше 1890 р.). На запрошення В. Гнатюка він не раз приїжджав до Криворівні, де вивчав життя і побут гуцулів⁷². Етнографічний колорит Гуцульщини письменник відобразив у повісті „Тині забутих предків”. Багатолітні контакти з галичанами, проживаючи у вимушеній еміграції в Парижі, зав'язав Ф. Вовк, що брав активну участь у діяльності НТШ (зокрема, за його редакцією вийшло кілька томів праць Етнографічної комісії товариства, яку він очолював)⁷³.

Свідченням утвердження ідеї соборности стало регулярне відзначення Шевченківських вечорів у Львові та головних містах Галичини з кінця 1860-х рр. На одному з них у Перемишлі в березні 1865 р., організованому народовцями, вперше прилюдно виконано пісню-вірш „Ще не вмерла України”, яка стала національним гимном України⁷⁴. Символічно, що автором тексту став наддніпря-

нець П. Чубинський, а музику до нього написав галицький композитор о. М. Вербицький. На зламі ХІХ—ХХ ст. українська громадськість Галичини почала вшановувати пам'ять Т. Шевченка, споруджуючи пам'ятники, називаючи вулиці його іменем та ін.

На початку ХХ ст. Галичина стала осередком української політичної еміграції. Більшість емігрантів були представниками Революційної української партії (далі — РУП), до Галичини приїжджали С. Петлюра, В. Винниченко, М. Порш та ін. Центром еміграції у Львові був Закордонний комітет РУП, який редагував статті, надіслані з Росії, видавав літературу та організував транспортування її в Україну⁷⁵. В емігрантському житті українці трималися разом, незважаючи на захоплення галицькими конституційними свободами, жили власними партійними інтересами⁷⁶. Політемігранти першої хвилі, невеликої за кількістю, були студентами вищих навчальних закладів, які припинили своє навчання через репресії царизму. Після поразки російської революції 1905—1907 рр. відбулася друга хвиля політичної еміграції в Галичину. До світової війни приїжджі співпрацювали в галицьких інституціях, часописах, брали участь у боротьбі за український університет у Львові тощо⁷⁷. Серед емігрантів був Г. Хоткевич, уродженець Харкова, що виїхав до Галичини 1906 р. У Криворівні він заснував Гуцульський театр, який успішно виступав у Львові й багатьох містах Галичини, виїжджав з гастрольями за кордон. У театральній трупі виступали неписьменні селяни-гуцули⁷⁸.

Однак загальний стан свідомості українського суспільства, особливо на підросійській Україні, був далеким від уявленень про українство, які поширював тонкий прошарок національно свідомої інтелігенції⁷⁹. Взаємини галичан із підросійською Україною на початку ХХ ст. залишалися переважно на рівні листування і публікації праць українських авторів у Галичині. М. Лисенко в листі до В. Лукича 2 листопада 1892 р. констатував брак „живого зв'язку між українцями й галичанами [...] Сама маленька горстка людей тямить важність цього зв'язку і підпира його”⁸⁰. Підросійським українцям кореспонденція з Галичини, де були значні успіхи в розвитку національного руху, давала стимул для продовження діяльності в умовах антиукраїнських репресій. Так, діяч одеської громади М. Комаров у листі до О. Барвінського з сумом констатував, що „нам світ зав'язано! Тільки й світа, що з

Вашої Галичини”⁸¹. А. Кримський писав з Москви Омелянві Огоновському в 1891 р., що лист „від галицького діяча нагадує про нашу єдність з Україною Австрійською”⁸². Прагнення до української соборности було „головною думкою” в листуванні українських діячів кінця ХІХ — початку ХХ ст.⁸³

Підросійська „гілка” національного руху поступалася в силі галицькій, до початку української революції в 1917 р. майже цілком була під впливом федеративних поглядів М. Драгоманова, тоді як перехід до ідеї незалежної соборної Української держави в суспільній думці Галичини відбувся на зламі ХІХ—ХХ ст. Наддніпрянський рух в умовах чинності Емського указу, на відміну від галицького, не був масовим⁸⁴. Аналізуючи взаємини „між галичанами й українцями”, І. Франко змушений був визнати, що національне життя по обидва боки Збруча нагадувало радше річку під льодом, ніж „вільну течію. Живемо немов під обухом, а сей обух, то [...] почуте власної безсилности, власного розладу”⁸⁵. Лібералізація політичного режиму в Росії під час революції 1905—1907 рр. виявила загрозу відмежування в перспективі Наддніпрянщини від Галичини. М. Грушевський застерігав у 1906 р., що „Україна піде своєю відмінною дорогою”, а віддалення останньої від Галичини буде збільшуватися „з кожним кроком, коли не подбати про зближення їх доріг”. Він закликав втілювати в життя ідею всеукраїнської єдности через небезпеку створення „за яких 20—30 літ [...] двох національностей на одній етнографічній основі, подібно як серби й хорвати...”⁸⁶

Однак серйозні розбіжності в поглядах та конфлікти між галичанами і наддніпрянцями не зменшували прагнення до соборности. Мабуть, причину

цього варто шукати не лише у сфері почуттів, ірраціонального чинника, що слугував основою для формування національної ідеї, але й у врахуванні прагматичних інтересів. Галичанами бракувало матеріальних засобів та освіченості, „діячів і науково-літературного досвіду”, щоб власними силами виробити модель „високої” культури, зокрема літературну мову, цілісну національну концепцію історії⁸⁷. Вони взяли за основу здобутки наддніпрянців, зокрема Т. Шевченка, П. Куліша, М. Грушевського та ін. По-друге, опора на наукові й літературні здобутки наддніпрянських діячів, ідентифікація з Україною давала місцевим русинам шанс стати силою, що була здатна за кількістю населення і територіяльно протистояти у Галичині полякам, які переважали⁸⁸. Цьому об'єктивно „посприяла” русифікаційна політика царизму, що спонукала в останній третині ХІХ ст. до „культурної експансії” наддніпрянців у Галичину, з її конституційними умовами, в пошуках можливостей для легальної української діяльності.

Отже, взаємини українських діячів Галичини і підросійської України стимулювали розвиток ідеї національної єдности, що на зламі ХІХ—ХХ ст. з виникненням політичних партій виходить за межі інтелігентського середовища і проникає вглиб суспільства. Це поєднувалося з утвердженням сучасного етноніма „Україна” („український”), замість старих термінів „Русь” („русини”, „руський”). Однак стосунки не набули масового характеру як через об'єктивні причини (зокрема вузький прошарок національно свідомої інтелігенції, відмінність політичної культури, урядові переслідування тощо), так і суб'єктивні.

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ І ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ: ОБСТАВИНИ ТА НАСЛІДКИ

Проголошення 22 січня 1919 р. у Києві актів злуки Української Народної Республіки (далі — УНР) та Західно-Української Народної Республіки (далі — ЗУНР) в єдину державу було кульмінацією національно-визвольних змагань 1917—1920 рр. Об'єднанню передували тривалий процес кристалізації української свідомості, налагодження контактів та співпраці національної еліти по обидва боки Збруча й включення самостійницької та соборницької ідей до програм політичних партій наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст.

Проте в умовах перебування українських земель в складі Російської та Австро-Угорської імперій реалізація ідеї національної єдности розглядалася лише в далекій перспективі. З цього приводу Іван Кедрин відзначив: „Галицький ідеал соборности обертався в межах власне ідеології, а не практичної політики”¹. Щойно розгортання української революції у роки Першої світової війни перевело в практичну площину втілення ідеї самостійности та соборности українського народу. Українці Галичини, Буковини та Закарпат-

⁸¹ ЛННБ ім. В. Стефаника. Від рукописів, ф. 11 (Барвінські), спр. 4792, арк. 35 зв.

⁸² ЦДА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 2383, арк. 53—53 зв.

⁸³ Гуцунюк М. Суспільно-політичне життя галицьких українців у кінці ХІХ — на початку ХХ ст. очима Лесі Українки (за матеріалами листів до М. Павлика) // Питання історії України: зб. наук. ст.— Чернівці, 2010.— Т. 13.— С. 192.

⁸⁴ Грицак Я. Від федеративності до самостійництва: до еволюції української політичної думки наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. // Другий міжнародний конгрес українців. Львів, 22—28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історія.— Львів, 1994.— Ч. І.— С. 248, 250.

⁸⁵ Франко І. Між своїми. Епізод із взаємин між Галичанами й Українцями 1897 р. // Молода Україна. Провідні ідеї й епізоди.— Львів, 1910.— Ч. І.— С. 96.

⁸⁶ Грушевський М. Галичина і Україна // Грушевський М. Твори: У 50 т.— Львів, 2002.— Т. 1.— С. 380.

⁸⁷ Пыпинъ А. Малорусско-галицкія отношенія. Замѣтка // Вѣстникъ Европы.— 1881.— № 1.— С. 408.

⁸⁸ Шпорлюк Р. Створення України // Людина і світ.— 2000.— № 3.— С. 9.

¹ Кедрин І. Соборність. З нагоди 60-річчя Акту 22 січня 1919 року // Альманах Українського Народного Союзу на рік 1979.— Джерзі Ситі; Нью Йорк, [1979].— С. 45.

⁶⁷ Бурдуланюк В. Наукове товариство імені Шевченка...— С. 326—327.

⁶⁸ Дорошенко Д. Свято Котляревського в Полтаві 30 серпня 1903 року (Сторінка зі спогадів) // ЛНВ.— Львів, 1923.— Т. LXXXI, кн. XI.— С. 243.

⁶⁹ ЦДА України у Львові, ф. 362, оп. 1, спр. 98, арк. 84.

⁷⁰ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901—1914 рр.).— К., 2007.— С. 82, 87, 91.

⁷¹ Арсенич П. Криворівня в житті і творчості українських письменників, діячів науки й культури.— Івано-Франківськ, 2000.— С. 43, 46.

⁷² Возняк М. До зв'язків М. М. Коцюбинського з Галичиною // Записки історичного та філологічного факультетів Львівського державного університету ім. І. Франка.— Львів, 1940.— Т. І.— С. 152, 167, 169, 175.

⁷³ Матеріали до життєпису Федора Вовка. Листування Федора Вовка з Ол. Барвінським (в рр. 1891 і 1900—3) / Подав К. Студинський.— [Б. м., б. р.]— С. 20—21.

⁷⁴ Серета О. Формування національної ідентичності: ранні народовці у південно-східній Галичині (1860—1873): автореф. дис. ... д-ра філософії зі спеціальності історія.— Будапешт, 2003.— С. 24.

⁷⁵ Качмар Л. Галичина в політичному житті наддніпрянських емігрантів на початку ХХ століття.— Львів, 2002.— С. 86.

⁷⁶ Там само.— С. 34, 40—41.

⁷⁷ Там само.— С. 45, 67, 135.

⁷⁸ Арсенич П. Гуцульщина у творчості Гната Хоткевича. До 90-річчя від дня створення Г. Хоткевичем самодіяльного Гуцульського театру.— Івано-Франківськ, 2000.— С. 7, 12, 15.

⁷⁹ Зашкільняк Л. Українська історіографія початку ХХ століття і міфологізація національної свідомості українців // Historia — mentalność — tożsamość. Studia z historii, historii historiografii i metodologii historii.— Poznań, 2010.— S. 18—19.

⁸⁰ Лисенко М. Листи / Авт.-упоряд. Р. М. Скорульська.— К., 2004.— С. 205.

тя із захоплення вітали утворення Центральної Ради і проголошення самостійності УНР. Поразка Австро-Угорщини у світовій війні наблизила момент об'єднання. 19 жовтня 1918 р. Українська національна рада (далі — УНРада), як політична репрезентація українців Галичини та Буковини, проголосила утворення окремої самостійної держави на українських землях Австро-Угорщини. З таким епохальним рішенням УНРаду привітали телеграмою Чорноморська українська рада та Український національний союз².

Офіційні взаємини західноукраїнського керівництва з урядами Наддніпрянщини розпочались за правління Павла Скоропадського. 29 жовтня 1918 р. О. Колесса повідомив гетьманові про створення УНРади як Конституанти українських земель Австро-Угорщини. Після Листопадового чину у Львові до української столиці з проханням про допомогу, за дорученням командування галицько-українських збройних сил, вирушив Осип Назарук. Гетьман незабаром допоміг галичанам, відправивши їм 25 вагонів збіжжя і цукру, амуніцію та 5 мільйонів крб³.

Розгортання українсько-польського збройного конфлікту у Львові спонукало галицьких лідерів активізувати діяльність у східному напрямку. Отже, 10 листопада 1918 р. УНРада доручила Раді державних секретарів (далі — РДС) „поробити потрібні заходи до з'єднання всіх українських земель в одну державу“⁴.

Тим часом, уряд гетьмана П. Скоропадського призначив послом до Української держави у Східній Галичині Олександра Саліковського. Його приїзд до Львова, який був запланований на 15 листопада 1918 р.⁵, не відбувся. Критичний момент у спробі налагодити взаємовідносини настав після того, як П. Скоропадський проголосив Акт про федеративний зв'язок Української держави з не більшшовицькою Росією. Такий крок гетьмана й початок повстання проти його правління змусили керівництво ЗУНР переорієнтуватися на нову політичну силу — Директорію.

Директорія виявляла тоді більше зацікавлення в об'єднанні українських земель, аніж ЗУНР. На думку її голови Володимира Винниченка, українську державність з внутрішнього та зовнішнього боку могли скріпити два чинники. Перший — це здобуття Києва, що — з огляду на наявність там німецьких військ — видавалось проблематичним. Другим, реальнішим заходом він вважав об'єднання УНР і ЗУНР⁶.

Очевидно, що соціалістично орієнтований склад Директорії не був надто бажаним партнером для керівництва ЗУНР, яке було проти негайного об'єднання двох держав. Відповідні інструкції отримала урядова делегація (Лонгин Цегельський та Дмитро Левицький), що прямувала на перемовини з Директорією. Проте початок перемовин мав задовольнити соборницькі прагнення більшості західноукраїнського населення та війська.

Позиції обох сторін були визначені в „передступному“ договорі, підписаному 1 грудня 1918 р.

у Фастові. У ньому ЗУНР заявляла про намір у найближчому майбутньому об'єднатися в одну державу з УНР і в такий спосіб „перестати існувати як окрема держава, а натомість увійти з усею своєю територією і населенням, як складова частина державної цілості в Українську Народню Републіку“. УНР, зі свого боку, об'єднуючись зі ЗУНР, зобов'язувалася прийняти всю територію і населення ЗУНР „як складову частину державної цілості в Українську Народню Републіку“. Окремий пункт договору передбачав, що ЗУНР, „з огляду на витворені історичними обставинами, окремими правовими інституціями та культурними і соціальними ріжницями окремішності життя на своїй території“, застерігала за собою право на територіальну автономію. Параметри автономії мала визначити окрема спільна комісія, а ратифікувати — законодавчі й урядові органи обох республік. Договір скріпили власноручними підписами члени Директорії та представники ЗУНР⁷.

Одночасно з РДС контакти з Директорією встановило військове командування галичан. За сприяння Симона Петлюри Галицьку армію очолив наддніпрянський генерал М. Омелянович-Павленко. У листопаді—грудні 1918 р. влада УНР передала збройним силам ЗУНР 20 тисяч гвинтівок, 300 кулеметів та 80 гармат.

Не чекаючи офіційного розв'язання проблеми, об'єднання, центральні та місцеві органи обох українських держав розпочали співпрацю в торговельній сфері. Перші спроби обмінюватись товарами з Наддніпрянщиною східні повіти Галичини здійснили ще в другій половині листопада 1918 р. Під час укладення Фастівської угоди сторони домовилися про міждержавний товарообмін. ЗУНР зобов'язувалася постачати на Наддніпрянщину нафту, бензин та залізничні мастила, натомість отримувати звідти цукор, борошно і харчові жири. Крім того, РДС вирішила передати Директорії 47 вагонів нафти, що була призначена ще гетьманському урядові. У грудні 1918 р. територію ЗУНР відвідали делегати з Києва, щоб встановити контроль за розподілом доставлених харчів та підготовкою до уніфікації залізничних шляхів⁸.

Наприкінці 1918 р. на території ЗУНР розгорнувся потужний рух на підтримку негайної злуки. На багатотисячному вічі в Стрию висувалися такі вимоги до уряду: негайно проголосити злуку всіх українських територій в одну державу; організувати ефективну оборону та закінчити війну з поляками до початку Мирної конференції в Парижі; утриматися від самостійних акцій міжнародного характеру, передавши ці питання на розгляд офіційним представникам соборної України. Багатолюдна маніфестація у Дрогобичі та з'їзд представників громад у Старому Самборі, конференція з участю повітових комісаріатів Дрогобича, Рудок, Самбора, Старого Самбора й Турки ухвалили резолюції про негайне приєднання ЗУНР до Наддніпрянської України⁹. 188 мешканців с. Жулина Стрийського повіту 22 грудня 1918 р. підписали документ такого змісту: „Ми нижче підписані заяв-

ляємо і стверджуємо своїми підписами, що ми не желяємо Західної окремої Української Републіки а вносимо резолюцію щоби східна Галичина, Буковина і північна часть Угорщини заселена українськими жителями належала і стала сполучена разом з усіма українськими землями а головною столицею признаємо місто Київ і его Републіканське правительство в Києві“¹⁰.

Яскраво виражені соборницькі настрої населення спонукали західноукраїнське керівництво активізувати об'єднаний процес. Тож питання про об'єднання стало першочерговим у порядку денному пленарної сесії УНРади в Станиславові (2—4 січня 1919 р.). На засіданні оголосили домовленість з Директорією про спільне ведення зовнішньої політики, організацію війська, фінансової системи, пошти, телеграфу. Сторони узгодили, що шкільництво та релігійні питання залишаться під автономним управлінням. Суди та адміністрація мали працювати окремо до запровадження в дію загальноукраїнських законів.

3 січня 1919 р. УНРада одностайно проголосувала за ухвалу „Про злуку Західноукраїнської Народної Републіки з Українською Народною Републікою“. В її тексті зазначалося, що до часу скликання Установчих зборів об'єднаної республіки, законодавчу владу на території ЗУНР виконує УНРада. До того ж часу її виконавчий орган — РДС — мав здійснювати цивільну й військову адміністрацію¹¹.

Ухвалення Акту злуки стало справжнім святом для галицьких українців. Повсюди відбулися масові святкові маніфестації. Мешканці більшості міст та містечок, на території, підконтрольній ЗУНР, пройшли урочистою ходою, а військові — маршем вулицями удекорованих українськими прапорами. На святі Злуки у Золочеві, яке відбулося 5 січня 1919 р., „З припоручення команди міста прикрашено килимами і портретами камениці. Тризуби, льви й архангели, а декуди й портрети Петлюри наліплювано на віконні скла або вивішувано на звисаючих із балконів килимах“¹².

Для Директорії рішення УНРади мало особливе значення задля зміцнення власних позицій. Наддніпрянські лідери очікували підтримки галичан у запланованому Трудовому конгресі України, для участі в якому ЗУНР мала делегувати 65 обраних представників. Не маючи змоги провести вибори до Конгресу, УНРада відрядила до Києва делегацію лише з метою висловити своє волевиявлення щодо об'єднання. Фактично ЗУНР навіть не використала наданої їй квоти — до Києва вирушила делегація із 36 осіб. Крім членів УНРади та РДС, до делегації увійшли урядовці, представники політичних партій та селянства. Включення до делегації селян — членів земельної комісії УНРади мало на меті ознайомити галичан з настроями селянства Наддніпрянщини, щоб оптимально вирішити земельне питання. Більшість делегатів була з Галичини. Буковину представляли Осип Без-

палко та Юрій Лисан, Закарпатську Україну — Іван Мигалко та Іван Патрус. Головою делегації ЗУНР призначили віце-президента УНРади Лева Бачинського¹³.

Керівництво УНР з ентузіазмом зустріло делегацію ЗУНР у Києві. Січові стрільці влаштували на честь земляків гостину в Українському клубі, на яку прийшли члени Директорії та уряду. У промові В. Винниченко, звертаючись до гостей, сказав: „Ми візьмемо у вас, брати галичани, дисципліну, європеїзм і аналіз — і тоді вийде з нас добра нація“¹⁴.

Урочисте проголошення актів злуки призначили на 22 січня 1919 р. Цю дату вибрали не випадково, адже це була річниця появи IV Універсалу Української центральної ради (далі — УЦР), яким було проголошено самостійність України. Так само не випадково обрали місцем свята Софійський майдан. На ньому у червні 1917 р. проголошували Перший універсал УЦР, а наприкінці квітня 1918 р. „помазували“ в гетьмани Павла Скоропадського.

Урочиста обстановка міста залишилася від вступу Директорії до Києва та похорону загиблих героїв у боях під Мотовилівкою. Кінець Володимирівської вулиці, де вона виходила на Софійську площу, вінчала триумфальна арка, прикрашена національними барвами та гербами усіх українських земель, між якими виднів галицький лев на золотому тлі.

В урочистий день проголошення Злуки у всіх установах, школах, державних і приватних підприємствах встановили вихідний день. Вранці святкову літургію у Софійському соборі відправив черкаський єпископ Назар¹⁵. Образ величної всенародної маніфестації галичанин Лонгин Цегельський свої враження від церемонії описав так: „Вже хоч би сама сцена, на якій цю драму відіграно, вражала ум, уяву і серце мільйонів: Київ, Свята Софія, Софійська Площа, Михайлівський собор, Десятинна церква, Богдан Хмельницький на басуючій коні — вся тисячолітня історія Києва і України. Софійські дзвони, процесія з Софійського Собору з єпископом на чолі, гук гарматних салів із фортив на Печерську, військова парада 20-тисячної залози, а в ній зразкові, здавалось, залізні колони Січових Стрільців-галичан — все те вбивалося в уяву, в серце, свідомість“¹⁶.

Режисером-постановником святкового дійства став Микола Садовський. Об 11 год. на площу прийшли Ради міністрів, Дипломатичний корпус, посли від Кубані та депутати Трудового конгресу України. Незабаром з'явилася делегація ЗУНР. Вигуками „Слава!“ присутні привітали членів Директорії.

Свято відкрив Л. Цегельський який прочитав грамоту УНРади: „Вірительна грамота до Світлої Директорії Української Народної Республіки в Києві. Президія Національної Ради й Ради Державних Секретарів Західно-Української Народної Республіки мають честь подати отсим

¹⁰ ЦДІА України у Львові, ф. 581, оп. 1, спр. 206, арк. 70—71 зв.

¹¹ Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Републіки.— Станиславів, 1919.— 31 січ.— С. 1.

¹² Вовк П., Дольницький М. Свято злуки в Золочеві 1919 р. // Український скиталець.— Відень, 1923.— 15 січ.— Ч. 2.— С. 5.

¹³ Павлишин О. Об'єднання УНР і ЗУНР.— С. 336.

¹⁴ Дрогобицький листок (Дрогобич).— 1919.— 2 берез.— № 21.— С. 2.

¹⁵ М. Ч. [Чубатий М.]. Десять днів у Києві в січні 1919 р. Спомини з Трудового Конгресу // Літопис Червоної Каліни.— Львів, 1931.— Ч. 6.— С. 3.

¹⁶ У 60-річчя Акту Злуки. Проголошення Акту Злуки у спогадах його творців і учасників // Альманах Українського Народного Союзу на рік 1979.— С. 51—52.

² Привіти Національній Раді // Діло (Львів).— 1918.— 23 жовт. (10 ст. ст.).— Ч. 241.— С. 1.

³ В обороні історичної правди // Українська дійсність (Берлін).— 1941.— 1 лют.— Ч. 3.— С. 2—3.

⁴ УНР. за здійсненням ідеалу цілої нації // Діло.— 1918.— 11 падолиста (29 жовт. ст. ст.).— Ч. 258.— С. 1.

⁵ Посол Української Держави у Львові // Там само.— 13 падолиста (31 жовт. ст. ст.).— Ч. 260.— С. 4.

⁶ Паліів Д. Жмут споминів // Історичний календар-альманах Червоної Каліни на 1935 рік.— Львів, 1934.— С. 42.

⁷ Нагаєвський І. Історія Української Держави двадцятого століття.— Рим, 1989.— С. 444—445.

⁸ Павлишин О. Об'єднання УНР і ЗУНР: політико-правовий аспект (кінець 1918 р. — перша половина 1919 р.) // Вісник Львівського університету. Серія історична.— Львів, 2002.— Вип. 37/1.— С. 330—331.

⁹ Павлишин О. Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918—1919).— Львів, 2008.— С. 106.

до відома Світлої Директорії й Правительству Української Народної Республіки, що Українська Національна Рада, яко найвищий законодавчий орган Захід.-Укр. Народної Республіки на торжественному засіданні в Станіславові 3 січня 1919 року одноголосно ухвалила, що слідує...“ Далі зачитали ухвалу УНРади.

Професор Ф. Швець, звертаючись до делегації ЗУНР, прочитав Універсал Директорії, який повторили промовці з чотирьох кутів площі. Французькою мовою його виголосив галицький адвокат Ярослав Олесницький, звернувшись до дипломатичного корпусу. Від імени духовенства до Директорії звернувся Катеринославський архієрей Агапіт, відзначивши її зусилля у боротьбі за свободу українського народу. Члени Директорії попрямували до пам'ятника Богданові Хмельницькому, біля якого під звуки шести духових оркестрів розпочався урочистий парад українських військ, який приймав Євген Коновалець.

Акти Злуки 23 січня 1919 р. затвердив Трудовий конгрес. До його президії увійшли Т. Старух від галицьких партій, С. Вітик від українських соціал-демократів. Делегати від ЗУНР — члени УНРади Лев Бачинський, Гриць Дувір'як, Юрій Лисан, Тимогей Старух, Іван Калинович, Осип Устиянович і Петро Шекерик-Доників увійшли до складу комісії Трудового конгресу¹⁷.

Питання про юридичні умови об'єднання відображено в тимчасовій конституції УНР — Законі про форму влади в Україні, яку 28 січня 1919 р. ухвалив Трудовий конгрес. Згідно з цим документом, влада і оборона переходили до Директорії, яка, доповнена представником від Наддніпрянської України, мала здійснювати верховну владу в об'єднаній державі до наступної сесії Трудового конгресу і видавати закони, важливі для оборони республіки. Відтак ці закони підлягали затвердженню на найближчій сесії Трудового конгресу.

З огляду на державно-правові аспекти Акти Злуки та Закон про форму влади, що їх ухвалив Трудовий конгрес, суперечили один одному. Визначаючи Трудовий конгрес та Директорію верховною владою УНР, Закон про владу не конкретизував їх повноважень для Галичини та Буковини (ЗУНР). Так система автономного врядування ЗУНР уникала підпорядкування верхній владі об'єднаної УНР. З другого боку, включення галицької делегації до складу Трудового конгресу робило можливим вплив членів УНРади на законодавчу діяльність у Наддніпрянській Україні. УНРада, надіславши свого представника до складу Директорії, одержала законний вплив у керівному органі УНР, влада якого не поширювалася на територію ЗУНР.

Незавершеність та недосконалість політико-правових підстав злуки були очевидними для сучасників. Критично оцінювали актові документи. Впродовж першої половини 1919 р. докладні умови об'єднання так і не узгодили. Жодна зі сторін, з об'єктивних причин, не була зацікавлена в чіткому юридичному врегулюванні злуки. Директорія — через небажання вступати у війну з

Польщею, західноукраїнське керівництво — через несприйняття соціальних реформ, декларованих наддніпрянським урядом¹⁸.

Навесні 1919 р. ЗУНР мала серйозні підстави сподіватися на міжнародне визнання. Ліквідація Австро-Угорської імперії здійснювалася на основі міжнародних домовленостей, і на Мирній конференції у Парижі майбутнє усіх колишніх частин монархії вирішувалося в комплексі. Тож західноукраїнські землі одержали статус суб'єктів міжнародного права.

З приводу спільного ведення зовнішньополітичної діяльності, зокрема на Мирній конференції в Парижі, Рада державних секретарів прийняла, а Рада народних міністрів ратифікувала спеціальну умову узгодження принципів функціонування дипломатичних представництв. В одному з пунктів цього документа, який у квітні 1919 р. був переданий іноземним представництвам, мовилося: „Аж до дефінітивного об'єднання обох частин України на Загально-Українських Установчих Зборах подвійність дипломатичного представництва обох цих частин за границею допускається настільки, наскільки цього вимагають спеціальні інтереси цієї чи іншої частини і там, де це дійсно потрібно (приміром, в державах, утворених на території бувшої австрійської монархії); поза тим діяльність українських дипломатичних тіл обнімає цілість української справи, а існуючі паралельні дипломатичні представництва працюють в тісній контакт і роблять спільні виступи в справах дотикаючих цілої об'єднаної України“¹⁹.

Від лютого 1919 р. органи влади ЗУНР у документах та офіційних зверненнях використовували назву „Західна Область Української Народної Республіки“ (ЗОУНР). Формальні наслідки об'єднання були зафіксовані й на місцевому рівні — на печатках повітових органів влади зображення лева як символу Галичини поступилося місцем тризубові. Об'єднання українських земель було відображено і на прийнятих тоді нових програмах галицьких партій — УНДП та УРП. Програма УРП передбачала для ЗОУНР, Волині, Кубані, Криму та Бессарабії широку автономію з верховенством загальнодержавних законів.

9 лютого 1919 р. РДС ухвалила рішення домагатися від влади УНР надання галичанам двох місць у Директорії та кількох міністерських посад. 10 березня того самого року ухвалою Виділу УНРади представником ЗОУНР у Директорії призначили С. Петрушевича й галицька урядова делегація вирушила на Наддніпрянщину, щоб з'ясувати політичне та міжнародне становище УНР й поклагодити адміністративні і фінансові справи²⁰.

Для ЗУНР навесні 1919 р. вкрай важливим було забезпечення населення та Галицької армії продовольством. Загалом, на 1 квітня 1919 р. в Галичину з Наддніпрянщини було доставлено 1243,5 вагонів харчів, зокрема 730 вагонів цукру; 213 борошна; 223 зерна; 127,5 — інших продовольчих товарів²¹.

Вагомим результатом об'єднаного процесу став „Закон з дня 4 квітня 1919 р. про впровадження в обіг гривень і карбованців“, який при-

йняла УНРада²². До тимчасової столиці ЗОУНР перебралися Державний банк УНР та Експедиція заготовки державних паперів, яка друкувала українські банкноти. Колишній керівник уряду УНР Борис Мартос у своїх спогадах стверджував: „Урядові ЗОУНР видавалося регулярно щомісяця 30 мільйонів гривень, суму, яку зажадав сам уряд ЗОУНР“²³.

Національна інтеграція поглиблювалася і в культурній сфері. Для галицьких шанувальників хорového співу найбільшою подією доби ЗУНР були концерти 10—15 квітня 1919 р. у Станіславові „Республіканської капели“ під керівництвом Олександра Кошиці²⁴. Іванові Боберському концерт надзвичайно сподобався: „Чотири точки мені вистарчало, я відійшов з вражінням несказаної краси. І цю красу посідають українці!“²⁵ Славетний хоровий колектив з Наддніпрянщини незабаром виступив у Стрию. Колишній міністр УНР Олександр Мицюк, який проживав на території ЗУНР, пізніше згадував: „Тоді Стрий одвідала також капела Кошиця. Скрізь, де капелі доводилося виступати, її український репертуар і славне диригування робили незабутнє вражіння. За кордоном для пропаганди української справи вона робила більше, ніж деякі наші посольства, звичайно наспіх зложені, які до того не мали ще досвіду“²⁶.

У травні 1919 р. у Тернополі та в Станіславові гастролював Театр Миколи Садовського²⁷. Галичан вразили режисура спектаклів й водночас акторська майстерність керівника театру. Захоплений грою провідного актора у драмі Карпенка-Карого „Бурлака“, рецензент писав: „Як Садовський грав Панааса, вже не буду говорити: грав як Садовський і цим усе сказано“²⁸.

Встановлення кордонів об'єднаної України потребувало їх фіксації у географічних картах. Закріплення уявлень про межі держави було складовою частиною національно свідомої праці, найперше серед військових. І. Боберський у своєму щоденнику занотував з цього приводу такі аргументи: „Вишкіл і вихів* дають доброго вояка, який добре стріляє і не боїться, що його застрілять, коли бореться за свою межу. Не було нагоди, і не було часу, щоб впоїти в наше військо межі України. Кожний мусів би мати в кишені на грудях карту України вашого видання. Котрий з них знає, де є Сян, де є Буг, де Прут, де Дон? Так мало подорожуємо по Україні. Львів'яни знають Україну лишень по Янів і Зимну Воду — Рудно. Я знаю Україну лишень по Бібрку“²⁹. Незабаром у Відні на замовлення уряду ЗОУНР надрукували й надіслали до Станіславова 15 000 карт України невеликого формату³⁰. Великі настінні карти України надрукували в австрійській столиці за проектом

Степана Рудницького щойно наприкінці 1919 р.³¹

Перебування наддніпрянських діячів у Галичині в 1918—1920 рр. сприяло відновленню особистих контактів та встановленню нових знайомств. Водночас наддніпрянці уважно спостерігали за суспільно-політичними процесами в краю, мимоволі порівнюючи побачене з аналогічними явищами, які відбувалися в революційну добу на „Великій Україні“. Діах УЦР Микола Ковалевський згодом писав: „Встановлюючи особисті зв'язки, я пильно приглядався до всього, що діялося в Галичині. Все це здавалося мені надзвичайно важним і корисним. Ми мусіли, так думалося мені, здійснити ту соборність українських земель, яку було в січні 1919 року так урочисто проголошено в Києві. Між нами і галицькими українцями була ще дуже велика різниця культурна, політична і психологічно-побутова. Також і мовні різниці були не малі — ми довгі віки були під впливом російського колоса, галичани — під впливом панівної польської верстви і цілого комплексу австро-угорської монархії. Революційні події і закінчення війни скасували державні кордони між нами й галичанами. Це відкрило можливості до взаємного зближення“³².

Недосконалість та неоднозначність правових умов об'єднання вплинули на законотворчу діяльність УНРади. Лідери УНРади та РДС відверто опонували проголошеному 10 січня 1919 р. земельному закону Директорії, який ліквідував приватну власність на землю. Цей закон на засіданнях УНРади гостро критикували. Тому керівництво ЗУНР спробувало юридично обґрунтувати правомірність розробки окремого земельного законодавства. У Державному секретаріаті земельних справ 30 січня 1919 р. відбулася нарада правників щодо земельної реформи. Предметом дискусії було запитання: чи земельний закон Директорії обов'язковий також для Галичини? Підсумком наради стала ухвала про право УНРади розробити окремі законопроекти³³.

Характерним прикладом еволюції поглядів західноукраїнського керівництва на державно-правові наслідки об'єднання було розв'язання проблеми про підготовку виборів до Установчих зборів. Першого дня другої сесії УНРади в Станіславові голова уряду Сидір Голубович заявив, що укладення виборчої ординації до місцевих та законодавчих органів може відбуватися лише в порозумінні з київським урядом і тільки тоді коли буде визначено статус національних меншин. Але надалі в процесі законотворчої діяльності УНРади мовилося тільки про вибори до Установчого сейму ЗОУНР. Різне трактування керівництвом обох частин України принципів взаємопідпорядкування законодавчої та виконавчої влади набуло під час кризи особливий

²² Закон з дня 4. цвітня 1919 р. про впровадження в обіг гривень і карбованців // Република (Станіславів).— 1919.— 10 цвітня.— Ч. 58.— С. 1.

²³ Мартос Б. Українська валюта 1917—1920 років // Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави.— Мюнхен, 1972.— С. 31.

²⁴ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914—1920). 2-е вид.— Мюнхен, 1969.— С. 443.

²⁵ Боберський І. Щоденник, 1918—1919 рр. / Упоряд. Ю. А. Мицик.— К., 2003.— С. 191.

²⁶ Мицюк О. Доба Директорії УНР. Спомини і роздуми.— Львів, 1938.— С. 57.

²⁷ Дорошенко Д. Мої спомини...— С. 443.

²⁸ В. М. Театр і містечтво // Українські вісти (Тернопіль).— 1919.— 25 трав.— Ч. 19.— С. 4.

* Вихів — виховання.

²⁹ Боберський І. Щоденник...— С. 143.

³⁰ Там само.— С. 173.

³¹ [Б. а.] Позір! // Український прапор (Відень).— 1920.— 6 січ.— Ч. 1.— С. 8.

³² Ковалевський М. При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії.— Іннсбрук, 1960.— С. 556.

³³ Павлишин О. Підготовка аграрної реформи в ЗОУНР // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.— Львів, 2000.— Вип. 6: Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиція.— С. 172—173.

¹⁷ Павлишин О. Комісії Трудового Конгресу України (1919 р.) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917—1921 років.— К., 2014.— Вип. 10.— С. 172—182.

¹⁸ Павлишин О. Об'єднання УНР і ЗУНР...— С. 338—339.

¹⁹ Стахів М. Західна Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918—1923.— Scranton, 1959.— Т. III.— С. 115.

²⁰ Павлишин О. Об'єднання УНР і ЗУНР...— С. 340.

²¹ Покутський вісник (Коломия).— 1919.— 15 цвітня.— Ч. 30.— С. 4.

гостроти. Уряд ЗОУНР часто відмовлявся від безумовного виконання розпорядження Директорії чи Ради народних міністрів УНР.

Реальним результатом об'єднавчого процесу було долучення провідних галицьких політиків до складу Ради народних міністрів УНР. Зокрема, Осип Назарук очолював Управління преси й інформації в урядах Володимира Чеховського і Сергія Остапенка. В. Винниченко доручав О. Назарукові надзвичайно важливі місії. На початку січня 1919 р. з Києва надійшла телеграма до Лонгіна Цегельського та Юліана Бачинського з пропозицією стати радниками дипломатичної місії УНР в США. Наступний наддніпрянський прем'єр — Б. Мартос вирішив включити до свого уряду вже трьох представників ЗОУНР. Цього разу до уряду було запрошено членів УНРади — Осипа Безпалка, Антона Крушельницького (УРП) та Володимира Темницького (УСДП).

Формування уряду Б. Мартоса було спричинене серйозною військовою та політичною кризою влади УНР та її невдачами на дипломатичному фронті. Частина Директорії (Симон Петлюра, Андрій Макаренко та Федір Швець) постійно перебувала в Рівному, а інша (Є. Петрушевич та Опанас Андрієвський) — у Станиславові. О. Андрієвський згуртував навколо себе колишніх міністрів кабінету С. Остапенка, які були незадоволені урядом Б. Мартоса. У Станиславові розташувався і головний осередок правих українських партій. Наддніпрянське керівництво негативно ставилося до перебування у ЗОУНР своїх цивільних і військових фахівців, які виїхали в Галичину самовільно³⁴.

Одним із наслідків політичної кризи Директорії стала спроба державного перевороту отамана Володимира Оскілка. Відомо, що отаман під час підготовки перевороту спирався на авторитет Є. Петрушевича і вважав, що останній, як і два інші члени Директорії О. Андрієвський і А. Макаренко, підтримуватимуть його. Те, що серед ініціаторів заворушення були впливові галицькі політики, зокрема Л. Цегельський, спричинило загострення й без того складних взаємин між урядами обох частин України³⁵.

Ще один конфлікт, який виник унаслідок складних взаємовідносин між західноукраїнським керівництвом і С. Петлюрою, пов'язаний з відомим виступом Петра Болбочана в червні 1919 р. Б. Мартос стверджував, що опозиційні Директорії праві наддніпрянські партії планували призначити Є. Петрушевича головою Директорії, а П. Болбочана — Головним отаманом³⁶.

Конфлікт між керівництвом УНР і ЗУНР серйозно перешкодив реалізувати об'єднання в оптимальний термін. Було б спрощенням пояснювати джерела цього конфлікту політичною кризою чи військовими поразками. Далися взнаки різні ідеологічні та зовнішньополітичні орієнтації лідерів обох частин України. Ставши на шлях об'єднання,

УНР так і не оголосила війни Польщі, відповідно, її війська не підтримали жодної з масштабних військових операцій Галицької армії. Проте у складі останньої участь у бойових діях брали кілька частин, сформованих із наддніпрянських українців. Відступаючи перед польськими військами, посиленними з'єднаннями генерала Юзефа Галлера, Галицька армія 16—18 липня 1919 р. перейшла Збруч і стала частиною об'єднаних збройних сил УНР. Це означало, що об'єднавча ідея була тоді безальтернативною.

Втім керівництво УНР не схвалило проголошення Є. Петрушевича Диктатором ЗУНР. Натомість 4 липня 1919 р. голова Кабінету народних міністрів Б. Мартос підписав „Закон про утворення в складі міністерств Української Народної Республіки (Галичини)”. Зрозуміло, що такі одноосібні дії сторін створювали політико-правову невизначеність. Однак до відкритого конфлікту не дійшло. Міністерство галицьких справ УНР на чолі з Семеном Вітиком виконало важливу гуманітарну місію: організувало надання галицьким та буковинським місцям матеріальної допомоги, сприяло облаштуванню їхнього побуту в Наддніпрянщині й працевлаштуванню фахівців ЗУНР в установах УНР³⁷.

Галичани та буковинці активно включилися в суспільно-політичне життя Наддніпрянщини. Разом з працею в державних установах УНР вони утворили у Кам'янці на Поділлі крайові інституції, партійні та громадські організації. Водночас наддніпрянські українці перенесли в Наддніпрянщину свої внутрішньополітичні конфлікти, міжпартійні суперечки, а також між галицьким та буковинським політичним керівництвом³⁸. У „Кам'янецьку добу“ стосунки поміж лідерами УНР і ЗУНР ще дужче загострилися. Однак інтенсивний діалог політичних сил обох частин України продовжувався³⁹. Недосконалість політико-правових аспектів актів злуки не заперечила позитивного досвіду національної інтеграції.

Об'єднання військових сил УНР та ЗУНР серйозно скріпило й посилило українську армію. У серпні 1919 р. розпочався спільний похід Галицької армії та військових з'єднань УНР на Київ та Одесу. Координував військові операції українських збройних сил спеціальний Штаб Головного отамана на чолі з генералом Миколою Юнаковим та Віктором Курмановичем як генерал-квартирмейстром⁴⁰. Вкрай важка воєнна ситуація, трагічні гуманітарні обставини спричинили укладення перемир'я Української галицької армії на чолі з генералом Мироном Тарнавським з білогвардійською армією генерала Денікіна⁴¹. І хоча Євген Петрушевич продемонстрував своє несприйняття ухвали проводу УГА, цей факт вкотре засвідчив стратегічні розбіжності в українському керівництві.

Ще одним серйозним випробуванням соборницької програми став так званий Варшавський договір, підписаний 22 квітня 1920 р., за яким Польща визнавала незалежність УНР на чолі з С. Петлюрою. Умови цього договору, згідно з яким західні українські землі мали перейти до Польщі, обурили не тільки галицьку спільноту, а й відомих наддніпрянських діячів, врешті спричинили відставку уряду Ісаака Мазепи⁴².

Українсько-польський союз 1920 р. не зміг досягти мети й подолати більшовиків в Україні. Однак військові поразки не спрочинили зневіри в соборницьких ідеалах. 1921 р. один зі старшин УГА

Ілько Цьокан писав: „Нині армія органічно розбита, однак ідейно всі часті Галицько-Української Армії, де б вони не знаходилися — зєдинені одним ідеалом: Самостійна Соборна Україна від Сяну по Кубань“⁴³. Отже, тактичні та стратегічні помилки політичних та військових діячів не змогли заперечити наслідків Актів злуки, які закріпили в свідомості широких мас українського населення по обидва боки Збруча ідею національної єдності. Соборницька ідея разом із самостійницькими прагненнями стала імперативом українського визвольного руху ХХ століття.

Олег ПАВЛИШИН

ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА У СИМВОЛІЧНОМУ ПРОСТОРИ ЛЬВОВА

Коллективна пам'ять не лише становить основу культурної єдності національної спільноти, але й поєднує минуле з сьогоденням, актуалізує національну історію. Вона може впливати на консолідацію суспільства, формування національно-культурної, громадянсько-політичної ідентичності. Можна погодитися з твердженням американського історика Аллана Мегілла, який наголосив, що нам лише здається, ніби колективні спогади є спогадами про минуле: насправді ми згадуємо те, що актуальне для нас сьогодні¹. Отже, звернення до пам'яті допомагає передусім осмислити те, що відбувається в сьогоденні.

Один із відомих теоретиків історичної пам'яті французький історик, голова асоціації „Воля для історії“ П'єр Нора є автором концепції збереження історичної пам'яті через актуалізацію її об'єктів: музеїв, пам'ятників, меморіальних комплексів, скульптур, святкування ювілеїв тощо. Він переконаний, що використовуючи місце пам'яті, нація у такий спосіб зберігає не тільки інформацію про відомі особистості та події, але й об'єднує їх в одну спільноту. Історична пам'ять у такий спосіб пов'язує минуле і теперішнє, переходячи в майбутнє. П. Нора також вважає, що колективна пам'ять соціальних груп кристалізується в певних „місцях пам'яті“. Ними можуть бути географічні локації, архітектурні споруди, твори художньої літератури та інших видів мистецтва, будь-які артефакти чи навіть самі люди, які зберігають інформацію про події. Основна функція „місць пам'яті“ — творення та збереження соціальної ідентичності. Вони покликані формувати уявлення спільнот про самих себе та свою історію². Отже, П. Нора розрізняє „меморіали“ та „місця пам'яті“, стверджую-

чи, що перші створюють офіційні структури, щоб зберегти пам'ять про що-небудь (назви вулиць, пам'ятники). Натомість друге поняття він трактує значно ширше. До того ж історик застерігає від ухвалення владою законів щодо будь-яких історичних оцінок: „Влада має право і навіть повинна сприяти формуванню колективної пам'яті про історичні події, пам'ять про жертви (наприклад, працювати над компенсаціями жертвам, полегшенням їх становища, збереженням пам'яті про їхні страждання). Але будь-який закон, ухвалений з приводу історичних оцінок, може бути дуже небезпечним“³.

Практика країн Європейського Союзу засвідчує, що вони так само намагаються забезпечити свої суспільства, актуалізуючи дослідження у сфері історичної пам'яті та комеморації. Адже, як наголошує П. Нора, „ми не знаємо, що слід знати про нас нашим нащадкам, щоб розібратися в самих собі“⁴. У зв'язку з цим практики меморізації та комеморації мають велике значення у процесі формування національної ідентичності громадян України, адже політика щодо минулого є політикою щодо сучасності.

Вже на початку 1990-х рр. незалежна держава Україна почала актуалізувати історичну пам'ять: була створена система державних нагород, пов'язана з історичною тематикою, введена національна валюта із зображенням визначних постатей, встановлені пам'ятники. Однак перші кроки здійснення державою комеморативних практик були досить непослідовними з характерною особливістю калькування прийомів радянської доби. Як справедливо зазначає дослідниця Юлія Зерній, спостерігалось лавірування між двома проєкціями

³⁴ Павлишин О. Українці Наддніпрянщини у Східній Галичині у 1918—1920-х рр. // Галичина.— Івано-Франківськ, 2012.— Ч. 20—21: До 60-річчя професора Миколи Кугутяка.— С. 174.

³⁵ Павлишин О. Об'єднання УНР і ЗУНР.— С. 345.

³⁶ Мартос Б. Оскілко й Болбочан. (Спогади).— Мюнхен, 1958.— С. 36.

³⁷ Мартос Б. Міністерство Галицьких справ УНР у Кам'янці на Поділлі (липень—жовтень 1919 р.) // Проблеми вивчення історії української революції 1917—1921 років.— К., 2015.— Вип. 12.— С. 208, 222.

³⁸ Мартос Б. Галицькі активісти в установах Української Народної Республіки доби Директорії (кінець 1918 р.— 1920 р.) // Вісник Львівської комерційної академії. Серія гуманітарних наук.— Львів, 2014.— Вип. 12.— С. 114—117.

³⁹ Мартос Б. Євген Петрушевич (1863—1940). Ілюстрований біографічний нарис.— Львів, 2013.— С. 217—220, 227—231.

⁴⁰ Про бойовий шлях УГА в Наддніпрянщині див.: Солдатенко В., Савчук Б. Галицька Армія в Наддніпрянській Україні.— К., 2004.

⁴¹ Нагаєвський І. Історія Української Держави...— С. 329—330.

⁴² Нагаєвський І. Історія Української Держави...— С. 341—345.

⁴³ Цьокан І. Від Денікіна до більшовиків. Фрагмент споминів з Радянської України.— Відень, 1921.— С. 18.

¹ Мегілл А. Историческая эпистемология.— Москва, 2009.— С. 160.

² Тому не дивно, що експертна група Ради Європи, яка здійснювала 2007 р. огляд культурної політики в Україні, зважаючи на історичне минуле країни, була вражена величезною кількістю пам'ятників Леніну, які становили 7 тис. чи майже 6 відсотків зі 130 тис. пам'яток, які перебували під охороною (Див.: European Programme of Cultural Policy Reviews — Cultural Policy in Ukraine Experts' Report, 6th Plenary Session Strasbourg, 9—11 May 2007, Steering Committee for Culture CDCULT(2007)15.— 2007.— 23 April.— P. 51—52. [Електрон. ресурс].— Режим доступу: <https://rm.coe.int/0900001680696419>).

³ Нора П. Історики поняли, что законы — очень опасная вещь. Интервью 31. 05. 2010. Уроки истории ХХ век. [Електрон. ресурс].— Режим доступу: <http://www.urokiistorii.ru/article/1049>

⁴ Нора П. Всемирное торжество памяти. [Електрон. ресурс].— Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/nora22.html>

національної історії: українською та імперсько-радянською⁵.

У період президентства Леоніда Кучми (1994—2004) державна політика пам'яті дещо активізувалася. Згідно з його Указом 1999 р., вперше 22 січня — День соборності України — стало державним святом⁶. Власне, визначення цього дня як державного свята виявило політичну складність питання. За президентства Віктора Януковича в 2011 р. внесено зміни у формулювання і 22 січня встановлено як „День Соборності та Свободи України”⁷. Відновлено святкування „Дня Соборності” 2014 р. Указом Президента України Петра Порошенка⁸. Президент Л. Кучма декларував у своєму розпорядженні до 85-ї річниці Західно-Української Народної Республіки (далі — ЗУНР) у 2004 р. прагнення збудувати монументи Соборності України в крайніх західному, східному, північному та південному адміністративних центрах України: Києві, Ужгороді, Луганську, Чернігові і Севастополі⁹. Однак це рішення не було втілене у життя. Влада намагалася однаково вшанувати українські національні та радянські дати. Ювілей та коммеморативні персон і сюжетів, що потенційно могли викликати антагонізми, відзначалися лише у містах, до яких вони мали стосунок або де вони мали найпозитивнішу оцінку, наголошує дослідник Андрій Любарець¹⁰. Так, 2003 р. ювілей ЗУНР святкували у Львові, а ювілей радянського партійного діяча, першого секретаря ЦК КПУ Володимира Щербицького — у Дніпрі¹¹. Подібні заходи сприяли формуванню регіональних пам'ятей та ідентичностей в Україні, що інколи розвивалися всупереч загальнодержавним інтеграційним наративам. Така двоїстість у позиції політичного керівництва дезорієнтувала свідомість громадян. Також у роки президентства Л. Кучми був започаткований діалог між Україною та Польщею з проблемних питань історичного минулого.

Президент Віктор Ющенко (2005—2010) доклав чимало зусиль для розбудови інституційних та структурних сегментів впливу на колективну пам'ять. Однією зі складових частин історичної політики Президента В. Ющенка стало створення Українського інституту національної пам'яті (далі — УІНП)¹². 16 травня 2005 р. Президент

видав Указ „Про увічнення пам'яті видатних діячів Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки”. Однак у документі містилися деякі неточності: зокрема, Євгена Петрушевича назвали лише керівником Західної області УНР (а не головою чи „президентом” Української Національної Ради ЗУНР), хоча містилася згадка про ЗУНР, а саме відзначався „голова уряду ЗУНР К. Левицький”¹³.

З нагоди ювілеїв пам'ятних дат та вшанування визначних осіб Національний банк України випускає монети. Так, у 2008 р. з'явилася ювілейна монета, присвячена 90-й річниці ЗУНР. Того самого року в серії „Видатні особистості України” випущені дві двоєгривневі монети, присвячені Є. Петрушевичу та С. Голубовичу. Наступного, 2009 року у цій же серії — двоєгривнева монета з посвятою К. Левицькому¹⁴.

Державна політика пам'яті, безумовно, є однією зі складових частин процесу суспільно-політичної та культурної трансформації українського суспільства. На основі державних документів ухвалювали свої рішення місцеві органи влади. Зазвичай вони не відрізнялися від урядових. Хоча часто окрема позиція місцевої влади проглядалася в активності виконання програми чи в поодиноких деталях. Так, уже 27 серпня 1991 р. виконком Львівської міської ради народних депутатів прийняв ухвалу про демонтаж до 1 листопада 1991 р. пам'ятників, політичних знаків і меморіальних таблиць, присвячених державним, політичним, громадським і військовим діячам комуністичної системи, військовій техніці¹⁵.

Отож національна пам'ять проявляється у конкретному символічному просторі, який формують меморіали, пам'ятники, топоніми та урбаноніми, державні свята тощо. Розглянемо символічний простір Львова, що відображає пам'ять про ЗУНР.

Масивний блок символічного простору Львова репрезентують його меморіальні комплекси. Насамперед ідеться про військовий Меморіал Українських січових стрільців (далі — УСС) та воїнів Української галицької армії (далі — УГА), які загинули під час листопадових боїв за Львів у 1918 р., встановлений на Янівському цвинтарі (поле № 38). Тут поховали понад тисячу україн-

ських військовиків. У 1971 р. меморіал знищила радянська влада. Львівська міська рада ухвалила відновити меморіал у травні 1992 р.¹⁶, а завершено роботу аж на початку XXI ст.¹⁷ На полі № 38 знайшли останній спочинок діячі доби ЗУНР: голова Державного секретаріату ЗУНР Кость Левицький (1859—1941); український полководець, генерал УГА та її Начальний вождь Мирон Тарнавський (1869—1938)¹⁸. Тут поховані українські розвідники Юліан Саламонович (1898—1919) та Михайло Фоліс (1892—1919)¹⁹.

24 червня 2005 р. за участі президентів Республіки Польщі Александра Квасневського (1995—2005) та України В. Ющенка відбулося відкриття ще одного відновленого військового меморіалу на Личаківському цвинтарі: Польські військові поховання (у польській публіцистичній традиції відомого як „Цвинтар орлят”) та Меморіал воїнам УГА (поле № 76)²⁰. Тут ховали полеглих під час боїв за Львів, а згодом українсько-польської та радянсько-польської воєн лише учасників польських військових формувань. Проект побудови військового меморіалу втілювався польською владою упродовж міжвоєнного періоду і став одним з ключових місць пам'яті для поляків, а також у польській міфології. Тоді ж українцям не дозволили створити меморіал полеглим воїнам УСС та УГА. За роки радянської влади меморіальний комплекс кілька разів піддавався знищенню. Після розпаду СРСР польським коштом відновлювався меморіал. Паралельно почалися роботи зі спорудження меморіального комплексу воїнам УГА, учасникам національно-визвольних змагань та жертвам більшовицького терору. Пізніше настав час тривалих суперечок між польською та українською владою, Львівською міськрадою з приводу написів на меморіалі та його відкриття.

¹⁶ Ухвала Львівської міської ради „Про відновлення військових поховань Українських Січових Стрільців та воїнів УГА на полі № 38 Янівського цвинтаря у м. Львові від 08. 05. 1992”: „До 1 листопада 1998 року відновити у первісному вигляді військові поховання Українських Січових Стрільців та воїнів Української Галицької Армії на полі № 38 Янівського цвинтаря”. [Електрон. ресурс].— Режим доступу: [https://www8.city-adm.lviv.ua/inTEAM/Uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/D8C7B7FBF78AB82BC2257FED00492B32?OpenDocument](https://www8.city-adm.lviv.ua/inTEAM/Uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/D8C7B7FBF78AB82BC2257FED00492B32?OpenDocument).

¹⁷ Янівський цвинтар. [Електрон. ресурс].— Режим доступу: <http://city-adm.lviv.ua/portal/history-of-lviv/monuments-and-cemetery/5466-janivskij-cvintar>

¹⁸ Десять найвідоміших поховань Янівського кладовища. [Електрон. ресурс].— Режим доступу: <http://photo-lviv.in.ua/10-najvidomishyh-pohovan-yanivskoho-kladovyscha/> 12 травня

¹⁹ Дедик О., Козицький А., Мороз В., Муравський В. Львів — місто наших героїв. Путівник / За ред. А. Козицького.— Львів, 2009.— С. 241.

²⁰ Оцінюючи деякі результати державної політики пам'яті, культуролог Олександр Гриценко відносить польсько-український компроміс щодо відновлення Львівського „Цвинтаря орлят” до прикладу ініціативи з низькою політичною здійсненістю, порівнюючи з міжнародним визнанням Голодомору 1932—1933 рр. Водночас він відзначає їх результативність. О. Гриценко вважає міжурядово польсько-українську угоду 2001 р. щодо „Цвинтаря орлят” прикладом погано збалансованої ініціативи у політиці пам'яті (Див.: Гриценко О. Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994—2014): підґрунтя, послання, реалізація, результати.— К., 2017.— С. 45—46).

²¹ Спільна заява президентів України і Республіки Польща „До порозуміння і єднання”. [Електрон. ресурс].— Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/616_005.

²² Ухвала Львівської міської ради від 01. 10. 1998 р. № 60 „Про впорядкування польських військових поховань на південній частині музею „Личаківський цвинтар”. [Електрон. ресурс].— Режим доступу: [https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/DA1204599375795FC2257785003147FE?OpenDocument](https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/DA1204599375795FC2257785003147FE?OpenDocument).

²³ Парламент України рекомендував Міській раді Львова скасувати рішення про відкриття меморіалу воїнам УГА і польських військових поховань 1918—1920 рр. на Личаківському цвинтарі. За прийняття внесенної народним депутатом Олегом Тягнибоком 22 червня 2005 р. постанови проголосувало 239 парламентаріїв. Верховна Рада вважала, що Львівська міськрада ухвалила рішення без дотримання вимог чинного законодавства, зокрема, закону „Про охорону культурної спадщини”, що передбачав спеціальний порядок внесення будь-яких змін до частин, елементів, написів і позначень об'єктів культурної спадщини національного значення (Рішення Парламенту України. [Електрон. ресурс].— Режим доступу: <https://www.ua.korrespondent.net/ukraine/258133-verhovna-rada-rekomenduvala-lvovu-ne-vidkrivati-cvintar-orlyat>). Однак після критичних публікацій з цього приводу в польській пресі парламент скасував постанову.

²⁴ Відкриття Меморіалу воїнам УГА. [Електрон. ресурс].— Режим доступу: <https://www.ua.korrespondent.net/ukraine/258191-yushchenko-i-kvasnevskij-vidkrili-memorial-voynam-uga-i-cvintar-orlyat-u-lvovi>.

²⁵ Литвин М., Науменко К. Дмитро Вітовський // Західно-Українська Народна Республіка. 1918—1923. Уряди. Постаті / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Гол. ред. ради Я. Ісаєвич.— Львів, 2009.— С. 114; Павлишин О. Євген Петрушевич (1863—1940). Ілюстрований біографічний нарис.— Львів, 2013.— С. 386.

²⁶ Масик Р., Мельник І. Пам'ятники та меморіальні таблиці міста Львова.— Львів, 2012.— С. 165—166.

²⁷ Павлишин О. Євген Петрушевич...— С. 386; 100 облич української революції. [Електрон. ресурс].— Режим доступу: <https://history.vn.ua/book/100-faces-of-ukrainian-revolution/14.php>.

⁵ Зерній Ю. Державна політика пам'яті в Україні: становлення та сучасний стан. Стратегічні пріоритети. // Науково-аналітичний збірник Національного інституту стратегічних досліджень.— К., 2008.— № 3(8).— С. 44.

⁶ Указ Президента України „Про День Соборності України” від 21. 01. 1999 р. № 42/99. [Електрон. ресурс].— Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/42/99>.

⁷ Указ Президента України „Про відзначення в Україні деяких пам'ятних дат та професійних свят” від 30. 12. 2011 р. № 1209/2011. [Електрон. ресурс].— Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1209/2011>.

⁸ Указ Президента України „Про День Соборності України” від 13. 10. 14 р. № 871/2014. [Електрон. ресурс].— Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/8712014-18000>.

⁹ Розпорядження Президента України „Про відзначення у 2002 році Дня Соборності України” № 11/2002-рп. [Електрон. ресурс].— Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/>.

¹⁰ Любарець А. Політика пам'яті щодо радянської спадщини в Україні (2005—2015 рр.): Дис. ... канд. істор. наук.— К., 2017.— С. 55—56.

¹¹ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11. 07. 2002 р. № 372-р „Про відзначення 85-річчя від дня народження В. В. Щербицького”; Дніпропетровська обласна державна адміністрація, Розпорядження від 05. 09. 2002 р. № 307-р „Про відзначення в області 85-річчя від дня народження В. В. Щербицького”. [Електрон. ресурс].— Режим доступу: <http://old.adm.dp.gov.ua/OBLADM/OblDp.nsf/archive/D9A659CEAF327DA9C2256FDE005A9D51?openDocument>.

¹² Указ Президента України від 11. 07. 2005 р. № 1087/2005; Постанова Кабінету Міністрів України від 31. 05. 2006 р. № 764. Офіційний веб-сайт Інституту національної пам'яті. [Електрон. ресурс].— Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua:8080/ua/publication/content/1662.htm>.

¹³ Указ Президента України „Про увічнення пам'яті видатних діячів Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки” 16. 05. 2005. № 793/2005. [Електрон. ресурс].— Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/7932005-2342>.

¹⁴ Національний банк України. Офіційне інтернет-представництво. [Електрон. ресурс].— Режим доступу: <https://bank.gov.ua/control/uk/currentmoney/cmcoin/search>

¹⁵ Ухвала Виконкому Львівської міської ради народних депутатів від 27. 08. 91 „Про демонтаж пам'ятників, пам'ятних знаків, пам'ятних дошок та інших символів тоталітарної системи”. [Електрон. ресурс].— Режим доступу: <https://www8.city-adm.lviv.ua/inTEAM/Uhvaly.nsf/9315c344519dd559c2256bb50042bc5c/f7e1d5789b03ab84c2257f09002ab0fc?OpenDocument>

На Личаківському цвинтарі є також могили кількох міністрів уряду ЗУНР: Олександра Барвінського (1847—1926) — Державного секретаря освіти та віросповідань; Юліана Романчука (1842—1932) — найстаршого члена парламенту ЗУНР — УНР, який на правах сеньйора 10 листопада 1918 р. приймав присягу від усіх членів Державного секретаріату; Сидора Голубовича (1873—1938) — Державного секретаря судівництва, з 1919 р. голови Ради державних секретарів; Степана Федака (1861—1937) — Державного секретаря харчових справ; Івана Куровця (1863—1931) — Державного секретаря з охорони здоров'я. На цвинтарі поховані учасники листопадових подій: Павло Лиськевич (1891—1918) — поручник, який один з перших загинув у боях за Головну пошту (поле 85)²⁸; Олена Степанів (псевдо — Олена Степанівна, 1892—1963) — перша жінка, офіційно зарахована на військову службу у званні офіцера, як член Головної військової управи була одним із організаторів листопадових подій²⁹.

Ще одним місцем пам'яті про воїнів УГА є меморіальний пам'ятник, зведений у 1930-х роках за ініціативою громади на цвинтарі Старого Знесіння. Тут спочиває близько 20 воїнів УГА, які загинули в боях за Львів у листопаді—грудні 1918 р. Це єдина могила, що за радянської доби не була зруйнована. Повністю рестарована наприкінці 1990-х років³⁰.

Важливе значення мають пам'ятники та меморіальні таблиці, які потрапляючи у фокус уваги перехожих, надають їм коротку інформацію щодо того, на честь кого чи чого вони встановлені. В будинку № 22 на вулиці Театральній розташовувався Народний дім, у приміщенні якого в жовтні 1918 р. був створений тимчасовий парламент — УНР. Тут також був штаб підготовки листопадового повстання та українських збройних сил. Начальна команда залишалася у цьому приміщенні упродовж трьох тижнів листопадових боїв 1918 р.³¹ 1990 р. на будинку була встановлена таблиця з інформацією про проголошення 1 листопада ЗУНР, хоча насправді ЗУНР проголошено 13 листопада у будинку галицького намісництва (вул. Винниченка, 18 — нині приміщення Львівської обласної ради та облдержадміністрації)³². У 2014 р. на будинку була встановлена нова пам'ятна дошка: „Тут, у Народному Домі, знаходився штаб збройного повстання, яке завершилося проголошенням 1 листопада 1918 року Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР)“. А на фасаді будівлі Львівської обласної ради та облдержадміністрації 1 листопада 2012 р. встановлена пам'ятна таблиця на згадку про передавання влади представникам УНР³³.

На честь Є. Петрушевича 1992 р. названо колишню площу Ярослава Галана, а на фасаді будинку на вул. Зелений, 12, що виходить на неї, розміщено таблицю з його рельєфним зображенням і написом: „Ця площа названа в честь Євге-

на Петрушевича — президента ЗУНР“. У 1994 р. на місці демонтованого 1992 р. пам'ятника Я. Галану міська влада встановила камінь з написом: „На цій площі буде споруджено пам'ятник Західно-Українській Народній Республіці та Українській Галицькій Армії“³⁴. Рішення не було втілене у життя, а камінь залишився. Аж 1 листопада 2018 р. до 100-річчя ЗУНР Львівська обласна державна адміністрація на перетині вулиць Листопадового чину та Огієнка встановила пам'ятник з розлогою інформацією. На одній плиті подано коротку, але змістовну історичну довідку: „Західно-Українська Народна Республіка. Western Ukrainian National Republic. Утворення державності проголошено 19. X. 1918 р. Збройний захист республіки (Листопадовий чин) розпочався 1. XI. 1918 р. Тимчасова конституція ухвалена 13. XI. 1918 р. Акт злуки ЗУНР та УНР проголошено 22. I. 1919 р. Слава Україні!“ На другій вмішена посвята: „ЗУНР. Героїчною українською народів, його провідникам, старшинам, стрільцям, капеланам Галицької армії, всім січовикам присвячується. Героям слава!“ Львівська міська рада з нагоди тієї ж події звела на розі вулиць Бенедиктовича та Городоцької скульптурну композицію — зображення лева, запозичене з герба ЗУНР, з посвятою: „Героям Листопадового чину“ та викарбуваними словами Івана Франка „Не ридати, а здобувати!“ Автор пам'ятника скульптор Володимир Цісарик наголосив на відкритті, що монумент символізує молодого воїна, який перетворюється на лева у боротьбі за незалежність, а виноградна лоза на камені символізує пролиту кров.

Львів'яни вшанували пам'ять одного з керівників Листопадового чину Д. Вітовського (1887—1919). Він з групою офіцерів розробляв план повстання у приміщенні тодішнього готелю „Народна Гостиниця“ (будинок на розі нинішніх вул. Дорошенка та Костюшка). Саме на фасаді цієї будівлі 2003 р. встановлені бронзові меморіальні таблиці. Одна таблиця присвячена Д. Вітовському: „Тут у колишній Народній гостинниці напередодні листопадового чину у 1918 року перебував його керівник, полковник УГА, Державний секретар військових справ ЗУНР Дмитро Вітовський“. Друга таблиця вшановує К. Левицького з відповідним написом: „Кость Левицький — видатний громадсько-політичний і державний діяч, Голова уряду Західно-української Народної Республіки“.

У 2007 р. встановлена пам'ятна таблиця на честь Олександра Тисовського на фасаді будинку, де він проживав (вул. Глібова, 15)³⁵.

15 травня 2011 р. у будинку № 8 на вул. Винниченка відкрита меморіальна таблиця активістові Листопадового чину, військовику УГА — видавцю і редактору різних патріотичних часописів Дмитру Палієву (1896—1944). Саме тут він проживав упродовж 1935—1939 рр.³⁶

9 січня 2018 р. на будинку № 48 на вулиці Дорошенка, де у 1901—1937 роках проживав С. Федак³⁷, встановлено меморіальну таблицю. Подія приурочена до річниці від народження громадського діяча. Прикро, що тривалий час не було належної уваги до цієї непересічної постаті в історії українського національного руху. Адже приклади життя видатних діячів якнайкраще послугують для усвідомлення окремою людиною її належності до певної історичної і національної спільноти.

Чекає ще на своє вшанування інша постать — Степан Паньківський — сотник, який підняв 1 листопада 1918 р. синьо-жовтий прапор ЗУНР над Ратушою міста Львова.

Ще у Львові встановлено меморіальну таблицю на пошану всіх військових, які загинули в боротьбі за українську державність. Вона міститься на західному боці фасаду Ратуші з барельєфним зображенням військових та написом: „У пам'ять і пошану воїнам Українських армій і військових формувань ІХ—XX століть, які боролись за незалежну Українську державу“.

Значний вплив на формування символічного простору мають топонімічні назви. Вулиці та площі названі як на відзначення осіб, які доклалися до визвольних змагань на західноукраїнських землях, так і знакових подій тієї доби. Львівські вулиці відзначені іменами: 1991 р. — Олени Степанівни, Д. Вітовського, С. Голубовича, командувача УГА Олександра Грекова³⁸, 1992 р. — генерала УГА Віктора Курмановича³⁹, члена УНР Теофіла Окуневського⁴⁰, генерала УГА Мирона Тарнавського⁴¹, К. Левицького (на вулиці, що має його ім'я, політик мав власне помешкання — будинок № 34, хоча жодної інформації на ньому немає)⁴², 1993 р. — письменника та політика, який виконував численні доручення уряду ЗУНР Осипа Назарука⁴³, Державного секретаря внутрішніх справ уряду ЗУНР Лонгіна Цегельського⁴⁴. Одна вулиця названа 1991 р. на честь українського військового формування у 1914—1920-х роках — Січових стрільців⁴⁵. Ще одна назва відображає листопадові події 1918 р. — вулиця Листопадового чину⁴⁶. Як уже було зазначено, одна з площ міста названа іменем (з 1992 р.) Є. Петрушевича⁴⁷.

Серед пам'ятних дат, які відзначаються на місцевому рівні у Львові: 3 квітня — День Прапора, 1 листопада — День пам'яті героїв, 13 листопада — УНР затвердила „Тимчасовий основний

закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії“, яким проголосила створення на всій українській етнічній території Галичини, Буковини і Закарпаття ЗУНР. На східному куті фасаду Ратуші встановлена пам'ятна таблиця на честь піднесення українського прапора з такою інформацією: „1 листопада 1918 р. на Львівській ратуші був піднятий державний синьо-жовтий прапор. 3 квітня 1990 р. за ухвалою сесії Львівської міської ради народних депутатів був піднятий навічно“⁴⁸.

В актуалізацію історичних подій та постатей вносять свою лепту науковці Львівщини, організуючи „круглі столи“, наукові конференції тощо. Однак сьогодні важливіша не академічність, а широкі публічна презентація історії. Так, за підсумками соціологічного опитування, яке здійснив у липні 2005 р. Інститут соціології НАН України, серед 12 подій, що „можуть бути предметом національної гордості“, лише 5 відсотків опитаних назвали події української революції 1917—1920-х років, натомість 50 відсотків назвали „перемогу у Великій Вітчизняній війні“, 40 відсотків — твори письменників і поетів, 23 відсотки — державну незалежність України 1991 р. Хоча і тут в уявленнях українців про минуле очевидні регіональні розбіжності⁴⁹. Результати чергового листопадового 2016 р. загальнонаціонального соціологічного опитування центру Разумкова (17 фокус-груп у різних регіонах) щодо перспектив консолідації українського суспільства підтверджують, що події останніх років істотно вплинули на формування громадянської ідентичності. Відповідаючи на запитання: „Що може бути основою для єднання жителів України?“, найчастіше респонденти давали такі відповіді: спільне бачення майбутнього напряму розвитку держави (62 відсотки); спільні проблеми, які стоять перед громадянами України сьогодні (59 відсотків); спільна історія та спільні оцінки подій і діячів історичного минулого (43 відсотки). Ці три чинники називають найважливішими для єднання жителів всіх регіонів. Отже, більшість громадян вважають, що спільне бачення майбутнього, спільні проблеми, які стоять перед Україною сьогодні, можуть бути основою для єднання українського суспільства. Понад 80 відсотків респондентів вважають, що країні потрібна спільна для всіх громадян національна ідея⁵⁰.

³⁷ Баран З. Степан Федак // Західно-українська народна республіка... — С. 289—306; її ж. Участь родини Степана Федака в українському національно-визвольному русі // Вісник Львівського університету. Серія історична. Випуск 53. Збірник наукових праць. До 75-річчя Української повстанської армії / За ред. І. Підкови, Р. Тарнавського. — Львів, 2017. — С. 213—231.

³⁸ Курилишин К. Сидір Голубович // Західно-Українська Народна Республіка... — С. 122; Лемко І., Михалик В., Бегляров Г. 1243 вулиці... — С. 400, 409.

³⁹ Литвин М., Науменко К. Віктор Курманович // Західно-Українська Народна Республіка... — С. 133—136.

⁴⁰ Баран З. Маловідомий епізод з історії українсько-угорських відносин (місія Теофіла Окуневського до Угорщини на початку 1919 року) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці Історико-філософської секції. — Львів, 1997. — Т. ССXXXIII. — С. 468—475; Лемко І., Михалик В., Бегляров Г. 1243 вулиці... — С. 452.

⁴¹ Лемко І., Михалик В., Бегляров Г. 1243 вулиці... — С. 131, 220, 253, 421.

⁴² Там само. — С. 220—221.

⁴³ Бурачок Л. Осип Назарук // Західно-Українська Народна Республіка... — С. 202—208; Лемко І., Михалик В., Бегляров Г. 1243 вулиці... — С. 474.

⁴⁴ Лемко І., Михалик В., Бегляров Г. 1243 вулиці... — С. 310; Патер І. Лонгін Цегельський // Західно-Українська Народна Республіка... — С. 318—320.

⁴⁵ Лемко І., Михалик В., Бегляров Г. 1243 вулиці... — С. 104.

⁴⁶ Там само. — С. 97.

⁴⁷ Там само. — С. 252.

⁴⁸ Офіційний сайт Львівської міської ради. [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: <http://city-adm.lviv.ua/>.

⁴⁹ Гриценко О. Президенти і пам'ять. — С. 20—21.

⁵⁰ Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи. Інформаційно-аналітичні матеріали до фахової дискусії 16 грудня 2016 р. Центр Разумкова. [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: <http://old.razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf>. — С. 11—12.

²⁸ Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. із шкiцями. — Львів, 1931 (Нью-Йорк, 1960). — С. 189.

²⁹ Там само. — С. 268.

³⁰ Дедик О., Козицький А., Мороз В., Муравський В. Львів... — С. 243.

³¹ Там само. — С. 10.

³² Масик Р., Мельник І. Пам'ятники та меморіальні таблиці... — С. 47—48.

³³ Керівництво Львівської ОДА вшанувало героїв ЗУНР. [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: <http://loda.gov.ua/news?id=2263>

³⁴ Лемко І., Михалик В., Бегляров Г. 1243 вулиці Львова (1939—2009). — Львів, 2009. — С. 353; Масик Р., Мельник І. Пам'ятники та меморіальні таблиці... — С. 174.

³⁵ Масик Р., Мельник І. Пам'ятники та меморіальні таблиці... — С. 214; Лемко І., Михалик В., Бегляров Г. 1243 вулиці... — С. 117.

³⁶ Масик Р., Мельник І. Пам'ятники та меморіальні таблиці... — С. 117.

Сьогодні варто наголосити на таких форматах, як документальні фільми, виставки, публічні дискусії, медіа-проекти, історичні реконструкції. Найактивніше на ґрунті історичних реконструкцій діє у Львові Товариство пошуку жертв війни „Пам'ять“ (утворене 2006 р.)⁵¹. Регулярно на відзначення річниці ЗУНР вони проводять різні дійства, відтворюючи події 1918 р. та поширюючи серед мешканців і гостей міста інформаційні повідомлення про створення ЗУНР. В історичних реконструкціях бере активну участь національна скаутська організація „Пласт“.

Серед стрічок, побудованих на документальних матеріалах, „Товариство пошуку жертв війни „Пам'ять“ та телекомпанія Львів-ТБ 2016 р. створили фільм у двох частинах: „Дмитро Вітовський: шлях до волі“ (режисер та автор сценарію Любомир Горбач). Серед медіа-проектів варто відзначити телевізійний проєкт „Історична правда з Вахтангом Кіпіані“, котрий підготував низку передач про боротьбу за українську державність у Львові: „Про реакцію поляків Львова на проголошення ЗУНР“, „Дмитро Вітовський. Український політик і військовик“, „Митрополит Шептицький і політика“, „Життя одного з найбагатших українців“ (присвячена С. Федаку), „Атентат для окупанта“, „Секрети найбагатших українських меценатів. Благодійники ОУН і УПА“ та інші.

Важливе інформаційне та виховне значення має діяльність музеїв. Нові методи роботи з молоддю запропонував львівський музей „Територія терору“ (відкрито 2017 р., проспект В'ячеслава Чорновола, 45), який проводить альтернативні уроки історії, під час яких демонструються документальні фільми, відбувається спілкування з авторами стрічок⁵². У Львові діє приватний музей „Галерея українського військового однострою“ (утворено 2002 р., площа Ринок, 40). Ідея створення музею належить львівському художнику-дизайнеру, заслуженому працівнику культури України Богуславу Любіву, який і є його власником. У фонді музею зібрано понад тисячу зразків військової форми українських воїнів. Це одяг, шеврони, предмети побуту та зразки зброї. В експозиції є як оригінальна військова форма, так і сучасні репродукції, виконані на основі архівних матеріалів, тогочасних світлин. У галереї експонується понад 30 військових одностроїв першої половини ХХ ст. Серед них представлено одяг учасників військових формувань: УСС, УПА, „Січі“, Карпатської Січі, „синьожупанників та інших. Це єдиний такого типу музей уніформи українського війська першої половини ХХ ст. У музеї також відбува-

ються тематичні виставки, присвячені певним історичним датам.

2012 р. у Львові відкрито філіал Львівського історичного музею — „Музей визвольної боротьби України“ (вул. Лисенка, 23-а). Його експозиція хронологічно розкриває основні етапи боротьби за самостійну Українську державу з кінця ХІХ — до початку 90-х рр. ХХ ст. Важливе місце в експозиції належить пам'яткам, що пов'язані, зокрема, з історією ЗУНР (зразки тогочасних особистих документів та зброї, оригінальний кітель вояка УГА)⁵³.

Основне призначення символів — підтримка та відтворення історичної пам'яті. Цьому сприяє поява 2009 р. путівника за редакцією Андрія Козицького „Львів. Місто наших героїв“⁵⁴. Дослідниця Маріанна Мовна назвала видання „найбільш креативним та патріотичним путівником Львовом“, який підкреслює його українську сутність і веде сучасного читача місцями, які пов'язані з героїчними сторінками нашого недавнього минулого — українським національно-визвольним рухом першої половини ХХ ст.⁵⁵ Серед п'яти екскурсійних маршрутів один присвячено подіям 1918 р. у Львові, з яких дізнаємося про найяскравіші епізоди із життя та боротьби активних учасників українських національно-визвольних змагань (Д. Вітовського, Л. Огоновського, П. Франка, Р. Купчинського, І. Цюккана, П. Ліськевича, Б. Білинкевича). Супровід історичних сюжетів їх персоналізацією сприяє стійкішій фіксації у пам'яті. Кінцевий розділ путівника „Некрополь“ присвячено меморіальним комплексам на Личаківському, Янівському та цвинтарі Старого Знесіння.

Підсумовуючи зазначимо, що вшанування боротьби українців за державність найактивніше відбувалося на початку 90-х років під впливом ейфорії від здобутої незалежності та прагнення відродити втрачену пам'ять про події далекого минулого з історії державотворення. Зміна політичної ситуації в країні впливала на державну політику пам'яті. Активізувалася вона після подій Помаранчевої революції та Революції Гідності, відповідно за президентів В. Ющенко та П. Порошенка. Історія ЗУНР у символічному просторі Львова займає вагоме місце. Однак і надалі залишаються слабкими ланками популяризація історії в інформаційному просторі (зокрема цікавим проєктом стало би створення інтерактивної карти, присвяченої історії ЗУНР), засобами масових культурних заходів (розроблення спеціальних екскурсійних маршрутів чи створення музею ЗУНР).

Зоя БАРАН

УКРАЇНЦІ КУБАНИ: ІСТОРІЯ І НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ ПРОЦЕС

Під час підкорення і колонізації Російською імперією Західного Кавказу, що тривало 70 років (1794—1864) і називалося Кавказькою війною, утворилися чотири регіони, які планово заселяли військові і сільські переселенці, переважно з України,— Чорноморія, Стара лінія, Нова лінія та Закубання. Першою за часом заселення (1792) і найбільшою за територією була Чорноморія, названа іменем чорноморців — колишніх запорожців, організованих у військо, що відіграло вирішальну роль у переможній війні 1788—1791 рр. Росії з Османською імперією. Чорноморія зайняла північно-західну частину Кубанського краю, яка простягалася в районі степових річок та їхніх басейнів.

Численні й різногалузеві джерела вказують на те, що аборигенне населення кубанських земель почало формуватись у першому тисячолітті до нашої ери. Запорозько-чорноморське козацтво стало останньою ланкою „етнічного ланцюга“, формованого кочівниками, племенами, народностями, народами, що змінювали, поглинали, вбирали одні одних у просторово-часовому русі тисячоліть, залишаючи після себе не тільки спустошення і руїни, а й сліди давніх високих і різних культур.

Колонізація Кубані українським козацтвом зумовлена вимушенням з боку Туреччини підписанням 29 грудня 1791 р. Яської угоди, якою підтверджувалася попередня (1774) Кючук-Кайнарджийська угода щодо приєднання до Росії Криму, Кабарди, правого берега Кубані й Тамані та прийняття під протекторат Росії народів Північного Кавказу. Піддавши під економічний і політичний вплив імперії, Надкубання, яке було пристанищем козаків-некрасовців (1708—1778), донських козаків, збіглих кріпаків, місцем оселення татар, ногайців та черкесів, від 1777 р., коли сюди було скеровано командувача корпусу О. Суворова, стає регіоном наступальної за характером лінії укріплення від Чорного моря до гирла річки Лаба. Для укріплення нового кордону, економічного освоєння приєднаних земель та вирішення аграрної політики малоземельних губерній Центральної Росії 25 серпня 1792 р. почалася військово-козацька колонізація кубанських земель, які тоді були вільними від осілого населення. У підписаній Катериною II Жалуваній грамоті, яка майже без змін складалася із підготовленого військовим суддею Антоном Головатим (1732—1797) тексту, є такий фрагмент: „Мы [...] желая воздать заслугам Войска Черноморского [...] всемилостивейше пожаловали оному в вечное владение состоящий в области Таврической остров Фанагорию со всей землей, лежащей на правой стороне Кубани, от устья её к Усть-Лабинскому реду [..] Войску Черноморскому предлежит бедение и стража пограничная от набегов народов закубанских...“¹ Проте російський уряд, переселяю-

чи на Кубань чорноморців, мав на меті не лише охорону південних кордонів „от набегов народов закубанских“ і обживання степових земель, а й проведення завойовницької політики проти західних адигів-черкесів. Тож перед Чорноморським козацьким військом (ЧКВ) постало два головні стратегічні завдання: побудова уздовж Кубані кордонної лінії оборонного значення й укріплення її як плацдарму для здійснення наступальних операцій, спрямованих на підкорення кавказьких горців та розширення території за допомогою колонізації закубанських земель. Запорожці ж, як вважає кубанський дослідник о. Сергій, мріяли про втілення ідеї християнського месіанства, в основі якої лежала мета мирного досягнення порозуміння з горцями й створення на обітованій землі щасливої і справедливої напівострівної держави².

Чорноморці, ставши учасниками безперервних війн „задля слави непереможної сили російської зброї“, мали виконувати, крім організації на військових землях господарсько-економічних форм життєдіяльності й будівництва куренів, такі державні функції: охороняти російські південні кордони; колонізувати закубанські землі кавказьких аборигенів; брати участь у наступальних діях і каральних експедиціях, також у всіх російських війнах поза територією ЧКВ; споруджувати воєнні укріплення і прикордонні лінії. Кубанський історик Ф. Щербина (1849—1936) з цього приводу резюмував: „в міру того, як заселявся край, в ньому формувалось економічне життя і зміцнювався новий козацький побут [...] Вільний козак поступово перетворювався на шліфованого воїна“³. Отже, на вимріяній кубанській землі українці були приречені на одвічну, з покоління до покоління, криваво-орґістичну боротьбу, на творення мирних форм існування в умовах силового поля російського мілітарного буття, на втягнення в агресивні процеси денационалізації. Так почав діяти самодержавний план імперії щодо заселення південних рубежів населенням українського етносу в безпосередньому сусідстві із землями гірських народностей для їх скорення та наступної колонізації Закубання. Так, російська абсолютистська монархія, проявивши найвищу стратегічну й тактичну майстерність, не тільки „повалила“ запорозьке козацтво з його ідеалами волелюбства, самоврядування, захисту традицій свого етносу, а й зробила представників воєнного лицарського об'єднання знеціненою військовою частиною своєї імперії з її ідеологією абсолютизму й етичними критеріями сили й насильства.

Ретроспективний погляд на історію чорноморсько-кубанського козацтва дає підстави для такої стислої періодизації його життєдіяльності: 1792—1864 рр.— *мілітарний* (паралельно) *господарсько-формотворчий період*, коли ЧКВ-ККВ (Кубанське

⁵¹ Офіційний сайт Товариства пошуку жертв війни „Пам'ять“. [Електрон. ресурс].— Режим доступу: http://www.memoria.com.ua/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1&lang=uk.

⁵² Офіційний сайт музею „Територія терору“. [Електрон. ресурс].— Режим доступу: <https://territoryterror.org.ua/>.

⁵³ Офіційний сайт Музею визвольної боротьби України. [Електрон. ресурс].— Режим доступу: http://www.lhm.lviv.ua/ekspozyciyi/muzej_vyzvolnoyi_borotby_ukrayiny.html

⁵⁴ Дедик О., Козицький А., Мороз В., Муравський В. Львів...— 248 с.

⁵⁵ Мовна М. Сучасні путівники Львовом: типологія і зміст // Народознавчі зошити (Львів).— 2013.— № 1 (109).— С. 135—136.

¹ Энциклопедический словарь по истории Кубани: С древнейших времён до октября 1917 г. / Автор идеи, сост., науч. рук. авт. коллектива Б. Трёхбратов.— Краснодар, 1997.— С. 525.

² Овчинников С., протоиерей. Церковнославянская книга как образ мироздания у истоков казачьего благоустройства на кубанской земле // Казачьи вести (Краснодар).— 1992.— № 29 (32).

³ Щербина Ф. История кубанского казачьяго войска. История войны казаков съ Закубанскими горцами. Екатеринодарь: Тип. Товарищества Печатнаго Дъла, 1913. Т. 2.— Репринт. воспроизведение.— Краснодар, 1992.— С. 125.

козацьке військо, назване так після об'єднання у 1860 р. ЧКВ з донськими козаками) взяло участь в експансіоністській війні та колонізації „пожалуваних” кубанських і відвойованих закубанських гірських земель; 1864—1905 рр. — *мирний період*, позначений швидким зростанням населення і розбудовою капіталістичного господарства; 1905—1920 рр.— *період соціального лихоліття*, наповнений подіями революцій, Першої світової і громадянської війни на Кубані, антикозацького більшовицького терору; 1920—1991 рр.— *радянський період*, за якого вчинено геноцид щодо козацького селянства та інтелігенції, дезукраїнізація людности, політика тотальної русифікації; *від 1991 р.— початок відродження* кубанського козацтва, національно дезорієнтованого, зі значною втратою складників менталітету та уявлення про козака як архетипу української історії.

Усі п'ять періодів були пов'язані з формотворчими і руйнівними процесами, що відбувалися за участю козака як представника української нації та суб'єкта її історії, а також творця нової кубанської історії. Саме це дало підстави Р. Ковалю назвати факт переселення запорожців на Кубань „гріховним від самого початку” і вважати його першим актом української народної трагедії⁴. „Першопровина” українського козацтва відкрила список „історичних провин”, з яких можна виділити кілька глобальних: захист геополітичних інтересів чужої держави; знищення стародавніх кавказьких народів; участь у колонізації одвічних земель автохтонів, близько півмільйона яких самодепартувалось і лише 70 тисяч підкорилось переможцям; громадянська війна, коли українські козаки-кубанці підняли зброю проти українських іногородніх кубанців. Так, українсько-кубанський козак став знеціненим представником військового стану імперії, що століттями перебувала, за словами Л. Костенко, „у лиманці своїх перманентних експансій”⁵.

Упродовж *першого періоду* чорноморці мусили пройти шлях уростання в систему чужої держави, втягнення в абсурд російської історії. Але, попри несприятливі обставини, пов'язані з втратами під час воєн і конфліктів, занепадом духовного життя, деструктивними процесами генетичних мутацій і втратою ознак генотипу, вони відтворювали свою етнокультурну „ніщу”. Головними засобами в цьому процесі виступали релігія, традиційна культура і нові традиції, що формувалися через взаємодію з природним середовищем Чорномор'я. Складниками традиційної культури була рідна мова, звичаї і обряди, пісня і музичний інструментарій, одяг і типи житла, релігійна художня творчість і храмобудування, усна словесність і письменство. Ця духовна спадщина забезпечувала збереження історичної пам'яті й самосвідомості на нерідній землі, індивідуального „я” козака як національної духовної одиниці.

В умовах існування двовекторної системи інте-

граційних зв'язків — з метрополією Україною й іноетнічною Росією — культура українців Кубані у цей період набула значення первинного субстрату. Всі етнокультурні явища — *реліктові* (мудрість і закони предків, елементи дохристиянського світогляду), *діахронні* (мова, усні ужиткова, словесна й музична культура), *синхронні* — складались у культурний фонд потужної художньо-енергетичної сили.

У *другому, мирному періоді* посилюється дія вторинного вектора, внаслідок чого почалися процеси руйнування українського політичного реноме і стародавнього усвідомлення, котрі замінялися локальною свідомістю, що спричинилося до кризи самоідентифікації національно дезорієнтованої частини кубанців.

Третій період почався найвищим загостренням суперечностей між козаками та іногородніми, що переросло у громадянську війну. З січня 1919 р. почала діяти смертоносна „машина” з фізичного знищення козацтва як небезпечного соціального стану. Вона діяла організовано і цілеспрямовано: з розпалюванням антикозацьких настроїв, нацькуванням іногородніх, створенням акценту на геноциді козаків. Усе це спричинило вибух війни, яка мала не класовий, а міжстановий характер⁶. Її учасниками стали понад 150 тисяч козаків, і ККВ „виступило в ній на боці контрреволюції під керівництвом Кубанського крайового уряду”⁷. Менша частина кубанців (30—50 тисяч) билася в лавах червоної армії. Коли білогвардійський рух зазнав поразки, 40-тисячна частина кубанської армії капітулювала (2 травня 1920 р.). Унаслідок цього були ліквідовані армія, її уряд і станова організація, а більшість кубанських козаків емігрувала в різні країни світу⁸.

Найтрагічніший *четвертий період* почався насильницьким встановленням навесні 1920 р. радянської влади. Антибільшовицький опір, важкі наслідки громадянської війни, голод 1921—1922 рр. не сприяли тому, щоб на державному рівні виникло національне питання. Проте українська культура в той період, на думку кубанського україніста Віктора Чумаченка, „відроджувалася начебто сама собою, зусиллями й ентузіастів, і патріотів”⁹. У 1923 р. більшовицькі теоретики висунули ідею „коренізації” народів Північного Кавказу, Поволжя та Далекого Сходу, що, на їхню думку, прискорило та процес соціалістичного будівництва. Кампанія з українізації здійснювалась в усіх 35 районах Північно-Кавказького краю. Проте масштабні її досягнення викликали наприкінці 1932 р. рішучий протест у вищого московського керівництва, яке побачило „націоналістичний ухил” у її заходах. І вже в грудні в партійні органи краю надіслано підписані Сталіним і Молотовим телеграми, в яких кампанія засуджувалась як непотрібна і наказувалось негайно її зупинити¹⁰. Вершинним завершенням стали організовані на початку 1933 р. арешти інтелігенції, виселення сімей козаків—„куркулів” та

середняків, цілих станиць і штучно організований голод, унаслідок якого загинула майже половина населення краю¹¹. Як вважає В. Чумаченко, розукраїнізація, розкозачування, розкуркулювання, голодомор були своєрідною формою вирішення козацького питання на Кубані¹².

Письменник Василь Барка (Очерет) (1908—2003), який влітку 1928 р. був вимушений із донбаського села Нижнє виїхати на Кубань, став очевидцем голодомору і залишив свідчення пережитого у нарисі (Вашингтон, 1990)¹³, який передруковано (з подання В. Чумаченка) в українському часописі „Пам'ятки України” (2005)¹⁴. Студент українського відділення Краснодарського педінституту В. Барка описав не тільки страшні події „голодового геноциду”, але й враження від високого рівня життя кубанців у попередні 1928—1931 рр., коли почало процвітати за часів НЕПу (нової економічної політики) сільське господарство.

До 1933 р. тоталітарна система знищила на Кубані українські школи (близько 750), профучилища, робітфак, кафедри в інститутах, Північно-кавказький педагогічний ім. М. Скрипника і науково-дослідний інститут, україномовні книжки, газети, журнали та альманахи, театр і клуб „Нацмен”, мистецькі гуртки, філію Державного видавництва України, радіомовлення.

Як і в період „найбільшого політичного пригнічення України”¹⁵, коли царська імперія свідомо знищувала історико-етнічну сутність запорожців, змушуючи їх підняти зброю на волелюбні кавказькі народності, так і в 1930-х рр., а далі — впродовж усього радянського періоду, було строго заборонено виконувати пісні про історичне минуле України й Кубані. На клубних сценах станиць (зокрема, тих, які, потрапивши під час голодомору на „чорні дошки”, були майже цілком репресовані і заселені росіянами) звучали жартівливі й ліричні пісні, в яких оспівувалось кохання, колгоспні ниви та лани, а український пісенний фольклор був оголошений пережитком минулого через брак у ньому ідеологічного начала.

Друга світова війна завдала удару по кубанських еміграційних осередках і тій частині українського населення Кубані, яка не змиралася з новою владою. Кубанці, що повірили німцям, сформували козацькі загони, які увійшли до складу їхньої армії. Серед них: 15-й козацький кавалерійський корпус під командуванням німецького генерала Г. фон Панвіца; 40-тисячний загін із козаків-емігрантів; шеститисячний загін північно-кавказьких горців¹⁶. Відстоюючи ідею визволення кубанських земель від більшовизму і комуністичного режиму, козаки цих загонів відступили до м. Лієнца (Південна Австрія). 29 травня 1945 р. англійське командування насильно видало радянському командуванню понад 2,5 тисячі офіцерів, а 1—5 червня — близько 3 тисяч козаків і членів їхніх сімей та понад 6 тисяч горців. 17 січня 1947 р. газета „Правда” повідомила, що в

Москві були засуджені й повішані генерали-командири П. М. і С. М. Краснови, А. Г. Шкуро, Султан-Килич-Гірей, Т. І. Доманов та Г. фон Панвіц¹⁷.

Незважаючи на соціальні катаклізми першої половини ХХ ст., на Кубані не зникла національна культура українців, зокрема народні пісні, що „законсервувалися” в пасивній пам'яті окремих її носіїв старшого покоління. Саме народна пісня, ставши поряд із мовою „оберегом” козацьких традицій, продовжила своє функціонування і наприкінці ХХ ст. Цей факт підтвердили 10 літньо-зимових фольклористичних експедицій, які ми разом з етноорганологом Богданом Яремком здійснили у 1990—1996 рр. в 62-х поселеннях історичної Чорномор'ї. Від фольклорних гуртів, козацьких хорів та одноосібних виконавців (близько 400 учасників) було записано на аудіо-апаратуру понад 1000 різножанрових українських пісень. Транскрибовані (в нотнопоетичних текстах), систематизовані й досліджені, вони дали змогу створити цілісну картину історії та динаміки формування народнопісенного фонду запорозько-чорноморсько-кубанського козацтва, що існував в умовах економічних, політичних та культурологічних процесів 1990-х рр.

За понад двохсотлітній час свого функціонування цей фонд зазнав процесів консервації, трансформації й новотворення, сформувавши три пласти: прадавній козацький (запорозький), традиційний український селянський та кубанський. Маючи різні регіональні джерела і час виникнення, ці пласти по-різному вбирали в себе результати дифузних процесів і нашаровувалися у складному русі й взаємодії різночасових і багатостильових локальних традицій. За класифікаційною жанрово-тематичною систематикою пісні поділено на три роди: *епічні* (історичні, станові, ліро-епічні, а також зразки кобзарського репертуару в контексті ретроспективного погляду на кубанське бандурництво як на феномен української культури); *обрядові* (колядки і щедрівки, весільні, систематизовані у послідовності визначених 29 ритуальних дій); *ліричні* (усіх жанрово-тематичних груп українсько-кубанської народної рефлексійної лірики). Цей пісенний фонд яскраво свідчить про незламну національну духовну константу українсько-кубанського люду, що виконувала численні функції, головними з яких, на нашу думку, є такі:

1) *охоронна функція* (на рівні збереження прикмет національної і родової окремішності — мови, системи мистецького світосприйняття, художньо закарбованих моментів історії, продуктивного колективного та індивідуального життя);

2) *репродукційна функція* (спрямована на відтворення всього цінного, зафіксованого колективною пам'яттю, і зумовлена підсвідомим прагненням носіїв пісенної культури підтримувати її безперервний саморух);

3) *регенеративна функція* (як відбудовні процеси і форми, що скеровані на відновлення автентичних

¹¹ В пам'яті авторки збереглися спогади її матері, Лідії Федорівни Супрун (1908—1995), мешканки м. Кропоткіна, яка пережила голодні роки. За її переказом, влітку 1933 р. жителі Кропоткіна масово вмирали мученицькою смертю, а їхні тіла щовечора „планово” вивозились у вагонах спеціального потягу.

¹² Чумаченко В. Печальний ювілей...— С. 7.

¹³ Investigation of the Ukrainian Famine 1932—1933: Oral History Project of the Commission of the Ukraine Famine / Ed. for the Commission by James E. Mace and Leonid Heretz.— Washington, 1990.— P. 1704—1710.

¹⁴ Барка В. Кубанський голокост // Пам'ятки України: історія та культура.— К., 2005.— Ч. 3—4.— С. 130—135.

¹⁵ Селівачов М. До типології регресивних і регенеративних явищ у народному мистецтві // Регрес і регенерація у народному мистецтві.— К., 1998.— С. 39.

¹⁶ Чёрный В., Якаев С. История казацтва в лицах, датах, фактах и событиях // Кубань: проблемы культуры и информатизации.— Краснодар, 1997.— С. 5—6.

¹⁷ Там само.

⁴ Коваль Р. Кубанська трагедія українського народу // Польовий Р. Кубанська Україна.— К., 2002.— С. 258.

⁵ Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала // Косень (Житомир).— 1999.— № 2—3.— С. 9.

⁶ Берлизов А. Казачество надо уничтожить поголовно... // Кубанские казацьи ведомости (Краснодар).— 1990.— 9 ноября.

⁷ Энциклопедический словарь по истории Кубани...— С. 234.

⁸ Там само.

⁹ Чумаченко В. Печальний ювілей: к 70-летию этнической чистки Кубани 1932—1933 гг. // Вісник Товариства української культури Кубані.— Краснодар, 2003.— № 1 (32).— С. 6.

¹⁰ Терещенко О. Українське відродження на Півдні України в 20—30-х роках ХХ сторіччя // Там само.— 2002.— № 3 (30).— С. 4. За інформацією виконавиці українських пісень, записаних авторкою в станиці Каневська, Клавдії Іванівни Стойчевої (1921 р. н.), у 1933 р. п'ятикласниці місцевої української школи, 1 вересня того самого року на шкільному подвір'ї висів плакат: „Українізація — это контрреволюция!”

явищ і постають у відповідь на дію регресивних чинників; творчими силами у цих процесах виступають не лише носії фольклору, а й піклувальники за духовний добробут українців)¹⁸;

4) *етична і комунікативно-виховна функція* (зумовлена прагненням залучених до процесу творення матеріально-духовних цінностей підтримувати національний дух, свідомість, мораль, ідеали, гідність українців, здійснювати духовний зв'язок між поколіннями).

Деякі кубанські науковці обстоюють погляд, що кубанці-козак є особливою („самобутньою“) етнічною спільнотою. Спроби обґрунтувати цю думку найповніший свій вияв дістали в публікаціях кубанського історика Миколи Бондаря, який вважає, що історія козацтва на Кубані почалася з вихідної російської етнографічної групи, і тому накладає табу на лексему „українці“, розчиняючи її в словосполученні — „субетнос російського етносу“¹⁹.

На нашу думку, бондареве термінологічне означення неправдиве, оскільки в ньому цілковито ігнорується вихідний український субетнос, який начебто розчинився в потоці етногенетичних процесів. До того ж запропонована дефініція йде на користь авторам псевдонаукової теорії „козаків — нація“²⁰. Отже, постає запитання: чи справді до початку ХХ ст. на кубанській землі розчинився вихідний український субетнос, коли й дотепер функціонують два рівновеликі його здобутки — мова й пісня, про що свідчать і 30-тисячний пісенний фонд Крайової державної науково-творчої установи „Кубанський козацький хор“ зі значною частиною українських пісень, і результати здійснених нами експедицій? Відповідь однозначна: не зникли й не розчинилися українці на Кубані, незважаючи на катаклізми і війни, брак власної держави, брак інтелектуально-інтелектуального проводу, репресійні дії царського і більшовицького режимів. А не зникли тому, що на сторожі національної свідомості стояла автохтонна культура, яка виявлялася в різних формах мирного і воєнного життя.

Результати аналізу зафіксованого народнописенного матеріалу (1012 одиниць), що його ми провели за всіма етномузикознавчими позиціями, а також власне „кубанське“ походження дали підстави й моральне право зняти табу з теми „українці Кубані“. В показниках загального й компаративного етномузикознавчого аналізу були знайдені всі вияви багатотональних процесів консервації, трансформації, дифузії, нашарування та новоутворення, яких набула пісенна мова українців Кубані за понад 225 років свого функціонування. Неминушого значення історичну місію здійснили ті кубанські сподвижники — історики, етнографи, краєзнавці, вчителі, правники, регенти, хормейстери, літератори, філологи, — які стояли біля джерел кубанської музич-

ної фольклористики²¹. На сучасному етапі однією із пріоритетних має стати робота етномузикознавця.

Матеріалізованими є деякі набутки комплексного дослідження народнописенної творчості українців Кубані. Це наші монографія „Українці Кубані та їхні пісні“²² і захищена докторська дисертація „Народнописенна культура українців Кубані (на матеріалі польових досліджень історичної Чорноморії)“ (Київ, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України, 2007). Перша частина монографії (с. 3—332) присвячена музично-текстологічному дослідженню етнописенної традиції українського субетносу Північно-Західного регіону Краснодарського краю РФ у контексті етнічної історії кубанських земель та соціально-історичних процесів, пов'язаних з життєдіяльністю на них українців. Друга, фонографічна частина (с. 333—784), містить 400 записаних і транскрибованих нами (за сучасною методикою української, зокрема львівської, школи етномузикознавства і засобами української, а не російської орфографії) різножанрових народних пісень. Додатковим джерелом пізнання є наш фонографічний збірник „Колядки і щедрівки Кубані“²³ (перший том запланованої багатотомної Антології), що складається із Переднього слова, нотного-поетичних текстів 120 колядок і щедрівок та приміток, а також понад 50 наших наукових публікацій, друкованих у різних часописах і збірниках у містах України, в Краснодарі й Санкт-Петербурзі (Росія) та Могильові (Білорусь). Появі цих досліджень надається значення не лише суб'єктивного (романтична ідея поєднати Батьківщину-Кубань з Прабатьківщиною-Україною), а й об'єктивного імперативу, спричиненого потребою прориву та актуалізованого вимогами власної збирацької й транскрипційної, також кубанської збирацької, транскрипційно-видавничої й художньо-виконавської практики, сучасного європейського, зокрема українського, етномузикознавства.

Хотілось би, щоби нинішні й майбутні кубанські дослідники традиційної культури українців* зрозуміли, що їхньою об'єктивною бідною (а не тільки виною) є національна дезорієнтованість, втрата української енергетики, аури і глибинного розуміння сенсу заштампованої „питальної“ сентенції „а чіх батьків ми діти?“ Звідси адаптований (за Л. Костенко), ув'язнений і поневолений (за Ф. Ніцше) розум цих фахівців. Розум, що потребує усвідомлення потреби перегляду викривленої істини, аберраційної системи застарілих уявлень щодо України і українців, до яких кровно-генно належать.

На закінчення додамо, що до трагічного для новітньої історії України 2014 року актуальною видавалася нам проблема створення умов для утвердження й державної підтримки в Красно-

дарському краї різнорівневого українського руху, який започаткував би природний процес заглиблення українців Кубані в пізнання своїх коренів, традицій, правдивого національно-культурного процесу. Але на сьогодні розв'язання цієї проблеми не лише утопічне, а й нездійсненне. Адже нові

соціально-політичні умови висунули інші проблеми, пов'язані з невизначеним майбутнім сучасної агресивної Російської імперії, що неминуче розпадається, і справедливою боротьбою України за збереження своєї вистражданої державності.

Надія СУПРУН-ЯРЕМКО

КОЗАКИ Й МОСКОВІЯ

(до 400-річчя походу Сагайдачного на Москву)

1 серпня цього року виповнюється 400 років від початку походу українських козаків під проводом легендарного гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного на Москву. Про нього написано досить багато¹, а серед істориків досі тривають дискусії про причини відмови Сагайдачного від здобуття Москви. Однак цей похід був лише продовженням бойових дій козаків на терені Московії у добу т. зв. Смути, про що знають навіть не всі сучасні історики. Його передісторія є такою.

На переломі XVI—XVII ст. українське козацтво, як реєстрове, так і городове, й запорізьке, брало найактивнішу участь у численних воєнних кампаніях Речі Посполитої. Під проводом славного Самійла Кішки, гетьмана 1600—1602 рр.², 4 тисячі козаків ходили у Волощину до коронного гетьмана Замойського й допомогли розбити місцевого господаря Могилу. Значно більші сили козаків брали участь у Лівонському поході на північ. Тут козаки разом із поляками й литвинами воювали проти шведів. Похід на північ був сповнений злигоднів, у боях козаки зазнали значних втрат. Однак взамін за участь у війні гетьман Кішка, який був не лише добрим полководцем, але й доповідним політиком, 1601 р. домігся від польського сейму скасування баніції* щодо учасників повстання Лободи й Наливайка 1596 року³. Амністія стосувалася лише учасників Лівонського походу, але козаки сприйняли цю постанову як повне вибачення для всього козацтва.

Після повернення козаків з війни в Україні з'явився чоловік, який назвав себе московським царевичем Димитрієм, сином Івана Грозного**, і вербував охочих для походу на Москву, аби скинути з престолу Бориса Годунова. Його походження непевне, урядові кола Московії стверджували, що це монах Григорій Отреп'єв, холоп Романових, М. Костомаров аргументовано заперечив цю вер-

сію, а сучасний дослідник В. Ульяновський⁴ доводить, що Димитрій I насправді був високоосвіченим слугою князів Вишневецьких (на той момент іще православних українців). Про його появу в Польщі львівський хроніст Й.-В. Зіморевич глузливо писав: „Якийсь московський пройди́світ плува грати для цілої півночі смішні сцени [...] прибравши ім'я Димитрія, князя Московського, та титули [...] Зачаровані його вигадками, Єжи Мнішек, воевода сандомирський, Адам і Константин, князі Вишневецькі, і багато заможних грали у цій виставі перші

ролі та влаштували озброєний балет“⁵. Для козаків це стало доброю нагодою зайнятися звичною воєнною справою. До того ж ідею московської експедиції підтримали польський король (неофіційно), магнати й католицька церква на чолі з папою. В Україні Димитрій I, як його згодом назвали, перебував у Києві, в князя К. Острозького в Острозі, далі в ариянській академії в Гощі, пізніше у князя А. Вишневецького⁶. Найкраще прийняв його у своєму замку в Ляшках-Мурованих (нині с. Муроване Старосамбірського р-ну) сандомирський воевода і львівський староста Єжи

Мнішек. Донька останнього Марина вийшла заміж за Димитрія I і згодом була коронована в Москві. Львівський літопис під 1605 роком (насправді 1604 р.) занотував: „Цар московський ся явил и ве Лвови бул“. 16 травня 1604 р. претендента на московську корону прийняв Львівський магістрат на чолі з бурмістром Я. Вйотецьким⁷. Для увічнення коронації до Москви з Димитрієм I поїхав відомий львівський маляр Ш. Богушович. Він, на думку деяких дослідників, створив портрети Марини й Димитрія, полотно з заручин і коронації Марини, прийому Димитрієм польських послів у Кремлі, битви під Клушином 1610 року⁸. Польські магнати фінансували підготовку до походу на Москву й набір війська, огляди якого відбулися у Соколь-

¹⁸ Супрун-Яремко Н. Піклувальники духовного добробуту українців на кубанській землі // Супрун-Яремко Н. Музикознавчі праці: зб. наук. статей.— Рівне, 2010.— С. 105—111.

¹⁹ Бондарь Н. Кубанское казачество (этносоциальный аспект) // Бондарь Н. Традиционная культура кубанского казачества.— Краснодар, 1999.— С. 67; його ж. Модель традиционной культуры кубанского казачества // Там само.— С. 26.

²⁰ Сильченко В. „Козаки — це нація“. Та невже? // Науковий світ.— К., 2001.— № 12 (41).— С. 10—11, 30.

²¹ Детальніше див.: Супрун-Яремко Н. Кубанська музична фольклористика: етапи становлення // Супрун-Яремко Н. Музикознавчі праці.— Рівне, 2010.— С. 112—125; її ж. Фольклористична спадщина Олександра Кошиця в галузі кубанознавства // Там само.— С. 125—135.

²² Супрун-Яремко Н. Українці Кубані та їхні пісні: монографія.— К., 2005.— 784 с.

²³ Супрун-Яремко Н. Колядки і щедрівки Кубані: фонографічний збірник.— Рівне, 2007.— 184 с.

* Вочевидь, даремно надіятися на те, що на Кубані з'явиться українознавець такого масштабу й жертвності, як Віктор Чумаченко (1956—2017), який, не без „допомоги“ численних ворогів, передчасно пішов із життя, залишивши одноосібно створений ним величезний, чи не на рівні науково-дослідного інституту, українознавчий фонд, збереження і вивчення якого покладається на можливих майбутніх прогресивних діячів молодого покоління українців Кубані.

¹ Грушевський М. Історія України-Руси.— К., 1995.— Т. VII. Козацькі часи — до року 1625.— С. 369—378; Крохмалюк Ю. Восний шлях Сагайдачного на Москву 1618 р. (Стратегічно-тактична студія).— Львів, 1936; Сас П. Запорожці у польсько-московській війні наприкінці Смути (1617—1618 рр.).— Біла Церква, 2010 та ін.

² Самійло Кішка. Історичні розвідки, думи, оповідання / Упоряд. В. Шевчук.— К., 1993.

³ Покарання вигнанням з країни (лат.).

⁴ Про це див.: Леп'явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні.— Чернівці, 1996.

** Насправді царевича вбили за наказом Б. Годунова.

⁵ Ульяновський В. Лжедмитрій I и Украина. Указатель архивных источников и материалов.— К., 1990.

⁶ Зіморевич Б. Потрійний Львів. Leopold Triplex.— Львів, 2002.— С. 137.

⁷ Енциклопедический словарь Ф. Брокгауза и И. Ефрона.— СПб., 1896.— Т. XVII-а.— С. 621.

⁸ Целуйко О. Лжедмитрій I // Енциклопедія Львова.— Львів, 2012.— Т. 4.— С. 105.

⁹ Володимирович О. Богушович Симон // Там само.— Львів, 2007.— Т. 1.— С. 254—255.

никах, а пізніше у Глинянах. Його спершу склали польські й литовські добровольці (до 10 тисяч), згодом також донські козаки (2 тисячі), однак головну роль відіграли українські козаки, насамперед т. зв. городові, а також запорізькі чи низові. Загалом козаків було 12 тисяч. Саме вони були ударною силою московських походів Лжедмитрія I, Лжедмитрія II і Лжепетра⁹. Особливо цінуючи запорожців, „царевич“ прислав їм свій стяг. Як слушно зауважив І. Крип'якевич, „під іменем козаків виступали тоді люди різного стану й походження... В цій великій різношерстній масі справжні „старовинні“ запорожці творили тільки невелику частину“¹⁰. Бойові дії, що почалися 15 серпня 1604 р., охопили Сіверщину, частина міст (Моравськ, Чернігів, Путивль) здалися без бою. Під Новгородом-Сіверським Лжедмитрій I розбив вислане проти нього 50-тисячне московське військо на чолі з князем Мстиславським, але в січні 1605 року зазнав поразки під Добриничами від В. Шуйського, військо якого було втричі більшим. Як вказує Д. Яворницький, під час битви полягла майже вся козацька піхота (4 тисячі), озброєна артилерією. Але це дало змогу Дмитрієві відступити до Рильська, а звідти до Путивля¹¹, де до нього приєднались нові сили. Перша невдача не припинила „Смуту“ в Московському царстві, бояри відмовлялися служити Годунову й переходили в табір „природженного государя“. Після раптової смерті царя Бориса, що сталася 13 квітня, на бік Дмитрія перейшло все московське військо, а його прихильники вбили новопроголошеного царя Федора Годунова. 20 червня Дмитрій I тріумфально в'їхав у Москву, а 21 липня 1605 р. був урочисто посаджений на царський престол. Його підтримувало як боярство й духовенство, так і найширші верстви Московської держави. Отримавши „свого“ царя, Успенське братство у Львові звернулося до нього (через сеньйора Івана Красовського) по допомогу в будівництві церкви, подарувало йому Острозьку Біблію, і той надав щедрі пожертви — 300 карбованців та 950 золотих соболями¹². Як володар, він виявив неабиякі здібності, здійснив низку кроків для реформування держави, зменшення в ній соціальної напруги, налагодження стосунків з європейськими країнами. Однак у травні 1606 р. консервативна частина боярства на чолі з В. Шуйським, що не бажала змін, скористалася весіллям Дмитрія I й Марини Мнішек і напливом до Москви поляків, організувала змову проти нового царя і 17 травня він загинув. Під час заворушень у Москві було вбито кілька тисяч осіб. Марину Мнішек та її батька ув'язнили. Новим царем бояри обрали Василя Шуйського.

Однак зі смертю Дмитрія I козаки не повернулися в Україну. Вони й надалі перебували в Московії і 1607 р. допомагали новому самозванцеві — Лжепетрові (донському козакові Ілейці) з Мурома, який видавав себе за сина царя Федора Івановича. Він нав'язав стосунки з Лжедмитрієм I, визнав його володарем і збирався до Москви, однак убивство „царя“ змусило його відмовитися від цієї ідеї і повернутися на Дон. Під час заколоту князя Ша-

ховського проти Шуйського українські козаки (3 тисячі) приєдналися до терських, донських і волзьких козаків, які були ударною силою війська Лжепетра, а коли того видали в Тулі урядовим силам, приєдналися 1607 р. до наступного самозванця — Лжедмитрія II. Останній почав свою діяльність у Стародубі. До нього залюбки приєдналися залишки польських сил попереднього самозванця, а також кілька тисяч сіверців. Лжедмитрій II здобув Карачев, Брянськ, Козельськ. В Орлі до нього приєдналася нова підмога з Польщі, Литви й Запоріжжя¹³, яку очолював князь Роман Ружинський з Волині (1595 р. він вступив до Львівського братства при церкві Успення Богородиці разом із братом Кирилом і князем Адамом Вишневецьким¹⁴). Родина Ружинських дала світові кількох славних діячів козацтва: гетьманів Богдана та Михайла, київського намісника Остафія, черкаського підстаросту Кирика, учасника походу запорожців проти татар. Усі ці війська рушили на Москву. Роман Ружинський двічі розбив московитів, під Кам'янкою і Болховом, розгромив військо Д. Шуйського й В. Голицина й заклав табір у Тушино. Лжедмитрій II захопив московського митрополита Філарета й проголосив його патріархом. Його владу визнали Ярославль, Кострома, Вологда, Муром, Кашин та інші міста. Як пишуть російські історики, успіхи Лжедмитрія II вабили до нього все нових шукачів пригод. У Тушинському таборі налічувалося вже 13 тисяч козаків¹⁵. У Владимирському повіті діяли козаки під проводом А. Наливайка. Однак облога Москви й штурми, які організував Л. Сапіга, не мали успіху. 1609 р. Лжедмитрій II відрадив козаків з полковником Кернозицьким до Новгорода, дорогою вони захопили Торжок і Твер. Тоді ж 10 тисяч запорожців під проводом Олевченка брали участь у боях під Смоленськом, точніше в тривалій облозі міста. Вождь козаків спробував схилити на свій бік місцевого воєводу Татищева, однак перемовини не вдалося втримати в таємниці, і того стратили. Ситуація в Московії ускладнилася після того, як Скопін-Шуйський 1609 р. задля боротьби з Лжедмитрієм II підписав угоду зі Швецією. Польща визнала це ворожими діями й почала формальну війну (доти її провадили магнати на власну руку) проти Московії, облягаючи Смоленськ. Війна тривала впродовж 1609—1618 рр. за найактивнішої участі українського козацтва. Польськими й литовськими військами під Смоленськом керували король Сигізмунд III і канцлер Лев Сапіга. Але козаки діяли на власний розсуд, виконуючи насамперед накази Олевченка. Тим паче, що продовольство й фураж доводилося здобувати самостійно. В липні 1609 р. московити й шведи, якими керували Д. Шуйський і Я. де ла Гарді (також французькі й німецькі найманці) зазнали цілковитого розгрому під Клушином від польського війська С. Жолкевського. Внаслідок цього 17 серпня було підписано угоду про визнання царем польського королевича Владислава. Бояри, боячись Самозванця, 21 вересня самі впустили поляків у Москву.

На початку 1610 р. козаки фігурують із мос-

ковитами у Зубцовському повіті. Згодом разом із поляками й литовцями воювали на Сіверщині й Слобожанщині, здобули Стародуб, Почеп, Чернігів, Новгород-Сіверський, Мосальськ, Білу. Часто вони діяли проти московитів з надмірною жорстокістю, що відзначають російські джерела. Коментуючи цей момент, Д. Яворницький пише: „Відмінність історичної долі, різниця в культурі, мові, одязі, почасти в обрядовості зробили південноросів, а особливо запорізьких козаків, багато в чому несхожими з великоросами. І за зовнішніми проявами, і за внутрішніми поглядами південнороси радше були схожі з поляками, ніж з великоросами. Саме цим можна й пояснити ту ворожнечу, яку українські й запорізькі козаки виявляли до великоросів у тривожний для Московської держави час“¹⁶. Гадаю, історик писав це насамперед для цензури.

Загибель Лжедмитрія II у грудні 1610 р. у Калузі не змусила козаків, які його підтримували, повернутися на батьківщину. 1611 року козаки, як українські, так і запорізькі, продовжували діяти на півночі Московії спільно з польським військом. Зокрема, польське командування послало загін за-

порожців на Рязань, аби перешкодити П. Ляпунову, котрий збирався допомагати Москві. Козаки облягали Ляпунова у Пронську, однак на допомогу йому прийшов князь Пожарський, і козаки зняли облогу. Згодом вони напали на Пожарського в Зарайську, однак зазнали невдачі й, за словами Соловйова, відступили аж в Україну¹⁷. Вочевидь, цей відступ примарився московитам. А вже наступного, 1612 р., козаки воювали у верхньоволзьких і навіть заволзьких краях, билися проти князя Черкаського під Антонієвим монастирем біля Твері, боролися спільно з поляками й литовцями в Кремлі й Китай-городі проти Мініна, Пожарського й донських козаків. У вересні вони раптово вирушили на Вологду й здобули її штурмом, „людей посікли, церкви пограбували, місто й посади спалили, воєводу князя Долгорукова й дяка Карташова вбили, архієпископа Сильвестра взяли в полон“.

Подальша участь українських і запорізьких козаків у московських війнах пов'язана з особою славного гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного¹⁸. Та це вже тема для іншої розповіді.

Іван СВАРНИК

МИКОЛА ЛЕВИТСЬКИЙ І ГАЛИЧИНА

(До 160-річчя від народження)

*Все, що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї.*

Іван Франко

Микола Левитський — визначний український діяч, кооператор зі світовим іменем, автор багатьох статей, літературних творів, нарисів тощо. Він мав великий вплив на формування кооперативного світогляду української молоді, зокрема в Галичині. І. Витанович писав, що портрети М. Левитського не даремно висіли в домівок кооперативних організацій в Україні, він був відомий і в західних кооперативних колах, і в усій Російській імперії¹.

1894 р. у с. Федварі на Єлизаветградщині М. Левитський заснував першу в Україні хліборобську артіль. Позичивши 200 крб, він купив четверо коней і деякий реманент. Водночас М. Левитський створив артільний статут, у якому зазначалося: „Вся земля наша по всіх наділах наших, а також заоренована, коли вона буде, об'єднується разом в одне ціле і нею спільно і неподільно володіє і користується вся артіль. Господарем всієї нашої землі вважається ціла артіль і ніхто сам від себе нарізно від артілі не може обробляти свій наділ“². В артілі спільно здійснювали оранку, сівбу тощо. Її члени на зібрані кошти купували потрібний реманент і спільно його використовували.

Микола Левитський

Договір передбачав створення основних фінансового, а також резервного (для покриття збитків) і спеціального (на поточні потреби) фондів. Чисті прибутки розподілялися між членами артілі залежно від їхнього віку: від 18 років — повноцінна частина; від 14 до 18 років (чоловіки) та від 14 до 16 років (жінки) — половина, а від 12 до 14 років — лише третина. Артіль, згідно з договором, піклувалася про хворих і непрацездатних членів, надаючи їм матеріальну допомогу, правда, за умови, що вони мали стаж артільної роботи не менше ніж десять років.

М. Левитський був переконаний, що кооперація врятує український народ від експлуатації, поліпшить його добробут, культурний рівень. Хліборобські артільні допоможуть селянам орендувати і навіть купувати землю, передадуть у їхні руки збут продукції, навчать селян взаємної пошани і любові.

Кооперативні ідеї „артільного батька“ мали значний вплив на Б. Мартоса та О. Русова. Після виступу М. Левитського перед харківськими студентами Б. Мартос згадував: „Після промови М. Левитського я, можна сказати, прямо таки за-

¹⁶ Яворницький Д. Історія запорізьких козаків.— Т. 2.— С. 122.

¹⁷ Соловьев С. История России.— Т. 8.— С. 615.

¹⁸ Див.: Сас П. Полководець Петро Сагайдачний.— К., 2014.— С. 113—158.

¹ Див.: Витанович І. Історія українського кооперативного руху.— Нью-Йорк, 1964.— С. 109.

² Левитський Н. Артільний договір (для земледельческих артелей) // Труды Императорского вольного экономического общества.— 1898.— Ч. 2.— С. 72.

⁹ Яворницький Д. Історія запорізьких козаків.— Львів, 1991.— Т. 2.— С. 118—119.

¹⁰ Крип'якевич І, Гнатевич Б., Стефанів З. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). Вид. 4-те, змінене й доповн.— Львів, 1992.— С. 182.

¹¹ Яворницький Д. Історія запорізьких козаків.— Т. 2.— С. 119.

¹² Зубрицький Д. Хроніка Ставропільського братства.— Львів, 2011.— С. 113.

¹³ Энциклопедический словарь Ф. Брокгауза и И. Ефрона.— СПб., 1896.— Т. XVII-а.— С. 622—623.

¹⁴ Зубрицький Д. Хроніка Ставропільського братства.— С. 91.

¹⁵ Соловьев С. История России с древнейших времен.— Т. 8 // Соловьев С. Сочинения: В 18 кн.— Москва, 1989.— Т. IV.— С. 486.

хопився ідеєю кооперації і остаточно вирішив по закінченні математичного факультету в університеті вступити до технічного інституту, щоб бути інженером і організувати велику артіль, яка б мала власну фабрику³.

Відомо, коли М. Левитському було 16 років, він організував гімназійний гурток самоосвіти у с. Білій біля Берестя на Холмщині, де здобув середню освіту. У 1878-му 19-річний М. Левитський організував кооператив, артіль-бурсу-харчівню. Через рік закінчив Більську гімназію, після чого вступив на медичну студію Московського університету. Здобуваючи освіту там, М. Левитський брав участь у народницьких гуртках, за що разом із 700 студентами був звільнений із навчального закладу і заарештований. Але і там він виявив свої кооперативні здібності — організував артіль харчування в'язнів⁴.

М. Левитський, який належав до ідеологів соціалістичної течії в Україні, розглядав кооперативне життя як безпосереднє творення соціалістичного ладу. У кооперації він убачав справу „практичного соціалізму”⁵. Ототожнюючи практику соціалістичного будівництва і кооперативну роботу, початок останньої виводив із найдавніших часів, тобто вважав, що історія артілей така ж древня, як і історія людства. За словами М. Левитського, артільне господарювання завжди існувало, „приймаючи різні форми, приспособлюючись до умов і часу із-за своєї незвичайності і гнучкості і властивості вилитися в ту чи іншу форму, яку вимагали умови місця і промислу...”⁶ Артільну працю М. Левитський називав російським національним початком, що історично склався у важкому віковому досвіді народу. Проте, з погляду „артільного батька”, альтернативні до кооперації форми господарювання не відповідають генеральним тенденціям економічного життя. Капіталізм, наприклад, за своїми завданнями не уживається з хліборобством, а кооперативне хліборобство є єдиним нормальним і бажаним виходом у подальшій еволюції⁶.

Рівень розвитку кооперації, а з нею і соціалістичного сегмента суспільно-економічного життя, М. Левитський розглядав як критерій соціального прогресу. „Кооперація,— зазначав він,— стала вже [...] тією міркою, якою міряють і показують ступінь культурного розвитку і поступу народу взагалі...”⁷, а тому треба долучитися до кооперативної роботи, щоб не стати гальмом суспільного поступу. Кооперативна діяльність — „обов'язок кожної людини, що бажала щастя людству взагалі й, зокрема, народу, до якого належить”⁸.

М. Левитський вважав кооперацію найефективнішою формою економічної діяльності, що її розвиток якнайкраще відповідає як інтересам окремої людини, так і суспільства загалом. До того ж він визнавав, що кооперація можлива у всіх галузях народної праці і її благотворний вплив всюди поширюється, де тільки торкнеться її дихання.

Незважаючи на те, що М. Левитський вважав кооперацію самодостатньою формою господарського життя, яка здатна охопити всі сфери і становити соціально-економічну основу нового суспільного ладу, він все ж не вважав коопероване суспільство завершальним етапом соціального прогресу, „кінцевою ідеальною формою, далі якої ніби уже нікуди йти”⁹.

„Артільний батько” був переконаний у тому, що селянські господарства за низкою характеристик ефективніші, ніж великі сільськогосподарські підприємства. Однак тільки за умов кооперування вони спроможні реалізувати свої переваги дрібно-товарного виробництва, створити потужне господарство, яке має змогу використовувати передові агротехнічні засоби, недостатні одноосібному селянському господарству. Крім того, кооперування селянства посилює його платоспроможність, перешкоджає пролетаризації населення, полегшує взаємодію з органами державної влади і місцевого самоврядування та суб'єктами економічної діяльності.

Історичну перспективу М. Левитський обіцяв також дрібним промисловим виробникам: „Ми повинні сказати реміснику: якщо хочеш жити — об'єднайся, організуйся, тільки тоді зможеш обладнати майстерні, тільки тоді зможеш конкурувати з крупним капіталом”¹⁰.

Наприкінці XIX ст. М. Левитський писав: „Мої спостереження привели мене до твердого і незворушного переконання, що прапором нашого часу є кооперація. Якщо ми хочемо зайнятися творчою працею у сфері народного господарства, то маємо знайти щось таке, що можна було би сміливо покласти наріжним каменем майбутньої будівлі, а цим каменем може бути кооперативне починання”¹¹.

Андрій Жук у статті „Чи і в якій мірі хліборобські артілі М. В. Левитського були продуктивними колективами?” робить висновок: „Хліборобські артілі М. В. Левитського були в першій мірі і головним чином товариствами для спільного закупа сільськогосподарського інвентаря та спільного користання тим інвентарем, або коротко-інвентарними товариствами. Все інше в житті і діяльності артілів було моментами підрядними, а тому важко їх уважати продуктивними колективами. Колективне господарство — це була чисто теоретична папєрова надбудова над фактичною суттю артілів... На всякий спосіб елементів колективізму було дуже мало в артілях. В цьому не винен, очевидно, автор цієї надбудови, творець артілів, М. В. Левитський, а загальні обставини життя”¹².

Загалом кооперативний рух у Наддніпрянській Україні розвивався досить повільно, багато кооперативів (особливо хліборобських артілей) після нетривалого часу роботи закривалися. Основними причинами були погане розуміння населенням суті кооперації, негативне ставлення до неї адміністра-

ції, брак відповідної правової бази — окремого кооперативного закону, високи, як на ті часи, внески (25—50 руб.). На західноукраїнських землях кооперативний рух розвивався у дещо вільніших умовах конституційної Австро-Угорщини, хоч і не без перешкод. Після поразки української національної революції кооперативний рух дуже швидко відновив свої позиції. Якщо в 1914 році приблизно 500 дрібних кооперативів у Галичині об'єднували 100 тис. членів, то напередодні Другої світової війни РСУК — 4 тис. кооперативів із 1,5 млн. Отже, було скооперовано 80 відсотків селянських господарств. До приходу більшовиків у 1939 р. в Західній Україні українська кооперація мала 100 млн злотих власних фондів, її загальні обіги перевищували 1 млн злотих¹³.

Упродовж всього свідомого життя М. Левитський підтримував зв'язки із Західною Україною. В одному зі своїх віршів „До братів Галичан Посланіє” він писав:

*Брати, ви любі Галичане,
Отці духовні й громадяне,
В значній історії цей час,
Оце звертаємось до вас.*

*Згадайте добре все минуле,
Куди катли весь вік нас гнули,
В безодню тьми, в ярмо, в тюрму
Несли нам муку лиш одну.*

*Ім наша воля в горлі стала,
Щоб матір вмерла й більш не встала,
Про це вік мріють все вони,
Що їм робили, як воли.*

*Про це сусіди наші й мріють,
Тож нам багато й лиха діють,
Аби ярмо надіть на нас,
Це ж мабуть ясне все для нас.*

*Коли ми люди — не каліки,
Відкинуть мусимо на віки
Рукою вільною те все
Ярмо, що й зраду нам несе.*

*Нам треба ж творчість виявляти,
Життя самім вже будувати,
А не чуже все позичать,
Хилити шию та й мовчать”¹⁴.*

Одним із найвидатніших діячів кооперативного руху в Галичині, що підтримував зв'язки з М. Левитським, був К. Паньківський. Це скромний меценат, який, забуваючи про особисті потреби, щедро роздавав мало не всі свої статки, важко зароблені в недоспані ночі на коректурі книжок і журналів, на виданнях, які сам писав. „Ніхто мабуть з галицьких українців не проводив такого широкого листування з наддніпрянськими українцями й першими емігрантами, як Паньківський, — згадував І. Витанович. — Він у своєму часі найкраще був втаємничений в їх працю й заміри, в його руках і кореспонденції сходилися довго перед війною всі нитки українського національного руху”¹⁵.

На жаль, із цього листування залишилося дуже мало. Найбільш цінну кореспонденцію К. Паньків-

ський спалив 1914 року перед тим, як російські війська зайняли Львів. Він боявся, щоб деякі листи не дали підстав для репресій наддніпрянських діячів. Серед знищених матеріалів був також цікавий заповіт „артільного батька” М. Левитського¹⁶.

Галицькій молоді імпонували відважні самостійницькі погляди М. Левитського на українську справу, які він постійно пов'язував зі суспільними ідеями та автономними засадами кооперації. В 1909 році в журналі „Економіст” — органі Крайового союзу ревізійного у Львові, надруковано статтю Л. Божка „Микола Левитський як кооператор і його хліборобські спілки”. Одна з перших праць М. Левитського „Земледельческие артели Херсонской губернии” з'явилася у Львові 1901 р., а брошура „Про хліборобські спілки — артілі”, надрукована в Києві, перевидана в Коломиї у 1921 році.

Серед тих галичан, хто найбільш глибоко зрозумів, оцінив і виступив на захист кооперативного світогляду М. Левитського, був Іван Франко. У передмові до збірки поезій „Мій Ізмарагд”, що вийшла друком 1897 р., він висловив думки, які зі зрозумілих причин не увійшли до Зібрання творів у 50 т., виданого у радянські часи. „Жорстокі наші часи! Так багато недовір'я, ненависти, антагонізмів намножилося серед людей, що недовго ждати, а будемо мати (а властиво вже й маємо!) формальну релігію, основу на догмах ненависти та класової боротьби. Признаюся, я ніколи не належав до вірних тої релігії і мав відвагу серед насміхів і наруги її adeptів нести сміло свій стяг старого циркулюського соціалізму, опертого на етичній, широко гуманній вихованню мас народних, на поступі й загальним розповсюдженню освіти, науки, критики, людської та національної свободи, а не на партійнім догматизмі, не на деспотизмі проводирів, не на бюрократичній регламентації всієї людської будуччини, не на парламентарній шахрайстві, що має вестися до тої „світлої” будуччини”¹⁷.

На межі XIX—XX ст. під впливом різних обставин І. Франко виступив рішучим критиком догматизму й однобічності марксистської економічної теорії, довів помилковість абсолютизації виробничих відносин, аргументовано ствердив, що „жолудові ідеї” не правлять світом, як це виглядало на перший погляд, і що без морально-етичних і національних цінностей людство зайшло би в глухий кут.

У рецензії на брошуру російського публіциста-народника А. Фаресова „Народники и марксисты” (СПб., 1899), опубліковану у „Літературно-науковому вістнику” (1899, т. 6, кн. 6, с. 186—188), І. Франко став на захист визначного українського громадського діяча, активного учасника кооперативного руху в Наддніпрянській Україні М. Левитського. Рецензент назвав його „незвичайним чоловіком”, який у ті часи і за тодішніх російських порядків „зумів знайти собі живе, справді поступове та широке діло серед народу”.

Через брак потрібних засобів, в умовах індиферентного ставлення російської інтелігенції до кооперативного руху у цій важливій справі, яку розпочав М. Левитський, було чимало невдач, помилок,

¹³ Див.: Витанович І. В поході до волі, до добра і краси (З історії українського кооперативного руху в пам'ять майбутнього) // Овид.— 1957.— Ч. 11 (88).— С. 21.

¹⁴ Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису (далі — НБ України. Ін-т рукопису), ф. 327, ч. 254.

¹⁵ Витанович І. Кость Паньківський й українська довоєнна політична еміграція // Календар для всіх. Альманах „Нового часу” на рік 1939.— Львів, 1938.— С. 49—50.

¹⁶ Див.: Гелей С. Ілля Витанович: науково-педагогічна та громадська діяльність.— С. 146.

¹⁷ Цит. за: Витанович І. Соціально-економічні ідеї в змаганнях галицьких українців на переломі XIX—XX вв. // Наукові записки Українського техніко-господарського інституту.— Мюнхен, 1970.— Ч. XXI.— С. 30—31.

³ Мартос Б. Левитський і харківські студенти // Кооперативна республіка.— Львів, 1938.— С. 263.

⁴ Див.: Павликовський Ю. Микола В. Левитський (в п'ятдесятиліття його праці на ниві кооперації, 1878-30. IX.— 1928) // Кооперативна республіка.— Львів, 1928.— Ч. 10—11.— С. 435.

⁵ Фареній І. Про артільного батька Миколу Левитського. Доповідь на урочистому засіданні Секції соціальної активності сільського населення з нагоди 150-річчя з дня народження Миколи Васильовича Левитського.— Черкаси, 2010.— С. 19.

⁶ Там само.— С. 19—20.

⁷ Там само.— С. 20.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.— С. 19.

¹¹ Цит. за: Фаресов А. Народники и марксисты.— СПб., 1899.— С. 43—44.

¹² Жук А. Чи і в якій мірі хліборобські артілі М. В. Левитського були продуктивними колективами? (З нагоди 50-літнього ювілею їх оснудателя) // Кооперативна республіка.— Львів, 1928.— Ч. 10—11.— С. 446.

розчарувань. Проте артільний рух, за словами І. Франка, не зупинявся і виявляв деякі прикмети, надзвичайно цінні, власне, з педагогічного погляду.

30 серпня 1897 року в московській газеті „Русские ведомости” М. Левитський вмістив статтю „О некоторых вопросах, касающихся народной жизни”, на яку відгукнувся В. Ленін. У рецензії „По поводу одной газетной заметки”, опублікованій у першому номері журналу „Новое слово” у жовтні того самого року, В. Ленін статтю М. Левитського зневажливо назвав статейкою, а пропозиції автора такими, що „дали ще один надзвичайно рельєфний приклад справжнього маніловського прожектерства, до якого навчили російську публіку публіцисти народництва”¹⁸.

Що ж викликало таку лють у найбільшого російського соціал-демократа, який тоді перебував на засланні в селі Шушенському Мінусінського повіту Красноярської губернії?

Не сподобалася В. Леніну постановка питання щодо „дешевого і доступного” кредиту. „Автор думає, очевидно, що у нас надзвичайно мало паперу і чорнила переводиться на підготовку безкінечних „типів”, „зразків”, „статутів”, „зразкових статутів”, „нормальних статутів” і т. д., і т. д.,— писав В. Ленін.— „Живучи в селі”, наш практик не зауважив ніяких більш важливих питань, які викликають бажання замінити „куркуля” „дешевим і доступним кредитом”¹⁹.

Не сприйняв В. Ленін і пропозиції М. Левитського щодо потреби організації і запровадження обов'язкового масового, здешевленого до мінімуму страхування життя всього селянського населення товариствами, артілями тощо. До того ж він іронізував стосовно твердження про те, що артілі корисні тим класам, які їх організують, тим паче, якщо йдеться про об'єднання представників різних класів.

Порівнюючи артільний рух у Росії з таким самим у Франції, який охопив майже мільйон осіб, В. Ленін звернувся до М. Левитського з такими словами: „Невже вам не соромно за фразу, яка вихопилася у вас, про „велике поширення в Росії всього роду (sic!!!) артілей? Невже ви не помічаєте, яке комічне, сумно-комічне враження створює ваша стаття, що розміщена поряд з голими цифрами про „синдикати у Франції”!

Гострим сарказмом відповів В. Ленін також на пропозицію М. Левитського створити при кооперативному товаристві спеціальний орган, який би лише вивчав кооперативний рух у Росії та за її межами: „Так, так, п. Левитський! Коли зіпсований шлунок заважає людині як слід харчуватися, тоді їй нічого не залишається, окрім читання про те, як інші люди харчуються”²⁰.

В. Ленін дійшов висновку, що у кожному народнику, а таким він назвав М. Левитського, „сидить” Манілов, що такі люди нехтують реальними умовами суспільного життя, не мають бажання розглядати справжні інтереси окремих класів, чваняться тими жалюгідними залишками середньовікових спілок, які ще існують у Росії.

Іншої думки про подвижництво працю „артільного батька” дотримувався І. Франко. За його словами, російські соціал-демократи „найзавзятіше накинулись на той рух і на д. Левитського, не тільки відмовляючи його роботі всякого значіння, але ганьблячи її як реакційну і шкідливу, бо вона спиняє конечний єдиноспасательний (по Марксовій рецепті) процес пролетаризації селянських мас, котрі тільки тоді будуть дозрілі для поступу і соціалізму, коли цілком цезнуть з лица землі яко самостійні господарі, а всі поробляться наймитами, фабричними робітниками і пролетарями”²¹.

І. Франко зауважив, що М. Левитський вступив у гостру полеміку з опонентами на засіданні „Вольно-экономического общества” в Петербурзі — найстарішого економічного товариства, яке об'єднувало визначних економістів Росії. У своїй промові останній викрив реакційність соціал-демократичної доктрини, ненауковість і однобічність поглядів на історію та їхню безперспективність у цивілізованому поступі. „Їхня безкровна фразеологія,— заявив на засіданні М. Левитський,— нагадує мені найгірших консерватистів. В економічному житті вони вітають сконцентрований капітал; в політиці вони такі самі центристи і місцеві мови вважають „діалектами” (се ще не біда, якби тільки вони тим діалектам не відмовляли права на життя і на розвій.— І. Ф.) і т. д. Ну, чим же ж ліпша така „програма” від інших найтемніших моментів нашого суспільного життя? Я дивлюся, що з сими паннами ще розмовляють як з поступовими діячами. Найкращу віру в свідомий і благородний елемент в історії вони вбивають, величаючи „економічний матеріалізм”, і тій безсоромності нема кінця”²².

І. Франко погоджувався з А. Фаресовим, що характеризував М. Левитського як палкого, поетичного, схильного до оптимізму, але наскрізь щирою і правдомовного, наскрізь пройнятого потребою свідомої праці інтелігенції серед народу на противагу соціал-демократичному фаталізму і спільній, публічній праці, на відміну від сектантського відокремлення та безплідного „самоудосконалення” так званих толстовців²³.

Глибоко шануючи таланти Ж.-Ж. Руссо та Л. Толстого, І. Франко виступив проти їхньої шкідливої соціальної концепції, згідно з якою усі суспільні лиха, нерівність й експлуатація, несправедливий розподіл матеріальних благ і бідність пояснювалися тільки суспільним поділом праці. Соціальна конструкція Л. Толстого, на думку І. Франка, усувала найкращих людей від діяльності і боротьби в закамарки селянського життя, полегшувала „панування здріств та кривди і навіть виразно проповідує нібито євангельські слова „не противитися злому”. Тим часом, простий розум каже, що зі злом треба боротися, бо інакше воно буде рости і подужає нас”²⁴.

І. Франко був переконаний, що „у ХХ столітті люди не схочуть вірити, що така безглузда і антигуманна доктрина може коли-небудь розгарячувати голови і серце молодіжці, у котрої на устах є

раз у раз любов до народу і любов до поступу”²⁵.

Національні провідники українського народу не були „кающіся дворяни”, які штучно створювали для себе ідола-божища з мужика і його нужди. Вони були переважно вихідцями з народу, його освіченими дітьми, „реальними ідеалістами”, не керувалися стихійною народною мудрістю і не сприймали марксистського постулату „буття визначає свідомість”. „Артільний батько” М. Левитський 1908 року в дискусії з російськими марксистами у Вільному економічному товаристві в Петербурзі заявив, що хоче міряти цивілізацію кількістю ідей, а не кількістю витоптаних личаків²⁶.

Важливою подією в історії кооперативного руху в Галичині став Перший український просвітньо-економічний конгрес у Львові, що відбувся 1—2 лютого 1909 р. в залі товариства „Яд Харузім” і присвячувався до 40-річчя товариства „Просвіта”. У роботі заходу взяли участь 768 громадсько-політичних, культурно-освітніх та кооперативних діячів. Серед них І. Франко, М. Грушевський, І. Горбачевський, І. Пулюй, І. Шраг, Є. Чикаленко, О. Кобилянська, К. Студинський, О. Колесса та М. Левитський. Як зазначав Ю. Павликовський, „З нагоди першого просвітньо-економічного конгресу у Львові 1909 року мали ми змогу повитати Артільного Батька серед нас, як представника херсонських спілок і активного учасника в працях конгресу”²⁷.

На засіданні конгресу М. Левитський запропонував святкувати День кооперації восени 30 вересня, тобто тоді, коли хлібороби радіють із результатів своєї важкої праці. На цю дату припадає також релігійне свято св. Софії та трьох її доньок — Віри, Надії, Любови, які для української кооперації були важливими символами.

Згодом щорічні кооперативні свята стали важливим засобом культурно-освітньої діяльності, пропаганди кооперативної ідеї. „У них ми кладемо собі за мету в першій мірі звеличити серед нас самих ту ідею, якою хочемо здобути свій добробут,— писав „Господарсько-кооперативний часопис”,— а далі понести ним якнайширшу пропаганду кооперативної ідеї серед тих, яким ця ідея не чута”²⁸.

20 вересня 1943 р. І. Витанович опублікував статтю „Наше свято”²⁹, в якій нагадав, що кооперативна спільнота відзначала своє фахове свято п'ятий рік поспіль в умовах жахливої війни. Українське селянство, що було об'єднане в кооперативні організації, традиційно святкувало цей день, маніфестуючи свою перемогу над злиднями, свої солідарні зусилля на шляху до економічного визволення³⁰.

Такі свята організували повітові, окружні та низові кооперативи. Вони охоплювали церковні відправи, маніфестаційні походи, урочисті академії, концерти, заботи, спортивні змагання тощо і відбувалися під гаслами „Один за всіх”, „Святкуймо день єдності!” „Починалися святкування, як звичайно, Богослужбою,— згадував І. Витанович,— потім ішла концертна частина, з промовою запрошеного гостя, видатнішого кооператора в окрузі,

місцеві кооперативи показували на діаграмах висліди своєї праці, інформували про кооперативний рух та про загальні устремління й досягнення української кооперації. З нагоди святкування влаштовували виставки кооперативного виробництва. Програму мистецької частини заповнювала здебільшого молодь і, таким чином, приєднувалася до співучасті в русі, зацікавлювалася кооперацією. В програмі свят бували й спортивні змагання молоді, а на закінчення громадська гостина для старших і заботи для молоді”.

У 1936 році в проведенні кооперативних свят на теренах Галичини взяло участь понад 140 тис. осіб.

Зауважимо, що, згідно з рішенням Міжнародного кооперативного союзу, Міжнародний день кооперації відзначається в першу суботу після 1-го липня.

Галицьким кооператорам, які будували свої організації на національній основі, дуже близькими були погляди М. Левитського на проблеми національного відродження. Як зазначав Ю. Павликовський, „Слушне міркування, що народна праця — це основа народного життя, що вона і тільки вона творить — буде для народу, запліднює все, що живо зродити може народ, а плодів національних змагань дає національну живу душу — досли Миколи Васильовичу, по природі сентиментальному українцеві — належний гарт у його благодонних змаганнях, легендарну виносливість у праці і вдержаність в ударах і вчинили його прямолінійним апостолом кооперативної ідеї серед трудових мас українського народу”³¹.

Кооперативний рух в Україні, набуваючи матеріальних та ідейних ознак, щоразу більше зливався з національним. Перші ознаки такого синтезу спостерігаємо ще в послідовників ідей Кирило-Мефодіївського братства. Визначний український історик та громадський діяч В. Антонович був переконаний в тому, що кооперація допоможе відбудувати соціальну структуру нації³².

П. Мохор, який дослідив кооперативні погляди М. Левитського, В. Доманицького, О. Юркевича, стверджував, що після революції в Росії 1905—1907 рр. українська кооперативна думка набула виразного національного характеру³³, а П. Пожарський у „Нарисах з історії української кооперації” вважав: найбільша заслуга названих вчених полягала в тому, що вони „уконституювали” існування української кооперації, вказавши на те, що „елемент національний був путеводною зорею для видатніших працівників на ниві української кооперації”³⁴.

М. Левитський, як і М. Туган-Барановський, О. Русов, К. Мацієвич, В. Доманицький та інші вчені, розумів: кооперація українського селянства може відіграти значну роль у національно-державному відродженні України, а тому прагнув надати їй розвитку характеру національного громадського руху.

1897 р. останній вмовив старосту сільськогосподарської артілі с. Рементарівка на Чигиринщині Г. Гончаренка виступити в Імператорському віль-

¹⁸ Ленін В. По поводу одной газетной заметки // Ленін В. Полное собрание сочинений. Изд. пятое.— Москва, 1979.— Т. 2.— С. 426.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само.— С. 430.

²¹ Франко І. Ще декілька слів про рільничі спілки в Галичині // Франко І. Збір. тв.: У 50 т.— К., 1984.— Т. 44, кн. 1.— С. 273.

²² Франко І. А. Фаресов. Народники и марксисты. С.-Петербург. 1899 // Там само.— 1986.— Т. 45.— С. 275.

²³ Франко І. Ще декілька слів...— С. 273.

²⁴ Франко І. Що таке поступ? // / Франко І. Збір. тв.: У 50 т.— К., 1986.— Т. 45.— С. 178.

²⁵ Франко І. А. Фаресов. Народники и марксисты.— С. 273.

²⁶ Див.: Гелей С. Ілля Витанович про традиції українського кооперативного руху // Від національної ідеї до державності. Вибрані статті з історії України, політології, теорії та історії кооперації.— Львів, 2011.— С. 559.

²⁷ Павликовський Ю. Микола В. Левитський...— С. 439.

²⁸ Вас Л. В кожнім селі кооперативне свято // Господарсько-кооперативний часопис.— Львів, 1935.— С. 1.

²⁹ Там само.

³⁰ Див.: Витанович І. Наше свято // Господарсько-кооперативний часопис.— Львів, 1943.— Ч. 18.— С. 12.

³¹ Павликовський Ю. Микола В. Левитський...— С. 434.

³² Од Балліна до Леніна. Етапи розвитку кооперативної думки на Україні.— К., 1924.— 108 с.

³³ Див.: Гелей С. Ілля Витанович...— С. 549.

³⁴ Див.: Пожарський П. Нариси з історії української кооперації.— К., 1919.— 79 с.

ному економічному товаристві українською мовою, чим спровокував обговорення національних проблем українського народу на засіданні цієї організації. У 1898—1899 рр. харківській студентській громаді М. Левитський репрезентував кооперативну роботу на тему, як заснувати національні організації на селі.

В 1899 р. громада відрядила К. Мацієвича в Галичину, а повернувшись, він виступив із рефератом про політичне життя там. 1900 р. у Галичину поїхав Б. Мартос, який звернув увагу на особливості розвитку кооперації та „Просвіти”. На зборах громади він зачитав реферат про кооперативний рух у Галичині³⁵.

З приводу виступу М. Левитського у Харківському університеті Борис Мартос у статті „Микола Левитський й харківські студенти”, що була опублікована у „Кооперативній республіці” (1938, ч. 9), писав: „Його слова чулося завзяття, віра в те діло, якому він присвятив своє життя [...] Він говорив про те, що вірними нашому народові залишилися лише селяни та почасти ремісники й робітники; великі землевласники на Україні чужі [...] Говорив він про злидні, в яких перебувають ці верстви суспільства, говорив про безземелля та малоземелля у селянства та згадував про широкі українські степи, що їх цариця Катерина пороздавала своїм любчикам. Говорив і про визискування селян з боку торговців, особливо при купівлі зерна...”³⁶

Єдиний вихід із цього становища, який бачив М. Левитський,— кооперація. Саме артїлі допоможуть селянам орендувати або й купувати землю, як і взяти в свої руки збут зерна. Загалом кооперація врятує народ від експлуатації, піднесе добробут та культурний рівень.

Кооперація, яка об’єднала широкі верстви населення, спроможна, на думку М. Левитського, взяти на себе розв’язання проблем національної економіки, вона „зможе грати велику роллю, допомагаючи народові вчитись самостійно ставати на свої ноги”, „кооперація — це один з цінних елементів, які покладені в основу дальшого розвитку і відродження нашого народу, допоможуть йому стати на добрий і певний шлях всевітніх, загальнолюдських ідей”³⁷.

Згадуючи про суспільне життя тієї епохи, Б. Мартос зазначав, що в ході пошуків досягнення господарської незалежності України певна частина інтелігенції висунула гасло: творити українську буржуазію, але більшість дослухалася до закликів М. Левитського з допомогою кооперації підвищити економічну силу та національну свідомість³⁸.

В статті „Будьте стойки”, що була опублікована 1916 р. у журналі „Украинская жизнь” і присвячена 50-літньому ювілею кооперації в Україні, М. Левитський писав: „Наша мета — мета свідомих елементів українського народу,— не повинна і не може обмежуватися лише вірою, хоч би і глибокою. Краю і народу нашому потрібна жива, активна і разом з тим інтенсивна, вперта і безперервна праця. За даних умов ми повинні звертати особливу увагу кооперації як кращій школі виховання і розвитку мас, народної самодіяльності і суспіль-

ності загалом, які і є кращою надійною основою національного відродження...”³⁹

У своїх роздумах щодо українського національного питання М. Левитський велику увагу приділяв проблемі взаємин України з Росією, вважаючи стратегічною помилкою входження України до складу Російської держави: „Україна на своє нещастя і безголов’я приєдналася до Московщини”. М. Левитський гнівно таврував російську тоталітарну державу за нищення надбань українського народу, виманювання з України діячів культури та освіти для власних національно-державних потреб⁴⁰. Натомість він високо оцінював політику гетьмана І. Мазепи, спрямовану на розрив із Російською державою, вважаючи російський великодержавний шовінізм великою загрозою історичному поступу українського народу. „Російський імперіалізм і централізм, під яким би він прапором не був, хоч би і червоним — це дуже великий і, мабуть, найбільший і страшний наш ворог”,— вказував М. Левитський⁴¹.

Багато думок, що характеризують національно-патріотичну позицію М. Левитського, знаходимо в його поетичних творах, які, до речі, не втратили актуальності й сьогодні. Зацітуємо лише окремі фрагменти з них:

Братам неграм

*Брати, вам щиро співчуваєм,
Зазнали й горя ми самі,
Великий досвід сумний маєм,
Був довго край наш у ярмі.*

*Татари, орди хижі, всякі,
Край руйнували хижаків,
Його всі рвали, мов собаки,
Голодні й люті, як вовки.*

*Та й в Польщі лиха ми зазнали,
Багато горя прийняли,
Пани за бидло все нас мали,
Ножем мов серцем пройняли.*

*Колоніальними рабами
В Росії царській ми були,
Робили нами, як волами, —
Царі з нас користь здобули*⁴².

Вітання Церкви Українській

*З Москви єпископи хай знають:
Вже Церкви вільної бажать
Всі на Україні люде в нас,
На вік прийшов вже волі час.*

*Радій же, церква наша мати,
Тебе вік буде захищати,
Повік в неволі не дамо,
Вже впало Тихонів ярмо.*

*Нехай хоч як там завивають,
Не вб’ють вже Церкву й не зламають,
Щоб не казав там з чорних гтось,
Основа Церкви в нас Христос.*

*Щоб Церкві рідній не зав’януть,
Канони треба переглянуть.*

*Що мертве, викинуть тре все
Що тільки пут тому несе*⁴³.

Вшех полякам

*Для Вас Україна, то ж „креси“
У Польщі тай більше нічого,
А щоб Україна воскресла,
Ви ж дуже не хочете цього:*

*От смерть політична Вкраїни
Вас тішить давно вже без краю,
Що в цюю прокляту годину
Вже душу веде до отчаю.*

*Пекельна Московська неволя,
Що серце болить у нас дуже,
Що здавна кленем свою долю,
Про се вам, панове, байдуже.*

*Аби вам ще знов воскресити
Ту Польщу „од моря до моря“,
Ви б ради всіх нас подушити,
Вчинить нам великеє горе*⁴⁴.

Горе Україні

*Москву будем пам’ятати,
Ми й довіку тепер всі,
Буде дітям що задати,
Як кат ліз нам до душі.*

*В брудних лаптях, весь з ночами
Каже право таке ма,
Як шмагав нас батогоми,
Що в нас місця вже нема.*

*Батогом де б нас не били
З Москви звані ті брати,
Що Вкраїну вік душили,
Найлютіші, мов кати.*

*Куди кат Вкраїну верне,
Яку думку має він,
Коли голову їй зверне,
Зажене, мов скот, в загін*⁴⁵.

До братів в Америці суцїх моє дружнє посланіє

*Ой ви, брати американці,
Через океан до вас лечу,
Про вас гадаю вдень і вранці
Все ждучи, хвилини ті лічу.*

*Хоч ви далеко за морями,
Без краю рідні все ж ви нам,
Ви кров’ю зв’язані всі з нами,
Це пам’ятати треба вам.*

*Хіба не тяжко покидати
Свій рідний край та йти в чужий,
Як свій не може хліба дати
Хоть часом дасть — гіркий, черствий*⁴⁶.

До братів робітників з Донбасу

*Русь царську, єдину складали,
Їх мрія — всіх гнуть до ярма,
Мать в царстві рабів лиши гадали,
Була ж то „народів тюрма“.*

Отруту свою розливали,

*Труїли й великий Донбас,
Єдину ж тюрму будували
Держать, що там мучить всіх нас*⁴⁷.

Пам’яті проф. М. І. Туган-Барановського

*Наука вільна хай в нас сяє,
Народ хай з нею воскресає,
Науки, волі де нема,
Не жди нічого, крім ярма.*

*Наука душу окриляє,
До правди й волі направляє,
До їх покаже всі й стежки
Нас не врятують слів стіжки.*

*Коли не хочем бути рабами,
Вже годі гратись лиші словами,
Давайте разом працювати,
Вкраїні долю здобувати*⁴⁸.

Дума „Сироти України“

*З Богдана Вкраїна попалась
В Московську пекельну неволю,
Весь час же слізьми обливалась,
В кайданах кляла свою долю.*

*А ще й тим горем втішався
Ті слези були на потіху, —
Йому, він без краю знущався
Та ще й заливався од сміху.*

*Теж горе — неволя Вкраїни
Найбільше ж його потішала,
Душив він з початку й до нині,
Щоб світлу й хвилину не знала*⁴⁹.

Автор невеличких поетичних творів виступає як людина з чіткою громадянською позицією, як мужній, щирий патріот своєї поневоленої Країни. Його літературні твори пронизані любов’ю, милосердям, великими переживаннями за долю України та її народу.

30 вересня 1918 р. українська кооперативна спільнота достойно відсвяткувала сорокаріччя подвигницької праці М. Левитського. Цьому була присвячена загальнонаціональна маніфестація у Києві, столиці Української Народної Республіки. Привітати „артільного батька“ з ювілеєм прийшли зі Львова Л. Цегельський та Д. Левицький⁵⁰.

Через десять років, у 1928 р., за рішенням Всеукраїнської кооперативної ради, урочисто відзначено 50-літній ювілей кооперативної діяльності М. Левитського. З цього приводу Ю. Павликовський зазначав: „Західно-українська кооперація, якій судилося тільки писемними привітаними зложити належну шану ветеранові української кооперації, духом біля нього у його великі дні. Сьогорічні свята західно-української кооперації проходять під кличем розбудови сільсько-господарської кооперації, а ім’я великого її піонера живим гомоном йде через західноукраїнські землі”⁵¹.

У середині 30-х років ХХ ст. українська громадськість Західної України відзначала тридцятиліття кооперативного руху в Галичині. Товариство українських кооператорів виступило з ініціативою видати серію монографій про заслужених громадян

³⁵ Мартос Б. Микола Левитський і харківські студенти.— С. 264.

³⁶ Там само.

³⁷ Левитський М. З приводу відкриття постійного кооперативного відділу у „Слові“ // Слово.— 1908.— № 37.— С. 12—13.

³⁸ Мартос Б. Визвольний здвиг України.— Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто, 1989.— С. 223.

³⁹ НБ України. Ін-т рукопису, ф. 327, ч. 8, с. 1.

⁴⁰ Див.: Фареній І. Про артільного батька.— С. 27.

⁴¹ Там само.

⁴² НБ України. Ін-т рукопису, ф. 327, оп. 1, спр. 224.

⁴³ НБ України. Ін-т рукопису, ф. 327, оп. 1, спр. 231.

⁴⁴ Там само.— Спр. 233.

⁴⁵ Там само.— Спр. 245.

⁴⁶ Там само.— Спр. 252.

⁴⁷ Там само.— Спр. 256.

⁴⁸ Там само.— Спр. 287.

⁴⁹ Там само.— Спр. 349.

⁵⁰ Див.: Павликовський Ю. Микола В. Левитський...— С. 434.

⁵¹ Там само.

на ниві „органічної праці“, зокрема про піонерів українського кооперативного руху: М. Тугана-Барановського, Г. Галагана, братів П. і В. Смирників, В. Навроцького, В. Нагірного, В. Доманицького, С. Олесницького, І. Петрушевича, К. Паньківського, М. Левитського та інших⁵².

Передбачалося друкувати персоналії в хронологічному порядку, обсягом два—три друковані аркуші, накладом 9 тис. примірників. Для авторів встановлювався гонорар 50—80 злотих за друкований аркуш. Монографію про М. Левитського було доручено написати Ю. Павликовському.

На початку кожне число журналу „Кооперативна республіка“ вміщувало додаток, у якому друкували праці визначних учених, присвячені питанням кооперації. Згодом ці матеріали з'явилися у вигляді окремих видань. Отже, вийшло 19 книжок на кооперативну тематику, серед яких праці О. Мицока „Наукова діяльність М. Тугана-Барановського“, „Життя піонера української економічної науки С. Подолінського“, І. Витановича „Володимир Навроцький (1844—1882) перший в Україні статистик-економіст в Галичині на тлі своєї доби“ та Ю. Павликовського „Микола Левитський — артільний батько“⁵³.

СУЧАСНІ СОЦІАЛЬНІ ТА ЕКОЛОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ КООПЕРАТИВНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

Останніми десятиліттями кооперативний сектор у світі демонструє стійкий економічний розвиток, постійно збільшуючи кількість своїх членів і розширюючи масштаби економічної діяльності. До того ж кооперативний рух активно розвивається, незважаючи на несприятливе соціально-економічне середовище, яке характеризується загостренням світових фінансових та економічних криз, розгортанням локальних військових конфліктів, посиленням глобальних проблем людства, зокрема продовольчої, екологічної, вичерпання сировинних ресурсів, поширення бідності, вимушеної міграції і, як наслідок, поглиблення соціально-економічної нерівності населення.

Сьогодні членами Міжнародного кооперативного альянсу (МКА) є 303 кооперативні організації із 103 країн, що об'єднують понад 1 млрд індивідуальних членів. Кооперативи обслуговують близько половини населення світу, забезпечують робочими місцями понад 280 млн осіб, тобто більше ніж ТНК. У багатьох країнах членами кооперативів

23 квітня 1938 р. Рада Товариства українських кооператорів (ТУК) ухвалила рішення про виготовлення портретів визначних українських кооперативних діячів: В. Нагірного, К. Паньківського, О. Нижанківського, Г. Галагана, М. Зібера, В. Доманицького, М. Тугана-Барановського та М. Левитського⁵⁴.

Отже, М. Левитський залишив глибокий слід у справі розгортання кооперативного руху, як у Наддніпрянській, так і в Західній Україні. Він розглядав цей рух як складову частину національного відродження, що виходило з глибини народної традиції і тісно перепліталось з національними ідеалами. Не створивши цілісної теорії кооперації, все ж передбачив завдання, що постали перед наступними поколіннями кооператорів. В цьому й полягає його історична заслуга.

Сьогодні, коли відзначаємо 160-річний ювілей визначного кооператора, громадського і культурного діяча М. Левитського, згадаймо його знаменитий заповіт:

*Чим більше живу, тим більше бачу,
Який самотній в світі я.
Та все ж надії я не трачу...
Згада колісь Земля моя⁵⁵.*

Степан ГЕЛЕЙ

є значна частина населення: в Індії — близько 240 млн, Китаї — 180 млн, у США кожен четвертий громадянин є членом кооперативу, в Канаді та Норвегії — кожний третій, в Ірландії — 70 % населення є кооператорами. Кооперативи роблять значний внесок у формування ВВП: за оцінками, близько 20 % ВВП Фінляндії, 18% Нової Зеландії та 13 % у Швеції створюють кооперативи¹.

Як свідчать дані рейтингу найбільших кооперативів світу², кооперативні підприємства є визнаними світовими лідерами бізнесу. Обіг 300 провідних кооперативів світу, що працюють у восьми глобальних секторах економіки, становить понад 2,1 трлн дол. США, що більше ніж, наприклад, номінальний ВВП таких країн, як Бразилія, Індія, Італія чи Канада. Найбільшим кооперативом за рівнем обігу є французька банківська група Crédit Agricole, яка лідирує на ринку банківських послуг Франції і посідає 16 місце у рейтингу найбільших регіональних банків світу (табл. 1).

Таблиця 1

Рейтинг найбільших кооперативів світу на початок 2017 р.³

№ з/п	Кооперативна організація	Країна	Сектор	Валовий дохід, млрд дол. США
1.	Groupe Crédit Agricole	Франція	банківські і фінансові послуги	90,16
2.	Groupe BPCE	Франція	банківські і фінансові послуги	67,78

⁵² Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 569, оп. 1, спр. 2, арк. 26—28.

⁵³ Див.: Гелей С. Ілля Витанович: науково-педагогічна та громадська діяльність.— Львів, 2010.— С. 68.

⁵⁴ Там само.— С. 468.

⁵⁵ Там само.— С. 482.

¹ International Co-operative Alliance [Електрон. ресурс].— Режим доступу: www.ica.coop.

² The World Co-operative Monitor: Exploring the Co-operative Economy. Report 2018.— ICA, Eurisce, 2018.— 95 р.

³ Там само.

3.	BVR	Німеччина	банківські і фінансові послуги	55,36
4.	Zenkyoren	Японія	страхування	54,62
5.	ReWe Group	Німеччина	гуртова і роздрібна торгівля	54,57
6.	Nippon Life	Японія	страхування	48,17
7.	ACDLEC - E.Leclerc	Франція	гуртова і роздрібна торгівля	48,10
8.	Groupe Crédit Mutuel	Франція	банківські і фінансові послуги	46,35
9.	Zen-Noh	Японія	АПК	44,06
10.	State Farm	США	страхування	40,80
11.	Nonghyup	Південна Корея	АПК	36,45
12.	Liberty Mutual	США	страхування	34,94
13.	Talanx Group	Німеччина	страхування	34,44
14.	Edeka Zentrale AG & Co KG	Німеччина	гуртова і роздрібна торгівля	34,23
15.	Sumitomo Life	Японія	страхування	31,82
16.	CHS Inc.	США	АПК	30,35
17.	Coop Swiss	Швейцарія	гуртова і роздрібна торгівля	28,76
18.	Migros	Швейцарія	гуртова і роздрібна торгівля	28,17
19.	Meiji Yasuda Life	Японія	страхування	26,37
20.	Rabobank	Нідерланди	банківські і фінансові послуги	22,70

Отже, кооперативи відіграють вкрай важливу роль у вирішенні таких глобальних проблемних питань, як посилення продовольчої безпеки, подолання безробіття, забезпечення високого рівня зайнятості, підтримка незахищених верств населення, формування середнього класу, а також подолання екологічних проблем.

Тут постає запитання: що дозволяє кооперативам демонструвати високий рівень конкурентних переваг в умовах загострення конкуренції на ринку з боку ТНК та загалом несприятливого соціально-економічного середовища? Одним із найсуттєвіших чинників високої конкурентоспроможності є реалізація кооперативами екологічно- та соціально-орієнтованих стратегій бізнесу. Як свідчать численні міжнародні дослідження, споживачі набагато лояльніші до компаній, що сповідують соціальні та екологічні цінності бізнесу і внаслідок цього такі компанії мають на 10—20 % вищі доходи, ніж найближчі конкуренти, що не є прихильниками таких стратегій.

Отже, суттєвими конкурентними перевагами кооперативів стають високий імідж, репутація та екологічні цінності. Наприклад, у країнах Європи поширюється практика тіснішої співпраці кооперативів з місцевими громадами для розв'язання локальних проблем, створення нових робочих місць для місцевого населення, молоді, жінок, людей з інвалідністю, проводяться благодійні та волонтерські заходи (аукціони, збір коштів, речей, книжок тощо), екологічні акції (висадка дерев, прибирання територій, запровадження практики „зелений офіс“ тощо), поширюється практика меценатства, спонсорства та патронажу.

Посилення соціальної та екологічної спрямованості діяльності кооперативів дає змогу щоденно втілювати в життя кооперативні цінності під час здійснення господарської діяльності та забезпечувати ідентичність, яка відрізняє кооперативні підприємства й організації від економічних суб'єктів інших форм власності.

У контексті нашого дослідження важливо ви-

значити критерії оцінювання та моніторингу рівня соціальної та екологічної відповідальності кооперативного бізнесу. В об'єднанні європейських споживчих кооперативів EuroCoop, члени якого є одними з найбільших гравців на європейському роздрібному ринку, сформульовано сім складових частин (індикаторів) соціально-відповідального бізнесу, на які зорієнтована сучасна кооперативна бізнесова модель („бізнесу з людським обличчям“), а саме⁴:

1) люди (фундаментальна складова частина кооперативної бізнес-моделі, у полі зору якої перебувають члени та працівники кооперативів, клієнти, охорона здоров'я, безпека, навчання та розвиток, компенсації, волонтерство, задоволення потреб, доступ до послуг);

2) продукти (товари або послуги організації, маркетинг, маркування, ланцюжок поставок та взаємодія з постачальниками, кодекси поведінки та сталий розвиток);

3) цінності (цінності та принципи, що лежать в основі організації, корпоративна соціальна відповідальність в організації, щоденне впровадження її принципів і їх моніторинг);

4) охорона навколишнього середовища (екологічні або зелені ініціативи, зокрема у сфері поновлюваних джерел енергії, управління відходами, транспорту, використання енергії, зміни клімату, раціонального використання паперу, турботи про тварин і біорізноманіття, а також дослідження та зелений маркетинг);

5) громадськість (місцеві та національні ініціативи щодо молоді, охорони здоров'я, освіти, зайнятості, культури, спонсорства, партнерства з державними та недержавними організаціями);

6) демократія (фундаментальна відмінна риса кооперативної бізнес-моделі, що стосується членства та демократичного управління, представництва в правлінні, дивідендів, освіти, навчання, задоволення потреб);

7) розвиток (впровадження міжнародних ініціатив, підтримка і співпраця з іншими коопе-

⁴ EuroCoop. Annual Report 2016.— Brussels, 2017.— 27 р.

ративами, філантропія, обмін досвідом, робота з державними та недержавними громадськими організаціями, ліквідація наслідків стихійних лих, поліпшення доступу до продуктів).

На глобальному рівні однією із міжнародних ініціатив, у межах якої поширюється та реалізується модель соціально-відповідального бізнесу, є Глобальний договір ООН, який підписаний у 1999 р. і містить 10 принципів. У світі учасниками цієї ініціативи є 9,5 тис. компаній із 162 країн світу⁵, серед яких значна кількість кооперативних підприємств та організацій. В Україні на сьогодні — лише 22 підписанти Глобального договору в активному статусі, серед яких переважають громадські організації, вищі навчальні заклади і незначна кількість представників великого бізнесу. Львівщину в цьому переліку підписантів представляє концерн „Галнафтогаз“ (мережа АЗС „ОККО“) та Львівський торговельно-економічний університет.

Для популяризації своїх досягнень учасники Глобального договору щороку публікують так звані нефінансові звіти, в яких відображаються заходи в розрізі головних принципів соціально-відповідального бізнесу. Як свідчить аналіз нефінансових звітів, серед зарубіжних кооперативів особливі досягнення у реалізації принципів Глобального договору демонструють кооперативні банки (особливо нідерландський Рабобанк, обіг якого становить сьогодні понад 22 млрд дол. США, понад 43 тис. співробітників у 38 країнах світу) та кооперативна аудиторська й консалтингова компанія KPMG International Cooperative (обіг понад 26 млрд дол. США, понад 200 тис. співробітників у 153 країнах світу).

Звернемо увагу, що кооперативи сьогодні роблять значний внесок у розв'язання глобальної енергетичної проблеми, зокрема через поширення нових (відновлювальних) джерел енергії (НВДЕ).

Актуальність і важливість розвитку „зеленої“ енергетики у світі визначається насамперед проблемою поступового вичерпання головних видів енергоносіїв, зокрема нафти та газу. Так, на 2018 р. розвідані світові запаси нафти становили 1.696,6 млн барелів, отже, за нинішніх масштабів споживання вони будуть вичерпані через 50,2 року — тобто до 2069 р. До того ж найбільші ресурси нафти має Венесуела — 17,9 % світових запасів (запаси вичерпаються через понад 100 років), Саудівська Аравія — 15,7 % світових запасів (вичерпання через 61 рік), Канада — 10,0 % світових запасів (вичерпання через 96 років), Іран — 9,3 % світових запасів (вичерпання через 87 років) та Ірак — 8,8% світових запасів (вичерпання через понад 90 років), Росія, Кувейт та ОАЕ (близько 6,0% світових запасів). Звернемо увагу, що у великого постачальника нафти в європейському регіоні — Російської Федерації, розвідані запаси будуть вичерпані через 25 років — тобто у 2043 р.⁶ Ще один аспект важливості розв'язання глобальної енергетичної проблеми полягає у тому, що навколо країн, що мають значні запаси енергоносіїв, періодично

розгортаються локальні військові конфлікти (наприклад, у Сирії, Іраку, Кувейті, Лівії тощо) або ж відбувається втручання іноземних держав у політичні процеси в країні (наприклад, у Венесуелі на початку 2019 р.).

Щодо розвіданих запасів природного газу, то на 2018 р. вони становили 193,5 трлн м куб, отже, за нинішніх масштабів споживання вони будуть вичерпані через 52,6 року — тобто до 2071 р. До того ж найбільші ресурси природного газу має Іран — 17,2 % світових запасів (запаси вичерпаються через понад 100 років), Російська Федерація — 18,1 % світових запасів (вичерпання через 55 років), Катар — 12,9 % світових запасів (вичерпання через понад 100 років), Туркменистан — 10,1 % світових запасів (вичерпання через понад 100 років), США — 4,5 % світових запасів (вичерпання через 11,9 року) та Саудівська Аравія — 4,2 % світових запасів (вичерпання через понад 72,1 року). За ними — ОАЕ, Венесуела та Нігерія⁷.

Тому уряди багатьох країн світу почали активно стимулювати розвиток альтернативних джерел енергії для заміщення „традиційних“ енергоносіїв. До 2020 р. у країнах Євросоюзу заплановано 20 % енергії отримувати з допомогою відновлювальної енергетики⁸. Окремі країни мають доволі амбіційні плани. Так, наприклад, Данія поставила за мету до 2035 р. досягти 100 % виробництва теплової та електричної енергії з відновлюваних джерел та 100% енергії з НВДЕ в усіх секторах до 2050 р. В Ісландії вже досягнуто 100 % виробництва електроенергії та 85 % теплової енергії з допомогою НВДЕ. У Шотландії заплановано до 2020 р. виробляти 100 % електроенергії та забезпечувати 30 % загальної потреби в енергії з допомогою НВДЕ. У Саудівській Аравії вирішили до 2040 р. повністю відмовитися від використання викопних палив й замінити їх на НВДЕ. Повна декарбонізація на рівні домашніх домогосподарств та у всіх секторах економіки активно планується на рівні окремих міст, наприклад, у Мюнхені — до 2025 р., Сіднеї — до 2030 р., Копенгагені — до 2035 р., Франкфурті — до 2050 р.⁹

До ініціативи переходу на відновлювану енергетику долучилися такі всесвітньо відомі компанії, як IKEA, Johnson & Johnson, Nike, Procter&Gamble, Starbucks, Voya Financial, Walmart, Google, Apple, Microsoft, Facebook, Virgin Group, RWE, E.ON та багато інших. За свою мету вони ставлять використання електроенергії лише з відновлюваних джерел в усіх секторах своєї діяльності.

Слід наголосити, що важливу роль у поширенні „зеленої“ енергетики у світі відіграють кооперативи. Одночасно це здійснюють як великі кооперативи із ТОП-300, так і окремі кооперативні об'єднання громадян.

Рейтинг кооперативних банків та страхових компаній за рівнем сталого розвитку (також за рівнем підтримки та фінансування екологічних проектів) свідчить, що індекс „екологічності“ діяльності кооперативів вищий, ніж у багатьох провідних корпорацій світу. Зокрема, кооперативи, які входять до ТОП-15 цього рейтингу, перегнали за

рівнем „екологічності“ такі відомі корпорації, як Samsung, Hewlett-Packard, Nissan Motors та багато інших.

Значну роль у поширенні зеленої енергетики відіграє один із найбільших кооперативних сільськогосподарських банків світу — Рабобанк (Нідерланди). На 2018 р. цей банк інвестував 3,8 млрд євро у проекти відновлювальної енергетики, а це 48 % всіх інвестицій Нідерландів у цю сферу. Рабобанк профінансував найбільшу громадську ініціативу щодо створення віддаленого вітропарку у Нідерландах — у проєкт було вкладено 215 млн євро, завдяки чому „зелена“ енергія генерується для 100 тис. домогосподарств¹⁰.

Останніми роками в Європі набули поширення енергетичні кооперативи, що забезпечують своїх членів нетрадиційними екологічно чистими видами енергії, серед яких насамперед енергія вітру, сонця та біогазу. Перевага кооперативної моделі тут очевидна. Наприклад, щоб встановити вітрогенераторну установку або установку для переробки деревини, окремі індивідуальні домогосподарства, які здійснюють це самостійно, мають у декілька разів вищі витрати, ніж у випадку, якби вони це робили спільно з іншими мешканцями населеного пункту, купуючи одну установку на декілька домогосподарств. Водночас кооперативи створюються для забезпечення їх учасників електроенергією, теплом, паливом у межах окремих вулиць чи районів у селах та містах; фінансування придбання членами кооперативу установок для генерації енергії; надання послуг, пов'язаних із енергоефективністю та енергопостачанням.

Енергетичні кооперативи популярні у Німеччині, Данії, Фінляндії, Нідерландах, Бельгії, Швеції, Великобританії, Австралії та США. Так, у Німеччині енергетичні кооперативи відіграли значну роль у німецькому енергетичному переході (Energiewende) і завдяки їх діяльності в альтернативну енергетику Німеччини було залучено мільярди євро від німецьких громадян. Сьогодні в Німеччині є понад 850 енергетичних кооперативів, які тісно співпрацюють з кредитно-банківською групою „Raiffeisen“. Енергетичні кооперативи в цій країні працюють за дуже різними моделями. Крім тих, які заробляють на „зеленому“ тарифі від сонячної енергії, сотні енергокооперативів забезпечують місцевих жителів теплом, електроенергією, мережевими послугами¹¹. Більшу частину з них створили жителі однієї вулиці, щоб влаштувати централізоване опалення на основі використання місцевої сировини. Проте є і доволі великі кооперативи, які мають значні потужності і генерують значні обсяги електроенергії¹².

У Великобританії 1 600 громадян об'єдналися і дістають свою частку прибутку від діяльності енергетичного кооперативу „Westmill Solar Cooperative“, в межах якого збудовано найбільшу у Великобританії потужну сонячну електростанцію на кордоні графства Оксфордшир (поблизу с. Вотчфільда). Сонячна ферма розташована на ділянці площею 30 га, складається з 20 тис. сонячних панелей, що генерують 4,8 ГВт електроенергії

Учасники кооперативу Westmill Solar Co-operative Limited на кооперативній сонячній електростанції. Графство Оксфордшир, Великобританія

на рік. Така потужність еквівалентна щорічному споживанню електроенергії у 1 600 будинках і запобігає викидам вуглекислого газу на рівні 2 тис. тонн щороку.

Одним із найефективніших енергетичних кооперативів Бельгії є EcoPower (створений ще у 1982 р. і об'єднує 50 тис. індивідуальних членів), власний капітал якого становить нині 50 млн євро. Цей енергетичний кооператив є одним із ініціаторів створення європейської мережі кооперативів REScoop (Renewable Energy Sources cooperatives), яка працює у сфері відновлювальної енергетики, базуючись на принципах МКА і об'єднуючи 1 500 енергетичних кооперативів з 12 країн Європи. До сфери діяльності цієї європейської мережі належить генерування енергії передусім з допомогою вітрових ферм, сонячних панелей та біогазу, а також її розподіл, зберігання, постачання і надання різноманітних послуг. Завдяки сумарним інвестиціям у розмірі понад 2 млрд євро вдалося досягнути потужності генерації енергії у розмірі понад 1 гігават. Мережа REScoop об'єднує кооперативи, учасниками яких є 1 млн громадян, і представляє їх інтереси на рівні європейських інституцій. Серед важливих сучасних проблем, які є у полі зору цієї кооперативної мережі, мобілізація громадян до інвестування у відновлювальну енергетику, широка просвітницька діяльність, допомога у реалізації окремих великих інвестиційних проєктів, надаючи гарантії і сприяючи в отриманні кредитування¹³.

Кооперативний вітропарк Middelgrundens. Данія

¹⁰ Rabobank SDG Report 2017. Rabobank's contribution to the Sustainable Development Goals. A publication of Rabobank Sustainability.— January 2018.— 18 p.

¹¹ Wieg A. The Development of Energy Cooperatives in Germany. National Office for Energy Cooperatives DGRV — Deutscher Genossenschafts- und Raiffeisenverband e. V., 2017.— 13 p.

¹² Зінченко А. Енергетичні кооперативи: можливість для цілої країни [Електрон. ресурс].— Режим доступу: <http://energycoperative.org.ua/2016/10/24/intro/>.

¹³ The European Federation of Renewable Energy Cooperatives (REScoop) [Електрон. ресурс].— Режим доступу: <http://rescoop.eu>.

⁵ The UN Global Compact [Електрон. ресурс].— Режим доступу: <http://www.unglobalcompact.org/AboutTheGC/>.

⁶ BP Statistical Review of World Energy.— June 2018.— London, 2018.— P. 12.

⁷ Там само.— P. 26.

⁸ EU Reference Scenario 2016. Energy, transport and GHG emissions Trends to 2050.— The European Commission, 2016.— 221 p.

⁹ Гелетуха Г. Г., Железна Т. А., Баштовий А. І. Аналіз енергетичних стратегій країн ЄС та світу і ролі в них відновлюваних джерел енергії. Частина 2 // Промышленная теплотехника (К).— 2016.— Т. 38.— № 3.— С. 57—66.

У Данії енергетичні кооперативи відіграють визначальну роль у впровадженні систем використання НВДЕ. Близько 30 % всієї генерації енергії Данії забезпечується за допомогою енергії вітру. В галузі вітрогенерації кооперативи встановили понад 85 % усіх турбін, залучивши до цього понад 100 тисяч сімей. Один із найвідоміших кооперативних вітропарків розпочав свою діяльність у місті Міддельгруденс ще у 1996 р. групою осіб з різним власним досвідом і рівнем освіти. Але вони мали впевненість, що проєкт стане успішним, і організували роботу вітропарку з 20 вітряків заввишки 50 м з потужністю 40 МВт. 10 турбін належать кооперативу, а інші 10 — місцевій енергокомпанії, яка брала участь у проєкті. На початку діяльності був використаний грант Енергетичного агентства в сумі 680 тис. євро для вивчення організаційних і фінансових аспектів роботи майбутнього кооперативу, адже в ініціаторів не було на це коштів. Кожна акція кооперативу прив'язана до виробництва 1000 кВт*год електроенергії і коштує близько 500 євро. Успішне виробництво електроенергії забезпечують високі показники швидкості вітру, що дає змогу окупити капіталовкладення у термін до восьми років¹⁴.

Не менш цікавий досвід Фінляндії. Країна не має власних запасів нафти, газу, вугілля та інших викопних видів палива (крім торфу) і саме тому займає провідне місце серед країн світу в галузі використання біомаси з енергетичною метою. Нині частка енергії, що виробляється з біомаси, становить близько 20 % її загальної генерації. Характерним кооперативом, який виробляє енергію з біомаси, є „Туповара“. Йому належить міні-ТЕЦ, яка постачає теплом і гарячою водою багатопверхові житлові будинки, магазини, школу, лікарню, культурно-побутові приміщення та окремі приватні споруди селища кооператорів.

Прогнозоване швидке вичерпання запасів нафти активізує перехід на альтернативні види автомобільного пального, зокрема біопального — біодизелю та біоетанолу. В ЄС обов'язковими нормами додавання етанолу до бензину є 10 %, починаючи з 2020 р. Найбільшими виробниками біопального в ЄС виступають країни з високим аграрним потенціалом — Німеччина, Франція та Іспанія, а також Чехія і Угорщина. І в цій сфері також вагому роль відіграють кооперативи.

Так, одна з найбільших у світі кооперативних мереж супермаркетів ACDLEC-E.Leclerc (Франція), що має обіг близько 48 млрд євро, володіє власною мережею із 630 АЗС. Саме ця кооперативна група є одним з-поміж лідерів із запровадження продажу біопального на ринку Франції та широко пропагує ідеї „зеленої“ енергетики. Третій за величиною у світі аграрний кооператив CHS Inc. із США (обіг понад 30 млрд дол. США) створив вертикально-інтегровану нафтову компанію, яка самостійно забезпечує видобуток нафти, володіє нафтопроводами, двома потужними нафтопереробними заводами та мережею із 1400 точок роздрібною торгівлі нафтопродуктами з торговельною маркою „Сенех“. Ця кооперативна агрокомпанія приділяє значну увагу розвитку поновлювальної енергетики і є сьогодні одним із найбільших у США постачальників бензину, збагаченого етиловим спиртом, та найбільшим постачальником біодизельних сумішей, забезпечуючи ефективну вза-

ємодію між хліборобами, виробниками етилового спирту та виробниками сумішей біопального.

Звернемо увагу, що в країнах Європи діяльність енергетичних кооперативів значно підтримують і фінансують державні та недержавні інституції. Також суттєвим чинником їх розвитку є широка просвітницька діяльність.

Ще одним істотним чинником подальшого розвитку кооперативного руху у світі є реалізація кооперативами соціальних стратегій розвитку. Високий рівень соціальної орієнтації бізнесу особливо характерний для європейських кооперативів. Так, в Італії, Німеччині та Франції створюються кооперативи, які об'єднують представників соціально незахищених верств населення (інвалідів, колишніх в'язнів, наркоманів). У багатьох країнах ЄС створено студентські кооперативи, які забезпечують студентам доступ до порівняно дешевих магазинів, дешевого житла, послуг, потрібних у процесі навчання. Широкого поширення набула житлово-будівельна кооперація, яка отримує суттєву державну фінансову підтримку і дає змогу населенню (особливо молоді) отримати доступ до житла за прийнятними цінами.

Європейські кооперативи активно використовують інструменти соціально-орієнтованого маркетингу в межах стратегії соціально-відповідального бізнесу. Особливістю маркетингу європейських торговельних кооперативів є розробка торговельних марок, які задовольняють важливі потреби окремих сегментів споживачів. Так, наприклад, фінська кооперативна роздрібна мережа S Group почала використовувати на власній продукції маркування зі значком серця, який розроблено ще у 2000 р. з ініціативи фінських асоціацій з боротьби із серцевими захворюваннями і діабетом. Метою використання цього маркування є інформування споживачів про відповідність продукту певним критеріям щодо вмісту жиру, цукру, солі та холестерину. Для хліба та злакових продуктів також враховується вміст клітковини. Набули поширення також маркування, які підтверджують наявність або брак шкідливих компонентів для здоров'я дітей. Наприклад, споживча кооперація Італії поширює на деяких своїх товарах спеціальний логотип „Consumo moderato per i bambini“ („Помірне споживання для дітей“), вміщений на упаковці тих продуктів, які привабливі для дітей, але мають багато цукру, солі або жиру (наприклад, фруктовий сік). Якщо розмір упаковки дає змогу, логотип доповнюють таким формулюванням: „Через склад цього продукту ми рекомендуємо помірне споживання для дітей, для яких створено спеціальну лінію „Клуб 4-10“.

Перспективні соціальні стратегії розвитку кооперативів на європейському континенті треба розглядати у невід'ємному зв'язку з системними проблемами розвитку європейської спільноти у найближчі десятиліття. У найближчі 10 років відбуватиметься різке падіння кількості робочої сили на європейському ринку праці, що зможе призвести до сповільнення економічного зростання та інших потрясінь у соціальному та економічному житті Європи. Суттєвими причинами цього тренду є демографічний спад і старіння населення Європи — вже сьогодні кількість пенсіонерів перевищує чисельність населення, яке працює. За прогнозами аналітиків Європейської ради, ситуа-

ція буде ще більше погіршуватися аж до 2050 р., оскільки частка населення у віці понад 65 років зросте вже у 2030 р. удвічі (від 16 до 30 %) і, відповідно, через складні демографічні показники на ринку праці в ЄС не вистачатиме 68 млн працівників¹⁵. Також суттєвою проблемою європейської спільноти є міграційна криза, яка почала посилюватися від 2015 р. передусім через вимушених біженців із країн Близького Сходу та Африки.

Для розв'язання цих проблем у європейській кооперативній мережі вже сьогодні впроваджуються такі заходи:

1) Активне залучення людей віком 50—70 років до роботи в кооперативах, поширення функціонування кооперативів пенсіонерів або кооперативних закладів — об'єднання пенсіонерів у межах різних видів кооперації, клуби спільного проведення дозвілля, громадські кооперативні бібліотеки тощо. Це сприяє розв'язанню гострої соціальної проблеми людей старшого віку — браку спілкування, самотності та потреби в суспільно-корисній праці.

2) Нині активно розробляється і апробується програма розв'язання проблем, пов'язаних із масовою вимушеною міграцією на європейському континенті, залучаючи мігрантів до європейського кооперативного руху. В межах компактного проживання мігрантів уже сьогодні створюються кооперативи або ж навіть кооперативні комуни. Для цього важливою стає просвітницька та агітаційна кооперативна робота, до якої активно залучаються кооперативні активісти та волонтери. Мігрантам демонструють переваги кооперативної моделі діяльності, для них провадять професійні навчання, мовні курси, тренінги тощо.

ЕТНОГРАФІЧНІ ЗАПОВІДНИКИ НА ГУЦУЛЬЩИНІ, БОЙКІВЩИНІ, ЛЕМКІВЩИНІ: ЇХ РОЛЬ В ЗБЕРЕЖЕННІ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Етнокультурна спадщина — духовна сутність Батьківщини.

Її збереження — наш національний обов'язок

Обґрунтування доцільності створення етнографічних заповідників

Багатовіковий розвиток суспільства пов'язаний з навколишньою природою не лише в історичному, географічному, економічному, але і в етнокультурному контексті. Взаємодія людини й навколишньої природи — процес взаємозумовлений. Використовуючи відновні й невідновні ресурси природи, людина впливає на навколишню природне середовище, а воно своєю чергою впливає на її життєдіяльність, духовну та інтелектуальну сфери й значною мірою детермінує процес етногенезу.

Вплив навколишнього природного середовища проявляється в різних сферах життєдіяльності суспільства, включаючи й етногенетичну. В українських Карпатах, які відзначаються складною геологічною, геоморфологічною будовою, різноманітним ґрунтово-кліматичним умовам, лісових

Наголосимо, що цей напрям розвитку стає особливо актуальним з огляду на зменшення привабливості Китаю для розміщення виробничих майданчиків. У цих умовах кооперативи мігрантів можуть не лише розв'язувати проблеми на європейському ринку праці, але й стати конкурентоспроможною віддаленою платформою трансконтинентального характеру для виробництва дешевшої продукції.

Підсумовуючи, зазначимо, що для подальшого розвитку кооперативного руху в Україні кооперативній громадськості треба відходити від декларацій і переходити до конкретних дій. У найближчі десятиліття суттєвою конкурентною перевагою кооперативів будуть кооперативна ідентичність та статус соціально-відповідального бізнесу. У середнь- та довготривалій перспективі українська кооперація не буде успішною, якщо не буде інноваційною. Кооперативи мають стати важливим осередком розробки і впровадження інноваційних технологій, зокрема у сфері альтернативної енергетики. Треба активно залучати членів чинних кооперативів (споживчих, аграрних, кредитних тощо) і місцеве населення до кооперування в енергетичній сфері для задоволення власних потреб в енергоносіях і продажу надлишків виробленої енергії державі за „зеленим“ тарифом. Слід активізувати просвітницьку діяльність, щоби споживачі і потенційні кооператори (особливо молодь) володіли вичерпною інформацією про сучасну кооперацію, її переваги та соціальну й екологічну роль у суспільстві.

Сергій СЕМІВ

екосистем, ландшафтів, рослинного й тваринного світу, упродовж історичного періоду сформувалися три етнографічні популяції — *гуцульська, бойківська, лемківська*, відмінні говорами, діалектами, народними традиціями й іншими видами етнокультурної спадщини. За межами карпатської гірської системи таких популяцій немає, тому їх слід вважати *ендемичними*. Для збереження різноманіття природної спадщини в екорегіоні Карпат створена мережа національних парків, заповідників й інших об'єктів природно-заповідного фонду. Для збереження етнокультурної спадщини ендемічних спільнот треба створити *етнографічні заповідники*.

Етнокультурну спадщину згаданих етнічних популяцій слід розуміти і як їхні духовні й етнокультурні надбання — місцеві говори й діалекти, оригінальність народних традицій, релігійних обрядів, словесного й музичного фольклору, народних пісень, етнічні риси народного одягу й інші характерні етнічні ознаки. До етнокультурної спадщини належить також багата матеріальна

¹⁴ Middelgrunden Wind Turbine Cooperative [Електрон. ресурс].— Режим доступу: <http://www.middelgrunden.dk>.

¹⁵ The Global Economy in 2030. Trends and Strategy for Europe / D. Gros, C. Alcidi and other.— Brussels, 2013.— 187 p.

складова частина в селах етнографічних популяцій — декоративне ткацтво й килимарство, кушнірство, різьбярство, мосяжництво, писанкарство й інші види народних художніх промислів. Дослідженню особливостей життєдіяльності етнографічних популяцій в гірських місцевостях Лемківщини, Бойківщини, Гуцульщини присвячені праці В. Шухевича¹, В. Кубійовича², С. Рябій-Карпінської³, І. Красовського й І. Челака⁴, Т. Саварина⁵ та інших етнологів.

У сучасному техногенному віці активний процес урбанізації призвів до денатуралізації природного середовища, формування монотипних й часто девастрованих ландшафтів, що позначається й на етнокультурному потенціалі етнографічних популяцій. Отже, треба зберігати не лише різноманіття природних екосистем, ландшафтів, рослинного й тваринного світу, але й різноманіття етнокультурної спадщини⁶.

Етнокультурну спадщину слід розглядати у взаємозв'язку з природною спадщиною. Чим вищий етнокультурний рівень населення, тим свідоміше й відповідальніше воно буде ставитися до збереження природного середовища. Для визначення населених пунктів, у яких бажано створювати етнографічні заповідники, слід брати до уваги такі найхарактерніші критерії: а) традиції збереження різних видів етнокультурної спадщини; б) наявність у населених пунктах етнокультурних пам'яток; в) розвиток характерних народних художніх промислів; г) наявність природних і окултурних ландшафтів, які сприяли та сприятимуть збереженню розвитку етнокультурної спадщини. Розглянемо можливості створення в Карпатах мережі етнографічних заповідників на засадах згаданих критеріїв.

Гуцульські етнографічні заповідники

За територіальним і демографічним показниками, сьогодні на теренах Карпат найбільшою є гуцульська популяція. Гуцульські села розташовані в Чорногірському масиві з найбільшою вершиною Говерлою (2057 м н. р. м.) — своєрідним географічним символом України. Вони поширені також у Чивчинському гірському пасмі (гора Стій, 1684 м н. р. м.), що лежить на межі Івано-Франківської та частково Чернівецької областей. У передгір'ях Івано-Франківщини гуцульські села трапляються у басейнах Черемошу, Пруту, Серету, Надвірнянської й Солотвинської Бистриць.

У Закарпатті гуцульські села розташовані у

верхів'ї басейну Тиси на північ від смт Великого Бичкова. Це Мармароський гірський масив з найбільшою вершиною Піп-Іван Мармароський (1936 м н. р. м.). Стара географічна назва цього масиву „Гуцульські Альпи“ свідчить про його давнє заселення гуцулами. Гуцульські села є в басейні Косівки — правої притоки Тиси. Типові гуцульські населені пункти, в яких збереглися етнокультурні традиції й гуцульський діалект, поширені також на прилеглий лівобережній частині Тиси в Румунії. За Австро-Угорщини ця територія, разом із Закарпаттям, адміністративно належала до єдиної Мармароської області (Máramoros megye). Між гуцульськими селами на лівобережжі й правобережжі Тиси підтримувалися економічні й етнокультурні зв'язки. Вони перервані після Першої світової війни, коли був встановлений державний кордон між Чехословаччиною й Румунією.

На теренах Гуцульщини домінує такий тип рослинності, як гірські лісові масиви, які впливали й впливають на різні види життєдіяльності горян. Залежно від різноманітних кліматичних умов сформовані шість висотних поясів рослинності: пояси букових (Fagetum sylvaticae), буково-ялицевих (Fageto-Abietum), буково-ялицево-ялинових (Fageto-Abieto-Piceetum), ялинових (Piceetum excelsae) лісів (у гуцульському діалекті ботанична назва ялини —

смерека). Вище поширені пояси криволісся гірської сосни (в гуцульському діалекті жерепу) (Pinetum mugii) й зеленої вільхи (в гуцульському діалекті леличу) (Alnetum viridis) та субальпійських і альпійських лук (Prata subalpina et alpina). Для збереження природних лісових екосистем і ландшафтів та їх біологічного різноманіття на Гуцульщині створено кілька заповідних об'єктів: Карпатський біосферний заповідник (57 880 га), природний заповідник „Торгани“ (5 344 га), національні природні парки — Карпатський (50 303 га), Вижницький (7828 га), Гуцульщина (32 271 га).

Своєрідні екологічні умови гірських ландшафтів Гуцульщини позначилися на економічних й побутових умовах горян, особливостях житлових будинків, архітектурі церков і дзвниць. Про це свідчать дерев'яні храми у Дилятині (1785), Ямні (1746), Ворохті (1811) й в інших гуцульських селах, які охороняються як сакральні пам'ятки. Завдяки географічній ізольованості гуцульських сіл у них сформувалася своєрідний гуцульський діалект, який має значення для лінгвістичного дослідження розвитку української народної мови. Селяни-

гуцули відзначаються оригінальним орнаментом одягу з характерними стилізованими геометричними формами навколишньої природи. Етнографічну самобутність Гуцульського краю, її вплив на ментальність горян-гуцулів, народні традиції, релігійні обряди яскраво показав Михайло Коцюбинський в історичній повісті „Тіні забутих предків“. За сценарієм закарпатського письменника Івана Чендея, кінорежисер Сергій Параджанов створив на Гуцульщині однойменний фільм, який одержав високу оцінку на закордонному фестивалі за показ етнографічно цікавих епізодів.

Гуцули не лише традиційно прив'язані до рідної землі (горяни-рільники), але й кваліфіковані працівники в лісовому господарстві, лісовій та деревообробній промисловості. У другій половині XIX та першій половині XX ст., коли на Черемоші, Білій і Чорній Тисі практикувався сплав деревини плотами (бокорами), гуцули були спритними „плотарями“/„бокораши“. Упродовж століть на полонинах Карпат було поширене вівчарство, унаслідок чого вдосконалено виробництво молочних продуктів. Гуцульська бринза та вурда стали поширеними харчовими продуктами й за межами Карпат. На Гуцульщині з допомогою схрещування була виведена низькоросла порода „гуцульських коней“, добре пристосованих до гірських умов. В австро-угорській армії їх застосовували для малокаліберної гірської артилерії. У Польщі, Чехії й інших країнах гуцульських коней використовували для лікування дитячого сколіозу. Гуцули вивели також породу собак — „білу гуцульську вівчарку“, яка на полонинах є надійним захисником овечих отар від хижих звірів.

Своєрідним етнокультурним колоритом відзначаються гуцульські села — Косів, Космач, Шешори на Івано-Франківщині. У районному центрі Косові є Косівський інститут декоративно-прикладного мистецтва Львівської академії мистецтв й Косівське училище декоративно-прикладного мистецтва. Періодично в місті відбуваються етнографічні Гуцульські фестивалі, в яких беруть участь й художні колективи з прикордонних гуцульських сіл Румунії.

Оригінальністю гуцульських виробів вирізняється гірське село Космач, засноване в 1412 р. на річці Пістинці. Тут працюють десятки майстрів декоративно-прикладного мистецтва. Космацькі умільці представляли свої художні вироби на багатьох етнографічних фестивалях й виставках. Далеко за межами України відомі космацькі рушники, килими, декоративні шкряні й мідні вироби, гуцульські писанки. У Космачі створено історико-краєзнавчий музей, в якому є відділ дисидентів-шестидесятників, що приїжджали для ознайомлення з етнокультурними досягненнями гуцульського краю. Популярний Музей опришка Олекси Довбуша, що загинув в околицях цього села. З Космачем пов'язана діяльність мовознавця й етнографа академіка Філарета Колесси, письменниці Ірини Вільде, художників Олекси Новаківського, Григорія Смольського й інших. Є реальні можливості для створення в Косові, Космачі й

прилеглих типових гуцульських селаш Гуцульського етнографічного заповідника. Його завдання полягатиме в збереженні оригінальної етнокультурної спадщини гуцульської етнографічної спільноти на Івано-Франківщині.

* * *

На Закарпатті в етнокультурному контексті цікаві такі гуцульські населені пункти — Рахів, Ясіня, Богдан й інші, розташовані у верхів'ї басейну Тиси. Рахів, який на висоті 430 м н. р. м., заснований у 1447 р. Кількість населення тепер становить 17 тис. осіб. Близьке розташування до полонин на Свидівці, Квасівському Менчелі, Попі Івані сприяло традиційному розвитку вівчарства. Рахів здавна славився килимарством, кушнірством, різьбярством й іншими художніми промислами. В його околицях відомо багато мінеральних джерел, які традиційно використовувало місцеве населення. Завдяки мальовничим ландшафтам, самобутній гуцульській культурі Рахів вважається одним із найпопулярніших туристично-рекреаційних центрів Західної України. В районному місті періодично відбуваються гуцульські фестивалі та ярмарки. Тут розташована дирекція Карпатського біосферного заповідника, який має важливе значення для збереження екосистемного, ландшафтного, біологічного різноманіття.

Таке ж оригінальне щодо гуцульської культурної спадщини смт Ясіня, відоме з 1583 р. Воно розташоване під Яблуницьким перевалом (931 м н. р. м.), налічує 7,6 тис. жителів (1990). Завдяки прилеглим полонинам в Ясіні також традиційно розвивалося вівчарство. Серед селян здавна були розвинуті народні художні промисли. У 1930—1936 рр. в селі функціонувало спеціальне різьбярське училище, в якому навчалася талановита гуцульська молодь. Село Ясіня цікаве і в історичному аспекті. Після розпаду Австро-Угорської імперії 8 листопада 1918 р. в ньому була створена Народна Рада, очолена Степаном Ключураком. Вона проголосила Закарпатську Гуцульську Республіку як частину Західно-Української Народної Республіки. У період Карпатської України в 1939 р. командантом Карпатської Січі був мешканець Ясіні Дмитро Климпуш.

У 1824 р. в Ясінях на правобережжі Чорної Тиси була збудована дерев'яна церква Вознесіння Господнього (Іл. 1). Після Першої світової війни, коли Закарпаття належало до Чехословаччини, ця пам'ятка сакральної архітектури була внесена до переліку найважливіших туристичних об'єктів. У час існування 1939 р. Карпатської України церква вважалася її своєрідним національним символом. За тоталітарного радянського режиму, незважаючи на архітектурну й культурну цінність, церкву Вознесіння Господнього в 1949 р. закрито й використовувано як складське приміщення. Без належного догляду вона зазнала значних ушкоджень. Лише в 1989 у церкві відремонтовано й передано церковній громаді Ясіні для Богослужіння. Зваживши на вагоме культурне значення церкви Вознесіння Господнього Комітет МАБ ЮНЕСКО,

1. Дерев'яна церква Вознесіння Господнього (1824) в смт Ясіня. Сакральна пам'ятка, внесена до Списку світової культурної спадщини ООН

2. Географічний центр Європи на правобережжі Тиси в околицях Рахова

¹ Шухевич В. Гуцульщина.— Львів, 1897—1908.— 1—5 т.

² Кубійович В. Лемки // Енциклопедія українознавства.— Париж; Нью-Йорк, 1962.— Т. 4.— С. 1275—1280.

³ Рябій-Карпінська С. Бойки // Там само.— 1960.— Т. 1.— С. 149—150.

⁴ Красовський І., Челака І. Енциклопедичний словник Лемківщини.— Львів, 2013.— 752 с.

⁵ Саварин Т. Лемківські весільні обрядові пісні в міжетнічному контексті: Автореф. дис. ... канд. філол. наук.— Львів, 2003.— 27 с.

⁶ Стойко С. Завдання заповідних ландшафтів щодо збереження природної, історичної, етнокультурної спадщини в Україні // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія Географічна.— Львів, 2000.— Вип. 6.— С. 65—70; його ж. Польсько-Словацько-Український біосферний резерват „Східні Карпати“: його значення у збереженні історико-культурної спадщини Лемківщини й Бойківщини // Соціально-економічні дослідження в перехідний період.— Львів, 2001.— Вип. 23: Україна в XXI ст.: концепції та моделі розвитку.— С. 465—472; його ж. Історичний та етнокультурний нарис закарпатського села Кричова.— Львів, 2014.— 147 с.

на 37-й сесії 2013 р. вніс її до Списку архітектурних пам'яток світової культурної спадщини.

Верхів'я басейну Тиси цікаве в географічному аспекті. На правобережжі річки встановлено пам'ятний знак, який символізує географічний центр Європи (Лл. 2). Розташований нижче Рахова, він став важливим туристичним об'єктом.

Завдяки багатій етнокультурній спадщині в Рахові, Ясіні й оригінальним гірським ландшафтам, які сприяють її збереженню, є можливості для створення в Закарпатті Гуцульського етнографічного заповідника. Він матиме значення для збереження оригінальної етнокультурної спадщини в розташованих у верхів'ї басейну Тиси гуцульських селах.

Бойківський етнографічний заповідник

У центральній частині Карпат своєрідними природно-географічними й етнокультурними особливостями вирізняється Бойківщина. Як пише етнограф С. Рябій-Карпінська⁷, є гіпотеза, що бойки — нащадки племені білих хорватів, які в минулому заселяли розташований на заході Карпат екорегіон Бескид. Можливо, що від назви племені „хорвати“ походить й назва гірської системи „Карпати“. Етногенна популяція бойків заселяє гірські райони Західних Бескидів й частково Надсяння. Бойківські села розташовані в долинах річок Мізунки, Сукулія, Стрия, Опора, а на Закарпатті у верхів'ях правих приток Тиси — Терєблї й Ріки.

Для Бойківщини характерні природні букові, ялицево-букові, буково-ялицево-ялинові, ялинові ліси. Вище них поширені субальпійські луки, які мають економічне значення для розвитку тваринництва. Для збереження цінних у науково-природничому аспекті природних екосистем у Міжгірському районі на Закарпатті створено Синеvirський національний парк (НПП) (40 400 га), а на Львівщині НПП Сколівські Бескиди (24 702 га) та Надсянський регіональний ландшафтний парк (19 428 га). На теренах цього парку проходить межа між бойківською та лемківською етнографічними спільнотами.

Бойки відрізняються від інших етнографічних популяцій своєрідною говіркою, оригінальним одягом, архітектурою дерев'яних будинків, народними звичаями. Головне заняття сільського населення — хліборобство, тваринництво, бджільництво. Для боротьби з ерозією ґрунтів на гірських схилах бойки застосовували спеціальний метод „терасного рільництва“. Щоб зменшити небезпеку ерозії ґрунтів, борозни на ріллі прокладалися не вздовж, а поперек гірських схилів. На обширних луках, які

виникли після вирубки букових лісів, бойки розводили велику рогату худобу не лише для власних потреб, але й для продажу на закордонних ринках, що було вагомою матеріальною допомогою в економічно важких для них гірських умовах.

Унікальною історико-культурною та археологічною пам'яткою на Бойківщині є розташований в околицях с. Урич оборонний комплекс IX—XIII ст. — фортеця Тустань. Пов'язані з ним історичні події подані в повісті Івана Франка „Захар Беркут“. Історична пам'ятка — нині популярний етнотуристичний об'єкт.

Згідно з археологічними й історичними дослідженнями, наприкінці XIII ст. там, де тепер на висоті 557 м н. р. м. розташований районний центр Турка, було невелике гірське поселення. Можливо, що назва міста походить від назви зниклих тварин турів (Vos bonasus). У прилеглих бойківських селах на Закарпатті є також подібні назви сіл — „Тур'я Поляна“, „Тур'я Ремета“. Зоологи встановили, що у післяльодовиковий період тут водилися ці дикі звірі.

Гірською місцевістю в околицях Турки у минулому проходила так звана Руська Путь — торговий шлях, який сполучав країни Східної Європи з Угорщиною й країнами Балкан. На цьому шляху давнє поселення на місці теперішньої Турки мало сторожеве (контрольне) призначення. Тепер Турка, кількістю населення 7800 осіб, вважається неформальною столицею Бойківщини, її своєрідним „бойківським серцем“. У Турці та околицях є цінні пам'ятки культури й архітектури — церкви святого Миколая (1739), Успіння Пресвятої Богородиці (1750), Перенесення мощів св. Миколая (1776), Покрови Пресвятої Богородиці (1780), католицький костел (1778), синагога (XIX ст.).

Бойківщина — батьківщина багатьох українських постатей. Тут народилися видатні культурні та політичні діячі — Юрій Дрогобич, ректор Університету в Болоньї — одного з найдавніших навчальних закладів у Європі. У с. Кульчицях на Самбірщині народився гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний (ймовірно 1570 р.). У бойківському селі Келечинах на Закарпатті народився о. Августин Волошин — президент Карпатської України.

Після проголошення незалежної України почалося відродження етнокультурного життя на Бойківщині. У Турці періодично відбувалися Всесвітні бойківські фестивалі. Популярний тут Народний музей „Бойківщина“, в якому є відділи — історичний, етнографічний, української діаспори, бойківської книги. 2005 р. в Турці відбувся Перший світовий конгрес бойків, на якому схвалено програму

подальшого культурного й соціально-економічного розвитку Бойківщини. Існують реальні можливості для створення в Турці й навколишніх селах Бойківського етнографічного заповідника. Його завдання полягатиме в збереженні багатомістової етнокультурної спадщини бойківської етнографічної спільноти.

Лемківські етнографічні заповідники

Історія й життєдіяльність етнографічної популяції лемків пов'язані з оригінальним гірським масивом Бескидів, розташованим у прикордонній зоні України, Словаччини й Польщі. Це система гірських хребтів із середньою висотою 800—900 м н. р. м. Залежно від орографічної будови й характеру рослинності, в ній виділяють Західні та Східні Бескиди. Західні Бескиди, з найбільшою вершиною Баб'я Гура (1725 м н. р. м.), розташовані між верхів'ями річок Морави й Попраду. Східні Бескиди, з найвищою горою Магурою (1362 м н. р. м.), тягнуться до верхів'я річок Стрия й Опору на теренах України. У долині річки Стрия проходить межа між Верхньодністровськими й Сколівськими Бескидами⁸. Етнографічна популяція лемків заселяє Західні Бескиди та частину Верхньодністровських Бескидів. Її історико-етнографічна характеристика подана в колективній праці Інституту народознавства НАН України⁹.

Відповідно до кліматичних умов, у гірській системі Бескидів сформувалися чотири висотні рослинні пояси. У передгір'ї — це пояс дубових й буково-дубових лісів із дуба скельного. Вище поширені пояси ялицево-букових лісів та суцільних бучин. Середня верхня межа бучин проходить по висоті 1200 м н. р. м. На горі Кременець й інших вершинах поширений пояс субальпійських лук — полонин. Полонинські луки, як констатували В. Кубійович¹⁰, мали важливе значення для розвитку в гірських лемківських селах вівчарства й великої рогатої худоби. Після Другої світової війни, за тоталітарного радянського режиму, у пограничній зоні на полонинах був встановлений суровий кордонний режим, випас худоби припинився, що мало для лемків негативні економічні наслідки.

У гірській системі Бескидів є невисокі перевали — Тилицький (788 м н. р. м.), Дуклянський (502 м н. р. м.), Лубківський (758 м н. р. м.) на польсько-словацькому кордоні, Березнянський — на українсько-словацькому кордо-

ні, Лубнянський в околицях с. Лубня, Ужоцький (889 м н. р. м.) на українсько-польському кордоні. Через ці перевали за Австро-Угорщини та Чехословаччини проходили транспортні шляхи, що сприяло культурному спілкуванню між лемками Пряшівщини, Надсяння, Закарпаття. Вони призупинилися під час панування радянського режиму, що негативно відобразилося в економічному й культурному житті лемківської спільноти.

Територія Західних й Східних Бескидів, з якою пов'язана лемківська етнографічна спільнота, має назву „Лемківщина“. Довжина Лемківщини — 140 км, ширина — 25—50 км (Лл. 3). Назва „Лемківщина“ утвердилася історично в ментальності лемків та літературі. Вона пов'язана з характерним лемківським діалектом. Генезу українсько-лемківських говорів й лемківського діалекту на

Закарпатті вивчав мовознавець І. Панькевич¹⁰. У повсякденній розмові селяни замість прислівників *лиш*, *тільки* вживають прислівник *лем*. Лемки традиційно називали себе руснаками, русинами, а з половини XIX ст. стали вживати назву „лемки“.

Помірний і вологий клімат Лемківського краю, родючі буроземні ґрунти сприятливі для розвитку рільництва, садівництва, тваринництва. В. Кубійович¹¹, який жив тривалий період на Лемківщині, відзначає, що лемки характеризуються традиційною прив'язаністю до рідних Бескидів, національною свідомістю, консерватизмом у побуті. Вони зберегли релігію предків, етнокультурні традиції, свій діалект й не піддалися асиміляції.

Лемківщина — батьківщина відомих науковців і культурних діячів. В її словацькій частині в с. Збой народився філософ-просвітитель Петро Лодій — професор Львівського, а згодом Краківського та Петербурзького університетів. У селі Тополя на Пряшівщині побачив світ письменник, поет, народний будитель Олександр Духнович. Нащадком лемківського роду є композитор о. М. Вербицький — автор музики гімну України. З Лемківщиною пов'язане життя та літературна творчість Б.-І. Антонича, у поезіях якого яскраво відображене природне різноманіття гірського краю.

Після Другої світової війни, як наслідок різних політичних обставин, у Лемківському краї відбулися трагічні для нього події. Упродовж 1945—1946 рр. з польської частини Бескидів (Бецад) було

3. Карта розміщення лемківських сіл на теренах Польщі, Словаччини, України (Світова федерація українських лемківських об'єднань)

4. Дерев'яна церква Покрови Пресвятої Богородиці в с. Кострино

5. Церква св. Архангела Михаїла в с. Вищі

6. Церква св. Василя в селі Сіль

⁸ Єрмоленко Ю. Східні Бескиди // УРЕ.— К., 1963.— Т. 14.— С. 38.

⁹ Лемківщина: історико-етнографічні дослідження: У 2 т.— Львів, 1999.— Т. 1. Матеріальна культура.— 359 с.— Москва, 1958.— Т. 2: IV Міжнародний съезд славістів.— С. 164—199.

¹¹ Kubijowicz W. Życie pasterskie w Beskidach Wschodnich.— Kraków, 1926.— 140 s. (Prace Instytutu geograficznego UJ).

⁷ Рябій-Карпінська С. Бойки.— С. 149—150.

переселено до УРСР 483 808 горян-лемків. За вказівкою радянських органів, для асиміляції лемківські родини були поселені не в західних областях, близьких за кліматичними умовами доBesкидів, а в степових ландшафтах Харківської, Луганської, Донецької областей. Під час сумнозвісної операції „Вісла” (1947) із Закарзоння й інших історичних земель було депортовано 149 577 лемків на західні терени колишньої німецької території, приєднаної до Польщі. Там вони були розселені також у різних регіонах. Відбулися також зміни в лемківських селах у східному регіоні Словаччини. У зв'язку з будівництвом гідроелектростанції виникла потреба створення гігантського водоймища. На запланованій для водоймища місцевості з п'яти лемківських сіл були переселені родини в інші райони.

У степовій зоні України лемки як аборигенні мешканці гір не могли пристосуватися до незвичних для них екологічних умов у степовій зоні й нелегально поверталися в західні області. За даними професора М. Барни¹², одного з переселенців із Лемківщини, в селах і містах Тернопільщини осіло 41 105 лемківських родин (173 360 осіб). Частина лемків поселилася у Львівській області та гірських районах Івано-Франківщини.

Значні демографічні зміни на Лемківщині вплинули на її етнокультурну спадщину. Трагедія депортації показана в наукових публікаціях М. Барни¹³, Я. Галик¹⁴, М. Чернопиского¹⁵ й інших авторів.

Як наслідок трагічних для лемків політичних подій тепер найбільша за чисельністю етнографічна популяція збереглася в східних районах Закарпаття. Згідно з дослідженнями В. Мулеси¹⁶, вона налічує приблизно 150 тис. осіб. Лемківські села розташовані у басейнах двох суміжних гірських річок — Ужа й Боржави. На їх теренах є два національні природні парки — Ужанський та Зачарований Край. Ужанський національний природний парк (НПП) (39159 га) створений Указом Президента України в 1999 р. на південному мегасхилі Східних Besкид у верхів'ї басейну річки Ужа. На зачній площі тут поширені ялицево-букові та букові праліси, які мають важливе науково-природничє значення та забезпечують нормальний гідрологічний режим Ужа, що бере початок на Ужоцькому перевалі й на території Словаччини впадає в річку Бодрог.

Гірські райони верхів'я басейну Ужа почали заселятися ще на початку XV ст. Перші письмові згадки про с. Кострино датуються 1409 р., Ставне — 1549 р., Волосянку — 1552 р., Верховину-Бистру — 1583 р., Стужицю — 1599 р., Стричево — 1602 р., Забродь — 1640 р. Отже, етнічні традиції та народні звичаї в теперішніх лемківських селах мають багатотисячолітню історію. Населення вживає

лемківський діалект, називає себе лемками й береже традиції своїх предків.

Лемки як традиційно релігійна етнографічна спільнота приділяла належну увагу будівництву церков, що були для них осередками не лише релігійного, але й культурного життя. У гірських селах збереглися оригінальні дерев'яні церкви XVII—XVIII ст., архітектура яких подібна до бойківських церков, але має деякі барокові елементи. Подаємо їх короткий нарис на підставі публікацій закарпатських етнографів.

Церква Покрови Пресвятої Богородиці в с. Кострино. Цікава історія її будівництва. В Австро-Угорщині не було кордону між Закарпаттям та Львівщиною й тому між селами у басейнах Ужа та Сяну підтримувалися економічні, етнокультурні, релігійні зв'язки. У с. Сянках 1645 р. збудовано в класичному бойківському стилі дерев'яну церкву. В 1703 р. її разом із дзвіницею розібрано й перевезено у с. Кострино. Внаслідок перебудови каркасної вежі дзвіниці церква набула архітектурних форм лемківського стилю (Л. 4).

Церква Архангела Михаїла у с. Вишці. У селі перша церква була збудована 1700 р. на пагорбі Розтоцький верх. Згодом споруджено з ялинових брусів нову триверхову церкву розміром 5,1 м на 15,7 м. В її інтер'єрі збереглися зразки декоративно-ужиткового мистецтва. На головній вежі церкви є три дзвони різної величини та різного звучання (Л. 5).

Церква св. Василя в селі Сіль (рис. 6). Збудована в 1703 р. в сусідньому селі Сянки на Львівщині як триверхова церква лемківського стилю. Згодом (ймовірно, в 1777 р.) її розібрали і перевезли в с. Сіль, назва якого походить від назви наявного тут мінерального солонуватого джерела. У 1834 р. церкву перебудовано і вона втратила оригінальний архітектурний стиль. 1970 р. в церкві нелегально розібрали дерев'яний іконостас й вивезли без дозволу уряду України до Росії. Такі випадки були і в інших стародавніх церквах Закарпаття.

Після проголошення незалежності України настало відродження в суспільному й культурному житті лемків на Закарпатті. 2004 р. в Перечині разом із лемками з Пряшівщини відбулася Лемківська наукова конференція, на якій визначено чергові завдання збереження етнокультурної спадщини в лемківських селах Пряшівщини та Закарпаття. У Великому Березному 2006 р. створено Районне лемківське товариство, яке очолив І. Іванега. Характерні Лемківські ватри й інші лемківські свята були проведені у вересні 2010 р. в околицях с. Забродь, а в липні 2011 р. — в околицях с. Великого Березного. Такі громадсько-культурні заходи сприяють збереженню етнокультурної спадщини в гірських лемківських селах.

7. Церква Введення Пресвятої Богородиці

Другий важливий осередок лемківських сіл — верхів'я басейну річки Боржави в Іршавському районі. Тут проходить східна етнографічна межа лемківських поселень й тому вона цікава для етнологів. Ці села цікаві і в історичному аспекті. Про замок у с. Броньці згадано в грамотах угорського короля Владислава IV (1273), а згодом — короля Ендре III. Цікавою історичною пам'яткою є руїни замку XV—XVII ст. у с. Довгому, біля яких зберігся стародавній парк. У багатьох населених пунктах є сакральні архітектурні пам'ятки, опис яких подається за етнографічною літературою.

У гірському селі Сільце в першій половині XVIII ст. була збудована з деревини дуба триповерхова церква в лемківському та бойківському стилях. У 1839 р. її перевезено в с. Дашковицю й перебудовано в стилі барокової базиліки. У с. Івашковиці в 1656—1658 рр. з деревини дуба збудовано церкву св. Михаїла. У селі Локіть на місці згорілої церкви споруджена (правдоподібно, в 1734 р.) нова дерев'яна церква Введення Пресвятої Богородиці (Л. 7).

Іршавщина — місце народження й проживання відомих закарпатських культурних, релігійних й громадських діячів. У с. Дешковиці народився філолог й етнограф Андрій Дешко (1816—1874), який згодом емігрував у Росію й продовжував там наукову діяльність. У с. Довгому в 1811—1824 рр. проживав культурний і церковний діяч Василь Довгович (1783—1849), який 1831 р. став членом-кореспондентом Угорської академії наук.

У лемківському селі Білка в селянській сім'ї народився Іван Фірцак. Як силач-багатир він прославив Закарпаття в столицях багатьох країн світу. Після виступу 1928 р. в Нью-Йоркському цирку газета „Time“ назвала його найсильнішою людиною планети. У с. Лисичеві розташований цікавий в етнічному й технічному аспекті музей — „Кузня Гамора“ (Л. 8), збудована на початку XIX ст. Її оригінальність полягає в тому, що для механічного прив'єднання в дію важких ковальських молотів, здатних виготовити великі залізні вироби, використовується енергія води річки Лисичанки. Це єдина в Європі така кузня. У Лисичеві щороку й урочисто відзначається етнічне свято „Кузня Гамора“, популярне серед туристів.

У гірському селі Зарічево, розташованому на лівобережжі р. Ужа, створено лемківський музей, діє сільська театральна група „Лемко“. Письменник Василь Мулеса працює тут над створенням лемківського тлумачного діалектологічного словника, в якому вже зібрано понад 20 тис. слів. Він очолює Всеукраїнське товариство „Лемківщина“.

Унаслідок різних політичних змін після Другої світової війни сьогодні демографічно найменшою є етнографічна спільнота лемків. В етнокультурному аспекті цікаві гірські лемківські села в басейнах гірських річок Ужа й Боржави. Тому треба створити в найбільш типових лемківських селах, розташованих на території Ужанського НПП та НПП „Зачарований край“, Ужанський та Боржав-

ський лемківські етнографічні заповідники. Їх завдання полягатимуть у збереженні етнокультурної спадщини ендемічної лемківської спільноти на східній межі її поширення в Карпатах.

Висновки й пропозиції

Характерним явищем сучасного техногенного віку є урбанізація. У світі понад половину населення живе в містах. В Україні кількість міського населення становить 68,6, сільського — 31,4 відсотка. Закономірний процес урбанізації й техногенного впливу на природне середовище продовжуватиметься. Тому в сільську місцевість проникатимуть негативні ознаки урбанізму, що позначатиметься й на стані етнокультурної спадщини. Створення мережі етнографічних заповідників сприятиме її збереженню. Тому до затвердженого Законом України природно-заповідного фонду треба долучити й нову категорію етнографічних заповідників.

У цивілізованих країнах розвивається географічний туризм, завдання якого полягає в ознайомленні з етнокультурними досягненнями різних народів. Комітет МАБ ЮНЕСКО включив розташовану на території семи країн гірську систему Карпат до Списку 200 найважливіших у біогеографічному аспекті екорегіонів світу. Вона заселена 10 аборигенними етносами, тому цікава також в етнографічному аспекті. Туристи з української діаспори матимуть змогу ознайомитися не лише з унікальними пралісами й ландшафтами

8. Водяна кузня Гамора в с. Лисичеві

в національних парках, але й з етнокультурною спадщиною гуцульської, бойківської, лемківської ендемічних популяцій.

Історичні й етнографічні дослідження свідчать, що українські села були завжди природною колицею нації й берегиною її етнокультурної спадщини. Тому український етнос зберіг свої етногенетичні корені й національну ідентичність. Такою повинна бути місія українських сіл і в сучасному періоді глобалізації й урбанізації. В Україні обґрунтована державна програма розвитку різних галузей національної економіки. Потрібно приділити в ній належну увагу й соціально-економічному розвитку українських сіл. Такий розвиток можливий, якщо охоплюватиме не лише матеріальну, але й духовну сферу суспільства. Тому треба розробити Державну програму сталого соціально-економічного й етнокультурного розвитку українських сіл. У ній слід приділити належну увагу збереженню природної й етнокультурної спадщини.

Етнокультурна спадщина окремих етнографічних спільнот має значення й для збереження загальнонаціонального культурного арсеналу. Тому бажано створити мережу етнографічних заповідників також на Поділлі, Поліссі, у Слобідській Україні, в гірському Криму. Етнокультурна спадщина в цих етнографічних регіонах — внесок у загальнокультурну спадщину нації. Тому слід розглядати її збереження в загальнодержавному контексті.

Степан СТОЙКО

¹² Барна М. Радоцина у моєму серці.— Тернопіль, 2011.— С. 230.

¹³ Там само.

¹⁴ Галик Я. Книга пам'яті Лемківщини 1944—1946.— Львів, 2015.— Т. 1.— 675 с.

¹⁵ Чернопиский М. Роздуми над прочитаним // Народознавчі зошити.— Львів, 2013.— № 3.— С. 565—571.

¹⁶ Мулеса В. Земля вієса і ялівцю // Зелені Карпати.— Рахів, 2017.— № 1—4.— С. 142—150.

З АРХІВНОЇ ПОЛИЦИ

ЄЖИ ГЕДРОЙЦ — ВИДАТНИЙ ПОЛІТИК-ІНТЕЛЕКТУАЛІСТ, ВИДАВЕЦЬ, РЕДАКТОР І ПОБОРНИК СПРАВЕДЛИВОГО РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН

Пропонована тема ненова. Вона на різних історичних етапах фігурувала і досі фігурує у національній і закордонній історіографії, досліджувалася і досліджується у багатьох наукових та ненаукових аспектах (часто з політично-ідеологічного погляду), водночас виносилася на різні обговорення й конференції, їй, врешті, присвячено чимало літератури.

Із багатьох напрямів (деколи способів) трактування теми спинаємось лише на одному з них — ставленні та оцінці проблеми польсько-українських взаємин із польського боку (у цьому контексті також ставлення до України, її культури й української інтелігенції взагалі) відомого в усьому світі польського політика і публіциста Єжи Гедройца.

Це питання стало об'єктом нашого дослідження із двох причин. *Перша* — історичність проблеми, яку сьогодні має розглядати лише історична наука і яка має бути предметом занять лише істориків (так у подібних ситуаціях чинять інші народи у Західній Європі). Тим часом проблема польсько-українських відносин нині, як відомо, стає щоразу публічнішою, штучно активізується і пульсує на сучасному етапі в польському суспільстві (про це останніми роками свідчить демонстрування у засобах масової інформації хронік і цілих фільмів, подекуди й публікації у науково-популярних часописах нашого західного сусіда).

З другого боку, і це друга причина, ставимо собі за мету показати трактування цієї проблеми у 20—80-х роках ХІХ ст. як приклад бачення історичних реалій ліберально-демократичними силами в особі видатних діячів польської культури та науки, які сповідували незалежні засади в оцінці суспільних відносин між народами. До цих оцінювачів належав Єжи Гедройц. Відкритість політики як головна засада демо-

кратії та політичної стабільності, вільне бачення явищ і свобода висловлювань стали лейтмотивом усього життя цієї людини. Все, що робив Є. Гедройц як політик, публіцист і громадсько-культурний діяч, було просякнуте любов'ю до кожної людини та її країни, незалежно від національності, конфесії й інших суспільних еталонів та, як відзначено в літературі, „жагою не до існування цієї людини на своїй землі, а її повноцінного життя“. І останнє було чи не основною причиною для роздумів над проблемою, відповідно, й метою появи пропонованої статті. Діяльність Є. Гедройца та основні засади його оцінки навколишньої дійсності у багатонаціональній країні, якою до Другої світової війни була Польща, значною мірою показовий приклад і для сучасника.

Наші розмірковування не скрізь оригінальні. Низка питань і трактувань, обговорюваних у статті, може повторюватись із раніше відомими та збігатись з думками попередніх дослідників.

* * *

Народився Єжи Гедройц (Єжи Гедройць, Jerzy Giedroyc, Jerzy Giedroyc) 27 липня 1906 р. у Мінську (Білорусь) у родині лікаря-фармацевта. Походив із князівського поміщицького роду герба „Гіпокентав“. Спершу навчався у Мінську та Москві, після переїзду в 1919 р. родини у Варшаву — у гімназії ім. Я. Замойського. Вищу освіту здобув на правничому (1924—1929) та історичному (1930—1931) факультетах Варшавського університету. На історичному факультеті відвідував семінар з історії України, який вів М. Кордуба.

У студентські роки брав активну участь у різних молодіжних організаціях: очолював студентську корпорацію „Patria“, а також „Związek Drużyn Ludowych Mocarstwowej Polski“, був

Єжи Гедройц

одним із лідерів „Myśli Mocarstwowej“, а також членом консервативного „Stronnictwa Prawicy Narodowej“.

Від 1930 р.— редактор тижневика „Dzień Akademicki“ — додатку до часопису „Dzień Polski“. 1931 р. заснував та редагував журнал „Bunt Młodych“ (з березня 1937 р. називається „Polityka“). Особливістю таланту Є. Гедройца як публіциста було вміння організувати та впроваджувати у щоденний обіг нові періодичні видання, відповідно, й гуртувати навколо них колективи інтелектуалістів. На прохання Міністерства зовнішніх сил Польщі (там,— зауважує Є. Гедройц,— „вважали, і цілком слушно, що треба більш уважно ставитися до східної проблематики“), заснував часопис „Wschód—l'Orient“¹.

З 1930 р. працює парламентським референтом Міністерства хліборобства та земельних реформ, а від 1935 р.— референтом президентського відділу Міністерства промисловості та торгівлі. На початку війни евакуйований в Румунію, пізніше у Туреччину. Брав участь у військових операціях під керівництвом В. Андерса. З 1944 р. працював у Лондоні, 1946 р.— у Римі, де заснував „Instytut Literacki“, в межах якого у 1947 р. з'являється перше число місячника „Kultura“, а після переїзду редактора Є. Гедройца до Парижа, зокрема у Мезон-Ляфіт (Франція), видання стає систематичним (упродовж 1947—2000 рр. вийшло 637 т.). В еміграції співпрацював із виданнями „Biblioteka „Kultury“ (1953—1997), „Zeszyty Historyczne“ (1962—2000), які друкувалися у Парижі.

Помер 14 вересня 2000 р. у містечку Мезон-Ляфіт. Похований на цвинтарі у Ле Месніл-ле-Руа.

Серед багатьох проблем, якими цікавився та вивчав Є. Гедройц і які часто обговорював у щоденному житті й на сторінках своїх видань, були міжнародні відносини у Другій Речі Посполитій. Він тривалий час спостерігав за недоопрацюваннями (іноді елементарним нерозумінням) польськими властями багатьох питань щодо національних відносин, зокрема стосовно східних земель. Це насамперед простежувалось у Є. Гедройца в трактуванні польсько-литовських, польсько-білоруських та особливо польсько-українських відносин. Поставлене питання редактор оцінює з по-

гляду сучасного і минулого в історії цих країн, воно виражене у різних аспектах і напрямах його досліджень. Після Другої світової війни ці питання у Є. Гедройца набули навіть програмного характеру, на що вказують систематично публіковані матеріали на сторінках журналу „Kultura“, який він редагував².

В основі бачення та оцінки суспільно-політичних реалій (відповідно, пропозицій до їх змін та перебудови) у Є. Гедройца лежить ліберально-демократичний світоглядний шлях розуміння, оцінок та порад для їх врегулювання і політичного вирішення.

З-поміж багатьох питань порушеної проблематики особливо вражала Є. Гедройца польська державна політика асиміляції українців, невизнання рівноправності у використанні мови українців нарівні з польською. Він виступав проти ендецької, націонал-демократичної політики „силового поборювання українського руху“, що пропонував „для кресів“ польський уряд. Вагомим для Є. Гедройца було питання національної освіти у Польщі, відкриття українського університету. Виступав проти „силового поборювання українського національного руху“ санаційним режимом, підтримував у різних справах контакти з провідними діячами цього руху в Східній Галичині.

Під час Голодомору 1932—1933 рр. і сталінських репресій Є. Гедройц під впливом федералістських тенденцій, які тоді побутували в колах інтелектуалістів, звертав увагу на неминучий розпад СРСР й утворення на його треногах незалежних держав, підкреслюючи провідну роль українців і України у цьому процесі.

Студенти-слухачі семінару з історії України М. Кордуби у Варшавському університеті. Позаду праворуч М. Кордуби стоїть Є. Гедройц. 1931 р.

¹ Гедройць Є. Автобіографія у чотири руки / Підгот. і написав передмову К. Пом'ян, пер. з польськ. мови. 2-ге вид.— К., 2007.— С. 46.

² Див.: Kowalik J. „Kultura“ (1947—1957). Bibliografia zawartości treści...— Paryż, 1959.— S. 10—371; Danilewicz Zielińska M. Bibliografia. „Kultura“ (1958—1973)...— Paryż, 1975.— S. 5—140; її ж. Bibliografia. „Kultura“ (1974—1980)...— Paryż, 1981.— S. 2—78; її ж. Bibliografia. „Kultura“ (1981—1987)...— Paryż, 1989.— S. 3—87; Supruniuk A., Supruniuk M. A. Bibliografia. „Kultura“ (1988—1996)...— Paryż, 1997.— S. 5—111; її ж. Bibliografia. „Kultura“ (1997—2000)...— Paryż; Warszawa; Toruń, 2018.— S. 21—170.

Якщо ідеолог ендеків Р. Дмовський „волів домо-виритися про українців з росіянами, то Гедройц пропонував шукати порозуміння безпосередньо з українцями”. Він вірив у майбутнє України і „вважав українську незалежність конче необхідною для відродження справді незалежної, некомуністичної Польщі”³.

У своїй громадсько-політичній діяльності, а також редакторській праці Є. Гедройц „вступив на шлях поступу порозуміння з українцями” ще в 1930-ті роки, у часи протистояння українців і поляків, постійних паціфікацій, арештів і переслідувань урядом Польщі усього, що було пов'язане з рухом українців за своє самовизначення. Редактор двотижневика „Bunt Młodych” чи не вперше на прикладі саме українських питань відкрито зіткнувся з протистоянням владних структур свободі мислення, вираженого живим словом⁴. За вміщення у цьому журналі статті А. Бохенського „Kigow a Piegaski” загрожувало Є. Гедройцеві навіть ув'язнення у Березі-Картузській. Автор статті вважав, що вбивство міністра Б. Перацького є наслідком національної політики уряду Другої Речі Посполитої щодо українців. Згідно з оцінкою Є. Гедройца, будь-який акт терору завжди є породженням бездумного насильства і репресій від офіційної влади. У своїй довоєнній діяльності інтелектуал Є. Гедройц послідовно та відкрито „підтримував як українське прагнення до незалежності за Збручем, так і вимоги щодо автономії українців у Східній Галичині. Він уважав, що поляки здатні [...] створити стабільну багатонаціональну державу”⁵. А водночас не залишався байдужим і засуджував вчинки ОУН стосовно польських урядовців, які реалізували культурно-політичну колонізацію українців у Польщі. Є. Гедройц був прихильником угоди Юзефа Пілсудського і Симона Петлюри, тому непрямом брав на себе провину за невиконання поляками обіцянок надати українським землякам у складі Польщі автономію⁶.

Перші зацікавлення Є. Гедройца Україною і українцями — їх історією і поточним становищем, з'явилися ще в другій половині 20-х рр. ХХ ст. Про це він сам говорив: „Із національними питаннями я зіткнувся ще в перші роки навчання в університеті”. Навчаючись у Варшавському університеті, Є. Гедройц відвідував (на історичному факультеті), як уже мовилось, семінар з історії України Мирона Кордуби, який професор ще часто називав історичним семінаром „історії свого народу”. Саме завдяки цим семінарським студіям, а також курсу лекцій,

що читав М. Кордуба, Є. Гедройц здобуває ґрунтовні знання з історії України, на основі яких знаходить відповідь для наукової аргументації багатьох питань цієї історії і його народу. В автобіографії Є. Гедройца скромно повідомлено: „[...] я почав вивчати українську історію в професора Кордуби, що було для мене неабияким досвідом [...] Семінар Кордуби я відвідував десь півтора року. Йому я завдячую орієнтуванням в українській літературі та численними контактами з майбутніми українськими діячами. Українську історію я обрав, мабуть, через дух спротиву...”⁷ І ці семінарські заняття, треба думати, часто зміцнювали основи „духу спротиву” Є. Гедройца стосовно трактування різних історичних і поточних явищ щодо відносин між Україною і Польщею впродовж століть, також і для ХХ ст. Їх згодом активно використовує редактор „Kultury” у виступах, писаннях, а головне, спрямовує на свої видання. Незабаром, правда, цього для нього стає замало...

Для аргументації світоглядної концепції та об'єктивної оцінки відносин між польським та українським народами, крім історичних знань, на Є. Гедройца, як загальновідомо, впливали численні зовнішні чинники. Серед них:

1. *Ознайомлення з оцінками питання політично незаангажованої польської інтелігенції.* Працюючи у Міністерстві хліборобства та земельних реформ (1930—1935), Є. Гедройц контактує із багатьма поляками-землевласниками (П. Контний, П. Сковрон), які проживали на українських землях Прикарпаття і ділились своїми спостереженнями з приводу різних локальних і нелокальних подій. Вагому роль у цьому відіграли взаємини зі С. Стемповським — поміщиком із Прикарпаття, який у 1919—1921 рр. був пов'язаний із українським

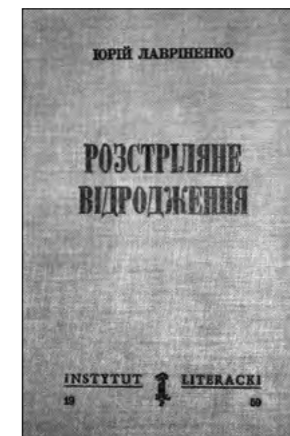
визвольним рухом. Він разом з іншим поляком Г. Юзефським після укладення миру між С. Петлюрою та Польщею увійшов до складу уряду УНР (на думку деяких дослідників, тоді відбувся великий інтелектуальний перелом у свідомості багатьох поляків та українців, що було близьким і для Є. Гедройца). Названі особи були наближені до Є. Гедройца. Симпатію С. Стемповського до українського руху поділяв його син Єжи, „який у післявоєнні роки входив до кола близьких співробітників Є. Гедройца і часопису „Kultura”, став, зрештою, одним із його найкомпетентніших радників з українських питань”. Немала роль у цих справах належить зустрічам з С. та А. Вінцензами й іншими поляками, що проживали на українських землях, а також деякими особами, які не часто були проукраїнського спрямування.

2. *Відвідування західноукраїнських земель.* В автобіографії Є. Гедройц зауважує, що хоч проблеми націй, які проживали у Польщі, для нього були відомі, „переломним моментом була зустріч на початку тридцятих років із Гуцульщиною під впливом доктора Пйотра Контного, який був у певному сенсі конкурентом Єжи Стемповського та Станіслава Вінценза, і сам був закоханий у Гуцульщину. Пйотр Контний, який був доктором філософії, мешкав на Станіславівщині, у гуцульському середовищі. Він зацікавився гуцулами й намагався їм допомагати, внаслідок чого його стосунки з адміністрацією були не найкращими [...] Я кілька разів з'їздив із ним [П. Контним] до Гуцульщини, щоб познайомитися з нею на місці. Завдяки йому я налагодив контакти з гуцульськими діячами...” Не треба забувати, що в ті роки кілька разів Є. Гедройц був захисником гуцулів в урядових колах у Варшаві, зокрема щодо „питання імпорту кукурудзи, яка була там основою харчування. Наше виробництво кукурудзи було геть недостатнім, а імпорту кукурудзи з Румунії невідомо для чого було обкладено високим митом”. І тут же додає: „Ця територія була дуже неспокійна в політичному плані [...] Я їздив на Гуцульщину суто приватно, організував там збори й тоді переконався, що польська політи-

ка на цих теренах просто жажлива. Я організував гуцульську делегацію до Пристора, який був тоді міністром соціальної політики. Із цього приводу Наконечников-Клюковський, тодішній заступник міністра при Раді міністрів, а перед тим — львівський воєвода, викликав мене і сказав: „Чи Вам відомо, що коли Ви їздили на Гуцульщину, я віддав наказ Вас заарештувати? На щастя для Вас, Ви швидко поїхали звідти. Попереджаю Вас, що не варто надалі туди їздити”⁸. Власне, особисті контакти з гуцулами та їхнім краєм, безпосереднє ознайомлення з умовами їх життя у Карпатах змінили трактування Є. Гедройцем багатьох питань стосовно польсько-українських відносин. Він заявляв: „Гуцульщина була початком моєї [треба, очевидно, вважати більш активної і ґрунтовнішої] діяльності в українській царині”⁹.

3. *Живі контакти з українськими церковними та світськими особами, членами українських партій, товариств і редакцій періодичних видань.* Ще перебуваючи на Гуцулі, „у мене були,— писав Є. Гедройц,— активні контакти з єпископом Хомишиним зі Станіславова. Також я підтримував зв'язки з УНДО та редактором газети „Діло” Кедриним Рудницьким [...], а також із Д. Донцовим, редактором українського „Вісника”, головним національним ідеологом і публіцистом”¹⁰. Вони зустрічались також і під час війни. Це відбулось в Румунії, коли німці звільнили Д. Донцова з Берези-Картузкої і він втік на Захід (з Румунії його вивезли англійці). Пізніше Д. Донцов листувався з Є. Гедройцем щодо виданої антології Ю. Лавриненка „Розстріляне відродження” (Париж, 1959), вказуючи на різні недогляди в уміщених текстах¹¹. Із передвіями Є. Гедройц контактує із В. Мудрим — заступником маршалка Польського сейму.

Після Другої світової війни відновлюються зустрічі майже з усіма названими діяча-

Юрій Охріменко

³ Рубльов О. С. Гедройць Єжи // Енциклопедія сучасної України.— К., 2007.— Т. 7.— С. 31—32; Бердиховська Б. Гедройць та українці. Передне слово // Єжи Гедройць та українська еміграція. Листування 1950—1982 років / Упоряд., передне слово і коментар Б. Бердиховської.— К., 2008.— С. 9 та ін.; Гирич І. Поляк, який переконав інших поляків у необхідності незалежності України // З нотаток Редактора / Заг. редакція Л. Івшиної.— К., 2013.— С. 8—9.

⁴ Бердиховська Б. Гедройць та українці...— С. 9 та ін.

⁵ Hnatiuk O. Ukraina na łamach „Buntu Młodych” i „Polityki” // Giedroyc a Ukraina. Ukraińska perspektywa Jerzego Giedroycia i środowiska paryskiej „Kultury” / Pod red. M. Semczyszyn i M. Zajaczkowskiego.— Warszawa; Szczecin, 2014.— S. 64—71.

⁶ Гирич І. Поляк, який переконав інших поляків...— С. 8—9.

⁷ Гедройць Є. Автобіографія...— С. 21.

⁸ Гедройць Є. Автобіографія...— С. 44—45.

⁹ Там само.— С. 46. Про особливості гуцульського краю і його людей Є. Гедройц також знав не лише безпосередньо через прямі контакти, але й прочитавши твір С. Вінценза „На високій полонині”, перший том якого з'явився під назвою „Prawda starowieku. Obrazy, dumy i opowiadania z Huculskiej Wierchowiny” у Варшаві ще у 1936 р. Два наступні томи вийшли українською і польською мовами лише після війни.

¹⁰ Гедройць Є. Автобіографія...— С. 46.

¹¹ Бердиховська Б. Гедройць та українці...— С. 10; Осадчук В. Єжи Гедройць — великий поляк, видавець, редактор, основоположник польсько-українського порозуміння // Сучасність (К).— 2001.— № 1.— С. 130—132.

ми. Список прізвищ українців, з якими контактує Є. Гедройц, помітно розширився. Від кінця 1940-х рр. Є. Гедройц не лише знайомиться, але намагається залучити до співпраці у своїх виданнях багатьох видатних українців. З-поміж них — українські письменники Улас Самчук, Євген Маланюк (з ними був знайомий ще до війни), Іван Багряний, Леонід Мосендз (постійно сприяв зближенню з іншими українцями), В. Кубійович, Є. Стемповський (Павло Гостовець) — син С. Стемповського.

Л. Мосендз серед названих осіб був одним із перших українців, з яким Є. Гедройц вдалося налагодити ближчі контакти. Його есеї „Народ у мандрівці“ став чи не першим серед текстів на українську тематику, який публікує „Kultura“. У 1948 р. на сторінках цього часопису з'являються також твори Є. Маланюка, М. Глобенка (М. Оглоблина) (останній друкує спогади про процес Спілки визволення України 1929 р.). Серед наближених респондентів, а згодом публікаторів Є. Гедройца є Юрій Шевельов (Шерех). Основною темою, на якій будувалися їхні взаємини, була видавнича проблематика.

1950 р. Є. Гедройц просить Ю. Шевельова (Шереха) написати для „Kultury“ статтю, „присвячену советським університетам і советській молоді“. 1951 р. Ю. Шевельов (Шерех) її зголошує під заголовком „Молодь четвертого Харкова“ (після 1947 р.). У 1953 р. виходить друком праця „Захід є Заходом — Схід є Сходом“. У 1956 р. Ю. Шевельов (Шерех) рекомендує Є. Гедройцеві Юрія Лавриненка для укладення „антології з української літератури періоду національного

відродження 20-х рр.“, яка вийшла друком 1959 р. під заголовком „Розстріляне відродження“. Ю. Шевельов (Шерех) і Є. Гедройц обговорювали присвячення окремого числа „Kultury“ українській літературі, ведення взаємного листування не англійською, а своїми мовами. Йшлося також про творчість Євгена Маланюка та Якова Гніздовського. У листах зафіксована інформація про Конгрес культури в Європі, про зустріч у Парижі та ін.¹² Пізніше Ю. Шевельов (Шерех) про Є. Гедройца писав, що його тривалий час „цікавила тематика сусідів Польщі і він мав дуже джентельменське ставлення до українського питання“¹³. Збереглося 40 листів взаємного листування між ними¹⁴.

Окрема сторінка в контактах Є. Гедройца з українцями у контексті українських справ і міжнародної політики є водночас причиною і чинником поглибленого процесу можливостей вникнення і розуміння польсько-українських відносин. Прикладом цього є контакти Є. Гедройца з Богданом Осадчуком. Вони тривали декілька десятиліть (опубліковане просторе взаємне листування — 248 листів тільки від 10 липня 1950 р. і 30 листопада 1970 р.)¹⁵. Б. Осадчук плідно співпрацював із Є. Гедройцем (організовував контакти з українською еміграцією, постійно консультував щодо загальносуспільних, культурних і політичних питань стосовно України) і публікував багато статей на сторінках „Kultury“ та інших видань¹⁶.

Водночас Є. Гедройц співпрацював з відомим політологом і великим знавцем життя в СРСР Борисом Левицьким, істориком Іваном Лисяком-Рудницьким. Б. Левицький (відомий багатьма статтями, опублікованими у часописі „Kultura“), як відзначають деякі дослідники, „посів в українській географії редактора „Kultury“ особливе місце, бо істотно впливав на українську ліній журналу“. У 1950—1960-х рр. до його думок часто дослухалися і вони були вагомими для Є. Гедройца під час обговорення тих чи інших питань, у контексті редакційних дискусій навколо змісту чергових чисел журналу. В особі Б. Левицького як співробітника „Kultury“ Є. Гедройц вбачав найдосвідченішого спеціаліста. Свій помітний внесок у взаємини із Є. Гедройцем у післявоєнний час зробив І. Лисяк-Рудницький (саме він зруйнував популярний на той час міф, що в придушенні Варшавського повстання 1944 р. „брала участь Дивізія „Галичина“). Нині оприлюднено 149 листів листування Є. Гедройца і Б. Левицького, відповідно 67 — І. Лисяка-Рудницького, 62 — Ю. Лавриненка, 27 — І. Кошелівця і 13 — І. Кедрини-Рудницького¹⁷.

¹² Бердиховська Б. Гедройць та українці...— С. 21. Див. тексти листів: Там само.— С. 566—569, 573, 578—582, 585—586, 590—591 та ін.

¹³ Шевельов Ю. Я-мене-мені... (і доокруги).— Харків; Нью-Йорк, 2001.— Т. 2.— С. 281.

¹⁴ Єжи Гедройць та українська еміграція...— С. 566—594.

¹⁵ Там само.— С. 59—342.

¹⁶ Осадчук Б. Передне слово // Там само.— С. 58. Пор. також: його ж. Ukraina, Polska, świat. Wybór reportaży i artykułów / Wybrał i przedmowa opatrzył A. S. Kowalczyk, wstęp J. Giedroyca, Cz. Miłosz.— Sejny, 2000.— S. 5; Wiek ukraińsko-polski. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem / [Uporzędkowanie] B. Kerski, A. S. Kowalczyk.— Lublin, 2001.— 172 s.

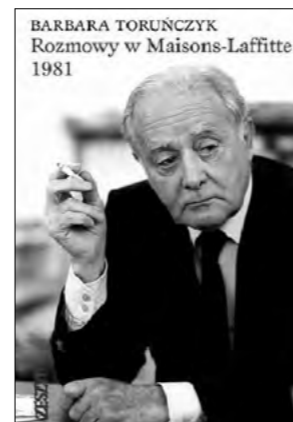
¹⁷ Бердиховська Б. Гедройць та українці...— С. 20 та ін. Див. тексти листів: Там само.— С. 343—565, 595—717.

4. Системне ознайомлення Є. Гедройца з науковими (еміграційними) програмами національних наукових інституцій: Вільної української академії наук, Наукового товариства ім. Шевченка (Європи, США та Канади), Українського наукового інституту Гарвардського університету, Українського вільного університету. У цьому важливу роль відіграв В. Кубійович, знайомство з яким, за словами Є. Гедройца, „мало велике значення для стосунків „Kultury“ з українцями“¹⁸. Журнал публікує окремі статті про НТШ (особливо до його ювілейних дат)¹⁹ та Український науковий інститут Гарвардського університету²⁰.

5. Членство Є. Гедройца у редакційних радах (комітетах) українських наукових видань, зокрема у науковому виданні „Віднова“ („Renewal“), що виходило спершу в Мюнхені, згодом — у Філадельфії впродовж 1984—1987 рр. (гол. редактор Я. Пеленський). 3-й випуск видання присвячено українсько-польським відносинам, 4-й — історії України та українським проблемам у польській опозиційній публіцистиці 70—80-х рр. ХХ ст.

* * *

Після Другої світової війни Є. Гедройц змінило місце перебування та праці, але це не змінило напрямів його діяльності у контексті зацікавлень і дослідницької проблематики. Здається, що в умовах довоєнної Польщі він не зумів би так відверто оцінювати і розкривати політичні питання, як йому вдавалося в еміграції. І це засвідчують різні матеріали, вміщені в редакційному ним журналі „Kultura“.

Сприяли цьому прямі зацікавлення Є. Гедройца дослідженнями проблематики в контексті нових післявоєнних умов. І, можливо, саме цей додатковий чинник на цьому етапі діяльності Є. Гедройца вплинув на те, що з 1952 р. „Kultura“ регулярно друкувала матеріали, які були тісно пов'язані з українською проблематикою, вони здебільшого стосуються польсько-українських взаємин. Тоді ж у журналі з'являються рубрики: „Stosunki polsko-ukraińskie“, „Emigracja ukraińska“, „Chronika ukraińska“, „Literatura ukraińska“. У рубриці „Literatura ukraińska“ публікуються художні твори та дослідницькі праці українців (серед яких також автори, що прожива-

ли в радянській Україні). Нагадаємо далеко неповний перелік їх: Е. Авдієвська, І. Багряний, М. Бажан, В. Барка (Очерет), М. Оглоблин (М. Глобенко), С. Гординський, М. Драй-Хмара, М. Зеров, І. Кедрин-Рудницький, Ю. Клен, Ю. Косач, І. Костецький, І. Кошелівець (Ярешко), Б. Кравців, І. Лисяк-Рудницький, Є. Маланюк (Юліян Кардош), Л. Мосендз (Л. Корзон), М. Орест, Б. Осадчук, Л. Полтава, М. Рильський, У. Самчук, В. Симоненко, М. Слобожанін, О. Стефанович, О. Теліга, П. Тичина, Г. Тютюнник, П. Филипович, Ю. Шевельов (Шерех), І. Щербак та ін.

Треба також відзначити, що редакція „Kultury“, яку очолював Є. Гедройц, не раз оприлюднювала відомості про життя українців за кордоном, які надходили безпосередньо від українських видавництв, редакцій, товариств. Ідеться насамперед про „видавничі новини“ (інколи з пропозиціями від них про обмін інформаціями та виданнями). Надсилали свою продукцію такі українські видавництва і редакції, як „Державницька думка“, „Ми і світ“, „Пороги“, „Пролог“, „Україна і світ“, „Українська думка“. Водночас навколо „Kultury“ гуртується велика кількість польських інтелектуалістів, які працюють над українською проблематикою. Згадаймо прізвища А. Бобковського, В. Бончковського, А. Вінченза, Г. Герлінга-Грудзінського, Є. Гедройца (часто за підписом „Observatorium“, „Notatki redaktora“, „Redacja“), В. Гомбровича, К. А. Єленського, В. Збишевського, Ю. Лободовського, Ч. Мілоша, Є. Стемповського, Ю. Чапського та багатьох інших. Для деяких із них українознавча тематика була тоді основною.

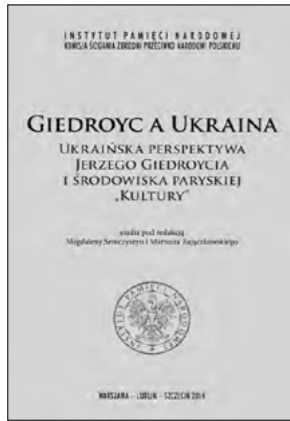
Пишучи, редагуючи і ведучи часопис „Kultura“, Є. Гедройц був переконаний, що унормування польсько-українських відносин має ґрунтуватися на взаємній повазі народів-сусідів, спиратися на обопільну координацію дій за свою свободу (у післявоєнний період також щодо комуністичного режиму), а згодом добросусідські стосунки Польщі та України як незалежних держав. Передумовою для досягнення сказаного у польсько-українських відносинах була українська стратегія Є. Гедройца, яка складалася з кількох елементів: 1) домовленостей довкола проблеми кордонів; 2) обговорення тематики, пов'язаної з історичною спадщиною та критичним аналізом польсько-українського минулого; 3) систематичних спостережень за суспільно-політичними змінами в Україні та спробами впливати на процеси, які у ній відбуваються; 4) дотриманням керіваних зусиль про те, аби вивести українське питання на міжнародний рівень; 5) якнайширших представлень у світі української культури²¹.

¹⁸ Гедройць Є. Автобіографія...— С. 196.

¹⁹ Kultura (Paryż).— 1954.— N 6.— S. 114—116; 1973.— N 10.— S. 139—141. Пор. також статтю: Prof. Kubijowycz // Kultura (Paryż).— 1971.— N 10.— S. 116—121.

²⁰ Kultura (Paryż).— 1969.— N 9.— S. 94—98.

²¹ Бердиховська Б. Єжи Гедройць та українська еміграція...— С. 27—28.

Як наслідок на сторінках „Kultury” з’являлися раніше нечувані у польськомовній пресі своєю відкритістю матеріали (не кажучи про заперечення усталених оцінок різних явищ). У 1952 р. Є. Гедройц публікує лист стосовно польсько-українських кордонів польського священика Ю. З. Мавєвського, в якому він

пропонував більше не дискутувати, а прийняти повенні кордони Польщі. Кореспондент писав: „Так само, як ми, поляки, маємо право на Броцлав, Щецін і Гданськ, так і литовці слушно домагаються Вільна, а українці — Львова [...] Хоча мешканці Львова справді вважали себе поляками до 1939 року, дуже помиляється той, хто наполягає, що ці міста мають бути колись повернуті Польщі. Литовці ніколи не забудуть про Вільно і між нами не буде злагоди доти, доки ми не віддамо їм це Вільно. З другого боку, українці не подарують нам Львова [...] Тож нехай литовці, яким випала гірша доля, ніж нам, втішаються своїм Вільно, а у Львові нехай майорить синьо-жовтий прапор”²².

Паралельно Є. Гедройц уважав, що історичні незгоди, які відбувалися між народами та які часто підігривалися різними актуальними подіями та функціонерами від політики, — одна з найбільших перешкод у нормалізації відносин між народами, зокрема поладження польсько-українських відносин. До свого обов’язку відносив (хоч наближені до нього особи йому цього робити не радили) „порушити питання вбивства С. Петлюри” у Парижі. Редакція виступила з цього приводу навіть з окремим повідомленням²³. Подібно сталося, як В. Андерс нагородив українця, генерала Павла Шандрука високими польськими відзнаками за заслуги у боротьбі з гітлерівцями. У цих випадках Є. Гедройц відкидав будь-які політичні інсинуації. Він писав: „Може, я і помилявся [у своїх вчинках], але для мене це демократія”²⁴. Водночас у 1952 р. Є. Гедройц намагався заангажувати деяких авторів для написання дослідження про умови діяльності УПА на Волині під час Другої світової війни²⁵.

Є. Гедройц також цікавився подіями, які відбувалися безпосередньо на території України, наприклад, реакція „на руйнування советами цвинтаря Орлят у Львові” (серпень 1971 р.). Є. Гедройц відносив події, пов’язані з історією цвинтаря, до „спільної історії обох народів — польського і українського”. Це питання, на думку деяких дослідників, „найкраще ілюструє спосіб мислення Є. Гедройца в контексті польсько-української історичної спадщини на території України та Польщі. Його можна пов’язати з іншими твердженнями, що прийняття повенних кордонів не означало амнезії стосовно польської спадщини в Україні”²⁶.

Втім не завжди обговорювані питання були вдалим, однозначним, зрештою, і переконливим. Чимало з них мало теоретичний, а іноді й ілюзорний характер, а для деяких питань не знайшлося авторів, щоб їх окремо обговорити (доля Лемківщини, земель т. зв. Закерзоння чи історичного Підляшшя). Здобутком Є. Гедройца, проте, було, і в цьому ніхто не сумнівається, „донесення до свідомостей поляків українського бачення справ устами самих українців”. До успіхів Є. Гедройца-політика варто віднести і те, що вже на початку 1950-х років він зумів викласти на сторінках часопису „Kultura” справді дражливі для поляків (і українців також) теми і зробити радикальну переоцінку польської політики щодо українців у Другій Речі Посполитій. Тоді, як відомо, Є. Гедройц наражався з боку „консервативної і старопатріотичної частини кожної з національних еміграцій на страшний спротив. А проте знову і знову робилися зусилля до порозуміння і вони не були марними...”²⁷

Не оминав Є. Гедройц питань, які стосувалися України за радянської влади. Він, як і у випадку Польщі, ще сягаючи 1930-х років, намагався показувати проблеми, пов’язані з різними явищами в Україні. Володіючи інформацією про відносини у сфері культури у 1920-ті роки в радянській Україні, Є. Гедройц організував і видав згадану антологію Ю. Лавриненка „Розстріляне відродження”. Книжка розкривала, як відомо, сутність ставлення радянського режиму до української культури і України загалом. На її появу відгукнулася численна українська та неукраїнська закордонна преса десятками статей та подяк. В радянській Україні Ю. Лавриненко став „чорним персонажем”. Слід від-

значити, що Є. Гедройц тоді ініціював та допоміг у виданні роботи С. Кота „Jerzy Niemirycz. W 300-lecie Ugody Hadziackiej” (Paryż, 1960), присвяченої українській тематиці.

Як відзначалось, усіми названими і неназваними діями Є. Гедройца-політика намагався вивести українське питання на міжнародну арену. Тоді, як відомо, існувало незадовільне зацікавлення Україною і українцями як нацією у вільному світі. З огляду на це, „становище українців було набагато складнішим, ніж поляків”. Є. Гедройц констатував: „У теперішній міжнародній ситуації нації під советським пануванням здані на власні сили, і тільки від їхньої динаміки і водночас співпраці залежатиме їхнє майбутнє” (лист Є. Гедройца до В. Барки від 5 жовтня 1959 р.). У поляків на той час були набагато більші можливості... У зв’язку з цим Є. Гедройц „уважав, що одним із її (нації) обов’язків (в тому числі польської еміграції) потрібна підтримка українців у спробах вивести українське питання на міжнародний рівень”. Ця ініціатива Є. Гедройца тоді не забарилась. Чи не першою спробою цього у поляків (Ю. Чапський) була можливість зарахування українця до комітету Конгресу за свободу культури, що відбувався у Брюсселі 28—29 листопада 1950 р. Невдовзі Є. Гедройц та Ю. Чапський запропонували ввести у редколегію російського еміграційного видання „Континент” представника від України (1974). Водночас у 1977 р. Є. Гедройц ініціював і публікував на сторінках „Kultury” „Декларацію в українській справі...” („Deklaracja w sprawie ukraińskiej”), у якій відкрито порушував питання прав українців і незалежності України: „У нашій декларації ми висунули на чільну позицію українців як найбільш пригнічену

націю у межах СРСР, а водночас націю, яка найбільш уперто, поряд із литовцями, прагне вибороти собі незалежне державне утворення...”²⁸ Декларацію підписали поляки, чехи, угорці та росіяни, усіх — 14 осіб, серед росіян були А. Амальрик, В. Буковський, Н. Горбаневська, В. Некрасов і головний редактор згаданого кварталника „Континент” В. Максимов. Відомо,

що ініціатива Є. Гедройца в оприлюдненні „Декларації...” додатково інтегрувала різні еміграційні середовища з багатьох принципових питань. І це торкнулось не лише поляків та українців, але й інших підневільних народів, що проживали в СРСР. На зміст „Декларації...” було звернуто увагу в різних країнах Західної Європи та США. Останнє (і не тільки, але й багато інших фактів) вказує, що Є. Гедройц разом із своїми однодумцями також стояв біля джерел солідарної співпраці представників багатьох народів „майбутнього співжиття, політичного та культурного діалогу визволених від тоталітаризму народів Центральної та Східної Європи”.

У контексті сказаного також заслуговують на увагу опубліковані на сторінках „Kultury” слова Ю. Мерошевського про питання України²⁹. Цей автор, як „жоден інший доносив до свідомости поляків, що польсько-українські стосунки є питанням не емоцій, сентиментів та упереджень, а насамперед політики” і її (політики) засади повинні спиратися „на самовизначенні та незалежному державному існуванні народів...”³⁰ У 1974 р. на сторінках „Kultury” Є. Гедройц разом із Ю. Мерошевським сформулював свою концепцію про самостійний розвиток України стосовно Польщі. Суверенність України (подібно Литви, Білоруси) є „чинником, який сприяє незалежності Речі Посполитої [...] Захоплення тих країн Росією відкриває дорогу до зневолення також Польщі”³¹. На закінчення відзначимо, що ніхто серед дослідників наукового доробку Є. Гедройца не висловлював сумнівів, що редактор „Kultury” „уважав українське питання одним із найважливіших для майбутнього Польщі”. Досягненнями часопису Є. Гедройц також вважав формування нової політики Польщі щодо східних сусідів — України, Литви та Білоруси. Це „була засаднича умова здобуття Польщею незалежності, а також запорука безпеки та стабільності в нашому регіоні”³². У 1990-х роках Є. Гедройц навіть констатував, що незалежна, демократична Україна має для Польщі більше значення, ніж вступ останньої до НАТО.

Наукові зацікавлення Є. Гедройца стосуються також наочного представлення і популяризації української культури (принаймні однієї із форм її вираження — художньої літератури) на міжнародній арені. Деякі дослідники цього питання зауважують, що увага Редактора (Є. Гедройца) до української культури була, з одного боку, „вислідом переконання у її самоцінності, а з другого — частинною антикомуністичною діяльністю. До того ж культура у різних її фор-

²² Majewski J. Z. List do redakcji // Kultura (Paryż).— 1952.— N 11.— S. 157—158. Див. також інтерв’ю Є. Гедройца, дане Є. Ключовському в 1997 р.: Великий ювілей Єжи Гедройца // Вісник НТШ.— Львів, 1997.— Ч. 18.— С. 21.

²³ Див. публікацію: [Redakcja]. Ataman Petlura // Kultura (Paryż).— 1958.— N 4.— S. 78.

²⁴ Єжи Гедройц та українська еміграція...— С. 36, 444.

²⁵ Пор.: Subtelnyj O. Ukraine: A History.— Toronto, 1988. Пізніше про ці події дають Я. Ястрембському інтерв’ю українські історики Роман Шпорлюк і Франк Сисин (Див.: Rozmowy o braciach // Zeszyty Historyczne (Paryż).— 1989.— N 88.— Р. 3—33).

²⁶ Бердиховська Б. Гедройц та українці...— С. 38.

²⁷ Тут і далі використовуємо дослідження: Бердиховська Б. Гедройц та українці...— С. 33—52 та опубліковане нею взаємне листування Є. Гедройца з українськими респондентами (Єжи Гедройц та українська еміграція...— С. 59—717). Див. також праці: Kerski B., Kowalczyk A. S. Wiek ukraińsko-polski. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem.— Lublin, 2001.— S. 7—172; Giedroyc a Ukraina...— S. 1—315.

²⁸ Deklaracja w sprawie ukraińskiej // Kultura (Paryż).— 1977.— N 5.— S. 67.

²⁹ Mieroszewski J. Polska „Ostpolitik” // Kultura (Paryż).— 1973.— N 6.— S. 68—79.

³⁰ Там само.— С. 78.

³¹ Див.: Giedroyc J. Zrozumieć znaczenia Ukrainy // Варшавські українознавчі зошити / За ред. С. Козака.— Варшава, 1999.— Т. 8—9.— С. 352—353.

³² Бердиховська Б. Гедройц та українці...— С. 7.

мах і проявах була нейтральною цариною, в якій могли зустрітися поляки і українці“. На це безпосередньо вказує публікація на сторінках журналу „Kultura“ численних українських поетичних та інших творів.

Стосовно науки Є. Гедройц ніколи не стояв осторонь діяльності українських наукових інституцій, що діяли в еміграції. Насамперед, як згадувалося, політик цікавився науковими програмами та їх реалізацією у цих установах. У роботі НТШ Є. Гедройц високо цинив Енциклопедію українознавства, що підготовлялася у Товаристві, постійно контактував з її редактором В. Кубійовичем, діяльність якого високо цинив. У автобіографії писав про В. Кубійовича: „Після війни відіграв велику роль серед українців у Франції як очільник [Наукового] товариства ім. Шевченка в Сарселі. Він створив солідну українську енциклопедію, яку було видано

одночасно українською і англійською мовами. Сарсель завдяки йому став важливим осередком української науки. А моє з ним знайомство мало велике значення для стосунків „Kultury“ з українцями“³³. Із Є. Гедройцем співпрацювали вже згадані члени НТШ М. Оглоблин (М. Глобенко), Б. Кравців, І. Кошелівець, Ю. Шевельов (Шерех) та інші, він публікує їхні роботи на сторінках „Kultury“. В часописі вміщено статті, присвячені 80-річчю та 100-річчю НТШ.

* * *

Нині не виникає сумніву, що завдяки Є. Гедройцеві і редагованій ним „Kulturi“ чи не вперше в новітній історії переорієнтовано взаємини поляків та українців. Це не було простим одноразовим актом, особливо, що стосувалося „української освіти поляків“ у цих питаннях. Є. Гедройц постійно „шукав миру і порозуміння між народами, а не роз'ятрювання старих „історичних“ ран“. Утім його заслугою було і те, що під час обговорення проблематики польсько-українських відносин залучав непересічних людей, котрі будували об'єктивні позиції мислення, з-поміж яких чимало українців. Їх усіх характеризував „високий інтелектуальний рівень, відкритість до світу, повна орієнтація у нових ідейних тенденціях і напрямках“, а журнал „Kultura“ Є. Гедройца завжди був полем для дискусій і ніколи „не замикався у притаманній усім емігрантам ментальності“.

На думку багатьох дослідників новітньої історії, пропонує Є. Гедройцем концепція східної політики й упорядкування польсько-українських відносин залишила вагомий слід, мала і має на сучасному етапі значний вплив на формування державної політики незалежних Польщі та України. Відомий український публіцист Богдан Осадчук писав: „Без Гедройца і без „Kultury“ не було б таких стосунків польсько-українських, які тепер існують“. Їх усталенню винятково сприяла також, — підкреслює автор, — загальна атмосфера співпраці з Є. Гедройцем під час обговорення й ухвалення різних рішень у видавничих питаннях у Мезон-Ляффіт: „Ще ніколи в історії польсько-українських відносин не було так багато злагодити та співпраці і так мало негарздів та суперечностей, як у часи Є. Гедройца і його відомої „Kultury“³⁴. То ж чи варто сьогодні розхитувати усталені та аргументовані історією сентенції і поширювати в засобах масової інформації „закони“-незгоди позавчорашньої давности про народну пам'ять?

Олег КУПЧИНСЬКИЙ

НАУКОВА ПРАЦЯ ОМЕЛЯНА ПРИЦАКА У ЛЬВІВСЬКОМУ ВІДДІЛІ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ АКАДЕМІЇ НАУК УРСР У 1940 РОЦІ

Омелян Прицак — знакова постать української гуманітарної науки ХХ ст. Людина невсипущої енергії, яка ніколи не зупинялася на досягнутому, долаючи життєві негарзди, постійно шукала шляхи самореалізації та відкривала нові горизонти української науки. Ідеаліст наукової праці, реалізуючи себе в ній, здобув визнання у західному інтелектуальному світі, зокрема в сходознавчому середовищі. Учень І. Крип'якевича й А. Кримського, професор німецьких та американських університетів, фундатор Українського наукового інституту Гарвардського університету, директор-засновник Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України, автор праці „Походження Русі“. Ось далеко не повний перелік досягнень цього видатного вченого, якому у квітні 2019 р. виповнюється сто років від народження.

Омелян Прицак¹ народився 7 квітня 1919 р. у сім'ї залізничного машиніста Осипа Прицака та Емілії Капко в селі Лука на Самбірщині, що належало до Західноукраїнської Народної Республіки. Батько Омеляна як вояк Української галицької армії потрапив у польський полон і помер від тифу в таборі Бугшопи поблизу Бреста-Литовського, коли Омелянові було лише п'ять місяців. Згодом мати виїхала заміж вдруге, за купця Павла Сарамату, та переїхала до Тернополя. Бажаючі хлопцеві кращої долі, батьки виховували його в польській культурі, а тому віддали до польської початкової школи. Національна самосвідомість проявилася в Омеляна у підлітковому віці, коли він навчався в 1-й державній гімназії Тернополя (1928—1936). Учителю польської мови, іраніст за фахом Францішек Махальський, зауваживши сходознавчі нахили юнака, дав йому підручник з перської мови, спричинившись так до захоплення майбутнього вченого східними мовами.

Шлях у велику науку в Омеляна починався зі Львова². У жовтні 1936 р. він записався на гуманітарний відділ Університету ім. Яна Казими-

мира, де студіював сходознавство (арабську, перську, турецьку мови) та історію Східної Європи. В університеті познайомився з Олександром Домбровським та Теофілом Кострубою. Останній став його близьким порадиником у науковій роботі. Саме завдяки йому О. Прицак потрапляє у вир українського інтелектуального життя Львова: НТШ, редакція „Нової зорі“ на чолі з

Омелян Прицак.
Львів, 1940 р.

Осипом Назаруком. Захоплюється гетьманськими ідеями та працями В'ячеслава Липинського, під впливом того ж Т. Коструби. Тісніше нав'язує контакти з істориками, які гуртувалися у НТШ. Відвідує засідання Історично-джерелознавчої комісії НТШ, під прикриттям якої відбувався семінар з історії для українців — студентів Львівського університету. У квітні 1938 р. стає секретарем Комісії нової історії України³. Під час одного із засідань історичного семінару, на якому виголошував реферат про книжку І. Крип'якевича „Українське життя в давні часи. І. Княжа доба“ (Львів, 1934), запізнався з цим видатним ученим особисто. Під його керівництвом опрацьовує сюжет з історії України часів гетьмана Івана Мазепи (окремі епізоди з біографії Мазепи, питання про виявлені у

костелі св. Антонія портрет Анни Дольської, посередниці в перемовинах гетьмана і Карла XII), до третього тому збірника „Мазепа“ (видавався Українським науковим інститутом у Варшаві) укладає бібліографію з відповідної тематики, котру через початок Другої світової війни так і не вдалося опублікувати. У першій половині 1939 р. на сторінках „Нової зорі“ з'являється низка його розвідок, присвячених історії унійної Церкви, минулому Закарпаття, різним орієнталістичним сюжетам. Попри наукову активність у НТШ, продовжує студіювати сходознавство (арабістику і тюркологію, зв'язки України зі Сходом) та історію у Львівському університеті у знаних вчених та педагогів В. Котвича, М. Садик-бея Агабек-заде, А. Шельонговського та ін. До літа 1939 р. він уже написав двадцять

¹ Про своє життя та творчий шлях учений пише у спогадах: Pritsak O. Apologia pro [vita] sua // Türklük Bilgisi Araştırmaları.— Cambridge, Mass., 1978.— P. IX—XVIII; його ж. Мій шлях історика // Прицак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського.— К.; Кембридж, 1991.— С. 62—78; його ж. Спогад про вчителя // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.— Львів, 2001.— Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві.— С. 562—566; його ж. Моя українізація і початок наукової праці // Вісті УВАН.— Нью-Йорк, 2004.— Ч. 3.— С. 129—133.

² Про цей етап його діяльності див.: Фелонюк А. Сходознавчі зацікавлення Омеляна Прицака у львівський період життя (1936—1943 рр.) // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки.— Луцьк, 2015.— № 7.— С. 115—121.

³ Детальніше про участь О. Прицака в НТШ див.: Фелонюк А. Омелян Прицак і Наукове Товариство імені Шевченка у Львові (1936—1939 рр.) // Українська орієнталістика: зб. наук. праць викладачів та студентів Національного ун-ту „Києво-Могилянська академія“ і Київського національного лінгвістичного ун-ту до 90-річчя проф. О. І. Прицака.— К., 2009—2010.— Вип. 4—5.— С. 23—27.

Сторінка некролога Єжи Гедройца, опублікованого у журн. „Політика і культура“ (К., 2000)

³³ Гедройць Є. Автобіографія...— С. 196.

³⁴ Осадчук Б. Єжи Гедройц — великий поляк...— С. 128; Дзюба І. Україна втратила друга // Політика і культура (К.).— 2000.— № 35.— С. 41.

наукових праць і популярних нарисів про українсько-арабські відносини VIII—IX ст. за східними джерелами, добу гетьмана Мазепи, унійну Церкву, Карпатську Україну: „Іван Мазепа і княгиня Анна Дольська“, „Рід Скоропадських (Історико-генеалогічна студія)“ (також окремою відбиткою), „Майбутність України на Сході“ тощо.

Друга світова війна і зміна суспільно-політичних реалій у вересні 1939 р. застає двадцятирічного юнака, який стрімко увійшов у науковий світ, студентом останнього року навчання в університеті. У керівників НТШ ще жевріє надія, що вдається зберегти Товариство в умовах радянзації всіх сфер життя Західної України. І. Крип'якевич 5 листопада 1939 р. розробляє план роботи комісії Історично-філософської секції НТШ згідно з нормами АН УРСР⁴. Проте рішенням Президії АН УРСР 9 грудня перехід НТШ до системи Академії наук визнано недоцільним і задекларовано потребу створення на його базі шести підрозділів київських інститутів Відділу суспільних наук АН УРСР (історії України, української літератури ім. Т. Г. Шевченка, мовознавства, українського фольклору, археології та економіки)⁶, що узаконено постановою Ради народних комісарів УРСР 2 січня 1940 р. Отож з листопада 1939 р. розпочався процес формування Львівського відділу Інституту історії України АН УРСР, який завершився 1 лютого 1940 р., коли наказом директора інституту офіційно створено цей структурний підрозділ⁷. У листопаді 1939 р. І. Крип'якевич, розробляючи тематичний план роботи проєктованого відділу, мав на думці О. Прицака, коли подав у першому варіанті документа тему його наукових зацікавлень — „Слов'яни у писаннях арабських письменників. Арабські монети на Західній Україні“⁸. Її, однак, було викреслено, й у листі до директора Інституту історії С. Белоусова 15 січня 1940 р. прізвище цього молодого дослідника серед кандидатів на співробітників Львівського відділу не фігурує, як і його сходознавча тематика⁹.

І все ж завдяки протекції І. Крип'якевича, який став керівником відділу, О. Прицака, тоді ще студента університету, за наказом директора інституту 1 лютого 1940 р. про заснування відді-

лу, прийнято на посаду в. о. молодшого наукового співробітника з місячною платнею 450 крб.¹⁰ Документальні матеріали, які зберігаються в Архіві Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, містять відомості про наукову працю О. Прицака у Львівському відділі Інституту історії АН УРСР у 1940 р.¹¹

1 лютого 1940 р. відділ, окрім І. Крип'якевича та О. Прицака, складався із старших наукових співробітників Василя Гарасимчука, Федора Голійчука, Омеляна Терлецького, молодших наукових співробітників Івана Карпинця, Степан Білецького та бібліотекаря о. Романа Луканя¹². Приміщення інституту розташовувалися на другому поверсі монастиря св. Онуфрія (вул. Жовківська, 36), де О. Прицак і мешкав¹³.

Згідно з тематичними планами, співробітники відділу працювали над історією Західної України, яка охоплювала період від княжої доби до XIX ст., натомість О. Прицак зосередився на темі „Східні джерела до історії України та Східної Європи VIII—XII ст.“¹⁴, яку зreferував на другому засіданні відділу 12 лютого 1940 р.¹⁵ Дослідницьку тематику з арабістики він узгоджував із А. Кримським, з яким познайомився в січні 1940 р. у Львові¹⁶. У власноручних звітах вченого за березень—квітень 1940 р. (док. № 2—3) зазначено, що він опрацював роботи В. Баргольда, М. Грушевського, І. Крачковського, П. Смирнова, арабську хрестоматію В. Гіргаса і В. Розена, книгу подорожі Ібн Фадлана на Волгу (в перекладі А. Ковалівського 1939 р.), студіював енциклопедичний словник Якута, вивчав джерельні свідчення про похід русів на Каспій у IX—X ст., фіксував біографічні та бібліографічні відомості про арабських письменників, у творах яких ішлося про Східну Європу тощо. На вченій раді Інституту 14 травня 1940 р., коли І. Крип'якевич доповідав про виконання тематичного плану відділу, О. Оглобин відзначив важливість дослідницького напрямку О. Прицака і запропонував конкретизувати його назву¹⁷. Свої наукові зацікавлення О. Прицак особисто обговорював з А. Кримським у червні 1940 р., коли той приїхав до Львова на наукову сесію АН УРСР¹⁸. Уже на засіданні відділу

12 червня 1940 р., за участі директора інституту С. Белоусова, О. Прицак подав уточнену тему своєї наукової роботи „Географічні назви України та сумежних країв у арабських географів в XIV ст. (Абуль Фіда, Діmeshкі, аль-Вірді, Ібн-Батута)“, яка до грудня мала би бути виконана¹⁹. У звіті відділу, датованому 17 вересня 1940 р., планова тема О. Прицака істотно звужена — „Східні джерела до історії України. І. Географія Абу ль-Фіда-і про Україну та сумежні землі“²⁰. Дослідження про твір Абу аль-Фіда сходознавець не встиг завершити, бо в жовтні 1940 р. був призваний до армії. Напрацьовані ним матеріали за ухвалою працівників відділу від 11 червня 1941 р. передано до архіву установи²¹. Із початком німецько-радянської війни вони потрапили до збірки НТШ і тепер зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у Львові²². Восени 1940 р. тематичний план ученого також передбачав підготовку статті „Слов'яни і Русь у арабських письменників“ (обсягом 3 арк.), що мала вийти друком у планованому збірнику „Історія Західної України“²³.

Оскільки посада вченого секретаря у відділі не була передбачена штатним розкладом, ці обов'язки виконували наукові співробітники. Від лютого до вересня 1940 р. О. Прицак протоколював засідання відділу (за невеликими винятками, коли його не було у Львові), машинописи цих протоколів підписував разом з І. Крип'якевичем, як і звіти про наукову діяльність усієї установи²⁴. Паралельно провадив громадську роботу — був профгрупоргом²⁵. 4 березня 1940 р. на засіданні відділу виступав із доповіддю „Історія громадянської війни в СРСР“, що було радше елементом політичної освіти, здобувати яку вимагали партійні органи задля переорієнтації львівських дослідників на канони радянської історичної науки. На тому ж засіданні І. Крип'якевич говорив про видання „К изучению истории“ (1937) і „Против исторической концепции М. Н. Покровского“ (1939).

Попри наукову працю та громадські обов'язки у відділі, О. Прицак завершував навчання у Львів-

ському університеті²⁶. Згідно зі списками студентів філологічного факультету від 13 і 15 червня 1940 р., до державних іспитів зі сходознавства було допущено, окрім Якова Кесслера і Володимира Шаяна, також О. Прицака²⁷. Головою Екзаменаційної комісії призначено акад. М. Возняка, членами — проф. Р. Ганшинця, Ю. Кляйнера та С. Стасяка, а екзаменаторами — М. Голігера (арабська мова), Є. Завалинського (турецька), М. Агабек-заде (перська) та П. Тугая (основи марксизму-ленінізму)²⁸. Відповідно до наказу ректора, ці іспити відбулися між 15 червня до 20 липня²⁹. За спеціальністю „східні мови“ їхній розклад був таким: 19 червня — основи марксизму-ленінізму, 25 червня і 1 липня — основна мова (турецька, письмово та усно), 6 липня — історія турецької літератури, 12 липня — історія Туреччини, 16 липня — спеціальний курс із турецької мови³⁰. Весь цей час Омелян наполегливо готувався до них, про що Р. Лукань жартівливо писав у листі І. Крип'якевичу 10 липня: „Прицак у себе „дрімає“ над турецьким, що його в цих днях здаватиме“³¹. Двома днями раніше, підписуючи колективне „послання“ працівників відділу своєму керівникові, який тоді перебував у відпустці, Омелян зауважив: „Тому що в цьому листі „редактори...“ забули згадати про мене, мученика турецьких іспитів, я сам відзиваюся. А саме, як пристало на „пізнього Русина“, бажаю Вл. П. Професорові всього найкращого з ім'янами і відпусткою“³². Вже 19 липня О. Прицак листоно поінформував І. Крип'якевича про завершення державних іспитів у Львівському університеті (майже все склав на відмінно, отримав „четвірку“ лише з основ марксизму-ленінізму)³³ (док. № 4).

Після закінчення університетських студій, очікуючи вказівок від А. Кримського, як йому діяти щодо аспірантури, О. Прицак продовжував вивчати арабські джерела, провадив різні повсякденні науково-організаційні справи Львівського відділу Інституту історії, зокрема, наповнення його підручної бібліотеки. Для цього в липні 1940 р. оглянув сховище дублетів книгозбірні та книгарню НТШ,

про історію хозарів і їх мову“ (Сесія Академії Наук УРСР у Львові) // Вільна Україна (Львів).— 1940.— № 132.— 8 черв.— С. 3). Про цей виступ О. Прицак згадував: „День перед нашою зустріччю цілий культурний Львів (без огляду на національність) зійшовся у найбільшому залі Львівського університету Collegium Maximum, щоб почути українського академіка [...] Близько півтори години промовляв Агатангел Юхимович, і в залі не порухалася і муха, усі уважно вслухалися у переконливі аргументи маститого вченого“ (Прицак О. Про Агатангела Кримського...— С. 119).

¹⁹ Архів ІУ ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. VI-д, № Г-1, арк. 90.

²⁰ Там само.— Арк. 174.

²¹ Інститут історії України...— С. 305.

²² Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 309 (НТШ), оп. 1, спр. 1786. Про зміст цих матеріалів детальніше див.: Фелонюк А. Сходознавчі зацікавлення Омеляна Прицака...— С. 117.

²³ Архів ІУ ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. VI-д, № Г-1, арк. 185.

²⁴ Там само.— Арк. 174; Інститут історії України...— С. 171, 173, 175, 211, 222, 225.

²⁵ Там само; Там само.— С. 219, 225.

²⁶ Через втрати документів університету неможливо докладно висвітлити навчання О. Прицака у 1939—1940 рр. В архіві установи немає його особової справи, залікової книжки, облікової картки, натрапляємо лише на анкету, заповнену ним у лютому 1940 р. (док. № 1), а також відомість про складені в 1936—1940 рр. іспити (Архів Львівського національного університету імені Івана Франка (далі — Архів ЛНУ ім. І. Франка), ф. Р-119, оп. 1, спр. 3110, арк. 55 зв., 86, 101—101 зв.).

²⁷ Там само.— Арк. 14, 62.

²⁸ Там само.— Оп. 3, спр. 30, арк. 185, 188.

²⁹ Там само.— Оп. 1, спр. 3111, арк. 1; оп. 3, спр. 30, арк. 191.

³⁰ Там само.— Оп. 3, спр. 30, арк. 197. Очевидно, зі всіх „турецьких“ іспитів О. Прицака екзаменував насамперед його приятель-тюрколог Є. Завалинський, а вже пізніше М. Агабек-заде і М. Голігер.

³¹ Архів ІУ ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. VI-ф, № Г-4, арк. 58.

³² Там само.— Арк. 59. Опубл.: Федорук Я. Василь Гарасимчук та його невидані „Матеріали до історії козаччини XVII віку“ // Василь Гарасимчук. Матеріали до історії козаччини XVII віку. Василь Гарасимчук: життя і творчість (1880—1944).— Львів, 1994.— С. 31.

³³ Архів ІУ ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. VI-ф, № Г-4, арк. 60. Його прізвище фігурує в переліку студентів філологічного факультету, які склали державні іспити (Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 1, спр. 312, арк. 2 зв.).

⁴ Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (далі — Архів ІУ ім. І. Крип'якевича НАН України), ф. 1, оп. VI-д, № Г-1, арк. 116—119.

⁵ Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936—1991: У 2 кн.— К., 2011.— Кн. 1: 1936—1947.— С. 136—137.

⁶ Там само.— С. 142—143.

⁷ Там само.— С. 168—169. Докладніше про роботу цього академічного підрозділу див.: Луцький О. Львівський відділ Інституту історії України АН УРСР: від створення до ліквідації // Історіографічні дослідження в Україні: зб. наук. пр.— К., 2012.— Вип. 22.— С. 85—114.

⁸ Архів ІУ ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. VI-д, № Г-1, арк. 121-6. У 1939 р. для Національного музею у Львові молодий дослідник підготував працю „Арабо-мусульманські монети в Західній Україні. Опис і топографія кладів“ (Особова справа дійсного члена Наукового товариства ім. Шевченка д-ра Омеляна Прицака // Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства імені Шевченка в Європі.— К., 2007.— С. 449).

⁹ Інститут історії України...— С. 150. Можливо, головна причина початкової неприсутності О. Прицака у планованому складі майбутніх співробітників відділу крилася в тому, що він ще був студентом і не мав достатньої кількості друкованих наукових праць зі сходознавства (тоді був автором п'яти газетних публікацій та однієї рецензії). На таку думку наштотує справа з Миколою Пасікою, кандидатуру якого відхилили в Києві через брак публікацій, про що І. Крип'якевич шкодував, уважаючи його добрим спеціалістом із соціальної історії XV—XVII ст. (Там само.— С. 149).

¹⁰ Інститут історії України...— С. 169.

¹¹ Архів ІУ ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. VI-д, № Г-1—4.

¹² Там само.— № Г-1, арк. 36, 187—188, 210; Інститут історії України...— С. 169.

¹³ О. Прицак написав: „Я отримав окрему келію, сусідню з келією о. Луканя, якого я називав жартома „більшо-вицьким монахом“ (Прицак О. Спогад про вчителя...— С. 564).

¹⁴ Архів ІУ ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. VI-д, № Г-1, арк. 169 зв., 190.

¹⁵ Інститут історії України...— С. 170.

¹⁶ Прицак О. Про Агатангела Кримського у 120-ті роковини народження // Україна. Наука і культура.— К., 1991.— Вип. 25.— С. 118.

¹⁷ Інститут історії України...— С. 187—188.

¹⁸ А. Кримський приїхав до Львова на Наукову сесію АН УРСР, яка відбувалася 7—10 червня 1940 р. у Львівському університеті. Академік виступав на першому засіданні у п'ятницю, 7 червня, із доповіддю „До питання

відібрав книжки і пресу, разом із В. Гарасимчуком ознайомився з бібліотекою покійного Івана Кревецького й домовився придбати її для інституту за 1 000 крб, про що повідомив І. Крип'якевича у листі від 23 липня (док. № 5)³⁴.

Із дипломом про вищу освіту в О. Прицака зникли всі перешкоди для вступу в аспірантуру до А. Кримського. На перспективного дослідника академік покладав великі надії, цінуючи його здібності, про що, наприклад, спеціально підкреслював у листі до свого колеги, видатного арабіста Ігнатія Крачковського з Ленінграда від 8 серпня 1940 р.³⁵ Спілкуванню між учителем та учнем сприяли кількарізні приїзди А. Кримського до Львова, раніше забутого і проскрибованого, а в 1939—1941 рр. уже такого потрібного владі для демонстрування рівня української радянської науки, котру уособлюють такі видатні вчені. На особистих зустрічах А. Кримський екзамнував свого молодого колегу на знання східних мов. Під час прогулянки, як згодом розповідав О. Прицак, „з одної сторони, Агатангел Юхимович пригадував собі усі кроки та зустрічі у Львові 1891 р., а з другої — цитував з пам'яті арабські, перські та турецькі поезії і заставляв мене їх ідентифікувати та перекладати на українську мову”³⁶.

Перебуваючи у відпустці в серпні 1940 р., О. Прицак їздив до А. Кримського у Київ, щоб покласти справи з аспірантурою. Про це опосередковано довідуємося з доповідної записки наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова на ім'я Л. Берії 30 вересня 1940 р., у якій мовиться про хід слідства над заарештованими членами Крайового проводу ОУН (у січні 1941 р. їх засуджено на відомому „Процесі 59-ти”). У ній зазначалося, що через О. Прицака, викладача Львівського ветеринарного інституту Юрія Стефаніка та студентку Львівського університету Людвигу (Ліду) Малащук крайовий провідник ОУН Західних українських земель Дмитро Мирон („Орлик”) намагався поширити діяльність організації на Східну Україну³⁷. У власноручних письмових зізнаннях організаційний референт Крайового проводу ОУН ЗУЗ Іван Максимів свідчив, що саме О. Прицакові доручено проводити агітаційну та пропагандистську роботу на Сході³⁸, створення осередків ОУН від липня 1940 р. координував Ю. Стефанік, Л. Малащук, натомість, виконувала кур'єрські обов'язки³⁹. О. Прицак зустрічався з І. Максимівим, який раніше

був референтом Юнацтва ОУН, а також із самим крайовим провідником ОУН Д. Мироном, котрий дав йому чіткі доручення щодо підпільної діяльності в середовищі східноукраїнської інтелігенції (док. № 9). Отже, учений потрапив у поле зору радянських каральних органів, що загрожувало неминучим ув'язненням. Та якщо Ю. Стефаніка та Л. Малащук вже у вересні 1940 р. було заарештовано, то О. Прицак усе ще залишався на волі. Можливо, через те, що органи мали на меті продовжити спостереження за ним та А. Кримським⁴⁰, щоб зібрати більше корисної інформації. А можливо, його врятував від арешту призов до армії наприкінці жовтня того ж року. У кожному разі, О. Прицак і надалі був пов'язаний із ОУН, на що вказує його співпраця наприкінці 1941 р. в Києві з мельниківцями, зокрема з Орестом Чемеринським („Орланом”), з яким редагував місячник „Розбудова”⁴¹ (так і не був надрукований, бо 13 грудня почалися арешти співробітників „Українського слова”). Навчання в київській аспірантурі в А. Кримського було добрим прикриттям у підпільній роботі О. Прицака. Важливу роль також відіграло знання ним східних мов, адже ОУН виносувала плани поширити свій вплив далеко на Схід, включно з Кавказом, встановивши контакти із представниками східних народів.

Незважаючи на те, що над О. Прицаком нависла реальна загроза арешту, він наближався до своєї мети — статусу аспіранта А. Кримського, що відкривало перед ним нові перспективи у сходових студіях. 13 вересня 1940 р. директор Інституту історії пише І. Крип'якевичу: „Нам стало відомо, що т. Прицак іде в аспірантуру до акад. Кримського. Що ж, це не погано. Йому треба негайно приїхати для здачі іспиту по іноземній мові і по основам марксизму-ленінізму. Його вже не раз викликали, і я Вас прошу командувати його в Київ”. 29 вересня С. Белоусов знову інформував свого львівського колегу: „Щодо т. Прицака, то коли його буде зараховано до аспірантури, його доведеться увільнити зі складу наукових робітників відділу і перевести в аспірантуру, де він буде одержувати стипендію (вона буде дорівнюватись його зарплаті). Тему роботи для нього на 1941 рік в цьому разі планувати не слід”⁴². В архівній збірці Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України відкритися два накази про відрадження О. Прицака до Інституту мовознавства для

складання іспитів до аспірантури. Згідно з першим (док. № 6), його відрадження планувалося від 25 вересня до 5 жовтня, але було перенесено на 1—10 жовтня 1940 р. (док. № 7). У той час О. Прицак побував у Києві⁴³, склав іспити й востаннє побачився з А. Кримським. Тоді ж стало відомо про можливість його призову до Червоної армії. У листі до І. Крип'якевича С. Белоусов 10 жовтня коментував цю ситуацію так: „...коли т[овариша] Прицака буде взято до Армії, то необхідно провести з ним повний розрахунок. А зараз нехай він закінчує почату роботу. На майбутній рік йому планувати тему вже непотрібно буде. Це знов же при умові, коли його буде взято до Армії”⁴⁴. А. Кримський та І. Крип'якевич намагалися допомогти своєму учневі уникнути служби у війську. Зберігся фрагмент машинописного звернення львівського вченого до київського колеги в цій справі, що датоване 23 жовтня⁴⁵. Та вже 26 жовтня О. Прицака звільнено з Львівського відділу у зв'язку із призовом до Червоної армії (док. № 8)⁴⁶, 29 жовтня Шевченківським військкоматом Львова мобілізовано на військову службу⁴⁷, а 5 листопада він уже перебував в артилерійській частині в Уфі⁴⁸. Новий 1941 рік О. Прицак зустрів у солдатській казармі в м. Слобідському Кіровської області РРФСР, звідки писав Р. Луканю із певним душевним сум'яттям, прохаючи надіслати харчі, папір, конверти та книжки⁴⁹.

Так завершився 1940 рік у житті молодого О. Прицака, який розпочинався для нього надзвичайно успішно: зустріч із А. Кримським, запрошення в аспірантуру, отримання наукової посади у Львівському відділі Інституту історії України АН УРСР, що дало змогу продовжити дослідження сходовознавчої проблематики (вивчав арабські джерела до історії Східної Європи VIII—XIV ст.), закінчення Львівського університету. Співпраця із старшими колегами (крім І. Крип'якевича, також О. Терлецьким, В. Гарасимчуком, Ф. Голійчуком, І. Карпинцем, С. Білецьким, Р. Луканем) збагатили його й інтелектуально, й духовно. Все це обірвало-

ся в один момент, у жовтні 1940 р., коли одержав повістку в армію. Це офіційний бік життя. Було й таємне — контакти з ОУН. Керівники підпілля влітку 1940 р. залучили О. Прицака до реалізації планів щодо поширення мережі організації на Східну Україну. Він зустрічався із І. Максимівим і Д. Мироном, від якого й отримав чіткі інструкції та ідеологічну літературу. Цього було більш ніж достатньо, щоб потрапити за ґрати у вересні 1940 р., коли заарештували майже весь крайовий провід ОУН. На щастя, О. Прицакові вдалося уникнути ув'язнення. Він — людина щасливої долі. Незважаючи на всі перипетії раннього періоду життя, які в 1940 р. лише розпочиналися, він таки досягнув своєї мети — став видатним ученим, збагативши українську та світову гуманітарну науку своїми працями й ідеями.

* * *

Матеріали з Архіву Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Архіву ЛНУ ім. І. Франка та Галузевого державного архіву СБУ в Києві, які тут публікуються, є цінним джерелом для висвітлення наукової праці О. Прицака у Львівському відділі Інституту історії України АН УРСР у лютому — жовтні 1940 р., його навчання в університеті та контактів із ОУН. Наведені в цих матеріалах відомості корегують наше дотеперішнє знання про деякі факти та відкривають нові сторінки з його біографії, дають краще уявлення про наукові зацікавлення в той час. Усі дев'ять документів оприлюднюються вперше, п'ять із них є автографами О. Прицака. Їхні тексти подано із збереженням авторського стилю, редакторські втручання стосуються пунктуації, вживання великої літери, дефіса й апострофа. Текстологічні коментарі позначено зірочками, вставки редактора квадратними дужками, неусталені скорочення розкриваються без застереження. У змістових коментарях викладено інформацію, яка доповнює сказане в передмові.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

Львів, лютий 1940 р. — Анкета студента Львівського державного університету ім. І. Франка О. Прицака

Прицак Омелян Йосипович
[Дата, місце народження:] 7. IV. 1919 в Луці, район Самбір*, область Дрогобич.
[Адреса:] Львів, Жовківська, 36
[Національність:] українська
[Держава:] УРСР
[Професія батька:] залізничний машиніст
[Чи був батько власником нерухомого майна:] без маєтку
[Освіта:] I—IV кл. вселюдної школи в Тернополі
I—VIII кл. державної гімназії в Тернополі
[Належність до партій:] до партій не належав і не належить

⁴³ Перепустку видано О. Прицакові Управлінням НКВС Львівської області „на переїзд через прикордонну зону УРСР” для складання іспитів 27 вересня 1940 р. (Сидорчук Т. Матеріали Агатангела Кримського в архіві Омеляна Прицака // Український археографічний щорічник. Нова серія.— К., 2013.— Вип. 18.— С. 102).

⁴⁴ Інститут історії України...— С. 249.

⁴⁵ Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів, ф. 314 (І. Крип'якевич), спр. 86/5, арк. 5; Федорук Я. Іван Крип'якевич та Омелян Прицак (За матеріалами домашнього архіву І. Крип'якевича) // Східний світ.— К., 2007.— № 1.— С. 71.

⁴⁶ Архів ІУ ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1. оп. VI-д, № Г-1, арк. 210; Інститут історії України...— С. 260.

⁴⁷ Сидорчук Т. Матеріали Агатангела Кримського...— С. 102.

⁴⁸ Про армійський побут Омеляна в Уфі довідуємося з листа 17 листопада 1940 р. до його товариша і колеги С. Завалинського (Сидорчук Т. Матеріали Агатангела Кримського...— С. 102).

⁴⁹ Фелонюк А. Два листи Омеляна Прицака до о. Романа Луканя від 1941 року // Український археографічний щорічник. Нова серія.— К., 2009.— Вип. 13—14.— С. 691—692.

* Перед цим закреслено слово „Дрогобич”.

³⁴ Наприкінці серпня бібліотеку було куплено, директор інституту С. Белоусов подякував І. Крип'якевичу за виявлену ініціативу та придбання її за невеликі кошти (Інститут історії України...— С. 221 (лист від 13 вересня 1940 р.)).

³⁵ „Мне дали аспіранта из Львова, по фамилии Прицак [...] Материал — сыроватый, но хороший. Легко читает также тексты латинские, греческие, свободно орудует тремя европейскими языками [...] Передо мною поставлена задача подготовить его к скорейшему занятию кафедры во Львове, где факультет восточных языков не будет упразднен [...] Кажется, я, наконец, получаю аспіранта, начинать с которым приходится не с азав и не с отучки от средневековых йещиботских приемов” (Цит. за: Циганкова Е. Сходовознавчі установи в Україні. Радянський період.— К., 2007.— С. 61).

³⁶ Прицак О. Про Агатангела Кримського...— С. 119.

³⁷ Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940—1950).— К., 2007.— Т. I.— С. 83; Радянські органи державної безпеки у 1939 — червні 1941 р.: документи ГДА СБ України / Упоряд. В. Даниленко, С. Кокін.— К., 2009.— С. 317.

³⁸ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі — ГДА СБУ), ф. 6, спр. 75170фп, т. 1, арк. 183—184; Гривул Т. Роль Льва Зацного в розвитку підпільної мережі ОУН в західних областях України (квітень — серпень 1940 р.) // Народознавчі зошити.— Львів, 2014.— № 1.— С. 77. Інші дослідники ОУН також згадують про зв'язок О. Прицака із підпіллям (Мороз В. Особові справи студентів як джерело вивчення українського визвольного руху // Український визвольний рух: наук. зб.— Львів, 2011.— Зб. 15.— С. 184).

³⁹ Гривул Т. Роль Льва Зацного...— С. 77.

⁴⁰ А. Кримський був на обліку у спецслужб як „украинский националист” (Радянські органи державної безпеки...— С. 317).

⁴¹ Стеблій Ф. З листування Омеляна Прицака з Іваном Крип'якевичем // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.— Львів, 2016.— Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві.— С. 281—282.

⁴² Інститут історії України...— С. 228.

[Звідки приїхав:] прибув з Тернополя
Львів, Жовківська, 36

Омелян Прицак*

Архів Львівського національного університету імені Івана Франка, ф. Р-119, оп. 1, спр. 3122, арк. 19. Автограф. Оригінал.

№ 2

Львів, лютий 1940 р. — Звіт О. Прицака про роботу на посаді молодшого наукового співробітника Львівського відділу Інституту історії України АН УРСР

Справоздання з роботи за місяць лютий

Простудював я такі збірники та окремі праці:

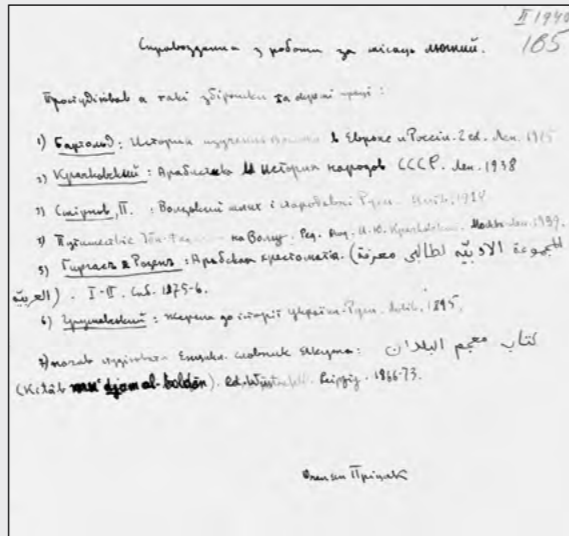
- 1) Бартольд. История изучения Востока в Европе и России. 2 ed. Ленинград, 1925;
- 2) Крачковский. Арабистика и история народов СССР. Ленинград, 1938;
- 3) Смирнов П.: Волзький шлях і стародавні руси. Київ, 1928;
- 4) Путишество Ибн-Фадлана на Волгу. Ред. акад. И. Ю. Крачковский. Москва; Ленинград, 1939;
- 5) Гиргасъ и Розенъ. Арабская хрестоматія (في برعلا فبرعلا مابل اطل في بدال وعوم جل). I—II. СПб., 1875—1876;
- 6) Грушевський. Жерела до історії України-Руси. Львів, 1895;
- 7) Почав студіювати Енциклопедичний словник Якута: نادلبالا مجم باتاكا (Kitāb mudjam al-buldān). Ed. Wüstenfeld. Leipzig, 1866—1873⁵⁰.

Омелян Прицак

Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. VI-д, № Г-1, арк. 165. Автограф. Оригінал.

Анкета студента Львівського державного університету ім. І. Франка О. Прицака. Лютий 1940 р.

Звіт О. Прицака про наукову роботу в Львівському відділі Інституту історії України АН УРСР у лютому 1940 р.

№ 3

Львів, березень 1940 р. — Звіт О. Прицака про роботу на посаді молодшого наукового співробітника Львівського відділу Інституту історії України АН УРСР

Звіт за місяць березень 1940 р.

1. Опрацював питання: Походи русів на Прикаспів'я як джерело до пізнання русів східними письменниками

- (І похід 913 р. зафіксували: аль-Мас'уді**, Мір Зегір ад-Дін***, Мухаммед ібн аль-Гасан****;
- II похід [943 р.] знову: Ібн Міскавейхі (що йому оповів сучасник подій) (†1030)*****;
- Моїсей Каганкватці, у своїй „Історії Авган“ (сучасник)⁵¹;
- Ібн Хаукаль (II половина X ст., отже, також сучасник)*****.

* На краях аркуша помітки канцелярії ЛДУ ім. І. Франка.

⁵⁰ Йдеться про праці: Бартольд В. История изучения Востока в Европе и в России. Лекции. 2-е изд.— Л., 1925.— 318 с.; Крачковский И. Арабистика и история народов СССР // Вестник Академии Наук СССР.— М.; Л., 1938.— № 5.— С. 52—61; Смирнов П. Волзький шлях і стародавні руси (Нариси з руської історії VI—IX вв.).— К., 1928.— 228 с.— (Збірник Історично-Філологічного Відділу УАН.— № 75); Путешествие Ибн-Фадлана на Волгу / Пер. и комм. [А. Ковалевского]; под ред. акад. И. Ю. Крачковского.— М.; Л., 1939.— 194 с., 34 с. фото; Гиргасъ В. О., Розенъ В. Р. Арабская хрестоматія.— СПб., 1875—1876.— Вып. 1—2; Грушевський М. Війми з жерел до історії України-Руси: до половини XI віка.— Львів, 1895.— 122 с.; Jacut's geographisches Wörterbuch / Hrsg. von F. Wüstenfeld.— Leipzig, 1866—1873.— 6 Bd.

** Арабський автор Абу ал-Хасан 'Алі ал-Мас'уді та його твір „Промивальні золота і копальні самодівітв“ (943 р.).

***Перський історик другої половини XV ст. Захир ад-дін Мар'яші.

**** Перський історик Мухаммад ібн ал-Хасан ібн Ісфандіяр, автор „Історії Табаристану“ (1216—1217).

***** Арабський історик і філософ Абу Алі Ахмед ібн Мухаммад ібн Міскавейх (†1030) і його твір „Книга випробувань народів“, в якому детально описаний похід русів на місто Бердаа в 943—944 рр.

⁵¹ Вірменський автор X ст. Мовсес Каганкватці, автор „Історії Авган“. Див.: История Авган Моисея Каганкватци, писателя X века / Пер. с арм. К. Патканьян.— СПб., 1861.— XV + 374 с. О. Прицак зробив помилку в назві праці цього вченого, написавши „Історія Авган“.

***** Арабський географ Абу ал-Касим Ібн Хаукаль ан-Нисибі, автор „Книги шляхів і країн“ (кінець X ст.).

За Ібн Міскавейхі подав Ібн аль-Амір (†1234)*.

Згадує похід: Абу аль-Фарадж (званий Бар Гебрей) — у своїй Chronicon Syriacum⁵² (†1286); Якут — в своїм Географічному словнику (†1229); Абуль Фіда — в своїх Annales Moslemici (†1273)⁵³.

Врешті походи ті побудили уроженця тих земель, великого перського поета Нізамі (†1108), як найбільшу побіду Олександра Великого змалювати побідний похід того ж героя на русів**, що так далися їм взнаки⁵⁴.

2. Виписував біографічні та бібліографічні дані про східних письменників, що згадують народности Східної Європи.

Омелян Прицак

Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. VI-д, № Г-1, арк. 166. Автограф. Оригінал.

№ 4

Львів, 19 липня 1940 р. — Лист О. Прицака до І. Крип'якевича

Львів, 19/VII 1940

Вельмишановний Пане Професоре!

Нарешті у второк покінчив я свої іспити. Білянс їх такий: 5 відмінних і 1 (з марксизму-ленінізму, що до його я вчився всього 2 дні!) — добрий.

Та коли одна біда минула, друга причіпилася: ще минулої суботи захворів я досить поважно на жолудок. До останнього іспиту йшов я з досить сильною гарячкою. Вчора ходив я до др. Цимбалістого***, та, на жаль, його не застав і піду знову сьогодні.

Сьогодні теж напишу листа до акад. Кримського, з проханням директив щодо могого від'їзду.

В „Советской Украине“ з 12/VII поміщено інтерв'ю-репортаж з акад. Кримським. Там м. ін. пише акад., що в нього почав працю як аспірант по арабістиці „Прицак, з малого карпатського пліма Бойків“⁵⁵. Врешті, мабуть, вдалося мені знайти працю І. Борщака, що про неї йшло п. Професорові. Це: „Як Європа зустріла смерть Б. Хмельницького“ (Українські Вісті. Париж, 1927. Ч. 10. Стр. 3—4).

Кінчаючи листа, передаю Панові Професорові найщиріші побажання і остаю з правдивою пошаною

Омелян Прицак

Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. VI-ф, № Г-4, арк. 57. Автограф. Оригінал.

№ 5

Львів, 23 липня 1940 р. — Лист О. Прицака до І. Крип'якевича

Льва Город, 23/VII 1940

Вельмишановний Пане Професоре!

Сьогодні був я в Самілова⁵⁶ у своїй справі. Він сказав мені, що треба офіційного письма від ВШ. П. Професора у філіял адміністративної частини. Подав мені менш-більш зміст такого письма, і я, виготовивши його, посилаю Панові Професорові до затвердження***.

Минулого тижня — у вільних хвиликах — заходив я до магазину дублетів бібліотеки НТШ і повибирав з його трохи книжок і преси (м. ін. 2 перші томи УЗЕ, „Нарис“ Дорошенка, „Очерки“ Мякотина і ін.)⁵⁷.

Крім того — разом з проф. Гарасимчуком — оглянув бібліотеку б. п. Кривецького. Хоч бібліотека ця своїм розміром не надзвичайна, то все-таки є там багато цінного матеріялу і раритетів. Крім „Galiciana“,

* Мовиться про арабського історика Ібн аль-Асіра (Аміра) (†1234), автора твору „Повний звід загальної історії“.

⁵² Сирійський вчений Абу-ль Фарадж (1226—1286 рр.) і його твір „Chronicon syriacum“: Gregorii Abulpharagii Sive Bar-Hebraei. Chronicon Syriacum / E codicibus Bodleianis descriptum ediderunt Paulus Jacobus Bruns et Georgius Guilielmus Kirsch.— Lipsiae, 1789.— XX + 647 + LI.

⁵³ Йдеться про арабського географа Абу-ль Фіда (1273—1331) і його твір: Abulfedae Annales Moslemici / Latinos ex arabicis fecit J. J. Reiske.— Lipsiae, 1754.— XXVIII + 329 р. О. Прицак вказав помилкову дату смерти вченого, переплутавши з датою народження.

** Нізамі Гянджеві (бл. 1141—1203) описав похід у казковій поемі „Іскандер-наме“ („Книга Олександра“), що увійшла до збірника „Хамсе“. О. Прицак вказав помилкову дату смерти поета.

⁵⁴ Дослідження про походи русів на Каспій див.: Якубовський А. Ю. Ибн Мискавейх о походе Русов в Бердаа в 332 г. = 943/4 г. // Византийский Временник.— Л., 1926.— Т. XXIV: 1923—1926 гг.— С. 63—92; Древняя Русь в свете зарубежных источников / Под ред. Е. Мельниковой; авт. М. Бибицков, Г. Глазырина, Т. Джексон и др.— М., 2013.— С. 160—248.

***Цимбалістий Павло, д-р медицини, член НТШ. Комендант польової лічниці бойової групи „Глибока“ УГА в 1919 р. Лікар у поліклініці „Народної лічниці“ у Львові. Голова Товариства українських лікарів і аптекарів у Тиролі й Форальберзі (1946).

⁵⁵ Насправді прямої мови А. Кримського у цьому репортажі немає. Журналіст зі слів академіка написав: „Начал подготовку под его руководством сын маленькой карпатской народности — бойков — Прицак, специализирующийся по арабской литературе“ (Марьянов М. Агафангел Крымский // Советская Украина (К.).— 1940.— № 159.— 12 июля.— С. 3).

⁵⁶ Самілов (Самілов) М. І. — працівник адміністративної частини Львівського філіялу АН УРСР (Інститут історії України.— С. 174, 176, 179, 250).

**** Очевидно, мовиться про оформлення дозволу на проїзд до Києва, який видавало НКВС на підставі клопотання з місця роботи.

⁵⁷ Українська загальна енциклопедія: Книга знання: У 3 т. / Під гол. ред. І. Раковського.— Львів; Станіславів; Коломия, 1930.— Т. 1: А—Ж.— 676 с.; [Б. р.].— Т. 2: З—Р.— 694 с.; 1933.— Т. 3: С—Я.— 676 с.; Дорошенко Д.

є там деякі рідкі російські видання, як видання ВУАН та провінціальні (вінницькі, ніжинські і ін.) — так, що була б велика шкода випустити з рук цю бібліотеку. Тим більше, що ми з проф. Гарасимчуком виторгували її на всього-навсього 1 000 крб.⁵⁸

В найближчих днях буду в книгарні Академії (НТШ) перебирати книжок для нашого інституту. В нас в інституті все в порядку, хоч і сонце докучає, то все-таки робота йде нормальним тором. Мені зі здоровля вже дещо покращало.

Прошу прийняти вислови пошани та побажання від Омеляна Прицака та всіх співробітників інституту*.

Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. VI-ф, № Г-4, арк. 55. Автограф. Оригінал.

№ 6

Львів, 20 вересня 1940 р. — Наказ завідувача Львівського відділу Інституту історії України АН УРСР І. Крип'якевича про відрядження О. Прицака до Інституту мовознавства АН УРСР для складання іспитів в аспірантуру

НАКАЗ № 1

по відділу Інституту історії України АН УРСР у Львові від 20. IX. 1940 р.

Молодший науковий робітник відділу Інституту історії України тов. Прицак О. Й. відряджується до м. Києва в Інститут мовознавства АН для складання іспитів в зв'язку з прийняттям його до аспірантури АН.

Термін відрядження з 25. IX. 1940 р. до 5. X. 1940 р.

Зав. відділу Інституту історії України АН УРСР

/Крип'якевич/

Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. VI-д, № Г-1, арк. 31. Машинопис. Копія.

№ 7

Львів, 1 жовтня 1940 р. — Наказ завідувача Львівського відділу Інституту історії України АН УРСР І. Крип'якевича про відрядження О. Прицака до Інституту мовознавства АН УРСР для складання іспитів в аспірантуру

НАКАЗ № 4

по відділу Інституту історії України АН УРСР у Львові від 1. X. 1940 р.

Вважати, що** молодший науковий робітник відділу Інституту історії України тов. О. Й. Прицак відряджується до м. Києва в Інститут мовознавства АН для складання іспитів в зв'язку з прийняттям його до аспірантури АН.

Термін відрядження з 1. X. 1940 р. до 10. X. 1940 р.

Наказ № 1 від 20. IX. 1940 р. про термін відрядження О. Й. Прицака відмінюється.

Зав. відділом Інституту історії України

/І. Крип'якевич/

Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. VI-д, № Г-1, арк. 35. Машинопис. Оригінал. Підпис І. Крип'якевича.

№ 8

Львів, 26 жовтня 1940 р. — Наказ завідувача Львівського відділу Інституту історії України АН УРСР К. Максимчука про звільнення О. Прицака у зв'язку із призовом до війська

НАКАЗ № 12

по відділу Інституту історії України АН УРСР від 26. X. 1940 р.

Вважати тов. Прицака О. Й., молодшого наукового співробітника, звільненим з роботи з 26. X. 1940 р. в зв'язку з його уходом до лав Червоної армії.

Керівник відділу Ін-ту історії України АН УРСР

/Максимчук⁵⁹/

Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. VI-д, № Г-1, арк. 43. Машинопис. Копія.

Нарис історії України: У 2 т.— Варшава, 1932.— Т. 1: До половини XVII століття.— 229 с.; 1933.— Т. 2: Від половини XVII століття.— 370 с.— (Праці Українського наукового інституту. Серія підручників.— Т. 18.— Кн. 1—2); Мякотинъ В. А. Очерки соціальної історії України вь XVII—XVIII вв.— Прага, 1924.— Т. I.— Вып. 1.— 285 с.; 1926.— Вып. 2.— 263 с.; Вып. 3.— 217 с.

⁵⁸ Про можливість купівлі бібліотеки І. Кревецького І. Крип'якевич інформував С. Белоусова значно раніше — 2 квітня 1940 р., ще за життя першого (Інститут історії України.— С. 179). Директор інституту в своїх листах 10 квітня і 8 липня 1940 р. писав, що її бажано б придбати, але треба довідатись про вартість (Там само.— С. 180, 208). Вочевидь, І. Крип'якевич доручив розвідати ситуацію В. Гарасимчуку та О. Прицаку, які в липні ще не були у відпустці (Архів ІУ ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. VI-ф, № Г-2, арк. 43). Справа придбання книгозбірні вирішилася під кінець серпня 1940 р. Збереглася копія поштових листів від невідомої особи на суму 1 300 крб, датована 24 серпня (Там само.— Ф. 1, оп. VI-ф, № Г-4, арк. 23 зв.), а 1 вересня І. Крип'якевич повідомляв С. Белоусова, що книги куплено (Інститут історії України.— С. 212).

* У нижньому лівому куті картки помітка о. Р. Луканя: „Здоровлю Роман [Лукань]“.

** Два перші слова написані чорним чорнилом.

⁵⁹ Максимчук Кирило (1903—1942) — радянський пропагандист, історик, навчався в Інституті червоної професури при ВУЦВК (1934—1937), викладач Вищої школи пропагандистів при ЦК КП(б)У (1937—1938), заступник директора Музею революції в Києві (1938), старший науковий співробітник Інституту історії України АН УРСР (1938—1940, 1941), завідувач Львівського відділу інституту (20. 09. 1940 — 15. 04. 1941). Досліджував історію України періоду Російсько-японської війни та революції 1905—1907 рр. Під час німецько-радянської війни старший інспектор політвідділу з агітації і пропаганди 273-ї стрілецької дивізії пропав безвісти у липні 1942 р. Див.: Інститут історії України.— С. 151—152.

№ 9

*Львів, 15 листопада 1940 р. — Свідчення заарештованого НКВС організаційного референта Крайового проводу ОУН ЗУЗ Івана Максиміва⁶⁰ про контакти підпілля з О. Прицаком для поширення організаційної мережі ОУН на Східній Україні**

[арк. 183] [...] Студент із вул. Жеромського, 2⁶¹, мав бути провідником вищих научних закладів у Львові. Він теж повідомив мене про те, що на університеті має чоловіка, що незабаром має виїхати на наукову працю в Київ. Цим чоловіком являється Прицак, з яким я зустрічався один раз, контактуючи його із Мироном⁶². Ця зустріч відбулася при мені. Мирон в цей спосіб поставив справу Східних областей // [арк. 184] України: казав творити Прицакові на Львівському державному університеті гурток людей, що зайняли б ся вивченням історії народів, поневолених Москвою, а також народів, що граничать із ССРСР. Прицакові самому казав опрацювати два реферати про „поневолені Москвою народи“ й про сусідні азійські народи, що граничать із ССРСР. Зокрема казав звернути увагу на кавказькі народи. Прицак на це погодився. Про його працю як члена організації (втягнули його перед трьома тижнями перед цєю стрічею) в Києві казав, щоб він звернув увагу на наукові й студентські круги та щоб звербовував їх, творячи найкоріше ідейні осередки націоналістів у різних містах України. Мені Мирон казав передати Прицакові літературу ОУН, щоб Прицак познайомився із ідеологією ОУН. Я Прицакові передав через студента із вул. Жеромського, 2, такі книжки: „Ідея і чин України“ М. Орлика, „Пашні буряки“ (книжка про конспірацію ОУН)⁶³. З Прицаком Мирон назначив собі стрічу вдруге, на якій я вже не був. Літературу для Прицака я забрав від Наді Романів („Оксани“)⁶⁴, кур'єрки Львівської області. Це було в місяці серпні 1940 р. Програма діяльності на Східних областях України, як рівночасно структура майбутньої організації ОУН на тих землях, мала бути тотожна з нашою // [арк. 185] організацією на Західних областях. Бралось теж під увагу зв'язки із іншими народами ССРСР, як: грузинами, вірменами, білорусами, і т. п. Мало це діяти шляхом пропаганди при допомозі літератури, що мала прийти з Німеччини та особистих контактів і розмов. Крім цього, в пляні було вислати деяких членів ОУН до Донбасу на працю, де б вони могли провадити підривною роботу серед тамошніх робітників. [...] Для праці на Східних областях України був призначений Стефанік Юрко**⁶⁵, до якого була кур'єрка Малащук Ліда⁶⁵. Стефанік Юрко мав колись поїхати в Київ і там сконтактуватися із Прицаком та дати йому нові директиви Краєвої Екзекутиви, а від нього забрати звіти. Стефанік Юрко — це викладач української мови на ветеринарному інституті...

Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 6, спр. 75170фп, оп. 1, арк. 183—185. Автограф. Оригінал.

Андрій ФЕЛОНЮК

⁶⁰ Максимів Іван („Бард“, „Ромб“) (1913—1941) — активний член ОУН, референт юнацтва та організаційний референт Крайового проводу ОУН ЗУЗ (березень — вересень 1940 р.), захоплений 3 вересня 1940 р., пішов на співпрацю з НКВС, свідчив проти багатьох членів ОУН, що дало змогу їх арештувати. На „Процесі 59-х“ 15—18 січня 1941 р. засуджений до смертної кари, розстріляний. Див.: Мірчук П. Нарис історії ОУН 1920—1939 роки. Вид. 3-те, допов.— К., 2007.— С. 743; „Процес 59-ти“: покоління борців та героїв / Упоряд. Т. Гривул, О. Осередчук, С. Вікарчук.— Львів, 2011.— С. 45—46, 48—49, 146—147.

* За надані копії документа висловлюю подяку к. і. н. Тарасові Гривулу.

⁶¹ Йдеться про студента Львівського університету Богдана Єднорога (1919—1941), якого референт пропаганди Крайового проводу ОУН ЗУЗ Кость-Арпад Березовський („Карпо Кречет“) (1914—1941) призначив керувати підпіллям у вищих навчальних закладах Львова. К.-А. Березовський поширював мережу ОУН на Сході України, у цьому йому допомагав Б. Єднорог, який і повідомив про О. Прицака. К.-А. Березовський намагався зустрітись з О. Прицаком особисто (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 75170фп, т. 6, арк. 119—120), але 25 липня 1940 р. його заарештували. У серпні 1940 р. на контакт з Б. Єднорогом вийшов І. Максимів („Ромб“), якому перший і повідомив про О. Прицака (Там само.— Арк. 112). На допиті Б. Єднорог свідчив: „... я повідомив „Ромбу“, о том, что имеется договоренность по этому вопросу (продовжувати роботу на Сході України.— А. Ф.) так же с участником ОУН — Прицак Емельяном — научным секретарем филиала Украинской академии наук, который должен был ехать в Киев, где по заданию Организации украинских националистов должен был заняться вопросом насаждения националистических организаций среди интеллигенции“ (Там само.— Арк. 112—112 зв.). Б. Єднорог звів І. Максиміва з О. Прицаком у серпні 1940 р. (Там само.— Арк. 114 зв.—115). Цю зустріч І. Максимів, властиво, й згадав у своїх письмових свідченнях (док. № 9). Б. Єднорог передав О. Прицакові книги („Ідею і чин України“ та п'ять примірників підручника „Пашні буряки“), які отримав від І. Максиміва (Там само.— Арк. 115—115 зв.). Б. Єднорог заарештований 5 вересня 1940 р., засуджений на „Процесі 59-х“ і розстріляний. Див.: „Процес 59-ти“...— С. 106—107, 218.

⁶² Мирон Дмитро („Роберт“, „Орлик“) (1911—1942) — ідеолог і діяч ОУН, крайовий провідник ОУН на Західній (квітень—грудень 1940 р.) та Центрально-Східній Україні (жовтень 1941 — липень 1942 рр.), член Проводу ОУН (1941—1942), автор ідеологічної праці „Ідея і Чин України“ (1940). Див.: Кук В. Дмитро Мирон-Орлик як теоретик і практик української національно-визвольної боротьби (біографічний нарис) // Мирон-Орлик Д. Ідея і чин України.— К., 2017.— С. 8—14.

⁶³ „Ідея і Чин України“ (1940) — світоглядно-ідеологічна праця, яку написав Д. Мирон „Орлик“ наприкінці 1930-х рр., надрукована підпільно на циклограмі в 1940 р. під псевдонімом „Максим Орлик“. Призначалася як лектура для виховання юнацтва ОУН. Найновіше видання: Мирон-Орлик Д. Ідея і чин України.— К., 2017.— 316 с. „Пашні буряки“ (1938) — підручник із конспірації ОУН, що уклав Василь Кук „Коваль“, виданий підпільно за підписом „Агроном-інженер Лука Лемішка“.

⁶⁴ Романів Надія („Оксана“, „Наталка Тирса“) (1920—1949) — підпільниця, зв'язкова ОУН, учасниця похідних груп на Схід у 1942 р., дружина командира УПА-Захід В. Сидора „Шелеста“, разом з яким загинула в бою зі спецгрупою МДБ поблизу с. Осмолода на Рожнятівщині. Авторка спогадів про діяльність підпілля у Києві 1942 р.: Тирса Наталка. Хроніка-спомин „У златолавному“ // Літопис УПА. Нова серія.— К., Торонто, 2011.— Т. 18.— С. 616—667.

⁶⁵ Після арешту К.-А. Березовського відповідальним за поширення оунівського підпілля на Сході став Ю. Стефанік (1909—1985). Його заарештували, однак (завдяки втручанню К. Студинського та у зв'язку з наближенням ювілею батька, Василя Стефаніка) звільнили у травні 1941 р. Після війни емігрував до Канади, автор багатьох літературознавчих праць.

⁶⁵ Малащук Людвіга (Ліда) (1915—?) — студентка філологічного факультету ЛДУ ім. І. Франка, член ОУН, заарештована у вересні 1940 р., засуджена на „Процесі 59-х“ до страти, смертний вирок замінено на 10 років таборів, у червні 1941 р. уникла розстрілу і втекла з в'язниці „Бригідки“ у Львові („Процес 59-ти“...— С. 62, 148—150, 221).

НАШІ СЛАВНІ НТШІВСЬКІ ЮВІЛЯРИ

Першого дня календарної весни 1929 р. за здоров'я новонародженої донечки молилося не лише молоде подружжя Софія і Антін Сербенські, доброї і щасливої долі для першої онуки благаючи Бога бабуся і дідусь Бурки, просили прародичі Марія та Михайло Футуйми, які проживали у старовинному містечку Золотий Потік, що на Тернопільщині. „Ти була дуже бажана дитина”, — говорила вже дорослий Олександрі Сербенській бабуся. Перша дівчинка у Софії та Антона Сербенських померла ще немовлям, а згодом після Лесі ще народилися сестрички Дарія, Діонізія і братчик Юрко.

У пам'яті Олександри Антонівни часто зринає залитий сонцем рідний Золотий Потік, мальовничий куточок краси України — Поділля, яке набуває чару прикарпатського рельєфу: рівнини плавно переходять у щораз вищі пагорби, навколо поважні ліси — букові, дубові, соснові, мішані, у яких часто й „блуд чіплявся”, прозорі гайки, грайливі потічки, струмки, джерела, води яких вливалися в Стрипу та Дністер, до них було рукою подати — всього кілька кілометрів. І скрізь сліди історії — руїни замку XVIII ст. над Потічком, козацький брід на Дністрі, партизанські криївки часів героїчної боротьби Української повстанської армії проти російсько-комуністичних загарбників.

Мимоволі у життєвому часопросторі Олександри Антонівни виривають чорні смуги, які наклалися одна на одну: помирають дворічний братчик Юрчик, тридцятирічна мамина сестра Марійка і її дворічна донечка, татів брат Микола. Коли Лесі Сербенській було лише чотирнадцять, 1943 року відійшов у вічність її сорокарічний тато. Мамі було 35, а біля неї — три донечки. Наступи і відступи військ, холодні й голодні не лише дні, а місяці, роки, грабунки, бомбардування, коли, здавалося, мало загинути все живе. Троє дівчаток з мамою залізли під ліжку і молилися. Згодом люди в Золотому Потіці говорили, що вдовицю Софію Сербенську із сиротами хіба що чудо врятувало, адже на будинок, а він був великий, критий бляхою, впала в'язка бомб, які не зірвалися...

Щоб вижити у повоєнні роки з трьома дітьми, до знемоги працювала Софія Михайлівна. Мамина виснажливість краяла Лесине серце. У голові ролілося: „Як вижити? Як допомогти мамі і сестричкам?” Нарешті 15-річну дівчину взяли головним бухгалтером райфінвідділу. Тоді Золотий Потік мав статус районного центру. Леся за німців закінчила „Handelschule” — торговельну школу. У 1947 р. О. Сербенська закінчила Бучацьку середню школу з відмінними оцінками, хотіла вчитися далі.

Любов до української мови і літератури, розуміння, що „треба вчитися”, бо без глибоких знань не станеш потрібним фахівцем, подолали психологічний бар'єр труднощів. Захоплювали, відкривали вікно у великий світ мовознавства лекції пре-

красних педагогів, відомих науковців Ю. Редька, Б. Кобилянського, М. Шкільника, М. Доленка та інших. Практика у міських школах Львова під керівництвом добрих учителів допомагали Олександрі Сербенській у професійному зростанні. Після закінчення Педагогічного інституту викладала українську мову та літературу в Перемишлянській середній школі. Незабаром талановиту вчительку прийняли до аспірантури при кафедрі української мови Львівського державного педагогічного інституту. Участь у наукових конференціях, перші публікації, постійні дослідницькі пошуки призвели до поглибленого усвідомлення незбагненого таїнства мови як сутності людського „Я”, як могутньої національно-духовної сили народу. На кафедрі викладала українську і навіть польську мови.

Робота над кандидатською дисертацією про українську юридичну термінологію допомогла Олександрі Антонівні пізнати насамперед жертвну працю української інтелігенції для добра рідної культури. Коли Олександра Сербенська закінчила аспірантуру, Львівський державний педагогічний інститут перевели до Дрогобича. Багато педінститутських викладачів перейшло на кафедру української мови Львівського державного університету імені Івана Франка, яку очолював професор І. Ковалик. На цій кафедрі філологи забезпечували викладання української мови на факультеті журналістики.

Докторську дисертацію на тему „Мова газети і мовотворчість журналіста в аспекті соціально-культурного розвитку суспільства” О. Сербенська захистила в 1992 р., коли уже була відновлена незалежність України.

Господь Бог дарував Олександрі Антонівні мудрість, силу волі витримувати натиск кадебістських чисток, спрямованих проти українськості студентів, допомагав не втратити національно-громадянського „Я”, не збитися на манівці, а йти чесним шляхом до вершин педагогічно-наукової, світової, суспільно-громадської діяльності. Вона готувала і видавала методичні вказівки щодо вивчення студентами сучасної української мови, контрольні-тренувальні вправи до курсу „Сучасна українська мова та практична стилістика”. Прищеплювала студентам розуміння, що кожна людина має дбати про культуру власного мовлення, бути вкрай чуйною до Слова, бо рівень розвитку української мови, як і мови кожного народу, залежить від рівня індивідуального мовлення тисяч, мільйонів мовців. Для цього О. Сербенська видала „Практикум з курсу „Українська мова в засобах масової інформації”, тексти лекцій „Основи мовотворчості журналіста в інтерпретації Івана Франка”, опублікувала у наукових збірниках статті „Іван Франко — видатний дослідник української фразеології”, „Словник мови художніх творів Івана Франка”, „Функції терміна у газетному тексті”, „Трансформації фразеологічних одиниць у мові газети”, „Мова масово-політичної інформації”, „Активні словотворчі процеси в мові сучасної преси”.

Через пізнання мови пролягає шлях до пізнання людини, народу. Саме тому Олександра Антонівна цілеспрямовано працювала у галузі словникарства. Часто про словники, створені

за її участю, можна сказати „перший”, „вперше”. „Словник паронімів української мови” (співавтор Д. Гринчишин) вийшов з друку у 1986 р. Тоді ж виникла думка підготувати „Словник труднощів української мови”. Співавтор цього словника А. Капелюшний згадує, що Олександрі Антонівні, мабуть, найлегше було дібрати колектив авторів, до якого ввійшли також Д. Гринчишин, О. Пазяк, З. Терлак, і виконати творчу роботу. Значно важче було надрукувати цю працю. Насторожувало в ній пильних цензорів усе, починаючи з назви. Справді, яких труднощів могла зазнавати, на їхню думку, в щасливі часи вдосконалення розвинутого соціалістичного суспільства в СРСР українська мова, братня мова великої російської, в якій, до речі, вже був словник труднощів, і там ця назва не викликала жодних заперечень. Зрештою, О. Сербенській вдалося зробити неймовірне. Словник вийшов (1989) у видавництві „Радянська школа” накладом 140 000 примірників. Це була перша універсальна лексикографічна праця, що охоплювала складні випадки української орфографії, орфоепії, слововживання, словотворення, пунктуації, використання морфологічних і синтаксичних засобів. За ініціатииви О. Сербенської виходить „Словник-довідник з культури української мови”, який витримав уже три видання (1996, 2004, 2006). Позитивно відгукнулися читачі, насамперед студенти і журналісти на текст лекцій О. Сербенської „Основи мовотворчості журналіста в інтерпретації Івана Франка” (1993). Серед наукових статей привертала особливу увагу такі: „Мова української преси: стан вивчення, проблеми, завдання” (1994), „Окремі засади засвоєння чинного правопису” (1996), „Дієслівні конструкції в українському науково-технічному мовленні” (1996), „Сучасна правописна практика періодичних видань, її характер і тенденції” (1997), „Культурологія мовленого слова: звуковий лад мови як феномен національної культури” (1999).

Як глибокий науковець, ґрунтовний теоретик О. Сербенська не лише з математичною точністю фіксує логічні, правописні, мовностилістичні огріхи у сучасному усному та писемному мовленні, вона заглиблюється у психологічну природу такої мовленнєвої діяльності, що спричиняє породження мовних покручів. У цьому аспекті не втрачає свої актуальності посібник „Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити”.

Коли Олександра Антонівна перейшла на посаду професора кафедри радіомовлення і телебачення (липень 1999 р.), вона цілеспрямовано працює, щоби визначити і донести до студентів, працівників радіомовлення і телебачення розуміння параметрів, які у сучасних умовах не лише визначають сутність живого слова, а й сприятимуть збереженню його краси та природности. Адже усне мовлення первинне. Письмо є вторинним, додатковим щодо усної мови і виникає як спосіб її фіксації.

У наукових працях Олександри Антонівни завжди відчутний подих часу. У тезах „Антропоцентричний підхід до вивчення мови” вона трактує мову як конструктивну властивість людини. Важливою стала проблема „мова в людині” і „людина в мові”, тобто аналіз мовної особистості. Концепцію мовної особистості і шляхів її формування О. Сербенська будує на основі власних спостережень і дослідження наукових здобутків у галузі

лінгвістики, зокрема праць українських учених і публіцистів І. Огієнка, Р. Смалья-Стоцького, І. Кедрина та інших. У глибині душі Олександри Антонівни — передусім талановитий мислитель, повний конструктивних, чутливих на високі морально-життєві вартості почувань, що і в статечному віці перебуває в постійних пошуках, динаміці думок у поєднанні з високим патріотичним світоглядом та прагненням зробити рідне слово вишуканим та неспотвореним. Вроджену любов до українського слова підсилює щоденна науково-педагогічна праця. Для цього О. Сербенська використовує все, що їй дано від Бога. Її глибокі знання стали плідною основою фундаментальної монографії „Мовний світ Івана Франка: статті, роздуми, матеріали”. Олександр Антонівна аналізує мовну концепцію Івана Франка з проєкцією на сьогоденні проблеми розвитку і функціонування української мови в незалежній Україні, які також пов'язані із зухвальним наступом Росії та п'ятої промосковської колони на всі життєво важливі сфери українського суспільства для деформації психіки українців і не лише українців.

Спостереження О. Сербенської над проблемами мовної комунікації в аспекті практики і теоретичних засад Франка-журналіста дало змогу актуалізувати міркування письменника про мовний генотип особистості, який накладає свій відбиток на характер її мовленнєвої діяльності. М. Білоус і З. Терлак наголосили, що різножанрова, багатаспектна, оригінальна книга О. Сербенської „Мовний світ Івана Франка...” — „не принагідна, приурочена до ювілейної дати франкознавчої студії, а вислід багаторічної й ґрунтовної праці професорки, одна з магістральних тем її наукових досліджень. Це спроба звільнитися від усталених догм, що витворилися в умах комуністичного тоталітарного режиму, це намагання зазирнути неупередженим оком у тайники мовного світу Камеяра, щоб збагнути секрети не тільки художньої, а й публіцистичної та наукової його творчості. На сьогодні, коли ми, на жаль, ще не маємо ні енциклопедії українознавства, ні словника мови творів Івана Франка, така праця набуває особливої ваги, оскільки в сконцентрованій, стислій формі творить нам лінгвістичний портрет Велетня духу”¹.

Українськоцентрична духовна осяйність О. Сербенської живиться, наснажується абсолютною загальнолюдською цінністю — благословенною дослідницько-інтелектуальною працею. Прагнучи запровадити словосполучення „екологія слова” як мовознавчий термін, професор О. Сербенська у практичному словничку-довіднику „Екологія українського слова” (співавтор М. Білоус) доводить, що йдеться не про синонімічний до вислову „культура мови” відповідник, а про набагато ширше за семантикою найменування. „Гадаємо, на цьому напрямку можна очікувати нових здобутків талановитого мовознавця, що збагачуватимуть не лише соціолінгвістичне, а й філософське, зокрема етико-естетичне, осмислення мовного арсеналу українського народу, його сучасного мовного дискурсу”², — зазначила професор А. Мамалига з Києва.

За особливі заслуги в розвитку науки і освіти, підготовку наукових кадрів вищої кваліфікації, довголітню науково-педагогічну та громадську діяльність в Університеті Вчена рада у жовтні

¹ Білоус М., Терлак З. Нові обрії мовного світу Івана Франка // Теле- та радіожурналістика. — Львів, 2009. — Вип. 8. — С. 278—279.

² Мамалига А. „Алмази творчості блискучі” (І. Франко) // Там само. — С. 316.

2008 р. присвоїла Олександрі Антонівні почесне звання „Заслужений професор Львівського національного університету імені Івана Франка“. Трохи згодом О. Сербенська у книжці „Характерники. Наша вдячність, пам'ять і шана“ (2011) напише, що її Навчителі не купались у золоті та розкошах, не нажили статків, жили скромно, плекаючи почуття людської гідності, а їхнім безцінним багатством повсякдень був розум і мудрість. Вони особливі й унікальні своїми здібностями і твердим характером українці. Славетний народ із понад тисячолітньою історією має чим гордитись — сотні, тисячі, мільйони людей заслуговують на нашу вдячність і пошану. Особистості, які плекали пам'ять свого роду, шанували закладений предками ген працьовитості, порядності, жаждою знань, усвідомили силу Слова, його сакральність, значення для розвитку особистості та повноцінного життя нації.

За вагомий внесок у розвиток національної освіти, підготовку висококваліфікованих фахівців, багаторічну плідну науково-педагогічну діяльність та з нагоди 350-річчя Львівського національного університету імені Івана Франка Указом Президента України від 10 жовтня 2011 р. О. Сербенська нагороджена орденом Княгині Ольги III ступеня. Вона отримала також почесний знак Міносвіти України за розвиток вищої освіти — Петро Могила, за добротину працю відзначена нагрудним знаком „Святого Юрія“ львівським міським головою, відзнакою Львівського університету „Медаль Івана Франка“. Дорогим для неї є присвоєння звання „Почесний громадянин Золотого Поток“.

О. Сербенська — дійсний член НТШ, опонує кандидатурі й докторські дисертації, написала понад сотню відгуків на автореферати кандидатських і докторських дисертацій та рецензій на підручники, навчальні посібники, монографії, член редколегій кількох наукових збірників, бере активну участь у роботі „Просвіти“ та НТШ. Виступала з доповідями, повідомленнями на багатьох

регіональних, всеукраїнських і міжнародних наукових конференціях, наприклад, у Львові, Києві, Ялті, Лондоні, Москві, Варшаві, Вроцлаві, Кракові та інших містах, викладала українську мову в Ягеллонському (м. Краків) та Вроцлавському університетах Польщі. Завжди цікавими, актуальними, інформаційно та емоційно насиченими є її виступи по радіо і телебаченню.

Коло науково-педагогічних зацікавлень О. Сербенської охоплює лексикологію, термінологію, стилістику, діалектологію та інші сфери української мови. Головна мета її цілеспрямованої, сумлінної, самовідданої праці — повернення всіх українців до цілющих джерел справжньої української мови, до своєї національної гідності, високої духовності й глибокої моралі.

Ювілей Олександри Сербенської (90 років від народження, 75 років трудової діяльності, з них 70 — педагогічної, 60 років роботи в Університеті, з них 45 — на факультеті журналістики) є формальною підставою для об'єктивного, правдивого, щирого визнання і поцінування громадськістю, викладачами, студентами, друзями, приятелями, славною родиною її науково-педагогічної, суспільно-громадської діяльності. Це величний візерунок-панорама, що зітканий із осяйно-добропорядних ниток-променів наполегливою, чесною, цілеспрямованою, самовідданою творчо-наснажливою працею заради розвитку й утвердження української мови, високої духовності і чистої моралі, національної свідомості й гідності, громадянської мужності, розбудови незалежної, демократичної, правової, духовно-соборної української України.

З роси і води Вам, високодостоїнна добродійко Олександро Антонівно, міцного здоров'я, нових науково-педагогічних здобутків, щасливої долі Вашій родині! Нехай надалі Вашим духовно-моральним принципом буде псалм: „Надійся на Господа і чини добро, живи на землі і зберігай істину“.

Василь ЛИЗАНЧУК

Цього року відомому фізіологу, історіку медицини, професору, керівнику проблемної лабораторії жовчюкам'яної хвороби, стипендіатові Президента України (2004), дійсному членові НТШ Ярославу Ганіткевичу виповнюється 90 років.

Народився Ювіляр 9 липня 1929 р. у м. Радехові на Львівщині в ремісничій родині Володимира і Катерини (з дому Никон) Ганіткевичів. Дитинство та шкільні роки його припали на панування польського режиму, прихід Червоної армії і масові депортації українців у 1940—1941 рр., на часи німецько-фашистської окупації та визвольних змагань українського народу.

1946 р. закінчив школу у м. Радехові і вступив на лікувальний факультет Львівського медичного інституту. Після закінчення інституту у 1951 р. здобув диплом лікаря, працював у Радехівському районі шкільним лікарем, лікарем-невропатологом, деякий час — у сільській лікарській дільниці у с. Новому Виткові.

1951 р. вступив в аспірантуру при кафедрі нормальної фізіології, якою тоді завідував професор Анатолій Воробійов. З другого року аспірантури Ярослав Ганіткевич розпочинає педагогічну роботу. Як асистент кафедри та лекційний асистент одночасно працює над кандидатською дисертацією на тему: „Вплив втрати та затримки жовчі на процеси збудження та гальмування кори головного мозку“. Науковим керівником дисертації був професор Яків Склярів. 3 травня 1955 р. відбувся захист. Однак безпартійні науковці не потрібні були режимові, незабаром Я. Ганіткевичу запропонували піти з інституту „за власним бажанням“...

Взимку 1956 р. Ювіляр переїхав до м. Станиславова (тепер — м. Івано-Франківськ), де обійняв посаду асистента кафедри нормальної фізіології Медичного інституту. У 1959 р. Я. Ганіткевича обирають доцентом кафедри, згодом членом Вченої ради цього інституту.

Я. Ганіткевич працює над докторською дисертацією. Отримані результати обширних багатопланових досліджень від 1956 до 1967 р. викладені у 32 публікаціях. 1968 р. докторську дисертацію „Жовч та діяльність нервової системи“ Ювіляр успішно захистив у Донецькому медичному інституті.

Після одержання диплома доктора медичних наук Ярослав Ганіткевич мав право очолити ка-

федру, проте йому, як і багатьом іншим фахівцям із корінного населення, пропонували їхати на перспективні посади у Казахстан, на цілину, в Росію або Середню Азію. Щоб не виїжджати з України, довелося перейти у Чернівецький університет на біологічний факультет, де 1970 р. Ярослав Ганіткевич був обраний професором та завідувачем кафедри фізіології людини і тварин. Як і на попередніх місцях праці, вчений впроваджує українську мову у навчальну роботу кафедри.

1989 року професор Я. Ганіткевич повертається до Львова. Але партійне керівництво місцевого професора не допускає до педагогічної роботи, тим паче до очолювання кафедри. Він працює науковим співробітником, керівником групи у Львівському відділенні Інституту економіки АН УРСР, опісля старшим і провідним науковим співробітником, керівником неструктурної лабораторії у відділенні фізико-хемії й технології горючих копалин Інституту фізичної хемії ім. Д. В. Писаржевського АН УРСР.

Врешті за сприяння ректора Львівського державного медичного університету Михайла Павловського було створено лабораторію жовчюкам'яної хвороби, яку очолює професор Я. Ганіткевич.

1991 року Ярослава Ганіткевича обрано головою Лікарської комісії НТШ. Довелося починати все заново: організаційно створювати цілу систему заходів, бо впродовж радянського періоду всі українські організації були заборонені та ліквідовані як націоналістичні. До обов'язків голови належало об'єднати групу висококваліфікованих лікарів, професорів, науковців, розробити план і тематику засідань, виконати юридичні вимоги стосовно відродження Лікарської комісії НТШ та відновити випуск часопису „Лікарський збірник“, перше число якого вийшло ще 1898 р. (останнє — 1904 р.), обговорити положення про дійсного члена НТШ та забезпечити друк відповідно оформлених, з національною символікою посвідчень. Тоді всі ці процеси відродження НТШ відбувались за радянського режиму, під пильним оком КДБ і було вкрай важко переборювати партійні формальності та заборони.

У зв'язку з обмеженням фінансування лабораторії 1996 р. Я. Ганіткевича звільнено з посади завідувача. Проте вчений продовжував наукову роботу на громадських засадах як дійсний член НТШ, почесний член УЛТ, професор-стипендіат університету. Успіхи були дивовижні: за цей час Ярослав Володимирович підготував понад 230 статей і тез, а також сім унікальних монографій! Неймовірна працездатність!

Ювіляр публікував матеріали про лікарів УГА, медичні організації в УНР та лікарів української діаспори. Багато зробив для повернення імені доктора Є. Озаркевича — одного із засновників української медичної науки. За ініціативи Я. Ганіткевича вперше відбулася конференція, присвячена 130-річчю від народження лікаря-патріота, названо його іменем вулицю, на якій під патронатом митрополита Андрея Шептицького Є. Озаркевич збудував і очолює „Народну лікарню“.

Після відміни цензури в незалежній Українській державі Я. Ганіткевич публікує змістовні, гострополемічні статті з проблем української медицини, історії її розвитку. Багато зусиль доклав до виходу у світ тритомного енциклопедичного довідника „Українські лікарі“ (у співавторстві з П. Пундієм). Завдяки Я. Ганіткевичу імена та праця видатних українських лікарів Степана Барвінського й Івана

Базилевича, Олександра Пучківського та Миколи Вашетка, Андрія Журавля, Євгена та Олександра Черняхівських і багатьох інших вчених стали відомі широкому колу лікарів і науковців.

В УРСР і в незалежній Україні брав участь у з'їздах і конференціях, публікував матеріали і виступав у багатьох містах. Маючи талант лектора у поєднанні з конкретним чітким висвітленням проблем і володіючи іноземними мовами, професор Я. Ганіткевич виголошував цікаві та змістовні доповіді в Харкові, Одесі, Дніпропетровську, Вінниці, Тернополі, Івано-Франківську, Полтаві, Луцьку, Ужгороді, Чернівцях, Трускавці. Брав участь і виступав на з'їздах і конференціях у Києві, Москві, Ленінграді (тепер — Санкт-Петербург) і Пушціно, Шебекіно, Мінську, Томську, Тбілісі, Кутаїсі, Сиктивкарі, Єревані, Баку, Вільнюсі. Виступав на багатьох зарубіжних конгресах, конференціях і симпозиумах, зокрема в США, Німеччині, Італії, Австрії, Швейцарії, Польщі, Румунії, Угорщині, Болгарії. Ярослава Ганіткевича зараховано до Міжнародного товариства істориків медицини (ISHM) в Парижі. У 2007 р. виступав на Конгресі Міжнародного товариства істориків медицини в Італії (Віджліне Вальдарно), де був першим доповідачем з України. За кордоном після 1975 р. опублікував англійською мовою близько 30 праць.

Привертає увагу і той факт, що в роки посиленої русифікації, коли багато вчених на догоду комуністичній партії нехтували рідною мовою, професор Ярослав Ганіткевич опублікував в УРСР українською мовою понад 40 праць.

До того ж Ювіляр створив Благодійний учнівський фонд у рідному місті Радехові, надає посильну допомогу талановитим дітям-сиротам та інвалідам.

Вагомим внеском в українську медицину стала книжка Я. Ганіткевича „Українські лікарі — вчені першої половини ХХ століття та їхні наукові школи (біографічні нариси та бібліографія)“, видана у Львові в 2002 р. В її основу лягли недоступні досі матеріали колишніх спецфондів бібліотек України, архівні дані та діаспорна література.

2004 року опубліковано першу в Україні монографію з історії української медицини „Історія української медицини в датах та іменах“, в якій представлено матеріали тисячолітньої історії медичної науки і практики, охорони здоров'я, лікознавства та аптечної справи на наших землях у різні періоди історії України.

Професор Ганіткевич (у співавторстві з проф. О. Голяченком) підготував першу українську програму університетського курсу історії медицини та перший в незалежній Україні підручник „Історія медицини“ (2004), в яких висвітлено основні питання розвитку медицини в Україні, що повністю замовчувались в часи тоталітарного більшовицького режиму. І програма, і підручник рекомендовані Міністерством охорони здоров'я для студентів вищих медичних навчальних закладів України.

Разом зі своєю сестрою Марією Ганіткевич підготували цінну монографію про рід Ганіткевичів, що видала у 2007 р. „Просвіта“.

У різні роки виходив Календар української медицини, десятки праць представлено в мережі Інтернет (електронні ресурси) (Бібліографічний покажчик. Львів, 2018, 104 с.).

Останнім часом професор Я. Ганіткевич активно працює над питанням відновлення в Україні університетської автономії, а також відміни системи двоступеневого присвоєння вчених звань.

Незважаючи на поважний вік, Я. Ганіткевич упродовж останніх років брав активну участь у наукових конгресах, у Міжнародному конгресі лікарів у Відні, опублікував понад 60 праць, у журналі „Vesalius“ у Лондоні надрукував перші з України статті — про внесок українських лікарів у світову медицину.

Як активний дописувач Енциклопедії сучасної України є автором понад 100 статей про українських лікарів та історію медицини, у Києві щорічно видаються його принципово нові „Українські медичні календарі“. Ярослав Володимирович опублікував оригінальні статті про Київський медичний інститут в окупованому гітлерівцями Києві, історію Українського Червоного Хреста в роки Другої світової війни, зібрав обширні дані про видатних лікарів Ярослава Окуневського, Степана Зошука, Івана Соколянського та ін.

У травні цього року виповнюється 85 років видатному вченому-гуманітарію (історико-філологу, джерелознавцю, археографу), докторові історичних наук, почесному голові НТШ (від 2014 р.) Олегові Антоновичу Купчинському.

Ювіляр уже тридцять років поспіль асоціюється з науково-організаційними та видавничими здобутками НТШ, є взірцем самовідданості у служінні громадському науковому благу. Щоб осягнути творчі успіхи цієї непересічної постаті національної науки, треба висвітлити основні віхи його життєвого шляху та охарактеризувати професійні зацікавлення.

Олег Купчинський народився 18 травня 1934 р. у селі Сорочкому на Тернопільщині у сім'ї священика Антона-Миколи (1906—1979) та Романи Мельник (1913—1993). Його дідом по батькові був знааний галицький цитрист, композитор та громадсько-культурний діяч о. Євген Купчинський (1867—1938), а по мамі — ботанік та природознавець, дійсний член НТШ Микола Мельник (1875—1954). Купчинські споріднені з давніми священичими родами Авдиківських та Лужницьких, представники яких зробили вагомий внесок у розбудову національного життя галицьких селян. Середню освіту Олег Антонович здобув у школі робітничої молоді в містечку Скалаті, а вищу — у Львівському державному університеті ім. І. Франка, де навчався на філологічному факультеті (спеціальність „українська мова та література“) впродовж 1953—1958 рр. Після закінчення університету недовго працював у Львівській бібліотеці АН УРСР та інших установах. Упродовж 1960—1978 рр. життя О. Купчинського було пов'язане з Центральним державним історичним архівом УРСР у Львові, де відбулося становлення його як вченого. В архіві керував відділом давніх актів (1964—1971) та відділом використання і публікації документів (від 1971). 1978 р. перейшов на посаду молодшого наукового співробітника відділу історії України Інституту суспільних наук АН УРСР (нині — Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України), від

Ювіляра нагороджено медаллю Мар'яна Панчишина, медаллю до 140-річчя НТШ, подяками, грамотами. Вийшла присвячена йому книжка „Вибрані праці. До 80-ліття від дня народження Ярослава Ганіткевича“ („Лікарський збірник“. Нова серія, 2009, т. XVII, 424 с.). Праці вченого представлено на персональному сайті в Інтернеті, у Вікіпедії, на сайті Львівського медичного університету.

Свій ювілей професор Ярослав Ганіткевич зустрічає невтомною працею. Колеги, колишні співробітники, учні, рідні, читачі і шанувальники бажають йому доброго здоров'я, нових творчих успіхів у розвитку української медичної науки!

Зиновія СЛУЖИНСЬКА,
Олександра СЛУЖИНСЬКА

1984 до 1996 р. обіймав посади старшого наукового співробітника відділу історико-культурних пам'яток та відділу історії України середніх віків того самого інституту. Від 1994 р. читав спеціальні курси у Львівському національному університеті ім. І. Франка („Галицько-Волинський літопис“) та Українському католицькому університеті („Вступ до церковнослов'янської мови“).

Окрема сторінка в житті Ювіляра — НТШ. Олег Антонович відіграв провідну роль у відродженні Товариства (належав до ініціативної групи від самих початків її роботи, з березня 1989 р.) та розвитку цієї інституції — як науковий секретар (обраний на Установчих зборах 21 жовтня 1989 р.) і незмінний головний редактор „Записок НТШ“ та інших збірників праць гуманітарного спрямування. Здобутки цього справжнього архітектора серійних видань НТШ гідні подиву, адже він відредагував 50 томів „Записок НТШ“ (т. ССХХІ—ССLXXI), охопивши їхньою тематичною палітрою всі гуманітарні науки, три томи Енциклопедії НТШ, 16 чисел „Вісника НТШ“ (ч. 35—50), кілька десятків тематичних збірників, що є найбільшим науково-видавничим досягненням Товариства за 30 років новітньої історії. У 1990—2007 рр. учений очолював створену ним Комісією спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. 28 березня 1992 р. ввійшов до складу першого корпусу дійсних членів НТШ в Україні; з нагоди свого 70-річчя, яке відзначалося Товариством у травні 2004 р., і за особливий внесок у розбудову цієї наукової установи та підготовку її головного видання „Записок НТШ“ нагороджений найвищою відзнакою Товариства — медаллю ім. М. Грушевського. Перебуваючи на посаді голови НТШ упродовж 2005—2014 рр., О. Купчинський утвердив статус Товариства як стабільної та продуктивної інституції. Ставши 29 листопада 2014 р. почесним головою НТШ, він надалі виконує обов'язки члена Президії, відповідального редактора „Записок НТШ“, а також Енциклопедії НТШ, над якою активно працює впродовж останніх десяти років. З огляду на значні заслуги перед національною наукою, вченого обрано членом Українського історичного товариства (1994), дійсним членом Української вільної академії наук (2000) та почесним членом Українського геральдичного товариства (2004). У травні 2016 р., згідно з рішенням Львівської міської ради, родина Купчинських на чолі з її Патріярхом отримала почесне звання „Шляхетна львівська родина“, а в січні 2018 р.

О. Купчинський був удостоєний всеукраїнської літературно-мистецької премії ім. Богдана і Левка Лепких за свої найновіші дослідження.

Олег Антонович належить до львівських інтелектуалів „старої дати“, вихованих на традиціях довоєнного НТШ. Його педагогами у Львівському університеті були дійсні члени Товариства Михайло Возняк, Іларіон Свенціцький, Михайло Рудницький, згодом молодий дослідник заприятелював з Іваном Крип'якевичем, який разом із Лукією Гумецькою вирішально вплинув на формування кола його наукових зацікавлень, окресленого сферою філологічних та історичних наук. Ще зі студентських часів О. Купчинський досліджує проблеми топоніміки (зокрема ойконімії). У порівняльному ключі він аналізує найдавніші географічні назви (складні двочленні відприсвійні на *-jъ, патроніми на -ичі, ойконіми на -*itji), що сягають доби давніх слов'ян і Київської Русі, вивчає їхні кількісні показники, просторове поширення й локалізацію, закономірності топонімічних систем різних періодів, спираючись на документальні джерела та спеціальну літературу. Результат студій у цій ділянці — кандидатська дисертація „Українські географічні назви на -ичі XIV—XX ст.“ (науковий керівник Л. Гумецька), захищена в Одеському університеті ім. І. Мечникова в 1974 р., та монографія „Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (географічні назви на -ичі)“ (1981). Історичний архів у Львові став для Ювіляра другим університетом, де він здобув знання з історії та набув практичні навички роботи з рукописними документами. Вчений був учасником і співорганізатором Наукового семінару з джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін, які І. Крип'якевич започаткував у архіві в грудні 1961 р. Саме на семінарі О. Купчинський зробив свої перші кроки в науці, виступивши, зокрема, 28 лютого 1962 р. з повідомленням на тему „Походження місцевих назв XIV—XVII ст. на території Руського і Белзького воєводства“. Тож цілком закономірно, що від початку 1960-х рр., в умовах праці в архіві, його дослідницьке поле розширюється й поступово охоплює, крім історичної топоніміки, філологічне та історичне джерелознавство, прикладну архівістику (автор новаторських методик опису документів), спеціальні історичні дисципліни (дипломатику, кодикографію, хронологію, картографію, історичну географію), історію канцелярій, судово-адміністративних установ. Підсумком студій у цих галузях стали понад 300 праць, у т. ч. фундаментальне науково-довідкове видання „Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233—1799“ (1972, підготовлене до друку спільно з Е. Ружицьким), стаття „Із спостережень над розвитком документа та діяльністю князівської канцелярії Галицько-Волинських земель XIII — першої половини XIV століть“ (1996), монографії „Земські та гродські судово-адміністративні документальні фонди Львова“ (1998), „Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII — першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти“ (2004, 1286 с.). На підставі останньої з перелічених книг, що є вичерпним джерелом з історії канцелярії Галицько-Волинської держави, у 2006 р. О. Купчинський здобув науковий ступінь доктора історичних наук, захистивши дисертацію. Від 1990-х рр. з'являються розвідки вченого з історії української писемної мови XVI—XVII ст., яка

творилася на народній мовній основі (це публікації про вживання народнормовної мови у церковній та освітній сферах, Учителів Євангелія, „Казання“ М. Смотрицького як пам'ятки двох різновидів української літературної мови XVII ст., актову книгу Святоюрської юридики — зразок ділової писемності того часу), біографічні нариси про знаних (істориків, літературознавців, мовознавців та ін.) і громадсько-культурних діячів XIX—XX ст. (бл. 50 осіб), часто з бібліографічними й документальними додатками, що характеризує автора як „закоріненого“ джерелознавця й археографа. Серед постатей, котрі привернули увагу дослідника, є і греко-католицькі священики, і ченці-науковці першої половини XIX ст., і члени „Руської Трійці“, і представники польського українофільства другої половини XIX ст., національної інтелектуальної еліти Галичини кінця XIX — першої половини XX ст., а також гуманітарії повоенного часу. З-під його пера з'являються й статті з історії НТШ, в яких висвітлено напрями наукової й науково-видавничої діяльності Товариства, статуту, форми співпраці із зарубіжними науковими установами тощо. Творчий доробок Ювіляра на 2011 р. репрезентований у чотиритомнику вибраних праць: „Студії з історії української мови та ойконімії“, „Прикладна архівістика та спеціальні історичні дисципліни“, „Відомі та маловідомі постаті національної науки й культури“ (Львів, 2011) та „Наукове товариство ім. Шевченка. Дослідження, матеріали“ (Львів, 2013). Останніми роками вчений продовжує активно публікуватися (переважно в „Записках НТШ“ та „Віснику НТШ“), готує до друку акти Святоюрської юридики Львова кінця XVI — XVII ст., є автором понад 120 статей до Енциклопедії НТШ (т. 1—3), упорядником збірника епістолярних джерел „Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби“ (2016), за який 2017 р. нагороджений Львівською обласною премією в номінації „Літературознавство, сучасна літературна критика та переклади ім. Михайла Возняка“.

Окремо спинимось на внеску О. Купчинського в розширення джерельної бази української історії. Археографією вченої зацікавився ще у середині 1960-х рр., коли спільно з невеликою когортою ентузіастів (Ярославом Дашкевичем, Анатолієм Сісецьким, Марією Бутич, Людмилою Проценко, Іваном Керницьким та ін.) на чолі з начальником Науково-видавничого відділу Архівного управління при Раді Міністрів УРСР Іваном Бутичем упорядковував низку знакових для тогочасної української науки збірників документів: „Іван Франко. Документи і матеріали“ (1966), „Акти села Одрехови“ (1970), „Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст.“ (1970), „Леся Українка. Документи і матеріали“ (1971). Завдяки тісній співпраці Олега Антоновича з колегами з київського та львівського історичного архівів (Марія Бутич, Любов Гіцова, Ніна Грабова, Галина Болотова, Уляна Єдлінська, Анатолій Сісецький, Орест Мацюк та ін.) та Інституту суспільних наук АН УРСР (Феодосій Стеблій, Ярослав Ісаєвич та ін.) у 1970—1980-х рр. було видано вісім збірників джерел, серед них „Класова боротьба селян Східної Галичини (1772—1849)“ (1974), „Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI — перша половина XVII ст.)“ (1975), „Селянський рух на Україні. Середина XVIII — перша чверть XIX ст.“ (1978), „Історія Львова в документах і матеріалах“ (1986), „Русалка Дністрова“ (1989). Уже в новітній період

з'явилися збірники документів та матеріалів „Володимир Гнатюк“ (1998) і „Михайло Драгоманов“ (2001), співупорядником яких цей видатний науковець був ще на початку 1970-х рр., але тоді, через цензурні обмеження, їх не опублікували. Загалом же археографічний доробок О. Купчинського нараховує п'ятнадцять окремих збірників джерел, видання „Слова о полку Ігоревім“, перекладеного польською мовою І. Вагилевичем у середині XIX ст. (1999), численні публікації окремих документів. Тут також доречно згадати, що вчений був упорядником і науковим редактором кількох десятків збірників наукових праць та книг різних авторів, опублікованих у серійних виданнях НТШ („Праці сесій, конференцій, симпозіумів, „круглих столів“ НТШ“, „Визначні діячі НТШ“, „Українознавча бібліотека НТШ“, „Архівні джерела“). Тут зауважимо, що О. Купчинський належав до когорти тих українських вчених, які у 1960—1980-ті рр. (за несприятливих умов радянської дійсності), своїми теоретичними розробками та едиційною діяльністю розвивали національну археографію.

80 років життя. Такого високого віку досягла знаний історик, етнолог, архівіст, доктор історичних наук, професор Оксана Омелянівна Франко.

Писати про Оксану Франко — це ще раз торкнутись родоводу великого Камеляря, насамперед його брата Онуфрія (Онуфр, Онофера), 28 членів розгалуженої „фамілії“

якого зазнали жорстоких репресій (чимало з них загинуло, за ретельними науково-публіцистичними дослідженнями Ювілярки, це п'ятеро його нащадків) з боку жахливої, людиноненависницької тоталітарної влади.

Як знаємо, в Івана Франка були два рідні брати: Захар (1859—1942) та Онуфрій (1861—1913). Захар постійно жив у с. Нагуєвичих, де й помер, а Онуфрій на початку квітня 1904 року перебрався з дружиною Юлією (з Дидинських) і сімома дітьми в с. Підгірки поблизу Калуша, де сімейство спільно з Іваном Франком придбало пожиточну садибу. Тут 21 серпня 1906-го народилася їхня восьма дитина — син Омелян. А влітку 1913-го сталося нещастя: батько семилітнього хлопчика Онуфрій ловив рибу в річці, простудився і 28 липня зійшов зі світу. На поховання брата (30 липня 1913 р.) приїжджав Іван Франко.

Доля всіх дітей Онуфрія — це окрема тема, тому основну увагу звернемо на батька ювілярки Омеляна-Володимира, який мав низку талантів і суспільно-громадських „чеснот“: був фотографом, мисливцем, риболовом, керівником місцевого юнацько-спортивного товариства „Луг“, одним з організаторів крайового національно-патріотичного та культурологічного руху. Такою ж непересічною, активною, національно свідомою виявилась і його майбутня дружина, активна „пластунка“ Анна Тацуняк. Через два роки в подружжя народився син Мирослав, а 11 квітня 1939-го — донька

Уже цей побіжний огляд наукових досягнень Ювіляра виявляє широкий спектр його творчих зацікавлень, засвідчуючи і неабияку працьовитість, і непересічну ерудицію, і науковий талант. Як влучно висловилося У. Єдлінська, О. Купчинський — „последовник класичного розв'язку української гуманітарної науки з характерним усестороннім і багатоаспектним підходом до досліджуваних явищ, яку плекали І. Франко, М. Грушевський, В. Гнатюк, потім І. Крип'якевич, І. Свенціцький та ін.“ Вчений гідний своїх великих попередників, адже власним прикладом показує, як треба працювати для України, уособлюючи неперервність дослідницької традиції, що тягнеться від довоєнного покоління галицьких інтелектуалів до молодшої генерації новітніх часів.

Від імені великої когорти вчених-гуманітаріїв, прихильників таланту Олега Антоновича, бажаємо Ювілярові міцного здоров'я та невсипущої енергії у справі примноження здобутків національної науки та культури.

Андрій ГРЕЧИЛО, Андрій ФЕЛОНЮК

Оксана, яка, отже, є прямою спадкоємицею роду Франка, себто онукою рідного брата самого Івана Яковича і правнучкою їх батька Якова Франка.

До школи Оксана пішла у вересні 1945 року — спершу п'ять літ навчалась у Підгірках, пізніше — у Калуші. Це був час боїв із повстанцями, вивози до Сибіру, плачі, зойки... Все це закарбувалося в юній пам'яті. Як і арешт улюбленої вчительки Ольги Іванівни Мричко, яка давала дітям читати вірші Тараса Шевченка, а на звороті книжки було зображення тризуба.

А згодом Львів, університет, історичний факультет. В університеті чарівна студентка познайомилась з імпазантним випускником Львівської політехніки Дмитром Данилюком, якого скерували на роботу в м. Ленінград (нині — Санкт-Петербург). „А я вліті їду туди на практику“, — сказала Оксана. „Там і зустрінємось“, — зрадів молодий інженер. Знайомство увінчалось у 1960 році одруженням, а в березні 1965 року — народженням сина Андрія.

Андрій народився у Ленінграді, з яким, і не тільки з ним, пов'язані вісім років життя Оксани Омелянівни. І було це життя мандрівне, без сталого житла та перспективи. Д. Данилюк мав рідкісну на той час спеціальність — налагодник автоматики. І він працював то в Ленінграді, то в Архангельській області (далеке поселення Коряжма поблизу Котласа), то у Вільнюсі. В литовській столиці Оксана цілий рік учителювала: давала уроки з історії. І знову — з 1963 року, і вже надовго (до 1968 року) — науково-творче та родинне життя в Ленінграді.

У Північній Пальмірі Оксана обійняла посаду наукового співробітника в Центральному державному історичному архіві, де опрацювала так звані сейфові колекції. Та головне, що О. Франко знайшла в цьому та інших архівах архітектурної „перлини“ світового значення чимало унікальних матеріалів з українки, якими пізніше суттєво послигуувалась у своїх наукових дослідженнях, зокрема в успішно захищеній кандидатській дисертації „Суспільно-політичний рух в Україні кінця 50-х — початку 60-х рр. XIX ст. (джерелознавча характеристика архівних документів)“ (1985).

Влітку 1968 р., помінявши ленінградську квартиру на трикімнатну „хрущовку“ в Києві, Оксана Омелянівна переїхала в давню омріяну українську столицю, де опинилася в націєцентричному, благодатному середовищі вітчизняних інтелектуалів-джерелознавців. І її як фахівця архівної справи радо „інкорпорували“ до „штатного розпису“ кваліфікованих працівників Центрального державного історичного архіву, де О. Франко спершу обійняла посаду старшого наукового співробітника у відділі публікацій, а пізніше (з 1972 р.) очолила відділ використання документів і матеріалів.

Тут працювали такі знані археографи, як Іван Бугиць, його дружина Марія Бугиць, Іван Глизь. Разом із ними Оксана Франко підготувала до видання тритомовий корпус матеріалів „Кирило-Мефодіївське товариство“. Але це був тривожний у псевдонаціональній політиці тоталітарної країни 1971 рік. Почалися нові репресії проти української культури та її яскравих провідників. І фундаментальне тритомове видання вийшло у Києві лише 1990 року. Щоправда, частину документів вдалося в часи переслідувань надіслати за кордон. І президент УВАН у США Марко Антонович зумів-таки їх опублікувати.

Подібне сталося і з виданням „О. Ф. Кістяківський. Щоденник (1874—1885)“ у 2-х томах, що його підготували до друку згадані науковці (а серед них також Валентина Шандра) під керівництвом незабутнього, скромного „титана“ археографічної праці Івана Бугиці. Цей Щоденник так само заборонили, його оприлюднили тільки в 1994—1995 рр.

1975 р. Оксана Франко, в тому ж таки Києві, очолила науковий архів академічного Інституту археології, в якому безперервно працювала до 1990 р. Тут до серця припала її творча спадщина етнографа, антрополога, археолога Федора Вовка, частину якої дослідниця вперше оприлюднила. Це було, без перебільшення, справжнє відкриття досі замовчуваного, як наголошує Оксана Франко, світового Вченого з великої літери, до того ж дійсного члена НТШ.

Ще працюючи в Києві, Оксана Франко цікавилася діяльністю Наукового товариства ім. Шевченка. А коли почула радісну звістку про історичне „повернення“ НТШ в Україну, то 8—9 червня 1989 р. спеціально відвідувала Львів, щоб побувати на цій епохальній події. І не просто була присутньою, а й виступила на академічному форумі разом із „прелегентом“ сином А. Франком, тоді ще студентом-істориком, із співповіддю про співпрацю Федора Вовка з НТШ, яку, до речі, опубліковано у виданні „Т. Шевченко і українська національна культура. Матеріали наукового симпозіуму до 175-річчя від дня народження Т. Шевченка та 115-річчя заснування Наукового товариства ім. Шевченка (Львів, 1990)“.

А 1990 року, після 22-літнього перебування в Києві, визнана архівістка цілком перебралася до Львова, на кафедру етнології історичного факультету Франкового університету: з 1994 р. О. Франко — доцент, з 2004 р. — на посаді професора, в 2011 р. отримала звання професора. А 2000 р. в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України вона успішно захистила докторську дисертацію на тему „Наукова та суспільно-політична діяльність Федора Кіндратовича Вовка“.

І продовжує Ювілярка активно вивчати наукову спадщину інших дійсних членів цієї поважної академічної організації (НТШ). Причому досліджує їхні архіви не тільки в Україні, а й у Празі,

Мюнхені, Парижі (Сарсель), Петербурзі — там, де жили і діяли члени Товариства. Знайшла мало-відомі документи Федора Вовка в Парижі (1995), побувала у Відні, Бухаресті, Тульчі, Дунавці, де мешкав наш знаменитий науковець у часи еміграції. В 1995 р. вона перебувала на стажуванні в Європейському центрі НТШ у Парижі (Сарсель). Виявила також і опрацювала архіви Вадима Шербаківського в Празі (1996) та Мюнхені (2017). У збірнику „З історії Наукового товариства імені Шевченка“ (редактор Олег Купчинський) опублікувала О. Франко у 1998 р. свою ґрунтовну працю „Діяльність Федора Вовка в Науковому товаристві ім. Шевченка“.

До того ж Оксана Франко — автор двох монографій, одна з них під назвою „Федір Вовк“ вийшла друком у Нью-Йорку в 1997 р. у видавничій серії УВАН у США, а друга — у Києві у 2001 р. під заголовком „Федір Вовк — вчений і громадський діяч“. Ювілярка — співупорядник наукового видання „Листування Федора Вовка з Володимиром Гнатюком“ (Львів; Київ, 2001).

Оксана Франко послідовно, системно досліджує творчу спадщину Федора Вовка, Вадима і Данила Шербаківських, Івана Франка, його брата Онуфрія, дітей письменника та інших членів його родини, а також Тараса Шевченка, Михайла Грушевського, Володимира Гнатюка, Степана Томашівського, Івана Раковського та ін. Співавторами досліджень О. Франко є такі відомі персоналії, як В. Наулко, Р. Кирчів, М. Швагуляк, А. Франко, В. Борисенко, Ж. Кононенко та інші вчені.

Тривалий час Оксана Франко наполегливо працює над упорядкуванням творчої спадщини Івана Франка. Вона є співупорядником 51 і 54 томів академічного видання „Додаткові томи до Зібрання творів Івана Франка у п'ятдесяти томах“. Окрім помітної науково-творчої, джерелознавчої участі в згаданих оприлюднених масивних томах (обсягом близько 1000 сторінок), О. Франко є також одним із авторів коментарів та упорядників текстів 55-го (готується до друку) і вже підготованого до публікації 56-го тому.

Підсумовуючи, відзначимо, що Ювілярка — не лише поважний, авторитетний науковець із понад 50-літнім „стажем“ фахової діяльності (в її доробку згадані монографії, а також розділи в колективних виданнях, наукові та науково-популярні статті, — понад 200, упорядкування багатотомових видань, численних збірників, керівництво захищеними дисертаціями, змістовні лекції з етнології, історії України, постійні виступи з доповідями на засіданнях НТШ та інших товариств), — Оксана Франко так само діяльна в суспільно-культурологічному житті. Вона брала участь у суспільно-політичному і громадському русі 70—80-х років XX ст., органічно увійшла до згуртованого кола однодумців, націєцентричних, креативних діячів, до якого належали Лідія Орел, Ярослава Грендиш, Леопольд Яценко, Микола Матусевич, Мирослав Маринюк, Василь та Петро Шклярі, Микола Литвин та інші патріотично налаштовані діячі. В цьому контексті варто згадати про покладання синьо-жовтих квітів на могили Алли Горської, Михайла Грушевського, виїзди на батьківщину Тараса Шевченка та Василя Симоненка, до Холодного Яру; акції непокори, колядування-щедрування, етнографічні святкування Івана Купала з вогнищами на Трухановому острові у Києві, про сміливу, „викличну“ „демонстрацію“ національного одягу (незважаючи на „всевидяче, недремне

око“ радянських репресивних органів та цензурні утиски), запрошення хору Леопольда Яценка виступити в різних установах та приміщеннях історичних пам'яток, наприклад, у церкві св. Миколая Видубицького монастиря, де тоді вперше за останні століття прозвучала невмируща українська мова, пісня і бандура Миколи Литвина; доречно, мабуть, нагадати також про незабутні подорожі на Закарпаття, де мальовничою дорогою зі Львова до архітектурних „перлин“ відомий львівський історик, архівіст і знавець „філіграней“ Орест-Нестор Мацюк тасмно показував могили січових стрільців... Видається доцільним особливо наголосити на тому, що в Києві Ювілянтка знала майже всіх дисидентів, із багатьма з них дружила.

У пам'ятку — сміливий похід на могилу Алли Горської на Берковецькому цвинтарі (це був, здається, 1976 р., у шосту річницю її загибелі 28 листопада 1970 р.), на якій О. Франко побачила три дошки у формі тризуба. Стояв морозний день, шанувальники пам'ятки про художницю-дисидентку Горську померзли. І Оксана Омелянівна запросила всіх присутніх, 15—20 осіб, незважаючи на те, що їх фотографували всюди суцільні кагебісти, до себе додому, в помешкання, що на Нивках. Її гостинну оселю відвідали правозахисники Мирослав Маринович, Микола Матусевич, Ольга Гейко, Надія Світлична, яка першою виголосила поминальний

тост „За тих, хто терпить, мучиться в тюрмах, гине...“

І ще один, промовистий факт і, сказати б, показовий „штрих до портрета“. Оксана Омелянівна, за ініціативою та за консолідованого сприяння її сина А. Франка, цілковито альтруїстично віддала свій будинок у Калуші — батьківську спадщину — для увічнення пам'яті Франкового роду. Нині (офіційно засновано в 1992 р., реконструйовано в модерному стилі в 2016 р.) — Музей-оселя родини Івана Франка, центр регіонального франкознавства, а також осередок краєзнавства, де регулярно відбуваються наукові конференції, симпозіуми, семінари, різноманітні освітньо-культурологічні заходи.

Така вона, багатовимірний, оригінальний, неповторний, спадкоємиця і берегиня Франкового роду, дослідниця, професор, суспільно-громадський діяч, любляча донька, дружина, мати, а ще майстриня фотографії, відеозйомки, малярства (в її художньому „арсеналі“ налічується декілька десятків ескізів, картин та „олійних полотен“, зокрема, зі стереометричним зображенням Видубицького монастиря та церкви св. Юра) і... поціновувач поетичної творчості (готує до видання збірку „Ізмарагд“ власних талановитих віршів).

Залишилося побажати: з роси і води! І ще многая-многая літ!

Петро ШКРАБ'ЮК

18 квітня 2019 р. виповнюється 75 років відомому науковцю, фахівцю у фізиці кристалічних твердих тіл, талановитому педагогові, докторові фізико-математичних наук, професорові, дійсному членові НТШ (від 2017 р.) Богдану Антоновичу Лукіянюку.

Народився Ювіляр у с. Іванкові Борщівського району Тернопільської області. Середню освіту здобув у СШ № 15 м. Чорткова у 1962 р. З 1963 по 1968 рік був студентом Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича, навчаючись на фізичному факультеті. У 1968 році став аспірантом кафедри теорії твердого тіла Львівського державного університету ім. І. Франка (його науковим керівником був професор К. Д. Товстюк — видатний вчений у галузі фізики напівпровідників). Після закінчення аспірантури у 1971 році повертається до Чернівців, де впродовж понад 20 років працює в академічних установах: Чернівецькому відділі Інституту напівпровідників АН України (до 1978 р.), Чернівецькому відділенні Львівської філії математичної фізики Інституту математики АН України (1978—1981) та Чернівецькому відділенні Інституту проблем матеріалознавства ім. Курдюмова АН України, пройшовши шлях від молодшого наукового співробітника до завідувача відділу фізичних основ напівпровідникового матеріалознавства. Тоді ж захищає кандидатську дисертацію (тема дисертації „Питання теорії протяжних дефектів і адсорбції на кристалічній поверхні“, 1974). У 1991 р. після захисту дисертації „Теорія електронного спектру та

електрон-фононої взаємодії у шаруватих напівпровідниках“ стає доктором фізико-математичних наук. У 1992 р. Б. Лукіянець переїжджає до Львова і починає працювати на посаді професора кафедри фізики Львівського політехнічного інституту, з 2006 р. — професор кафедри прикладної фізики та наноматеріалознавства.

Коло наукових зацікавлень та здобутків Б. Лукіянюка широке. Серед різних проблем теорії твердих тіл у полі його уваги є багаточастинкові ефекти у низьковимірних і геометрично обмежених кристалічних структурах, які проявляються під час адсорбції атомів та йонів на поверхні кристалів та у явищах, пов'язаних із дефектами і фононними коливаннями ґратки. Йому належать ґрунтовні дослідження оптичних властивостей шаруватих напівпровідників, де він отримав низку важливих результатів, виявивши ефекти, зумовлені сильною анізотропією електронного і фононного енергетичних спектрів. Продовжуючи вивчення розмірних ефектів у складних кристалічних структурах, Б. Лукіянець зробив значний внесок у теорію явища інтеркаляції. Його праці у цьому напрямку виконані у тісній взаємодії з фізичним експериментом, дають новий поштовх і сприяють глибшому розумінню термодинаміки впровадження домашкових частинок (атомів, молекул та йонів) у шаруваті та нанодисперсні системи. Актуальність таких досліджень упродовж останніх років пов'язана з перспективами створення нових пристроїв нагромадження електричного заряду (аккумуляторних батарей) на мікро- та нанорівні з надзвичайно високою ємністю.

Б. Лукіянець — автор і співавтор близько 200 наукових праць, серед яких підручники: „Medical and biological physics (short course)“, (2008); „Наноелектроніка“ (Науково-навчальне видання, 2009); „Основи квантової фізики“ (Навчальний посібник, 2009); „Програми та зразки тестових завдань для вступників на навчання за освітньо-професійною

програмою підготовки магістрів“ (Навчальний посібник, 2012).

Насиченою і багатогранною є педагогічна діяльність Богдана Лукіянюка. Про це свідчить перелік лекційних курсів для студентів НУ „Львівська політехніка“, зокрема: загальна фізика, статистична термодинаміка, квантова механіка, вибрані розділи фізики твердого тіла, фізика просторово обмежених кристалічних структур, тензорний і векторний аналіз. Був консультантом докторської та керівником кандидатських дисертацій.

Як багаторічний член Бюро Президії Українського фізичного товариства та голова первинної організації товариства при Львівській політехніці Б. Лукіянець залучає молодих співробітників і студентів до пропаганди наукових знань та оволодіння сучасними проблемами фізичної науки. Він — організатор і керівник міждисциплінарного дискусійного клубу „Філософські проблеми науки і техніки“ при Львівській політехніці.

ОГЛЯДИ НОВИХ КНИЖОК, РЕЦЕНЗІЇ

Giezza J. *Cerkwie i ikony Lemkowszczyzny*.— Rzeszów, 2017.— 656 s., il.

Назва „Лемківщина“ утвердилася щойно від другої половини XIX ст. на позначення крайнього південно-західного регіону української етнічної території, за новітніх часів розділеного між Польщею та Словаччиною, її інколи використовують для спекуляцій щодо якоїсь „окремленості“ регіону від історичного цілого. Мешканці Лемківщини — крайній західний відлам українського етносу, внаслідок віддалення та під впливом сусідів немало піддалий різній асиміляції. Головним визначником відмінності, поряд із народною культурою, упродовж століть слугувала Церква та церковна організація у структурі Перемишльської єпархії Київської митрополії.

Про однаковість історичного буття упродовж століть у його якнайтісніших пов'язаннях з українською національною традицією, попри всі зміни другої половини 1940-х років і наступних десятиліть, найяскравіше свідчать численні ще й досі церкви разом із літургійно-обрядовим наповненням. Нерідко в актуальних реаліях слугуючи новим господарям, вони залишаються живими пам'ятками буття, уже перерваного і, навіть, забутого...

Власне, церквам як осердю української пам'ятки та іконам — наступному після них найприкметнішому її свідченню, й присвячена монументальна з численними ілюстраціями книжка керівника відділу церковного мистецтва Музею-замку в Лань-

Активною є діяльність Б. Лукіянюка в Науковому товаристві ім. Шевченка як члена редколегії „Фізичного збірника НТШ“, організатора та учасника наукових семінарів Комісії фізики НТШ, він є заступником голови цієї комісії.

Вчений відомий своєю активною життєвою позицією, принциповістю, загостреним відчуттям справедливості. Товариський і демократичний, має широке коло друзів. Багатогранність характеру Ювіляра проявляється в таких рисах, як захоплення краєзнавством і туризмом, любов до класичної музики.

Друзі та колеги з кафедри прикладної фізики і наноматеріалознавства Національного університету „Львівська політехніка“ і Комісії фізики НТШ щиро вітають Богдана Антоновича Лукіянюка з ювілеєм, бажають міцного здоров'я і плідної праці на науковій та освітянській ниві.

Тетяна КРУШЕЛЬНИЦЬКА,
Роман ПЛЯЦКО

цуті (Польща) Ярослава Гемзи з небаченою досі за широтою й охопленням відповідного аспекту традиції панорамою релігійної мистецької культури своєрідного і самобутнього регіону українського життя у розмаїтті його конкретних виявів. Головна особливість видання — те, що його „пережито“ в багаторічних контактах із небайдужими людьми, у яких Я. Гемза вчився і з якими спілкувався, як і тими, яких уже навчає сам. Видання водночас свідчить про безперечний ріст автора¹, що й забезпечило винятковий результат, здатний не тільки зайняти місце на книжкових полицях, а й назавжди залишитися помітною позицією історії.

Відповідно до задуму та способів реалізації, укладена панорама винятково широка. Звісно, мусили бути й віддалені історично та географічно часи початків традиції, переказані за попередниками. За комплексом доступних джерел та пам'яток, історія „закорінюється“ на цих теренах відтоді як у розвитку заходів київських володарів з підпорядкування території вздовж торгового шляху з Києва на Краків, Прагу й далі, св. Володимир Великий 981 р. у поході „на ляхів“ зайняв, серед інших міст, Перемишль, згодом приєднавши хорватів із територіями на південь від нього.

Релігійна мистецька сторона цих процесів увиразнюється з появою перед 1124 р. у Перемишлі

¹ Див. також: Giezza J. *O sztuce sakralnej Przemyskiej eparchii. Słowem i obrazem*.— Łańcut, 2006.— 168 s. Рецензована книжка майже на 500 сторінок більша обсягом.

замкової церкви князя Володара Ростиславовича, перед кінцем 1210-х років піднесено до статусу собору епархії, яка об'єднувала ці території. Найдавнішими віхами стали фрески на стінах зруйнованого перед 1460 р. собору, пригадані мініатюри Архирейського Службника першого перемишльського владики Антонія й — не пригадані — збережені від другої половини XIII ст., відкриті щойно останніми часами найстарші західноукраїнські ікони — свідчення винятково високого рівня місцевої малярської культури як самобутнього відгалуження константинопольської аристократичної традиції. Завдяки їм Перемишль виявився єдиним поза Балканами і найвіддаленішим від взірцевого константинопольського центру осередком побутування і самобутнього візантійського розвитку елітарної норми, який зберігав відповідні пов'язання й надалі на тлі польського підпорядкування — до середини XVI ст.

У виданні лише загально згадано про ці визначальні процеси, насамперед через їх свідчення в збережених іконах, оскільки основний залучений матеріал належить уже до новіших часів — відколи від початків XVII ст. тут вціліли перші дерев'яні церкви. Вони стали лише однією, хоча й найпоказовішою ознакою нової епохи. Не менш важливим виступило також природне для віддаленої країни традиції наростання запозичень із сусіднього західного досвіду, носіями якого зарекомендувалися чинні в містах терену провінційні майстри латинського культурного кола. Такі впливи були і в церковному будівництві, проте через його природу тут не так яскраво виражені й на актуальному етапі осмислення сприйняті мало. У малярстві вони значно виразніші. Хоч сам автор про цей процес пише скромно, проте від початку XVII ст. у місцеве малярство активно проникають елементи західного іконографічного родоводу й водночас у храмах з'являються ікони провінційних митців латинського кола та зорієнтовані на їх творчість. Поширення унії та її утвердження від початку XVIII ст. дало поштовх дальшій латинізації ціною власної історичної самобутності. У будівництві це проявилось менше. Зокрема, внаслідок еволюції поширилося спорудження триверхого храму з вежею над входом, що вперше засвідчено у збудованій 1600 р. церкві св. Якова, Брата Божого, в с. Поворознику.

У книжці на численних конкретних прикладах показано розвиток цієї традиції, немало уваги приділено також новішим модифікаціям архітектури XIX та перших десятиліть XX ст. Це докладніше подано переміни малярських форм та релігійної іконографії відповідного періоду (цих найновіших зразків, може, й надто багато). Водночас запропоновано своєрідний путівник по іконографії зі стислим викладом сюжетів разом із менш поширеними та рідкісними. Видання, звісно, не є історією української мистецької традиції місцевих теренів, проте пропонує винятково обширний і різномірний матеріал для її сприйняття й осмислення. До того ж його подано в живому кон-

тексті: є чимало фотографій поодиноких храмів у процесі релігійних чинностей — безпосередньому контексті їх призначення та функціонування як ще один вияв різномірності аспектів місцевої історичної спадщини.

Хоча видання не претендувало на роль церковної історії та історії мистецтва, окремі сторони місцевого релігійного досвіду все ж варто було докладніше висвітлити. Зокрема, традиційно для польської наукової спільноти, місцеве християнство та його культурна спадщина недостатньо чітко засвідчені в їх історичних генетичних київських зв'язках, у показових виявах збережених і в XVII—XVIII ст. Це стосується і наявності не менш важливого для регіону перемишльського епархіяльного осередку. У такому ж контексті недостатньо наголошено на перемінах Нової доби — на тлі збереження визначальних ознак традиції — та ролі в них західного чинника як специфічного вияву буття віддаленої історичної країни в історичному оточенні. Принаймні, такі акценти сприяли б не тільки докладнішому усвідомленню особливостей еволюції місцевої традиції, а й кращому розумінню багатьох процесів уже за новіших часів. Втім ідеться не про упущення, а про прості хиби школи, яку автор пройшов і яку репрезентує.

Показово, що в книжці трапляється мало конкретних огріхів. До таких, зокрема, не варто відносити прийняття функціонування Перемишльської епархії уже в середині XI ст. (S. 30). Тут автор схилився до однієї із здогадних версій, однак без жодних підстав. При репродукції заставки львівського Требника 1719 р. (S. 161) слід було мати на увазі використання дошки гравюри знаного львівського майстра Івана Глинського ще для видання 1668 р. Розділ іконографічних пояснень наводить декілька застарілих тлумачень. Втім і це є лише відтворенням давнішого „нерозбірливого досвіду“. Таким є виклад про Покров Богородиці (не випадало б шукати його конкретного літературного джерела)² як ілюстрації видіння святого Андрія Юродивого (S. 448). Щодо побутування іконографії Воплощення, то варто мати на увазі її прикметне для історичного перемишльсько-львівського кола поширення від середини XVI ст. в іконах на східній стіні вівтаря³ як відповідник наявності сюжету в східнохристиянських ансамблях монументального малярства апсид. Саме такого призначення репродукований не зафіксованого походження овальний образ середини XVII ст. у різьбленій рамі (S. 434). Це попереднє місце і визначило відзначену появу Воплощення згодом на склепінні вівтаря. Так само застаріле „широке“ тлумачення про ікону Богородиці Одигітрії (S. 436). Насправді це було поясне зображення, відтворене, зокрема в репродукованій версії XV ст. (S. 437) з церкви в селі Рихвалд (перейменоване на: Овчари). Нею не може бути, наприклад, ікона 1887 р. (S. 285) й ніякого „w ewnętrznego zróźncowania“ (S. 439) іконографія не знала: йшлося про повторення визнаного в Церкві зразка. „Невмирущою“ кабінетною конструкцією

² Про іконографію Покрову Богородиці, її джерела та розвиток в українській середньовічній традиції з екскурсами до перемін за Нового часу, які місця в ній константинопольського видіння святого Андрія Юродивого, див.: Александрович В. Покров Богородиці. Українська середньовічна іконографія.— Львів, 2010.— Т. 4 (Студії з історії українського мистецтва). Публікація подана в долученому до аналізованої книги переліку вибраної літератури.

³ Александрович В. Українська іконографія Воплощення зламу Середньовіччя та Нової доби // Апологет. Богословський збірник Львівської духовної академії УПЦ КП.— Львів, 2009.— № 1—4 (16—19): Матеріали Міжнародної наукової конференції „Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво“, Львів, 23—24 листопада 2009 р.— С. 60—70.

є „іконографія Богородиці Елеуса“: у традиції це Богородиця Страсна, а поняття „Елеуса“ — її епітет як милуючої (вірних)⁴. Втім при широті охопленого матеріалу іноді довелося поступитися глибиною засвоєння, що виявляє, зокрема, й підбір ілюстрацій.

У такому опрацюванні бракує вказівників, здатних полегшити роботу з нею усім зацікавленим.

У тому, що ця під багатьма оглядами виняткова книга вимагає саме роботи з нею, — сумніватися не випадало б.

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

Наш герб. Українські символи від княжих часів до сьогодення. Альбом / Текст А. Гречило; упоряд., заг. ред. Б. Завітій.— Київ: Родовід, 2018.— 400 с., іл.

Історію нашої державницької чи державотворчої символіки висвітлено у цікавій книжці, скромно названій „альбомом“. Її автори — геральдист Андрій Гречило, якому належать усі тексти, крім вступу „Від упорядника“, та упорядник ілюстрацій Богдан Завітій, один з керівників видавництва „Родовід“. Альбом вирізняється високим науковим рівнем. Видання складається з восьми розділів, які в хронологічній послідовності розглядають історію нашої державної (національної) символіки. Це історія Тризуба як родового знака київських князів, золотого Лева як символу Галицько-Волинської держави, а згодом Галичини. Важливе місце відводиться „козакові з мушкетом“ — гербові Війська Запорізького та Гетьманщини. У добу Речі Посполитої на землях Центральної України побутував також знак Архангела Михаїла. Будучи формально гербом Київського воєводства, він водночас уособлював Україну як складову частину Литовсько-Польської держави. Особлива увага авторів до національної символіки доби визвольних змагань. У книжці простежено становлення Тризуба як державного знака УНР та Української Держави Скоропадського, варіанти поєднання Тризуба з Левом. Цікавий для загалу розділ „Із гербом, без держави“, що у якому розглянуто побутування нашої символіки в роки чужоземної окупації. Заключні розділи присвячені відродженню національної символіки в часи горбачовської „перебудови“, дискусії щодо символіки відродженої України, а також питанню Великої герба України.

Особливо відзначимо величезну працю автора й упорядника над залученням автентичного історичного матеріалу з архівів, бібліотек, музеїв, приватних збірок України й зарубіжжя, починаючи від „златника“ Володимира Великого, на якому Тризуб вперше виступає як династичний символ Рюриковичів, підвісок із княжими „знаменами“, численних ремісничих та ювелірних виробів княжої доби, зокрема печаток. На останніх бачимо численні видозміни родового знака, характерні для особової сфрагістики середньовіччя. Сфрагістичні та нумізматичні пам'ятки особливо широко залучені до висвітлення символіки Галицько-

Волинської держави. Виявлені щойно наприкінці XIX ст. печатки Юрія I, Андрія I і Лева II, серед інших символів, мали зображення лева, що пнеться на скелю. Однак галицький Лев, на відміну від Тризуба, був уже не династичним, а земельним знаком, оскільки його використовували володарі, що не були прямими нащадками Романовичів. Після 1349 р., коли Галицька Русь потрапила під владу Польщі, галицький Лев став постійним елементом символіки цієї держави. З державного цей символ перетворився на земельний: його зображали в гербах Руського воєводства та Львівської землі. Як це не дивно, але в австрійський період цього знака вже не було з-посеред територіальних символів. Утворена 1772 р. нова провінція „Королівство Галичини й Володимирії“ послуговувалася цілком новою символікою: у дводільному синьому щиті в горішній частині була зображена чорна галка, у нижній — три золоті корони. Як пояснює А. Гречило, галка з'явилася як герб давньої Галицької землі, а три корони, знову ж таки як символ Галичини, уперше фігурують під час похорону Альбрехта Габсбурга 1621 р., позначивши претензії цієї династії на Галичину. В розділі „Під трьома коронами“ можна було б подати світлинку неоготичної кам'яниці на Валовій, 11 у Львові (архт. А. Шлеєн), на фасаді якої два лицарі тримають щити з цими гербами.

Однак руський лев знову повернувся до життя під час революції 1848 р. У час „Весни народів“ українці пробудилися до політичного життя, отож потребували як нація своєї символіки. Головна руська рада, створена 2 травня 1848 р., затвердила як національний символ давній герб Русі: золотого лева, що спинається на скелю в синьому полі, а синій і жовтий кольори стали національними барвами українців. А. Гречило стверджує, що цю символіку розробила комісія у складі Й. Кульчицького, Л. Мохнацького і Й. Царевича. Насправді ці члени Ради звернулися по допомогу до відомих у Галичині істориків: А. Петрушевича, Д. Зубрицького та ін. На підставі думок істориків про давню символіку Галицької Русі, зокрема, сфрагістичні пам'ятки наших володарів та хоругву Львівської землі під

⁴ Tatič-Djurič M. Eleousa. A la recherche du type iconographique // Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik.— 1976.— Bd. 25.— S. 259—267.

Грюнвальдом 1410 р., і було вирішене це питання¹. Повернення „руського лева” вражає розмаїттям документального матеріалу. Це ілюстрація в „Зорі Галицькій”, печатки, значки, репродукції автентичних хоругв, таблиць, жетонів, архітектурних картушів на будівлях. Шкода, що упорядник не подав такої знакової для Львова будівлі, як „Дністер” (вона з’являється у наступному розділі), на фасаді якого 1905 р. зображено два різьблені герби: руського лева й архангела Михаїла. Разом ці знаки символізують соборність України.

Надзвичайно цікавий і насичений документальним розділ про герб Війська Запорізького (у книзі „Запорозького”). Він розглядає т. зв. Баторіанську легенду, подану в літописі Г. Граб’янки, і спростовує твердження про вирішальну роль Стефана Баторія в організаційному оформленні Війська Запорізького. Єдине, що викликає застереження в цьому розділі,— репродукція на його початку (С. 95) відомого універсалу гетьмана Лободи 1595 р. з відтиском печатки Війська Запорізького. Адаже на с. 97 сказано, що 2004 р. В. Брехуненко та М. Нагельський опублікували універсал гетьмана К. Косинського 1592 р. з аналогічною печаткою. Отож найдавнішою слід вважати печатку при документі 1592 р. До того ж у примітці згадано публікацію універсалу Косинського П. Сасом 2010 р. Невеличке зауваження до розділу про гетьманські печатки: під портретом Б. Хмельницького (С. 98—99) подано щит з козацьким гербом та ініціалами Хмельницького. Оскільки ініціали кириличні, то гравер спотворив літеру „З”, замість неї написано „Е”, а поряд із нею „А”. Це варто було б пояснити для прискіпливих читачів. До того ж цілком аналогічне зображення з правильними ініціалами є на с. 101.

У підрозділі „Печать національная” цитується вірш з літопису Граб’янки про „герба малоросійський”. Однак вірш подано не в оригінальному вигляді, а по дві строфи в рядку. Це не має жодного сенсу, оскільки третина сторінки 112 залишилася нездрукованою.

З початку XVIII ст. до гетьманської печатки та її зображення почали додавати епітет „національна”. На козацьких прапорах з’являється кольорове зображення „національного герба” Гетьманщини, однак, як слушно зауважує автор, „утвердитися козакові з мушкетом у цьому статусі не дала ліквідація її автономії” (С. 122). Попри те зображення у майже незміненому вигляді й надалі використовувалося іншими козацькими формуваннями поза межами Гетьманщини, зокрема Чорноморським та Кубанським козацькими військами. 1917 р. козак з мушкетом мав шанс перетворитися на герб нової України, та після тривалих дискусій керівники Центральної Ради схилилися до Тризуба як до найдавнішого символу, що виник у Київській Русі.

Ще один символ побутував на наших теренах упродовж багатьох віків. Про нього йдеться у розділі „Янгол Русі”: архистратиг Михаїл². На підставі прискіпливого аналізу величезного археологічного та зображального (філокартичного й мистецького) матеріалу автор розглядає еволюцію символіки архангела Михаїла від особистого знака київського князя Олега Святославича до

герба Київської землі та Наддніпрянської України, а також складової частини символу „Соборна Україна”.

Символіці Соборної України, створеній в середовищі галицького стрілецтва, присвячений окремий підрозділ, проілюстрований репродукціями прапора „Сокола-Батька” 1911 р., декором товариства „Дністер” у Львові, поштівками (зокрема із взірцем для вишивки), світлинкою січових стрільців з прапором, відзнаками „Соборна Україна”, детально описаними О. Круковським та С. Пахолком².

Розділи „Віднайдення Тризуба” та „Із гербом, без держави” насичені документами. 25 лютого 1918 р., коли Центральна Рада засідала вже в Коростені, з’явилася постанова про Тризуб як герб УНР. М. Грушевський у статті про нього сказав: „Се оздоба питоменна [...] зв’язана з нашою тисячолітньою державною політичною і культурною історією”. Ескізи Великого й Малого Герба, які майже не відрізняються між собою, виконав Василь Кричевський. Надалі Тризуб у різних модифікаціях і графічних формах широко використовували на грошах, цінних паперах, документах, поштових марках.

Унаслідок Листопадового зриву 1918 р. у Галичині створено Західно-Українську Народну Республіку. В ній як державний герб відродився „руський лев”, але вже без корони. Після Акту Злуки обговорювався проєкт спільного герба обох частин України з козаком із мушкетом, левом і Тризубом, у нашоломнику мали додати ще й голуба з оливною гілкою. Та на практиці спільним гербом став Тризуб. З 1921 р., коли уряд ЗУНР опинився в еміграції, його документи містили зображення галицького лева в щиті, вписаного у Тризуб. Та й Директорія продовжила використання Тризуба як герба УНР. Після поразки визвольних змагань українську державну символіку широко використовувано в Галичині, окупованій Польщею. Тризуб став частиною пластової символіки, ліг в основу символу УВО-ОУН, згодом масово поширився на кокардах, пряжках та відзнаках УПА. Високою майстерністю відзначається графіка Ніла Хасевича, створена в повстанських бункерах. Тризуб на його листівках є центральною точкою, неодмінним елементом, що пов’язував боротьбу повстанців з визвольними змаганнями попереднього покоління й чинив колосальний мобілізуючий вплив на населення.

Багатьом українцям цікавими будуть завершальні розділи, адже А. Гречило був активним учасником відродження нашої символіки, починаючи з 1989 р., співавтором чинного герба, добре знає перипетії з Великим гербом України, конкурсу на який відбувався у 1991, 1996—1997 та 2007—2009 рр. Деякі проєкти, подані в книжці, видаються надуманими, однак окремі є взірцем високого художнього смаку. Нинішня ситуація з затвердженням Великого герба нагадує історію столітньої давнини, коли Україна так і обійшлася одним символом. З огляду на це А. Гречило пропонує внести зміни до Конституції й усунути з неї поняття „малий герб”.

На нашу думку, книжці бракує наприкінці видання зведеної бібліографії. Адаже у підсторінок

примітках не всюди є докладний бібліографічний опис видань, отож читач змушений шукати перше посилання. Велика світлина усусів на с. 162—163 датована „Прибл. 1915—1916”, тоді як на ній є конкретна дата: „29. VIII. 1915”. Не уніфіковано форму підпису ілюстрацій у розділі „Віднайдення Тризуба”. Частина підписів починається з імені й прізвища автора, інші з означення зображеного. Про Миколу Міхновського (С. 82) сказано, що він був членом „таємного „Братства самостійників” (1912)”. Міхновський справді написав програмну брошуру „Самостійна Україна”, але належав до Братства тарасівців (1891—1898), 1903 р. створив таємне товариство „Оборона України”. Деякі зауваження стосуються макетування. Документ, розміщений на сусідніх сторінках (С. 219—220), можна було зменшити і він би вмістився на одній

сторінці. Штандарт Президента України, який є чинним атрибутом влади, доцільніше було зобразити більшим, наприклад, як на с. 395, що містить зображення „беретного знака окремого полку Президента України” і в повному розмірі (на репродукції чомусь обрізаний його край), на відміну від булави, яка на практиці не використовується (С. 388—389). Однак ці дрібні хиби зовсім не псують позитивного враження від цікавої книжки.

Нове видання можна вважати підсумком дотеперішніх досліджень у галузях української сфрагістики, геральдики, вексилології, фалеристики й філокартії. Воно стане чудовим подарунком для всіх, кого цікавить українська символіка й історія українських державотворчих процесів загалом.

Іван СВАРНИК

Ганна Дидик-Меуш. Комбінаторика української мови XVI—XVIII століть: теорія, практика, словник / Наукове товариство ім. Шевченка, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України.— Львів, 2018.— 688 с.

Притаманні сучасній лінгвістиці парадигмальні зсуви спричинили зміну (чи урізноманітнення) об’єктів дослідницької уваги, а також цілей, завдань і методів багатьох мовознавчих галузей. Антропоцентризм, що став пріоритетним у лінгвістиці другої половини XX — початку XXI ст., породив такі лінгвістичні ракурси, як комунікативний і когнітивний, які спрямовані на розкриття „людського фактора” в мові, на реконструкцію відображених у ній світогляду людського суспільства, його системи цінностей та психології.

Історія мови як галузь лінгвістики також опинилася перед викликом цієї зміни парадигми. Як справедливо зауважує І. Подтергера, результатом інтересу до зазначених напрямів стало розширення сфери історико-мовних студій до вивчення історії культури, зокрема історії інтелектуальної культури, а також осмислення історії мови як історії комунікативних форм і комунікативної поведінки¹.

Авторка рецензованої монографії Г. Дидик-Меуш — досвідчений історик-лексиколог-лексикограф, предметом зацікавлення якого тривалий час залишалася лексична система української мови давніх періодів. Однак нова праця дослідниці (про що, зокрема, свідчить назва її першого розділу „Українська мова XVI—XVIII ст.: традиційне і нове дослідження”) є яскравим прикладом реалізації альтернативного підходу до традиційного мовного матеріалу, окреслюючи який важко подолати спокусу ужити евангельську метафору (дещо перефразувавши її) про „старе вино” у „нових міхах”. Адаже об’єктом уваги в ній є не просто лексичні одиниці мови в їхніх статичних парадигматичних системних зв’язках, а закони і механізми сполучуваності слів у мовленні, меха-

нізми, що відображають спосіб мислення давньої людини, специфіку членування нею реальності і вербалізації цих виокремлених сегментів дійсності. Отже, впровадження методів і прийомів комбінаторної лінгвістики в історичну лексикологію й лексикографію озброїли авторку двома важливими інструментами: з одного боку, інструментом реконструкції когнітивної діяльності суспільства, віддаленого у часі, а з другого — інструментом лінгвістичного та зокрема лексикографічного опису лексичної семантики, що здатний забезпечити високий ступінь достовірності результатів цих наукових процедур.

Об’єктом вивчення в монографії Г. Дидик-Меуш є українська мова XVI—XVIII ст., відображена в пам’ятках писемності того часу. Зауважимо, що писемна пам’ятка при цьому стала для дослідниці не просто джерелом ексерпування мовного матеріалу, а насамперед формою існування мови — єдиною, що доступна для сучасного історика мови. Авторка протиставляє систему (мова як певний абстрактний конструкт) і узус (мова у її вживанні, закономірності мовної практики залежно від комунікативних потреб), висловлюючи намір дослідити динаміку останнього.

Цікаво, що у виборі синхронного зрізу для аналізу Г. Дидик-Меуш свідомо відходить від традиційного на сьогодні хронологічного членування історії української мови. Переважно лінгвісти розмежовують періоди XVI—XVII і XVIII ст., в якому перший є етапом інтенсивного розвитку української писемної мови, а другий — часом її поступового згасання аж до цілковитого занепаду. Однак саме нестабільність обраного періоду, неоднорідність процесів, що відбувалися в його рамках, дали

¹ Сварник І. Головна Руська Рада і українська символіка // Знак.— 1998.— Ч. 16.— С. 3; його ж. Забутий ювілей // Літературний Львів.— 1998.— Ч. 72—73.— С. 28—29.

² Круковський О., Пахолко С. Українська фалеристика (із фондів Львівського історичного музею).— Львів, 2011.— С. 92.

¹ Подтергера И. А. Что такое история языка? // Slovène. International Journal of Slavic Studies.— Москва, 2015.— № 1.— С. 401.

змогу дослідниці простежити повну амплітуду руху узуальних мовних явищ: від появи до відмирання, своєрідну „мікроеволюцію“ мови, за власним влучним визначенням авторки.

Дослідження здійснене на основі писемних пам'яток (близько 2000), що охоплюють всю жанрову систему зазначеного періоду і відображають особливості членування тогочасного комунікативного простору. Це тексти релігійної літератури (біблійні і богослужбові переклади; гомілетична, катехитична література (учительні Євангелія), богословські полемичні трактати); літописи і хроніки; художня література (зокрема дуже широко поезія), наукові (староукраїнська лексикографія) та науково-популярні (лікарські поради, травники) праці; епістолярій і мемуаристика та, найбільшою мірою — тексти т. зв. ділового стилю (універсали, грамоти, декрети; судова документація). Урахування особливостей кожного із зазначених комунікативних сегментів (характеристики яких ґрунтовно висвітлені в першому розділі праці), дало дослідниці змогу спостерігати особливості сполучуваності у різних типах дискурсу.

Явище комбінаторики досліджене на матеріялі ад'єктивно-субстантивних словосполучень (загалом 40 000), ужитих у пам'ятках відповідного періоду для номінації об'єктів і явищ дійсності, конкретних та абстрактних понять. Саме ад'єктивно-субстантивні словосполучення, найпродуктивніший і найчастотніший тип номінативних утворень у зазначений період, стали вдячним полем для спостереження явища лексико-семантичної сполучуваності. Адже прикметник за своєю природою є носієм атрибутивної функції та засобом вираження атрибутивних відношень, тоді як специфіка лексичного значення іменника полягає в тому, що воно містить віртуальну сему „ознака“ (якість, властивість), яка й реалізується за допомогою прикметника.

Другий розділ монографії „Комбінаторна лінгвістика: термінологічна база“ містить докладний виклад теоретико-методологічних засад напрямку, опис еволюції ідеї та метамови цієї галузі. На основі узагальнення значних напрацювань своїх попередників у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці Г. Дидик-Меуш створила концептуальну базу комбінаторної лінгвістики (докладно окресливши основні поняття: синтагматика, комбінаторика, валентність, сполучуваність, контекст, дистрибуція), адаптувавши її до застосування у діяхронних студіях.

У третьому розділі („Ад'єктив XVI—XVIII ст. у площині комбінаторики“) дослідниця аналізує атрибутивний компонент ад'єктивно-субстантивних словосполучень, визначає його основні характеристики у функціональному та когнітивно-дискурсивному аспектах. На власному емпіричному матеріялі Г. Дидик-Меуш доводить, що основними функціями прикметника щодо партнера-субстантива в словосполученні є: номінаційна (позначення основних властивостей та якостей об'єкта) та видільна (виокремлення об'єкта з класу однотипних). Отож авторка спостерігає за поведінкою ад'єктиватрибутива в різному дискурсивному оточенні, зокрема аналізує його здатність наповнювати тексти різної жанрової природи (епістолярія, інвентарні описи, тексти катехитично-учительного типу).

У 4 розділі праці „Ад'єктивно-субстантивні словосполучення в українській мові XVI—XVIII ст. як об'єкт комбінаторної лексикології та синтаксису“ Г. Дидик-Меуш розглядає специфіку дослідження ад'єктивно-субстантивних словосполучень у лінгвістичному, психолінгвістичному, лінгвокультурологічному та лінгвокогнітивному аспектах, наголошуючи на потребі комплексного вивчення явища сполучуваності. На основі аналізу великого обсягом емпіричного матеріялу авторка розробила шкалу комбінаторної семантики ад'єктивно-субстантивних словосполучень, яка дає змогу визначати статус цього типу лексичних сполучень за критеріями стійкості та ідіоматичності.

Між крайніми полюсами шкали, якими є, з одного боку, вільні словосполучення, а з другого — фразеологічні (ідіоматичні, невмотивовані утворення), за спостереженнями дослідниці, розташована перехідна зона сполучуваності, до якої належить значна частина ад'єктивно-субстантивних сполучень, що функціонують у писемних пам'ятках досліджуваного періоду. Власне специфіці цього проміжного типу ад'єктивно-субстантивних словосполучень, їхнім різновидам присвячена подальша увага авторки.

Логічним продовженням теоретичного та власне історико-лінгвістичного аналізу комбінаторики української мови стала викладена в 5 розділі монографії концепція „Комбінаторного словника української мови XVI—XVIII ст.“ та наведений у додатках фрагмент зазначеної праці. Це перший в історії українського (і навіть слов'янського) мовознавства історичний словник комбінаторного типу, що представляє лексикографічний підхід, який не має аналогів у дотеперішній лексикографічній практиці. За типом це системний лінгвоцентричний словник, який фіксує всі наявні в пам'ятках відповідного періоду ад'єктивно-субстантивні словосполучення лексико-синтаксичного та лексико-фразеологічного типу сполучуваності, проінтерпретовані в лінгвістичному, культурологічному та лексикографічному аспектах.

Зауважимо, що цей розділ містить також надзвичайно цікавий аналіз попередніх історичних словників української мови, що дав авторці змогу, врахувавши їхні слабкі і сильні сторони, виробити новий підхід до лексикографічного опису лексичної семантики і явища сполучуваності, що суттєво вдосконалив подальші праці.

Дослідження Г. Дидик-Меуш започатковує два нові перспективні напрями української історичної лінгвістики — історична комбінаторна лексикологія та історична комбінаторна лексикографія. Дослідниця не лише успішно розв'язала важливі проблеми методологічного та методичного, теоретичного й прикладного характеру, запропонувавши й обґрунтувавши нові прийоми й принципи опису та лінгвістичного аналізу мовних даних, а й накреслила проблематику подальших студій у цій галузі. Вважасмо, що на власне запитання, поставлене у вступі до монографії: „Чи точки дотику між комбінаторикою і писемним джерелом зумовляють їх повноцінну взаємодію?“, Г. Дидик-Меуш відповіла впевнено „так“.

Наталія ПУРЯЄВА

Слов'янський світ Олафа Брока: Збірник за матеріалами доповідей семінарів до 150-річчя від дня народження першого професора слов'янських мов Університету Осло / Наукове товариство ім. Шевченка, Університет Осло, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; ред. Тамара Льоннґрен, Наталія Хобзей.— Львів, 2018.— 264 с.

Нещодавно українська лінгвістика збагатилася новим ошатним виданням — це збірник за матеріалами доповідей, що були виголошені в 2017 р. на чотирьох наукових семінарах „Олаф Брок і Росія“ (Москва—Петербург) та „Олаф Брок і Україна“ (Київ—Львів), присвячених 150-річчю від народження відомого норвезького мовознавця Олафа Брока — славіста, діалектолога, перекладача. Проведення цих ювілейних заходів у Москві, Петербурзі, Києві та Львові не випадкове, адже саме вони мали безпосередній стосунок до важливих біографічних віх ученого¹. У них взяли участь норвезькі, українські та російські вчені — мовознавці, фольклористи й історики, які свою дослідницьку увагу сконцентрували на знаковій постаті першого професора слов'янських мов Університету Осло, розкриваючи значення його робіт для сучасних досліджень у галузі діалектної фонетики та репрезентуючи різнобічну діяльність відомого норвезького слависти, зокрема його широкі міжнародні контакти.

Важливу роль у появі цього видання відіграла світлої пам'яті Наталія Хобзей* — завідувач відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, голова Мовознавчої комісії НТШ. Їй належить ідея його створення та структури, а також назва. Отже, збірник „Слов'янський світ Олафа Брока“ — тримовне видання, у якому статті надруковано тими мовами, якими їх попередньо було виголошено; до англійських статей подано український переклад, до українських і російських — англійський. У збірнику вперше опубліковано кілька джерел із його епістолярної спадщини, подано фотоілюстрації ювілейних семінарів.

Розпочинає збірник стаття „Внесок Олафа Брока у вивчення піджинів“ Інгвіль Брок — онучатої племінниці О. Брока (Асоціація вищих навчальних закладів Норвегії). Описано історію формування, розвиток і структуру арктичного піджина русенорська, який виник на початку XVIII ст. вздовж узбережжя Північної Норвегії внаслідок торговельних відносин російських купців та моряків із норвезькими рибалками. Перший лінгвістичний опис русенорська на фонетичному, морфологічному та лексичному рівнях у 1927

і 1930 рр. виконав О. Брок, опублікувавши також тексти, які стали матеріалом опису. Ця наукова студія не тільки дала початок наступним дослідженням русенорська, але й стала базовою для дослідження піджинів загалом.

Портрет ученого-слависта XIX ст. — доби піднесення інтелектуального життя, коли гуманітаристика була пріоритетною дисципліною в суспільстві, — змальовано в статті „Образ вченого-слависта XIX століття: Микола Костомаров“ Ольги Гончар (Інститут історії України НАН України, Київ). Здобутки Миколи Костомарова в розвитку славистики та його вплив на формування основних дослідницьких напрямів стали прикладом і для О. Брока, який перейняв найкращі традиції початкового етапу славистики.

Про завдання, методи власного експериментально-фонетичного дослідження говірки села Роговате Старосокільського району Белгородської області поінформовано в статті „Труди Олафа Брока і сучасне дослідження вокалізма“ Світлани Дяченко (Інститут російської мови ім. В. В. Виноградова РАН, Москва). Підкреслено значення праці О. Брока із діалектної фонетики на матеріялі російської діалектної мови для сучасної російської діалектології („Описание одного говора на юго-западной части Тотемского уезда“, 1907 р. і „Говоры к западу от Мосальска“, 1916 р.), які стали базовими для наступних досліджень.

Оксана Кузьменко (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів) у статті „Наукова й організаційна діяльність Володимира Гнатюка в Науковому товаристві ім. Шевченка: взаємини з Олафом Броком“ зосередила свою увагу на внескові в українську народознавчу науку В. Гнатюка, який творив у період становлення та розквіту НТШ. Дослідниця проаналізувала організаційно-наукову діяльність відомого ученого як секретаря НТШ; його мовознавчу діяльність, зокрема редакторську працю над періодичними виданнями; й особисту фольклорно-етнографічну практику. Студія глибоко висвітлює взаємини В. Гнатюка з О. Броком, які познайомилися, публікуючи рецензії на праці норвезького слависти, і підтримували контакти при-

¹ Сікора Г., Романина І. Українсько-норвезькі семінари „Олаф Брок і Україна“ (31 жовтня — 2 листопада 2017 р., Київ—Львів): наукова хроніка // Українська мова.— К., 2018.— № 1.— С. 149—154; Гончар О., Сікора Г. Українсько-норвезькі семінари „Олаф Брок і Україна“ (31 жовтня — 2 листопада 2017 р., Київ—Львів): наукова хроніка // Історіографічні дослідження в Україні: зб. наук. праць.— К., 2019.— Вип. 29 (у друці).

* Відійшла у вічність 21 серпня 2018 р.

ватним листуванням. Усвідомлюючи вагомий внесок О. Брока в українську діалектологію, саме В. Гнатюк 20 лютого 1914 р. ініціював надання почесного наукового звання дійсного члена НТШ діалектологів з Норвегії, що О. Кузьменко підтвердила цитатами із листування вчених.

Стаття „Діяльність слависта як зразок наукової дипломатії: епістолярна спадщина Олафа Брока“ Тамари Льоннгрен (Університет Тромсе) стала результатом колосальної роботи дослідниці щодо пошуку, розшифрування й коментування епістолярію вченого, який нині зберігається в архівах різних країн. У ній дослідниця розгорнула виклад матеріалу у площині людиноцентризму, відкривши всій науковій спільноті О. Брока не як мовознавця, діалектолога, а як яскраву особистість свого часу з високими моральними якостями: добротою, милосердям, чесністю, доброзичливістю, скромністю. Її наукові пошуки впродовж останніх трьох років цілковито відтворили життя вченого слависта, яке, за словами авторки, було прикладом безмежної любові до людей, невтомного служіння на благо славистики, міжнародної співпраці, наукових з'язків і гуманних стосунків між людьми.

У наступній своїй статті „Потрясение от увиденного: книга Олафа Брока „Диктатура пролетариата“ Тамара Льоннгрен подала загальний огляд історії написання, видання, подальшої гіркої долі й аналізу сенсаційної книги-паквіля „Диктатура пролетариата“ (1923), що стала наслідком небайдужого ставлення норвезького професора до долі російського народу в тоді молодій радянській Росії. У ній Брок висловив своє критичне ставлення до більшовизму, комуністичної партії, її ідеологів, ідеології та наслідків. Недоступність цієї книги для широкого кола читачів (адже вона була видана в Осло норвезькою мовою) спонукала Т. Льоннгрен розпочати роботу щодо її перевидання російською мовою, яку з великими труднощами успішно завершено в 2018 р. Важливим, на думку дослідниці, є те, що „Диктатура пролетариата“ не втратила своєї актуальності й сьогодні, оскільки в ній — віддзеркалення проблем сучасної Росії. У додатку вперше опубліковано російський переклад „Путевых заметок“ („Дорожніх заміток“) О. Брока, які він написав під час поїздки в Росію на запрошення Імператорської академії наук у 1902 р.

Стаття Карі Ага Міклебуст (Університет Тромсе) „Олаф Брок — посол слов'янського світу в Норвегії“ подає докладні відомості про лінгвістичні вподобання й здобутки, політичні переконання й соціальні контакти легендарного норвезького професора, якого авторка слушно назвала ключовою постаттю в стосунках між слов'янським світом і Норвегією. Слов'янський світ для вченого був не лише об'єктом лінгвістичних досліджень, а й культурним середовищем, яке він дуже любив. У біографії вченого помітний слід залишила також масштабна робота, яку Брок провів у дипломатії, літературі, економіці та бізнесі.

Історію вибору карпатоукраїнського села Убля для дослідження О. Броком, історіографії всіх праць, присвячених цій говірці, докладний аналіз

праці „Угросорусское наречие села Убля (Земплинско-го комитата)“ та зіставлення результатів цього дослідження із сучасним станом фонетичного рівня говірки Убля — ось питання, які висвітлили у своїй статті „Работы Олафа Брока о говоре Убля и современные полевые записи“ Сергій Ніколаєв і Марфа Толстая (Інститут слов'янознавства РАН, Москва).

Вдалу реконструкцію взаємин М. Грушевського з його скандинавськими сучасниками Альфредом-Антоном Енсенем та О. Броком, а також В. Гнатюка й О. Брока на тлі історичних подій репрезентує стаття „Михайло Грушевський та скандинавська славистика“ Віталія Тельвака (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка). Контакти О. Брока із відомими тогочасними вченими зумовили новаторські на той час дослідження „До питання про малоруську мову в Угорщині“ (1895), „Угросорусское наречіє села Убля (Земплинско-го комитата)“ (1889), двотомна праця „Вивчення словацько-малоруської мовної межі у східній Угорщині“ (1897, 1899), „Нариси з фізіології слов'янської мови“ (1910), які стали вагомим внеском в українську діалектологію, здобувши високу оцінку вчених НТШ.

Олександра Тер-Аванесова (Інститут російської мови ім. В. В. Виноградова РАН) у статті „Книга Олафа Брока „Очерк физиологии славянской речи“ и ее значение для изучения фонетики славянских языков“ підкреслює важливе значення діалектологічних праць О. Брока як зразків фонетико-фонологічного опису говорів для сучасних дослідників. У праці „Очерк физиологии славянской речи“, написаній в енциклопедичному жанрі, славіст ставить завдання дослідження інтелегентної вимови літературних мов того часу, їх зіставного вивчення, що передбачало поїздки в досліджувані країни, залучення соціолінгвістичних даних, зокрема характеристики мовних ситуацій у слов'янських країнах. За основу норвезький славіст взяв свідчення ідіолектів, що було його методологічною специфікою як дослідника-фонетиста, а для ширших типологічних висновків залучив діалектні дані та діахронні коментарі.

„Українське тло лінгвістичних студій Олафа Брока“ — стаття Наталії Хобзей (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів), яка завершує збірник. У ній подано інформацію щодо перших публікацій про говірку села Убля, відзначено високий фаховий рівень фонетичного опису цієї говірки самим Броком, подано аналіз рецензії В. Гнатюка на цю унікальну працю, а також відгуки на наукову працю норвезького лінгвіста І. Франка, І. Свенціцького, В. Гнатюка.

Отже, збірник „Слов'янський світ Олафа Брока“ — це перша книжка, яка подає цілісну інформацію про життя, наукову та громадську діяльність відомого славіста зі світовим ім'ям О. Брока, внесок якого в лінгвістику є неocenним. Видання продовжує традицію норвезько-українських, а ширше — норвезько-слов'янських контактів, започаткованих професором із Норвегії.

Галина СІКОРА

Василина Проскурняк. Суспільно-політична та наукова діяльність Осипа Маковея. Монографія. Біобібліографічний покажчик / Наук. ред. Б. Якимович.— Львів, 2018.— 334 с.— (Серія „Українознавча наукова бібліотека НТШ“. Ч. 49).

До 150-річчя від народження Осипа Маковея українська історіографія поповнилася новим дослідженням життя і творчого доробку письменника, літературознавця, історика, етнографа, публіциста, громадського діяча. Актуальність біографічних студій не викликає сумніву — саме вони допомагають повернути із забуття імена творців нашої історії, побачити їх на тлі епохи, якій вони віддали свою життєву енергію.

Дослідниця поставила перед собою амбітні завдання: комплексно і систематично дослідити роль Осипа Маковея в суспільно-політичному та культурному житті західноукраїнських земель (С. 7). Зважаючи на багатогранність особистості, активну участь у політичному, громадському, літературному, науковому житті Східної Галичини та Буковини, такі завдання, на нашу думку, неможливо розкрити в одній монографії. Кожна сторона діяльності О. Маковея потребує глибокого аналізу, відтак В. Проскурняк відкрила шлях для подальших студій.

Із впевненістю можна сказати, що з появою рецензованої монографії наступним біографам робота значно полегшиться. Авторка опрацювала та ввела в науковий обіг вельми широкий пласт джерел та історіографії. Насамперед ґрунтовно проаналізовані дописи про діяльність О. Маковея, що з'явилися ще за його життя. Не всім сучасникам поталанило бути відзначеними такими авторитетними і водночас такими прискіпливими критиками, як О. Макарушка, І. Франко, М. Грушевський. Відтак В. Проскурняк цілком справедливо акцентує увагу на тому факті, що на творчість новеліста-початківця і поета звертає увагу І. Франко й позитивно характеризує в оглядово-аналітичній статті „З останніх десятиліть XIX ст.“, а Михайло Грушевський аналіз прозових творів письменника подає в „Літературно-науковому вістнику“ („Сучасне українське письменство в його типових представниках. Осип Маковей“) (С. 8). Дослідниця також віднайшла згадки про Маковея в німецьких часописах, що з'явилися ще наприкінці XIX ст. (С. 8). Аналіз педагогічної та політичної діяльності Маковея ґрунтується також на спогадах сучасників (Д. Лукіяновича, І. Карбулицького, В. Сімовича, М. Рудницького, Є. Пеленського та ін.) — друзів та учнів Маковея. Водночас авторці вдалося критично підійти до прижиттєвих публікацій, зіставити бачення галицьких і буковинських дописувачів.

Погоджуємося з думкою В. Проскурняк про те, що життя і літературна спадщина О. Маковея досить докладно висвітлена в дослідженнях радянського періоду, насамперед у монографіях

О. Засенка, О. Криля, Ф. Погребенника. Авторка констатує, що „Дослідники літературного процесу завжди знаходили незвідані сторінки життєвого та творчого шляху О. Маковея“ (С. 13), однак не вказує, чим саме науковці доповнили образ письменника, обмежуються загальними фразами: „праці Ф. Погребенника стали цікавим і великосяжним дослідженням життєвого і творчого шляху О. Маковея“ (С. 13) чи „дослідження О. Криля ґрунтовно висвітлили життєвий та творчий шлях О. Маковея, але не торкнулися його діяльності як політика та науковця“ (С. 12). Для майбутніх біографів Маковея також доцільно було б вказати, що саме неправильно чи неточно трактували згадані науковці, яким доводилося оминати політичну діяльність письменника та зважати на заангажованість радянської ідеології (С. 14).

Незважаючи на пробіли у висвітленні саме суспільно-політичної діяльності О. Маковея, дослідники незалежної України насамперед взяли до аналізу поетичної творчості письменника. Мабуть, це спричинено тим, що саме мовознавці та літературні критики перші спробували неупереджено проаналізувати творчу спадщину галицько-буковинського діяча. Політичні погляди Осипа Маковея не стали предметом обговорення і на науковій конференції „Спадщина в контексті української ідеї“, присвяченій 125-річчю від народження письменника (Івано-Франківськ, 1992), що ще раз підкреслює актуальність обраної В. Проскурняк теми.

Не применшуючи доробку літературознавців, вважаємо, що для аналізу світогляду, зміни та характеру політичних поглядів особи треба опрацювати значно ширше коло джерел. Літературний доробок тут слугує вагомою, невід'ємною, однак лише частиною джерельної бази. Істориків треба віднайти та ретельно вивчити великий пласт архівних матеріалів і з цим завданням В. Проскурняк справилася якнайкраще. Дослідниця вивчила особисті документи, справочинство державних, політичних і культурних інституцій, публіцистику та науково-популярні праці О. Маковея, розкидані по численній періодиці Галичини та Буковини, спогади сучасників. Для цього їй довелося опрацювати архівні фонди Центрального державного історичного архіву у Львові, Центрального державного історичного архіву у Києві, Державного архіву Львівської області, Державного архіву Чернівецької області, Відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України, Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, Чернівецького літе-

ратурно-меморіального музею Ольги Кобилянської. Надзвичайно цінний введений в науковий обіг пласт епістолярної спадщини Маковей. Для цього авторка дослідила особові фонди інституцій та осіб, з якими листувався письменник, зокрема М. Грушевського, митрополита Андрея Шептицького, В. Шукевича, А. Крушельницького, В. Охримовича, Я. Веселовського, К. Студинського, М. Павлика, В. Щурата та ін. Вітальні листівки та запрошення на політичні та культурні заходи, віднайдені В. Проскурняк, розкривають коло дописувачів та пошановувачів письменника. Також авторка використала вже опубліковане листування О. Маковей з І. Франком, Лесею Українкою, В. Стефаніком, М. Коцюбинським, К. Студинським, А. Чайковським. Отож в основу студії В. Проскурняк лягла ґрунтовна джерельна база. Особливу цінність мають матеріали, які введені в науковий обіг вперше.

Відзначимо, що дослідниця докладно показує вплив І. Франка на формування літературних уподобань та політичних поглядів О. Маковей. У першому розділі „Становлення Осипа Маковей як громадського діяча, його суспільно-політична діяльність“ В. Проскурняк доводить, що саме схвальна оцінка І. Франка поетичних перекладів письменника-початківця дала змогу гімназистові повірити у власні сили і стати на нелегкий, матеріально-скрутний шлях творення модерної української літератури. Особисте знайомство з Франком вивело Маковей і на шлях політичної діяльності, тож не дивно, що юнак сповідував радикальні погляди.

Відомо, що після навчання в університеті О. Маковей працював у народовецьких часописах „Діло“, „Народна Часопись“, дописував до „Зорі“, „Життя і Слова“, „Народу“, був одним з активних членів „Просвіти“. Водночас авторка монографії, спираючись на спогади самого Маковей, опубліковані та неопубліковані документи, доводить, що він залишався прихильником радикальної течії, діячі якої заснували першу в Галичині політичну партію (РУРП, 1890), організували перші народні віча, активно відстоювали соціальні права українських селян.

Детально висвітлена в монографії діяльність Маковей на Буковині, де йому довелося прожити майже 30 років. Справедливо підкреслено, що, попри літературну, педагогічну і громадську роботу, він був не лише учасником, а і творцем політичного життя краю. Авторка розповідає про непрості стосунки О. Маковей з професором С. Смаль-Стоцьким, критичну оцінку його праці на редакторській ниві, особливо на посаді редактора газети „Буковина“, однак обмежується лише констатацією фактів (здебільшого відомих). Вочевидь, для висновків про те, чи працю редактора буковинські колеги оцінили, чи „знівельовали“ (С. 45), треба проаналізувати накладі редакційних часописів на початку і в кінці його керівництва, вивчити мережу розповсюдження, читацьку аудиторію, попит на тематику і стиль викладу матеріалу. Поглиблене вивчення проблеми дало б змогу показати ці та інші нелегкі стосунки Маковей зсередини, адже дослідниця опрацювала значний пласт архівних матеріалів. Володіння першоджерелами дає змогу зробити дослідження антропологічно орієнтованим. За ретельним переліком усіх щаблів життя і діяльності Маковей в дослідженні В. Проскурняк бачимо літератора, редактора, громадського і політичного

діяча, однак не видно особистості, з усіма, як і у кожної людини, позитивними і негативними рисами. Мабуть, тому підсумки до розділів монографії рясніють загальноновживаними патріотичними фразами, котрі можна застосувати до більшості активних діячів досліджуваного періоду. Бракує також висвітлення впливу на політичну та наукову діяльність не тільки воєнного лихоліття чи зміни політичної влади в краю, а й родини, найближчого оточення письменника. Щоб висвітлювати діяльність Маковей, як і будь-якої особистості, варто застосовувати мікроісторичні методи студій, переосмислювати, між рядками читати вже відомі і нововіднайдені документи та публікації. Такий підхід дасть змогу також показати особистий внесок Маковей в життя культурних та господарських товариств і Галичини, і Буковини. Здебільшого в монографії лише констатується участь Маковей в діяльності „Просвіти“, „Руської Бесіди“, „Руської Школи“, „Українського Народного Дому“, „Зорі“ та ін., вказується на його посади в різних організаціях („секретар“, „бібліотекар“, „член секції“ тощо), що не означає і не визначає його активності та впливу на роботу товариства. Сподіваємося, дослідниця продовжить свою працю, використає опрацьований масив джерел та літератури із застосуванням мікроісторичних методик дослідження.

Глибшим є аналіз діяльності О. Маковей на педагогічній та науковій ниві. В. Проскурняк вдалося показати вплив письменника на шкільну молоддь: заохочувати до пошуку знань, прищеплювати любов до української мови та літератури, ознайомлювати з найкращими зразками чужою мовою поезії та прози, формувати активну життєву позицію. І хоча педагог скаржився, що учительська практика відволікає його від наукової та літературної праці, дослідження В. Проскурняк засвідчує неабиякий внесок Маковей в історичні, етнографічні та краєзнавчі студії кінця XIX — початку XX століття.

Беззаперечно та неперехідну цінність має друга частина монографії — біобібліографічний покажчик Осипа Маковей (консультант-бібліограф Луїза Ільницька). В. Проскурняк хронологічно продовжила та істотно доповнила бібліографічний покажчик О. Куца, який вийшов ще в 1958 році (Осип Маковей. Бібліографічний покажчик. Львів, 1958, 152 с.) та подала цікаві біографічні відомості. Матеріали розміщені у двох розділах: „Літературна спадщина О. Маковей“ та „Матеріали про життя та діяльність Осипа Маковей“. Літературний доробок письменника класифіковано на окремі видання, поетичні твори, художню прозу, наукові студії, публікації, рецензії. Зручним для дослідників є обраний хронологічний і алфавітний порядок подання інформації. В окремий підрозділ виділені переклади О. Маковей, матеріали його видавничої та редакторської праці.

У другому розділі В. Проскурняк подає студії різних авторів про життя та діяльність О. Маковей, хронікальні матеріали. Читачі зможуть ознайомитися з публікаціями в газетах, журналах, популярних та наукових збірниках: від 1893-го і аж до 2017 року. Надзвичайно корисними є подані в кінці монографії покажчики. Зручність у пошуку матеріалів забезпечують „Іменний покажчик“, „Алфавітний покажчик поетичних та художніх творів, публіцистичних та наукових праць О. Маковей“, „Покажчик псевдонімів, криптонімів, криптонімних знаків та анонімних статей Осипа Маковей“,

„Список періодичних, видань використаних у біобібліографічному покажчику“.

Загалом монографія В. Проскурняк якісно доповнила українську історіографію, збагатила джерельну базу до вивчення життя і творчості Осипа Маковей та його сучасників. Сподіваємося, що подальші розвідки дослідниці зможуть показати неповторність постаті письменника, політика і громадського діяча, розкрити не лише факти біографії, а й особливості характеру, взаємовідносини зі світом і фактори, які на них впливали. Монографія має добру наукову та літературну редакцію (професор Б. Якимович та доцент Д. Яки-

мович-Чапран), фахове консультування біобібліографії (Л. Ільницька), гарне художнє оформлення (Н. Козак).

Ще раз наголосимо на ретельному підході та практичній цінності біобібліографічного покажчика Осипа Маковей. Оскільки наклад монографії критично малий, то, на нашу думку, його доцільно надрукувати окремим виданням, а, ставши доступнішим, він збагатить українську біографістику, доповнить довідникову базу літературних і наукових студій.

Алла СЕРЕДЯК

Петро Білоніжка. Геохімія біосфери.— Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018.— 182 с.

У монографії описано геохімію біосфери, яка охоплює всі оболонки Землі, де існує життя — осадові гірські породи земної кори, ґрунти, гідросферу і частину атмосфери.

Рецензована книжка ґрунтується на детальному аналізі наукових праць основоположника вчення про біосферу, всесвітньо відомого українського вченого академіка Володимира Вернадського, багатьох його учнів і послідовників та на мінералого-геохімічних і біогеохімічних дослідженнях автора.

Видання складається з передмови, вступу, п'яти розділів, післямови, списку літератури і резюме українською та англійською мовами.

В першому розділі проаналізовано внесок В. Вернадського у вивчення життєдіяльності організмів у тісному взаємозв'язку з навколишньою неживою природою. Вчений вперше з'ясував, що всі живі організми залежать від природного середовища передусім своїм диханням і харчуванням й вільно розвиватися в природі, як раніше вважали біологи, не можуть.

В. Вернадський замість терміна „життя“, яке філософи трактують по-різному, ввів поняття „жива речовина“, під яким розумів сукупність живих організмів. За такого підходу важливого значення набувають не окремі організми, що вивчає біологія і геологічна роль яких мізерна, а всі організми, які населяють нашу планету і сукупність яких є могутньою геологічною силою. Висвітлено біогеохімічні процеси, пов'язані з діяльністю автотрофних і гетеротрофних організмів, вплив фізико-хімічних умов середовища та межі існування живих організмів, звернуто увагу на питання, які споконвіку хвилюють людство — зародження і вічність життя на Землі. Згідно з науковими дослідженнями В. Вернадського та багатьох поколінь учених, живе походить від живого і численні спроби синтезувати живе з неживого не увінчалися успіхом.

Найбільший за обсягом другий розділ, присвячений геохімії осадової оболонки земної кори. В перших трьох підрозділах проаналізовано кларки хімічних елементів у земній корі, осадових породах, ґрунтах і організмах суші й підкреслено, що

збагачення осадових утворень окремими хімічними елементами відбувається завдяки діяльності організмів.

Детальніше автор описав участь мікроорганізмів в утворенні осадових порід і мінералів із верхньокрейдових і палеогенових відкладів Гірського Криму на підставі власних досліджень із застосуванням сучасного сканувального електронного мікроскопу. Унаслідок цих досліджень встановлено, що пелітоморфні білі вапняки турону переповнені коколитами. В конкреціях фосфоритів виявлено добре збережені викопні форми коколів, сітчасні бактеріальні утворення і фрагменти губок, а в конкреціях кременів — коколіти, фрагменти губок, діатомей і радіолярій. Його дослідження мікроструктури глауконітів підтвердили здогадки В. Вернадського про те, що утворення глауконітів пов'язано з життям. Виявлена автором мікропориста структура зерен глауконіту має важливе прикладне значення для з'ясування природи високої адсорбційної здатності мінералу.

В наступних підрозділах наведено дані про здатність багатьох видів мікроорганізмів розкладати силікати, окиснювати сульфідів, відновлювати сульфати, тобто брати активну

участь у руйнації гірських порід і мінералів, а інших — утворювати осадові породи, мінерали та родовища корисних копалин — нафти, горючого газу, кам'яного вугілля та ін. Схарактеризовано процеси утворення ґрунту внаслідок звітрювання гірських порід під впливом кліматичних чинників та життєдіяльності організмів і здатність рослин вибірково добувати для своїх потреб із природного середовища окремі хімічні елементи. Значну увагу П. Білоніжка приділяв походженню нафти, яка, згідно з дослідженнями В. Вернадського та більшості вчених-нафтовиків, має біогенне походження. Наприкінці другого розділу стисло проаналізовано біогеохімічні методи розшуків родовищ корисних копалин.

У третьому розділі, присвяченому геохімії гідросфери, висвітлено поширення води на Землі у вільному та зв'язаному стані у складі гірських порід, мінералів і в живих організмах, схарактер-

ризано фізико-хімічні властивості води, її ізотопний склад, середній вміст і форми знаходження хімічних елементів в океанічній воді, умови формування її сольового складу, а також збагачені життям райони морів та океанів, хімічний склад організмів, які населяють різні водні басейни, та геохімічні особливості континентальних вод.

Геохімія атмосфери описана в четвертому розділі, який містить два підрозділи. В ньому стисло розглянуто загальні питання атмосфери й детальніше висвітлено в першому підрозділі будову, хімічний склад і генетичні особливості наземної атмосфери, а у другому підрозділі — хімічний склад, класифікацію і походження підземної атмосфери. З'ясовано, що газовий склад первинної атмосфери виник у процесі виверження вулканів і дегазації мантії Землі. Відзначено, що первинна атмосфера зазнала суттєвих змін під впливом вільного кисню, що утворився під час фотосинтезу, який відбувається в зелених рослинах. Описано термоядерні процеси, що відбуваються в іоносфері, умови утворення озону і його значення для захисту життя на Землі від ультрафіолетового випромінювання Сонця, вплив атмосфери на погоду тощо.

В підземній атмосфері, що наявна в порох і тріщинах гірських порід, виділено і схарактеризовано п'ять типів газів: земної поверхні і субаквальних відкладів; осадових порід; метаморфічних порід; гранітної і базальтової оболонки та вулканічних вивержень, які мають біогенне, хемогенне й радіогенне походження.

Найменший за обсягом п'ятий розділ стосується колообігу хімічних елементів та їхніх сполучень у біосфері на прикладі колообігу води, вуглекислого газу, азоту, фосфору, сірки, органічних речовин, акцесорних і стійких до звітрювання породотвірних мінералів. Наведено час, достатній для повного колообігу деяких хімічних елементів та їхніх сполучень у біосфері.

Неочікувано цінною є післямова, в якій автор замість традиційних висновків, висвітлив складну будову атомів хімічних елементів, з яких побудована вся жива і нежива природа, та зазначив, що під час радіоактивного розпаду хімічних елементів і у процесі їхнього синтезу (нуклеогенезу), що відбувається за умов надвисоких температур і тисків всередині Сонця й зірок, виділяється надзвичайно велика енергія, яка має винятково важливе значення для фізико-хімічних процесів та для міграції хімічних елементів у біосфері; підкреслив важливу роль автотрофних і гетеротрофних організмів у формуванні і руйнації мінералів та гірських порід; наголосив на висновку В. Вернадського про те, що сукупність живих організмів є великою геологічною силою, яка докорінно змінила хімічний склад гідросфери, атмосфери і зовнішній вигляд нашої планети. П. Білоніжка підкреслив надзвичайну силу живого. Якщо для розкладу води хімічним шляхом потрібна дуже висока температура (понад 1500°C), то рослини в процесі фотосинтезу розкладають її за звичайної денної температури. А також наголосив на важливій ролі бактерій в розкладі заخورених відмерлих тіл організмів на гази, воду і тверді органічні рештки, тобто в очищенні нашої планети. Іншими словами бактерії — це санітари Землі.

На завершення відзначимо, що рецензована праця Петра Білоніжки має довершене наукове і навчально-дидактичне спрямування, може бути використана у підготовці університетських фахівців з геології, біології, хемії, географії і екології. Вона також доступна гуманітаріям і може бути корисною для вчителів біології, хемії, географії і екології середніх шкіл.

Орест МАТКОВСЬКИЙ,
Михайло ПАВЛУНЬ

Львів епохи Євгена Озаркевича / За ред. О. Заячківської у співпраці з Л. Матешук-Вацебою, О. Стадник-Миколів та ін.— Львів, 2018.— 122 с.: іл.— (Незалежний культурологічний часопис „І”. Ч. 91).

91 число часопису „І” присвячене життю та діяльності видатного галицького медика й громадського діяча Євгена Озаркевича. Зазвичай такі дослідження Наукове товариство ім. Шевченка публікує як книжкові видання в серії „Визначні діячі НТШ”. Збірник, присвячений Озаркевичу, цілком міг би бути черговим томом згаданої серії. Загалом книжка складається із вступу, п'яти розділів, переліку літератури та умовних скорочень. Вступ і перший розділ, автором яких є О. Заячківська, стосуються загальної оцінки внеску Є. Озаркевича в розвиток української медичної науки, у діяльність Лікарської комісії НТШ, а також початку життєвого шляху вченого, його родини, освіти й ранньої лікарської практики у Стрию, Рожнятові та Львові. В столиці Галичини з діяльністю д-ра Озаркевича пов'язані кілька адрес: вул. Корнякта, 1 (в „Народному домі” було його бюро), вул. Личаківська, 4 та вул. Краківська, 17 — помешкання, вул. Підвальна, 7 — лікарня. Уже під час пер-

ших років праці Є. Озаркевич розпочав наукову діяльність. Спільно з д-ром Ю. Марішлером він публікує наукову статтю про спостереження над метаболізмом при асцитях у фаховому часописі Австро-Угорщини. 1893 р. д-р Озаркевич став членом НТШ, а згодом заснував Лікарську комісію товариства. Останнє згуртувало українських медиків Галичини і Наддніпрянщини — Ф. Сельського, П. Сушкевича, Л. Коссака, С. Морачевську, Я. Грушкевича та ін. Першим головою комісії став колега Озаркевича Фелікс Сельський. Його друкований орган „Лікарський збірник” виходив українською мовою (з 1898 р.), був потужним чинником формування української медичної мови. 1912 року Є. Озаркевич заснував український науково-популярний журнал „Здоров'я” і був його незмінним редактором. Важливою рубрикою місячника був „термінологічний куток”, у якому опубліковано близько трьох тисяч термінів із різних галузей медицини, більша частина яких досі використову-

ється. Загалом вчений опрацював до 20 тисяч медичних термінів, тому його можна вважати творцем української медичної термінології.

І це не випадково: Євген походив із родини болехівського пароха Івана Озаркевича, відомого культурно-просвітницького й політичного діяча Галичини, інтелектуала, який вільно володів багатьма іноземними мовами, та Теофілії з Окунівських. Усі діти Озаркевичів (Володимир, який став священником, Лонгин — адвокат, Наталя — письменниця, Германа — громадська діячка) здобули вищу освіту й долучилися до культурного, наукового й політичного піднесення українського суспільства. Євген Озаркевич, маючи європейську освіту (Віденський університет), дбав про те, щоб українські лікарі ознайомилися з досягненнями світової медицини й медичної науки.

Вказані передумови стали підставою для надзвичайно актуальної й корисної для українського суспільства ініціативи молодого лікаря. 1901 року він висловив ідею створення суто української медичної установи. Ідею підтримав, зокрема матеріально, митрополит Шептицький, і 1903 р. у Львові постала „Народна лічниця”, яку очолив Євген Озаркевич. Під потреби новоствореної загальнодоступної лікарні архітектор Іван Левинський перебудував житловий будинок неподалік Святоюрського комплексу, на вул. Петра Скарги, 4 (тепер вул. Є. Озаркевича), який подарував митрополит. Амбулаторія значною мірою спричинилася до поліпшення стану здоров'я українців Галичини, насамперед незаможних селян. На практиці українські лікарі допомагали всім, без огляду на віросповідання та національність. Лікарня надала роботу десяткам українців, які здобули вищу медичну освіту, зокрема у Західній Європі.

Неабияку роль у розвитку вітчизняної медицини відіграло обґрунтування економічної доцільності розвитку карпатських курортів.

Слід зазначити, що О. Заячківська не обмежилася початковим етапом розвитку української медицини, а „перекинула місток” до діяльності Лікарської комісії у США, відновленої Романом Осінчуком, а також відродженням Лікарської комісії НТШ 1990 р. Першим головою відновленого Українського лікарського товариства став Олександр Кіцера. У наш час галицькі лікарі дбають про інтеграцію власного доробку з міжнародними інституціями та впровадження новітніх технологій.

Серед позитивних рис рецензованого видання — значна насиченість історичними ілюстраціями кінця XIX — початку XX століття. Вони сприяють кращому сприйняттю матеріалу, дають певне уявлення про вигляд Львова, Снятина, лікарень, шпиталів тощо. Серед ілюстрацій багато портретів та групових світлин лікарів, реклам, оголошень,

Л. Матешук-Вацеба докладно висвітлює викладацьку діяльність Є. Озаркевича в Учителській семінарії для жінок та на курсах вищої освіти, організованих товариством „Просвіта” у Львові. Для потреб студентів „Просвіта” 1911 р. видала першу українську медичну книжку Є. Озаркевича „Порадник гігієнічно-лікарський. Недуги пошестні”. Саме йому належала ідея відкриття у Львові

українського університету й створення медичного факультету.

В. Семенів висвітлює історію „Народної лічниці”. Окрім Є. Озаркевича, в ній працювали С. Морачевська, С. Пьонтковський, Я. Грушкевич, Ф. Худерський, М. Вахнянин, К. Вільчек, В. Гукевич та ін. Упродовж першого року роботи до лікарні звернулися понад 4,5 тисячі хворих. Діяльність шпиталю перервано восени 1914 р. через бойові дії і мобілізацію лікарів до військ. Сам Є. Озаркевич став медичним директором табору біженців із Галичини у Вольфсберґ. Після повернення до Львова влітку 1915 р. Є. Озаркевич відновив „Народну лічницю”. Тут відкрили також притулок для хворих січових стрільців. Тоді директорів допомагали лікарі Л. Саф'ян, Б. Овчарський, С. Дрималик. Насичене зверненнями життя Євгена Озаркевича обірвалося восени 1916 р. у Відні.

Л. Гоцько-Ней та З. Масний опублікували огляд часопису „Народне здоров'я”, який став продовженням заснованого Озаркевичем журналу „Здоров'я”. Останній не друкувався у роки Першої світової війни, був відновлений 1937 р., але як і саме УЛТ, припинив своє існування в роки Другої світової війни. Відродився часопис 1991 р. завдяки голові відновленого УЛТ О. Кіцері. Згодом цю працю продовжив д-р Ю. Гаврилук, а з 2000 р. редакцію очолив З. Масний. Серед найактивніших авторів журналу — О. Кіцера, Л. Туркевич, М. Лоба, Ю. Гаврилук, Б. Надрага, Б. Соловій, І. Герич, А. Базилевич та багато інших. Окрім суто медичних матеріалів, часопис вміщає статті про історію медицини, біографістику, постійно висвітлює новини медичної літератури, публікує про історію України, участь медиків у визвольних змаганнях та ін.

О. Стадник розглянула розвиток медицини у Львові від XVII ст., звертаючи особливу увагу на шпиталі та інші установи, які надали фахову медичну допомогу галичанам у різні часи. Цей розділ особливо цікавий для львовознавства, адже багато будівель, зокрема монастирських, збереглися донині. Зрозуміло, що сучасну медицину можна віднести до кінця XVIII — початку XIX ст., коли у Львові виникли великі лікарні, зокрема Загальний шпиталь, а також була започаткована медична освіта. О. Стадник зауважує цікаві деталі: в Галичині на початку XX ст. була найгірша ситуація з забезпеченістю лікарями на всю Австро-Угорську монархію. Тут один лікар припадав на 5—520 мешканців, хоча в Галичині працювали 1326 лікарів. Однак більшість цих фахівців жили у двох містах — Кракові і Львові. Кінець XIX ст. став періодом бурхливого розвитку капіталізму, що спричинило великі суспільні зміни й реформи, зокрема у медицині. Як підкреслює О. Стадник, розквіт української медицини тоді значною мірою був пов'язаний із громадянською активністю молодого лікаря Озаркевича. Його активність, ерудиція, європейська освіта спричинилися до створення українських лікарських організацій, заснування нових інституцій, а особисті здібності і вміння узагальнювати практичний досвід стали базою для розвитку української медичної науки. Діяльність Є. Озаркевича, зокрема як керівника „Народної лічниці”, можна розглядати як внесок

українських медиків у розвиток громадянського суспільства.

Особливістю рецензованого видання є двомовність: всі розділи мають англійський відповідник, ілюстрації так само анотовані англійською. На жаль, примітки (як не дивно, вони є лише в одному розділі) українською та англійською мовами значно різняться. Наприклад, у розділі О. Стадник „Євген Озаркевич — член громадянського суспільства“ в українському варіанті 10 приміток, в англійському — 8. Бракує приміток про шпиталь сестер милосердя та М. Ляцаруса, а в примітці 7 (англійській) бракує другої частини речення — про те ж видання після 1939 р. Задля справедливості слід зазначити, що часопис час від часу присвя-

чений окремим особам (М. Ягода, О. Яськів, Л. Захер-Мазох, Ф. К. Моцарт). У розділі „Література“ трапляються коректорські недогляди. У ньому подані польські назви з помилками. На технічній сторінці (С. 122) через недогляд залишився верхній колонтитул „вільні-мулярі-масони“.

Попри дрібні огріхи, видання про Євгена Озаркевича надзвичайно актуальне й потрібне. Безкорисливе служіння народові українських лікарів кінця XIX — початку XX ст., які жили й працювали в епоху великих суспільно-політичних змін, має слугувати яскравим прикладом для кожного нині суцього українського інтелігента.

Іван СВАРНИК

Збірник праць: Том 11. Архіви Тернопільщини / Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шевченка, Державний архів Тернопільської області / Відп. ред. М. Андрейчин; ред. тому Ф. Полянський, Е. Бистрицька.— Тернопіль: ТОВ „Терно-граф“, 2018.— 336 с.; іл.

Вихід із друку 11-го тому „Збірника праць Тернопільського осередку Наукового товариства ім. Шевченка“, присвяченого становленню й розвитку архівної справи на Тернопільщині — важлива подія в українському сучасному архівознавстві, документознавстві, археографії, історичній науці, а також у науковому житті Тернопільського осередку НТШ. У збірнику вперше зроблено спробу систематизувати й критично проаналізувати матеріал, що стосується документів Національного архівного фонду України, які зберігаються у Державному архіві Тернопільської області; висвітлено особливості діяльності місцевих архівних установ області. Деякі статті ілюструють історію ДАТО, теорію архівної справи, різні сторінки з архівної біографістики.

Видання, яке приурочене до 100-річчя створення системи архівних установ України, продовжило розпочату серію, присвячену музеям Тернопільщини, „Збірника праць ТО НТШ“ (2013, т. 8).

Відповідальним редактором рецензованого тому є Заслужений діяч науки і техніки України, академік НАМН України, дійсний член НТШ, доктор медичних наук, професор, голова ТО НТШ — Михайло Андрейчин. Редакторами тому стали директор ДАТО Федір Полянський та професор, дійсний член НТШ Елла Бистрицька.

Збірник складається з чотирьох розділів. У першому розділі „Історія“ (цінному у теоретико-методологічному аспекті) автори розглядають історію, теорію і практику ДАТО (Ф. Полянський), окремі сторінки історії ОУН і УПА (С. Волянчук), Голодомору 1932—1933 рр. (О. Дишлюк), суспільно-політичних процесів у Тернопільській області у 1987—1991 рр. (Я. Секо) та інше на основі документів і матеріалів обласного Тернопільського архіву.

Особливо цікавий другий розділ рецензованого тому — „Архівна біографістика“, у якому висвіт-

лено архівну спадщину, окремі особові фонди, сторінки з життя й діяльності відомих політиків, а також діячів науки, культури, мистецтва: Е. Бергера, Є. Купчинського, С. Дністрянської, Б. Лепкого, М. Чубатого, М. Руссіяна, В. Будзиновського, І. Пфістера та інших на базі документів і матеріалів ДАТО.

У третьому розділі, присвяченому теорії архівної справи, автори проаналізували організацію діяльності ДАТО (Л. Волоцюга), звернувши увагу на низку проблем економічного, суспільно-політичного, соціального характеру, що безпосередньо впливали на результативність функціонування державної архівної установи; теоретико-правові основи формування організаційної культури в системі управління архівною установою (І. Полякова); комунікативний зв'язок державної архівної установи в регіоні із засобами масової інформації (І. Крочак).

Цінний, безперечно, й останній розділ „Збірника праць“ — „Районні архівні установи“, у якому з'ясовано історію, особливості становлення й діяльності, основні завдання районних архівних установ області. Зокрема, Бережан, Бучача, Гусятин, Заліщик, Кременця, Ланівців,

Підволочиська, Підгайців, Теребовлі, Тернополя, Чорткова, Шумська, Борщева, Козови, Монастирська, Зборова, Збаража та архівного відділу Тернопільської міської ради. Архівні відділи районних державних адміністрацій забезпечують збереження й належне використання документів, працюють над упорядкуванням документів реформованих органів місцевого самоврядування, над своєчасним виконанням запитів фізичних та юридичних осіб, мають свою оригінальність і неповторність.

Ретельно зібраний, систематизований і проаналізований матеріал з історії і функціонування Державного архіву Тернопільської області та архівних відділів районних державних адміністра-

цій містить цінну інформацію, опубліковану вперше, адресовану науковцям, архівістам, історикам, студентам. „Адже,— як зазначали французькі історики XIX ст. Ш. Ланглуа та Ш. Сеньбос,— історія пишеться за документами. Документи — це

сліди, залишені думками та діями людей, що колись жили. Ніщо не може замінити документів: немає їх, немає й історії“.

Ірина ФЕДОРІВ

Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873—1940): Історично-філософська секція: дійсні члени: бібліогр. покажчик / Уклад. Л. Оленич, кер. проекту й наук. ред. В. Вітенко.— Тернопіль: Підручники і посібники, 2017.— 272 с.

Видання вийшло під грифами Тернопільської обласної універсальної наукової бібліотеки та Тернопільського осередку Наукового товариства ім. Шевченка.

Бібліографа Ларису Оленич і керівника проекту Василя Вітенка скласти і видати цей покажчик спонукало те, що серед дійсних членів НТШ тогочасного періоду було чимало уродженців Тернопільщини й тих, які певний час проживали на її території (навчались і/або працювали). У вступній статті стисло викладено історію й творчий спадок НТШ, що в роки бездержавності було неформальною академією наук українського народу.

У межах висвітлення доробку кожного вченого подано стислий біографічний нарис і список наукових праць, опис яких відповідає чинним в Україні державним стандартам. Всього наведено 3361 джерело літератури. Складанню бібліографічного покажчика передувало тривале копітку опрацювання карткових, електронних та іміджових каталогів наукових бібліотек України, Австрії, Великобританії, Канади, Німеччини, Польщі, Чехії та відповідних архівних фондів і бібліографічних видань.

До книжки ввійшло 25 наукових персоналій істориків, археологів, правників, психологів, релігійних і громадських діячів. Список вчених подано в алфавітному порядку. Зокрема, тут фігурує історик Микола Андрусяк (1902—1985), наукові праці якого присвячені головно видатним українським історикам, гетьманам і священнослужителям, а також краєзнавчим дослідженням. Лікар-психолог світового рівня Степан Белей (1885—1952), який заклав основи психології виховання, персонології, удосконалив психоаналіз, створив наукову теорію особистості в Україні та Польщі. Правник і публіцист Степан Баран (1879—1953) — автор праць із права, кооперації, шкільництва, аграрних і церковних проблем у Галичині. Історик, бібліотекознавець й архівіст Богдан Барвінський (1880—1958), якому належать численні твори з політичної історії середньовіччя та новітньої історії України, Австрії, Польщі, а також про освіту, церкву, духовенство, українські школи, геральдику, сфрагістику та мемуаристику.

Як засвідчує бібліографічний покажчик, правник Володимир Вергановський (1876—1946) досліджував правознавство, історик Іван Джиджора (1880—1819) вивчав діяльність Малоросійської колегії в Україні, архіви Російської імперії з питань

Гетьманщини, тодішньої економічної політики царату супроти України. Правознавець Станіслав Дністрянський (1870—1935) — автор численних праць із проблем права, вжитку української мови, інтерпретації судової свободи. Правник Михайло Зобків (1864—1928) багато зробив для зміцнення та утвердження судової системи Австро-Угорщини й розвитку української юридичної науки. Мовознавець Іван Копач (1870—1952) — автор праць із грецької та латинської філософії, літературознавства, педагогіки, філософії, психології, логіки. Видатний історик Мирон Кордуба (1876—1947) у численних працях дослідив українські державотворчі процеси, козачину, топонімію, створив унікальну бібліографію історії України. Великий доробок з історії України та її державності, допоміжних історичних наук має ще один талановитий історик Іван Крип'якевич (1886—1967).

Важливий науковий внесок належить істориком, військовому діячеві Василію-Дмитру Кучабському (1895—1971), одному з яскравих представників консервативної школи в українській історико-політичній науці. Адвокат Кость Левицький (1859—1941) — автор науково-популярних юридичних праць, укладач українських юридичних термінів і німецько-українського правничого словника. Історик й археограф

Орест Левицький (1848—1922) вивчав давні актові книги, зокрема релігійні, правові, звичаєві, шлюбні стосунки в Україні XVI—XVIII ст. Адвокат і економіст Євген Олесницький (1860—1917) — автор численних розвідок у сферах політики, економіки, юриспруденції, культури. Етнограф і адвокат Володимир Охримович (1870—1931) відстоював незалежність і соборність української державності, національно-політичні та громадянські права українців за польського панування. Археолог і етнограф Ярослав Пастернак (1892—1969) зробив неоціненний внесок в українську археологію, значною мірою розкрив історичні таємниці княжого Галича.

Праці ченця-василіянина Йосафата Струтеня (1894—1951) присвячені історії Церкви, теології та філософії. Великий науковий спадок залишив патріарх Української греко-католицької церкви, визначний богослов Йосип Сліпий (1892—1984). У його численних наукових працях висвітлено історію Української греко-католицької церкви як невід'ємної частини Вселенського храму, роль церкви, науки, школи та християнської родини в духовному відродженні української нації.

Археолог Маркіян Смішко (1900—1981) — дослідник археологічних пам'яток Львівщини, Прикарпаття, Гуцульщини, Тернопільщини, вивчав походження й давню історію східних слов'ян, брав участь в унікальних дослідженнях сарматського поховання в с. Острівці на Івано-Франківщині та могильника черняхівської культури в с. Комарові, що на Буковині. Педагог та історик Омелян Терлецький (1873—1958) вивчав і популяризував історію козаччини, Галичини, української державності, антропологію. Історик Степан Томашівський (1875—1930) досліджував історію України, зокрема період правління Івана Мазепи, Галицько-Волинської держави, вважав Галичину українським П'ємонтом. Агроном і кооператор Євген Храпливий (1898—1949) зробив вагомий внесок у розвиток української економічної думки, кооперативного та хліборобського шкільництва.

Відомому історичному Миколі Чубатому (1889—1975) належать фундаментальні дослідження з історії української церкви, права, етногенезу. Історик Іван-Юліан Шпитковський (1980—1969) —

автор праць про Гетьманщину, низки публікацій з палеографії, сфрагістики, хронології, геральдики, краєзнавства й музейництва в Галичині.

Зазначимо, що після бібліографічного списку праць кожного з перелічених науковців подано перелік літератури, в якій аналізується життєвий шлях і науковий доробок вченого. Видання адресовано науковцям, краєзнавцям, бібліотечним працівникам і всім, хто цікавиться історією науки і творчим внеском НТШ довоєнного періоду. Багато наведених праць ще не були в полі зору сучасних дослідників. Гортання сторінок щойно виданого Бібліографічного покажчика викликає захоплення великим внеском українських вчених у світову скарбницю знань у вкрай складних умовах бездержавності та соціальних потрясінь. Відзначимо, що триває робота над створенням подібних бібліографічних покажчиків дійсних членів Філологічної та Математично-природописно-лікарської секції Товариства.

Михайло АНДРЕЙЧИН

Г. М. Возняк, Н. В. Бабій. Володимир Левицький — основоположник української математичної культури / Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шевченка. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2018. — 152 с., іл.

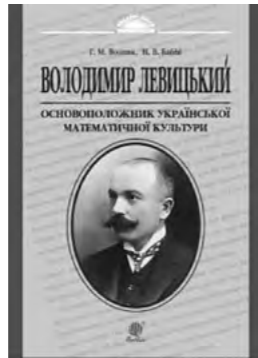
У книжці висвітлено життєвий і творчий шлях видатного українського математика, дійсного члена НТШ Володимира Левицького (1872—1956). Це вже п'ята така розвідка про відомих математиків — членів НТШ, підготовлена під керівництвом Г. Возняка (у більшій частині їх був одноосібним автором), яка завершує цей цикл. Раніше у видавництві „Навчальна книга — Богдан“ вийшли друком книги про Михайла Кравчука, Миколу Чайковського, Мирона Зарицького та Михайла Петровича.

Автори книжки ставили перед собою шляхетне завдання — розповісти сучасному читачеві про одного із палких прихильників та пропагандистів українськості в ті часи чужоземного поневолення України, коли це потребувало неабиякої громадянської мужності і незламної моральної стійкості, у тій царині, в якій треба було закладати самі підвалини української термінології. Це натхненна й підкріплена численними джерелами розповідь про непересічну постать у нашій науці та освіті, починаючи з атмосфери й оточення у дитячі роки, які формували світогляд майбутнього ученого, його прихильність до точного знання і просвіти, наміри присвятити їм своє життя, та завершуючи детальним описом основних здобутків і яскравими прикладами наукових праць.

Володимир Левицький назавжди увійде в історію української духовної культури як фундатор національної наукової термінології, передовсім математичної, але також і фізичної та хемічної. Сучасному читачеві цей аспект у його творчості може видатись малозначущим. З основами цієї термінології ми ознайомлюємося майже одночасно з

навчанням говорити, а пізніше доволі систематизовано вивчаємо у школі. І нам важко навіть уявити, що це 100 років тому більшої частини цих слів і термінів в українській мові не було і що треба було довго їх підбирати, перекладати з різних мов і припасовувати до лексичних форм рідної мови. Опосередковано про ці труднощі дуже переконливо свідчать подані у книжці переліки запропонованих і використовуваних Левицьким математичних термінів, які прижилися, і тих, що не прижилися в сучасній українській термінології, а також численні фрагменти з його оригінальних праць. Найважливіші перші кроки, і Володимир Левицький їх зробив: сам писав і публікував наукові праці українською мовою і залучав інших, зокрема математиків з Наддніпрянської України. А налагодження таких контактів між двома розділеними кордонами українськими науковими спільнотами теж було його неминуючою заслугою.

Окрім огляду суто наукової діяльності Володимира Левицького, у виданні значну увагу приділено його педагогічній і редакторській діяльності. Практичне викладання у гімназіях, написання підручників, методичних і науково-популярних статей, рецензій, редагування збірників НТШ упродовж багатьох років було полем його щоденних турбот. Концентрованим викладом його філософії математичної освіти стала промова „Вартість математики“, виголошена у 1927 р. на урочистому засіданні з нагоди 30-річчя Математично-природописно-лікарської секції НТШ. У рецензованій книжці доповідь опублікована повністю (на 14 стор.), і вже цим вона здобуде вдячного читача. Це — величний маніфест мате-

матичній освіті, який вартує того, щоб цитатами з нього прикрашати наші підручники та шкільні (а, може, й не лише шкільні) кабінети. Левицький переконливо аргументує, що математика входить глибоко у підвалини культури та життя людини, а „тому — хоч математика не дається спопуляризуватись — треба подбати про те, щоб нею загал заінтересувати“. Свою промову він завершує побажанням, „щоби у нас на Україні зростали ряди математиків, і то не лиш таких, що творчим духом посувають поступ науки вперед, але і педагогів-

математиків, що своєю любов'ю до тієї цариці наук розбудять до неї інтерес серед широких кругів молоді та суспільности“.

У рецензованій праці трапляються редакторські огріхи, однак вони ніяк не применшують читацької вдячності видавництву „Навчальна книга — Богдан“, яке у наш комерціалізований час (чи не єдине в Україні) видає такі „некомерційні“, але вкрай потрібні для суспільства книжки.

Василь ТАДЕЄВ

Шаблій О. І. Суспільна географія. Кн. 3. Проблеми теоретичних досліджень, геогуманістики, географічної освіти. — Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2017. — 562 с.

Вийшла друком 3-тя книга дійсного члена НТШ, заслуженого діяча науки і техніки України, Заслуженого професора Львівського національного університету ім. І. Франка Олега Івановича Шаблія. У ній продовжено виклад наукового і методичного доробку науковця-географа за 60 років його діяльності. У книжці зібрані твори, написані в період незалежності України. Половина з них друкується вперше.

Рецензована книжка „Суспільна географія. Кн. 3. Проблеми теоретичних досліджень, геогуманістики, географічної освіти“ охоплює передовсім три зазначені у підзаголовку проблеми, які особливо актуальні останніми десятиріччями.

Видання складається з шести великих розділів: I. Проблеми теоретико-методологічних досліджень; II. Всеукраїнські, регіональні та локальні проблеми і виклики геогуманістики; III. Історико-географічні особливості становлення і формування української державності; IV. Проблеми географічної освіти; V. Есеї. Роздуми. Виступи. Інтерв'ю; VI. Публікації про автора і його праці.

Кожен із цих розділів характеризується змістовною глибиною, свіжістю інформації, оригінальністю і науковою новизною. Наприклад, уже у першому розділі з шести параграфів три присвячені проблемам, які не мають аналогів у сучасній суспільній географії. Це: п. 2. Фундаментальні об'єкти дослідження у класичному, некласичному і постнекласичному вимірах; 4. Нова системна класифікація географічної науки; 6. Геософічна інтерпретація просторових образів у поезії Тараса Шевченка.

Візьмемо для прикладу перший серед названих параграфів про трактування об'єктів дослідження за різними пізнавальними підходами. Виявляється, що у класичному підході (десь приблизно до середини — кінця XVII ст.) об'єкт і суб'єкт (учений, науковий колектив і т. ін.) трактувалися як незалежні, а об'єкт — це й принципово спостережуваний. Але вже з другої половини XVII ст. у Європі запановує некласика (новий період). Він передбачає залучення у пізнавальний процес не лише понять, теорій, законів (це є і за класичного підходу), але й окремого вивчення названих складових частин науки (т. зв. концептуальних об'єктів наукових пошуків).

Нарешті з кінця XIX ст. — початку XX ст. настає новітній (постнекласичний) період. Він передбачає введення у пізнавальний процес, крім двох названих, ще й інструментарію дослідження — методів і подібних до них засобів. Тут також є свої особливості. Зокрема, з початком впровадження у географічні дослідження комп'ютерної техніки, автоматичного збору і обробки геопросторової інформації за допомогою дистанційних методів і геоінформаційних систем (ГІС) виникають т. зв. віртуальні об'єкти науки. Ці об'єкти візуалізуються як результат складної обробки за спеціальними програмами великого масиву цифрової інформації. Це т. зв. об'єкти доповнювальної дійсності і реальності. Одне слово, пізнавальні проблеми СГ, як й інших наукових дисциплін, у наш час надзвичайно ускладнюються. На цьому наголошує автор III книги „Суспільної географії“.

Заслугове на увагу цікавий параграф „Нова системна класифікація географічної науки“ (С. 37—51). Із співавторами (М. Влах, Л. Котик) О. Шаблій ґрунтовно вдосконалює і частково переформатовує вже відому його оригінальну функціональну класифікацію минулих десятиріч, збагачує множини суспільно-географічних дисциплін сукупністю нових, що перетинаються з уже відомими науковими напрямками. На цій межі виникають т. зв. конвергентні дисципліни. У цьому аспекті варті уваги зацікавлення автора і його учнів такими міждисциплінарними напрямками, як геософія і геопоетика.

Тут оригінальний підхід у сфері т. зв. геопоетики і геософії (див. також кн. 1, де автор розробляє наукові основи геопоетичної візії на поезію Т. Г. Шевченка). Геософія — це філософія людського простору, а сама дисципліна є на перехресті географії, літературознавства і психології. Географічні терміни, топоси і поняття тут розкривають образну систему візуалізації земного (село, діброва, могила, байрак, гай) і геокосмічного (Світ, Сонце, Місяць, Зоря, комета та ін.) простору. Доповнена вона аудіальними образами („затихло все, тільки дівчата...“, „реве та стогне Дніпр...“, „з-за Дніпра із села руна гаєм гула...“ і т. ін.).

Серед всеукраїнських, регіональних і локальних проблем (II розділ) заслуговують на особливу увагу параграфи, де висвітлюються проблеми і ви-

клики, які пов'язані з геоуманістикою (цей термін автор вперше вводить у наукову літературу, він охоплює усі наукові дисципліни, які вивчають географічні проблеми заселення людиною чи її спільнотами земної поверхні у контексті їх генетичної і функціональної взаємодії з природним довкіллям) — с. 6. Сюди належать дуже актуальні проблеми геобезпеки. Подано таке розуміння цього поняття: геобезпекове положення — це просторове відношення географічного об'єкта до зовнішніх стосовно нього данностей природного (зони землетрусів, вулканізму і т. ін.) і (або) суспільного (військові загрози, несприятливі зовнішні економічні обставини) характеру, що мають чи можуть мати суттєвий вплив на його (об'єкта) розвиток і функціонування.

Ще дві теми і проблеми розкриті у другому розділі. Це тема історико-культурної спадщини Львова: георбаністичні проблеми; також проблеми аридизації Західного регіону України. Проблеми нібито мають регіональний характер. Але вони є і загальноукраїнськими, і міжнародними.

Справді, історико-культурна спадщина найбільшого міста на Головному європейському вододілі досліджується багатьма галузями науки і є сферою містобудівної, мистецької і рекреаційної практики. Та цим вони не обмежуються. Автор трактує Львів як георбаністичний історико-культурний феномен, а також мовить про його культурно-природну складову частину. Бо нема такого природного елемента (компоненту) міста, який б не зазнав антропогенного впливу (позитивного чи негативного) і не увійшов у культурно-природні територіальні системи.

Це, коли розглядати „культурно-природну систему“ у широкому розумінні поняття „культура“ і „культурність“. Насправді „культура“ охоплює і тіню сторони взаємодії людини і природи. У рецензованій монографії розглянуто дві ситуації такої взаємодії — аридизації (опустелювання) території Західного регіону України, та наростання екологічних негараздів басейну Західного Бугу (обидві статті у співавторстві). Автори розкривають переважно антропогенні причини цих негативних процесів, що полягають у невмілому аграрному (у першому випадку) і промисловому природокористуванні. Це, зокрема, знищення лісових насаджень, лук і пасовищ для розширення орних земель, індустріалізація Західного регіону (Львів, Львівсько-Волинський кам'яновугільний басейн та ін.). Екологічна безпека поряд з економічною, соціальною і військово-політичною має стати кардинальною рисою регіональної політики.

Ці та інші проблеми виклав проф. О. Шаблій у другому розділі, у параграфах „Основні теоретико-методологічні положення концепції комплексного соціально-економічного розвитку Львівської області“, „Проблеми розвитку інноваційної діяльності Львівської області“ та ін.

Крім суто регіональних проблем, автор розглядає загальноукраїнські історико-географічні. Тут вперше якісно розроблено основи науково-освітньої дисципліни „Політична географія України“. Це, властиво, скорочений виклад першої сучасної політико-географічної теорії України як держави. Її конкретизація сформульована у статті „Україна — об'єкт дослідження політичної географії“ (С. 154—164), „Особливості формування прадавніх держав на українських землях“, „Київська Русь — перша українська держава“, „Українська козацька держава“.

Актуальні проблеми географічної освіти автор розкрив у четвертому розділі. Він розробив оригінальний план реформації сільських шкіл із впровадження індивідуальної та мереженої форми географічної (і не лише її) освіти, культурно-просвітнього використання звільнених від закриття деяких приміщень шкільної інфраструктури.

О. Шаблій — автор, співавтор і редактор близько десяти підручників і навчальних посібників переважно для вищої школи. Деякі мають по два—три видання. Вони написані за його програмами, які наведені у рецензованій книжці. Особливо цікаві й оригінальні посібники з курсів „Математичні методи в соціально-економічній географії“ (1998 і 2007), а також підручник „Соціально-економічна географія України“ (1994, 1996, 2000). Це перші книги, що були поширені в усій Україні. В останньому автор усунув властиву для радянських видань структуру (починати розгляд економічної географії України з важкої, особливо видобувної промисловости), а також колоніальний зміст (розглядати Україну як невід'ємну складову частину т. зв. єдиного народно-господарського комплексу СРСР) і виділення трьох економічних районів як „всесоюзних регіонів“. Тепер завдяки працям О. Шаблія домінує погляд на функціонування в Україні шести соціально-економічних районів, які комплементарно виступають у всеукраїнському поділі та інтеграції праці.

У V і VI розділах видання міститься інформація про персоналії, теми і проблеми, які стосуються Наукового товариства імені Шевченка. Це, зокрема, такі публікації, як „Книга книг Наукового товариства імені Шевченка“ (рецензія на 2-й т. Енциклопедії НТШ, с. 383—387), „Картографічна візія України“ (рецензія на монографію д. чл. НТШ І. Стебельського із Канади, с. 387—391). Серед персоналій — дійсні члени НТШ, голова Товариства Олег Романів (його рецензія на книжку О. Шаблія „Мандрівки Володимира Кубійовича“), Ольга Заставецька (рецензія на книги автора „Основи загальної суспільної географії“), Степан Гелей (рецензія на двотомник автора „Суспільна географія“, за який О. Шаблій отримав Міжнародну премію ім. І. Франка).

У цій книзі автор помістив свої нариси та есеї про багатьох дійсних членів НТШ — Івана Франка, Володимира Огоновського, І. Фещенка-Чопівського, Любомира Гузара, Віру Річ, Романа Лубківського та ін.

Кожна з цих персоналій зробила гідний внесок в історію української літератури, науки чи релігії, а значна частина — в реальну історію самого НТШ. Створюється враження, що О. Шаблій знав їх особисто. Хоч в іншій книзі автор описує свої „зустрічі“ з Іваном Франком (зокрема читання його творів з раннього дитинства як, наприклад, „Грицеву шкільну науку“ чи те, що два світові франківські конгреси отримали найменування з подання Олега Івановича: у 2006 р. — „Іван Франко — дух, наука, думки, воля“ і у 2016 р. — „Іван Франко — я єсть пролог“). Або, скажімо, відомій перекладачці творів Т. Шевченка та Івана Франка — професорці Вірі Річ із Великобританії Олег Іванович (як заступник голови НТШ) вручав посвідчення дійсного члена НТШ.

Ще варто відзначити опубліковані у цьому виданні статті „Великий Ректор“ (про акад. Євгена Лазаренка), „Мій друг геолінгвіст“ (про колегу Антона Залеського), „Органічне поєднання духовних та фізичних первнів“ (про Народного артиста України Богдана Антківа). Радимо також прочита-

ти цікаву інтерпретацію національного та державного гимну „Ще не вмерла Україна“, де автор відкриває нові грані з тексту і мелодії нашого славня. Стаття так і називається „Наш славень“.

Такі особливості третьої книжки „Суспільна географія: проблеми теоретичних досліджень, геоуманістики, географічної освіти“ проф. О. Шаблія. Тут представлені теми і проблеми не лише суто географічні, але й екологічні, соціальні, економічні. Більше того — проблеми освітянські, культурно-

історичні, геомовознавчі, геополітичні, літературознавчі, біографістичні та ін.

До того ж у книжці міститься багато рисунків-портретів відомих особистостей: українців Є. Лазаренка, Р. Іваничука, Р. Лубківського (чотири рисунки!), В. Огоновського, Л. Рудницького, М. Мушинки, С. Максимчука, Б. Козака, С. Геля, Ю. Шухевича, В. Гжицького, І. Вільде, А. Волощак, й іноземця — В. Кусінського (Польща).

Степан ГЕЛЕЙ

Платон Третяк, Юрій Черневий. Ріст дерев карпатських лісів (у басейні ріки Дністер).— Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2018.— 236 с.

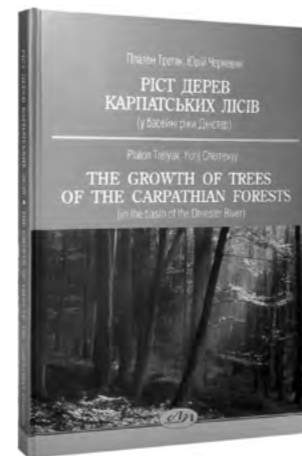
Монографію видано українською та англійською мовами під егідою Державного природознавчого музею НАН України, Прикарпатського лісогосподарського коледжу, Наукового товариства ім. Шевченка та інших установ. Книжка багато ілюстрована графіками та світлинами, містить список цитованої літератури. У праці містяться оригінальні результати біометричного дослідження ходу росту дерев старшого віку різних видів, які росли в лісах регіону. Виявлено, що максимальна продуктивність дерев більшої частини видів спостерігається у віці понад 80 років. У дуба звичайного, бука європейського, ялиці білої, ялини європейської, сосни кедрової найбільші показники поточного приросту об'ємів стовбурів виявлено у віці 200—300 і навіть 350 років. Саме тоді елітні дерева, об'єми стовбурів яких сягають 5—20 м³, можуть давати щорічно приріст стовбурної деревини від 0,1 до 0,15 м³. Відповідно, 100 таких елітних дерев на одному гектарі площі можуть забезпечити обсяг стовбурної деревини деревостану понад 700 м³, а щорічний поточний приріст

— на рівні 10—15 м³. Такі показники майже втричі більші, ніж середні в лісах України. Очевидно, що втричі більше такі ліси депонуватимуть вуглецю, продукуватимуть кисню, транспіруватимуть в атмосферу вологи, а також споживатимуть з навколишнього середовища втричі більше теплової енергії для забезпечення цих фізіологічних процесів.

Саме тому у монографії акцентується увага на потребі побудувати нову господарську концепцію вирощування таких лісів для отримання довготривалого еколого-економічного ефекту.

Книжка, без сумніву, буде корисною для фахівців-екологів, працівників національних парків та природних заповідників, а також науковців, студентів біологічного, лісогосподарського та географічного напрямів. Водночас спеціалісти з біометрії та таксації лісів зможуть використати її матеріали для розробки нових нормативних таблиць для таксації багатовидових і різновікових деревостанів, які ростуть у різних екологічних умовах у горах та на Передкарпатті.

Лідія ТАСЕНКЕВИЧ

КОНФЕРЕНЦІЇ, СИМПОЗИУМИ, АКАДЕМІЇ

29 листопада 2018 р. на філософському факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка відбувся „круглий стіл“ „Філософська спадщина Стефана Яворського“, присвячений 75-річчю проф. Ігоря Захари та з нагоди виходу 2-го тому Зібрання творів С. Яворського. Члени Філософської комісії НТШ разом із викладачами кафедри історії філософії організували та презентували видання філософських творів Стефана Яворського.

У роботі „круглого столу“ взяли участь члени НТШ Л. Рижак, М. Кашуба, М. Скринник, М. Альчук, Л. Фльорко, І. Паславський, Б. Криса, М. Яворський, М. Одрехівський, викладачі та співробітники філософського факультету.

Засідання розпочала Л. Рижак, яка наголосила, що „круглий стіл“ присвячений вшануванню пам'яті двох непересічних філософів — професору Києво-Могилянської академії (КМА) Стефану Яворському (1658—1722) і професору ЛНУ імені Івана Франка Ігореві Захарі (1943—2015), яких поєднує те, що вони родом зі с. Яворів Турківського р-ну Львівської обл., перекладали, досліджували і викладали курси філософії для студентів університету. М. Кашуба згадала про дружбу і роки навчання на класичній філології університету з І. Захарою, про роботу в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, про переклад і дослідження лекційних курсів про-

фесорів Києво-Могилянської академії. Вона зазначила, що натурфілософські праці С. Яворського опубліковані в серії „Пам'ятки філософської культури українського народу“, започаткованій ще 1988 р. Містить цікаві й оригінальні думки про першоеlementи світу, про небесні явища (метеори), а найцікавішим є розділ психології, якого немає у жодному досі перекладеному філософському курсі професорів КМА. А. Дахній розкрив життєвий і творчий шлях професора Захари. Особливий акцент зроблено на дослідженні та читанні курсу з історії української філософії. Також професор читав курс загальної історії філософії в УКУ (саме у видавництві цього навчального закладу були видані його „Лекції з історії філософії“). Марія Альчук зосередила увагу на доробку Ігоря Захари як члена НТШ. Публікації у наукових виданнях 1990-х років І. Захари є вагомим внеском у відродження діяльності Товариства. Він наголошував на важливості дослідження історії української філософії, яка висвітлює своєрідність і ментальність народу, місце і роль людини у суспільному житті. І. Паславський знав Ігоря Захару ще зі студентських років як чесну і порядну людину. У спогадах колег, студентів залишилась образ Ігоря Степановича — інтелігентної, толерантної людини. Доповідачі відзначили його надзвичайну працездатність, людяність, цілісність характеру, професіоналізм, європейську спрямованість його наукових пошуків. Дружина Ігоря Захари Тетяна Богданович щиро подякувала за пошанування світлої пам'яті Ігоря Степановича напередодні його 75-ї річниці від народження. Вона передала машинописний переклад латиномовного рукописного філософського курсу проф. С. Яворського, який переклав І. Захара. Марія Кашуба здійснила наукову редакцію перекладу, упорядкувала та ініціювала видання лекційного курсу. М. Яворський (батьки родом зі села Явори) розпочав із вірша свого друга: „Нічого не буває просто так, ні зустріч, ні подія...“ Згадав про зустріч із Ігорем Степановичем, який подарував йому книжку про С. Яворського. Він збирає докази (факти) про підтвердження народження С. Яворського — церковні записи, подарунок у 1698 р. Євангелії з його підписом, святкування 350-ї річниці від народження. Запросив від керівництва села продовжити роботу „круглого столу“. Провести виїзне засідання у 2019 році в Турківському районі.

За підтримки і сприяння Володимира Мельника, ректора ЛНУ імені Івана Франка, профінансовано і видано 2-й том філософських праць С. Яворського. Під час засідання „круглого столу“ присутні змогли оглянути книжкові видання обох філософів і „Вісники філософського факультету“.

Марія АЛЬЧУК

13 грудня 2018 р. на географічному факультеті Львівського національного університету ім. І. Франка (вул. П. Дорошенка, 41) стараннями Географічної комісії НТШ і Львівського відділу Українського географічного товариства відбувся всеукраїнський семінар „Суспільна географія: наукові традиції і сучасні виклики“, присвячений 110-літтю першого завідувача кафедри економічної і соціальної географії університету (1945—1984), фундатора Львівської наукової школи суспільної географії — проф. Опанаса Трохимовича Ващенка (1908—1984). До початку семінару опубліковано його матеріали. У семінарі взяли участь приблизно 60 учених з різних університетських центрів України: Києва, Львова, Харкова, Чернівців, Одеси, Тернополя, Вінниці, Луцька, Рівного, Умані та ін. У доповідях і повідомленнях ґрунтовно проаналізовано наукову і методичну спадщину О. Ващенка, його організаторську діяльність. Визначено його роль у розвитку теорії суспільної географії і картографії (серії карт і атласів західних областей України). Наголошено на підготовці освітянських кадрів у ділянці географії.

Особлива увага була зосереджена на проблемах розвитку географічної науки у найближчій перспективі — до 2030-го року. Зокрема, на викликах постіндустріального та інформаційного суспільства. Особливо на нових підходах до дефініції об'єкта і предмета географічного землезнання. У доповідях наголошено на сучасних парадигмах географії у визначенні її генерального об'єкта — концептуальності та віртуальності. Дискутувалася проблема єдності двох гілок географічної науки — природничого і суспільного землезнання; гнучкої геопросторової організації в умовах 3-D виробництва, її (суспільної географії) гуманізації, соціологізації, екологізації та інформатизації, перетворення у геоінформаційну науку — географічну науку про ноосферу.

На семінарі було прийнято розлогу ухвалу, витяги з якої подаємо далі.

1) У галузі теорії географічної науки:

— поглибити вивчення фундаментального об'єкта географії загалом: провести дискусію на тему, що є цим об'єктом — географічна оболонка чи ноосферована біосфера, яка інтенсивно переростає в ноосферу;

— підтримати думку, що загальним об'єктом географії людини доцільно вважати дослідження суспільства не як єдності продуктивних сил і виробничих відносин, а як антропосфери, що є системою демо-, соціо-, економіко-, техно-, еко-, культуро- та інформаційної сфер;

— предметом суспільної географії вважати геопросторову організацію антропосфери у її системному розумінні. До того ж саму геопросторову організацію антропосфери трактувати як єдність послідовних стадій: взаєморозташування місць локації — наявність просторових зв'язків — формування геопросторових утворень (структур, систем) — функціонування їх із урахуванням змін об'єктів у короткостроковому аспекті та управління ними;

— конкретними об'єктами дослідження суспільної географії слід вважати форми геопросторової організації антропосфери (суспільства). Такими формами є: глобальна (людська цивілізація), зональна (сукупність природних і суспільних зон і підзон), регіональна (зокрема материкова, субматерикова, країнна, особливо великих і середніх держав), субрегіональна і локальна;

— об'єднувальним поняттям зональних, регіональних, субрегіональних і локальних форм пропонується поняття **антропоторії** як певної форми геопросторової організації суспільства (антропосфери), як місця окресленої у просторі земної поверхні специфічної взаємодії людини (суспільства) і природного довкілля з усіма наслідками цієї взаємодії;

2) у сфері реформи освіти в Україні (вищої, спеціальної і середньошкільної), зокрема підтримати і посилити:

— особливо принцип **україноцентризму**, зокрема вивчення місця української географії в європейському і світовому контекстах, збільшення обсягу освітнього матеріалу стосовно України й української діаспори, популяризацію досягнень українських учених у минулому (Г. Величко, С. Рудницький, Ю. Полянський, В. Кубійович, О. Степанів, В. Садовський, О. Ващенко, М. Паламарчук);

— **декомунізації, деколонізації і дерусифікації** географічної освіти і науки, особливо суспільно-географічної;

— теоретизації змісту програм і навчальних посібників (підручників). Зокрема тих, що стосуються впровадження нових понять, термінів, законів і закономірностей щодо геопросторової організації суспільства в умовах третьої і четвертої промислових революцій;

— зміну всієї організації загальношкільної освіти — зі стаціонарної на дистанційно-індивідуальну і мережеву з урахуванням комбінування усього процесу навчання та виховання; інфраструктурного і змістового геопросторового поєднання освітніх та культурних систем;

— удосконалення навчальних планів і програм, зміну дисциплін і тем викладання: у вищій школі з акцентом на вивчення теорії та історії географії, метагеографії, філософських основ географії, географії глобалізованого господарства, геоелектрики, геополітики, геософії та ін. У середній школі варто починати вивчення географії передовсім із краєзнавства, початкової географії України, а закінчувати предметом „Україна у світовому просторі“;

3) у практичній спрямованості суспільно-географічних досліджень:

— зокрема для обґрунтування планів і програм перспективного розвитку соціально-економічних районів України;

— формування ринку землі у межах природно- і суспільно-географічних одиниць;

— для проведення розмежування і змістовного наповнення об'єднаних територіальних громад та науково-методичного обґрунтування розвитку у їхніх межах територіальних комплексних систем охорони природи і ширше — збалансовано соціально-економічного розвитку.

Олег ШАБЛІЙ

1 лютого 2019 р. пражська українська громада вшанувала 100-ліття від народження Олени Рудловчак науковим семінаром, який відбувся у Словацько-українському та інформативному центрі. У семінарі, головним організатором якого була Асоціація українців Словаччини, взяли участь півсотні її друзів, знайомих та учнів.

Модератор семінару М. Мушинка привітав гостей: Світлану Гончаревську — першого секретаря Посольства України у Словацькій Республіці, доньку Олени Михайлівни Марію Духфек-Рудловчак та внука Яна, які прибули з Праги, декана філософського факультету Ужгородського національного університету (далі — УжНУ). Галину Шумицьку, проректора Закарпатської академії мистецтва Наталію Ребрик та директора видавництва „Гражда“ Івана Ребрика.

Про різні аспекти діяльності Олени Рудловчак на семінарі виголосили доповіді Любиця Бабота, Зузана Гангудель, Іван Яцканин, Павло Богдан, Мирослав Сополіга, Ярослав Джоганик, Йосиф Шелепець, Михайло Роман та Микола Мушинка.

Присмною несподіванкою для учасників семінару була презентація 4-го тому „Творів“ Олександра Духновича, над яким О. Рудловчак працювала майже до самої смерті, але так не встигла завершити. Цю роботу на підставі її архіву виконав Іван Ребрик.

4 лютого ц. р. в УжНУ відбулися IV Міжнародні наукові читання на тему „Олена Рудловчак — науковець, педагог, журналіст“.

Гостями були донька Олени Рудловчак та внук. Читання (конференція) розпочалося оглядом Меморіальної кімнати-музею Олени Рудловчак на території філологічного факультету УжНУ. Пленарне засідання відкрили два ректори — головні організатори святкування: від УжНУ — проф. Володимир Смоланка, від Закарпатської академії мистецтва — проф. Іван Небесник.

На Пленарному засіданні зачитано дев'ять доповідей. Відбулася презентація 4-го т. „Творів“ О. Духновича, завершеного І. Ребриком. Галина Шумицька продемонструвала кінофільм „Олена Рудловчак — Дорога додому“.

У трьох секціях „Читання“ було виголошено 16 доповідей.

Крім того, до ювілею О. Рудловчак ужгородці видали окреме число Науково-мистецького часопису „Екзиль“ (2019, ч. 1, 36 с.).

І пражське, й ужгородське відзначення 100-річчя Олени Рудловчак — найвизначнішого українського карпатознавця другої половини ХХ століття, було достойним вшануванням її пам'яті. Збірник матеріалів обох конференцій мав би з'явитися в Ужгородському національному університеті, який ще за її життя надав своїй землянці звання Почесного доктора (Doctor honoris causa) і достойно зберігає її бібліотеку та архів.

Микола МУШИНКА

11 лютого 2019 р. вперше у Львові в Будинку вчених (вул. Листопадового Чину, 6) відбувся форум „Жінка в науці”, організований НТШ спільно з Львівською обласною державною адміністрацією. Він приурочений до Міжнародного дня жінок у науці, який відзначається, за рішенням Генеральної Асамблеї ООН, від 2016 р. Проварила захід заступник голови НТШ в Україні Лідія Бойчишин. Згідно з програмою, виступили із вітальним словом і вручили Подяки за досягнення у розвитку української науки активним жінкам-вченим Львівщини (зокрема і членам НТШ) голова Львівської ОДА Олег Синютка, директор Департаменту освіти і науки ОДА Любомира Мандзій, директор Західного наукового центру НАН та МОН України Олег Зинюк, член Президії НТШ, проректор Львівської національної академії мистецтв Роман Яців. Із теплими словами до присутніх жінок також звернулися ректор Львівського торговельно-економічного університету Петро Куцик, директор Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків із діаспорою Національного університету „Львівська політехніка“ Ірина Ключковська, завідувач кафедри інтелектуальної власності, інформаційного та корпоративного права ЛНУ ім. І. Франка Олександра Яворська та професор цієї ж кафедри Зорислава Ромовська, докторант Львівської національної академії мистецтв Христина Береговська, які поділилися своїм баченням ролі жінки в науковій сфері України, проблем гендерної рівності. Про свій творчий шлях розповіла член Президії НТШ Галина Мідяна, директор Відділення фізико-хемії горючих копалин Інституту фізико-органічної хемії і вуглехемії ім. Л. М. Литвиненка НАН України, а також Оксана Сапеляк, старший науковий співробітник Інституту народознавства НАН України. Репрезентовано просвітницький проєкт „Жінка в науці”, реалізований НТШ за підтримки Львівської ОДА. На інформаційних стендах у фойє Будинку вчених було представлено біографічні відомості та ілюстративний матеріал про жінок-вчених у ділянках хемії, фізики, медицини, етнографії, філології (мовознавства, літературознавства, перекладознавства), дійсних членів НТШ: Роксолану Зорівчак, Оксану Сапеляк, Ярославу Мельник, Олександру Сербенську, Лесю Матешук-Вацебу, Олександру Дацишин, Лідію Бойчишин, Оксану Заячківську, Наталію Хобзей та Мирославу Ковбуз. Також розгорнуто виставку портретів згаданих вчених із мистецької збірки НТШ, намальованих студентами Львівської національної академії мистецтв. Із теплими спогадами про покійних учасниць проєкту Р. Зорівчак та Н. Хобзей виступили Оксана Дзера та Ганна Дидик-Меуш.

Завершилася урочистість музичними виступами членів Музикознавчої комісії НТШ.

Редакція

27—28 лютого 2019 р. з нагоди відзначення 125-річчя від заснування українського гімнастичного товариства „Сокіл” у Львові відбулася наукова конференція „Українська тіловиховна і спортова традиція”, у якій взяли участь науковці зі Львова та Києва. Захід організували і провели: Комісія тіловиховання і спорту імені Івана Боберського НТШ, кафедра олімпійської освіти Львівського державного університету фізичної культури ім. Івана Боберського, Державний меморіальний музей Михайла Грушевського у Львові, Музей визвольної боротьби України, Львівський обласний будинок учителя. Перше та друге засідання конференції відбулося у Музеї Михайла Грушевського у Львові (вул. Івана Франка, 154). Вітальне слово до учасників виголосила співголова першого засідання директор музею Марія Магунь. Першого дня конференції з науковими доповідями виступили: Н. Філевич „Василь Нагірний — видатний галицький громадсько-політичний діяч”; Яю Тимчак „Українське гімнастичне товариство „Сокіл” — „джерело” розвою національної фізичної культури”; С. Кость „Українська військово-політична думка періоду Першої світової війни”; Ю. Тимошенко „Соکیلська діяльність у Галичині міжвоєнного періоду (за матеріалами Центрального державного архіву громадських об'єднань України)”; А. Сова „Співпраця Івана Боберського та Степана Гайдучка в контексті діяльності українського товариства „Сокіл”; І. Процик „Формування української футбольної термінології в практиці діяльності українського сокільства”; А. Гречило „До питання про меморіалізацію площі „Сокола-Батька” у Львові та відновлення її як спортивного об'єкта”; Р. Гавалок „Значення музики в діяльності українських соکیلських товариств Галичини”. В урочистій атмосфері співголова засідання Я. Тимчак, представники родин Боберських та Франка Леся Чабан і Петро Галуцук привітали та вручили посвідчення дійсного члена НТШ А. Сові. Також учасники конференції оглянули експозицію Музею Михайла Грушевського у Львові (екскурсію провела учений секретар музею Софія Легін). Другого дня конференції, що відбулася у Музеї визвольної боротьби України (вул. Лисенка, 23-а), пролунали доповіді О. Круковського „Презентація електронного каталогу заснування та діяльності соکیلських, січових, пластових та стрілецьких товариств кінця XIX — поч. XX ст. (джерелознавчий аспект)”; І Тараса Кузя „Унікальні пам'ятки соکیلського руху у Львівському історичному музеї”. Під час екскурсії музеєм Т. Кузь представив учасникам конференції срібну булаву, яку 11 вересня 1911 р. на І Краєвому здвизі у Львові старшина „Сокола-Батька”, вручила І. Боберському як символ його визнання особливих заслуг перед товариством (на булаві міститься напис: „За труди і заслуги Члени „С.-Б.” 1901—1911”). Окрім того, учасникам конференції було презентовано чотири поштівки серії „Українське тіловиховання” та представлено нові видання, присвячені різним аспектам фізичного виховання і спорту. Комплекти поштівок з автографами учасників конференції передано у фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові та Музею визвольної боротьби України. Зацікавлення подією виявили й вчителі історії України, захисту Вітчизни та фізичного виховання, які прибули з різних куточків Львівської області. Організатори висловлюють щирю подяку директорові сайту „Фотографії Старого Львова” Романові Метельському за медіапідтримку та оформлення поштівок.

Андрій СОВА

28 лютого — 1 березня 2019 р. на запрошення Львівської облдержадміністрації (з ініціативи НТШ) Львів відвідав американський вчений українського походження, інженер, керівник Інституту географії та екології Університету Джона Гопкінса у Балтиморі, директор міжнародних проєктів Інституту водних ресурсів Корпусу інженерів армії США Євген-Зенон Стахів, член Міжурядової групи експертів з питань змін клімату, яка отримала Нобелівську премію миру у 2007 р. З цієї нагоди, а також враховуючи його внесок у вивчення гідрології та розв'язання міжнародних проблем управління водними ресурсами, рішенням Президії НТШ 7 лютого 2019 р. вченому надано звання почесного члена НТШ.

28 лютого у Дзеркальній залі Львівського національного університету ім. І. Франка відбулася урочиста академія вшанування Є.-З. Стахіва. У вступному слові дійсний член НТШ Василь Шендеровський охарактеризував наукові заслуги вченого, пов'язані із розв'язанням проблеми зміни клімату. Голова НТШ Роман Кушнір вручив йому диплом почесного члена Товариства. Опісля Є.-З. Стахів виголосив лекцію „Паризька кліматична угода: пом'якшення чи адаптація?”, поспілкувався із ректором та відвідав музей університету.

1 березня вчений виступив із лекцією „Комплексне управління водними ресурсами та його роль у скороченні бідності” перед студентами і викладачами Національного університету „Львівська політехніка”. На урочистому засіданні Вченої ради НУ „Львівська політехніка” проф. Є.-З. Стахів вручено диплом доктора Honoris Causa університету. По обіді він гостював у Львівському торговельно-економічному університеті. Охочі мали змогу прослухати лекцію вченого про управління водними ресурсами. На вченій раді ЛТЕУ відбулося вручення професору диплома доктора Honoris Causa університету. Урочисті заходи в ЛТЕУ закінчилися святковим концертом у виконанні народної хорової капели „Мрія” та народної капели бандуристок „Галичанка”.

Редакція

5 березня 2019 р. у приміщенні Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (вул. Винниченка, 24) відбувся науковий семінар Історичної комісії НТШ на тему „Конфлікти у містах ранньомодерної Волині та Галичини як соціокультурне явище”. Заслухано чотири доповіді.

Андрій Заяць виступив на тему „Вплив старост на життя міських громад Волині у XVI — першій половині XVII ст.” Поряд із певними позитивами, як-от: турбота зміцнення обороноздатності замків, організація захисту міщан від татарських нападів та підтримка правопорядку, в діяльності старост простежується низка негативних чинників — прагнення підпорядкувати своїй владі міщан, втручання у міські справи і, зокрема, у міське судочинство, спроби збагатитися коштом міщан. Усе це, з одного боку, гальмувало розвиток міського суспільства, з другого — сприяло консолідації та прагненню відстояти свої інтереси.

„Суспільний виступ у Львові в 1576—1577 рр.: причини, керівники, наслідки” — тема доповіді Ольги Гуль. Нерозв'язані проблеми між поспільством та радою Львова досягли кульмінації у 1570-х роках і спричинили масштабний суспільний виступ, основні причини якого полягали в порушеннях функціонування органів влади, численних зловживаннях райців у фінансовій сфері, зокрема недопущенні міських громадян до контролю рахунків. Очоловали міщанську опозицію переважно представники львівських цехів: кушнірі, кравці, боднарі, різники тощо. Найважливішим досягненням конфлікту 1576—1577 рр. стала трансформація зборів громади в окрему інституцію — колегію „сорока мужів”, яка контролювала і впливала на міську раду в ухваленні фінансових рішень.

Наталія Паславська виголосила доповідь „Економічні, соціально-побутові та етноконфесійні причини конфліктів у кравецькому цеху Львова (кінець XVI — початок XVIII ст.)”. Конфронтація в кравецькому цеховому середовищі найчастіше виникала між майстрами (зокрема майстрами-католиками та майстрами-українцями); майстрами та підмайстрами; в середовищі підмайстрів; цехом та ремісниками інших професій, партачами та євреями. Попри виробничу діяльність, цехове життя кравців було інтенсивним та наповненим різними штатними та позаштатними ситуаціями, що призводили до конфронтації на підставі економічного суперництва, соціальних та побутових взаємин, етнорелігійної диференціації в межах цеху та поза ним. Цеховики захищали та відстоювали виробничі і позавиробничі інтереси. Часто в основі професійних конфліктів лежала соціальна чи національно-релігійна складова частина завуальована економічною конкуренцією.

У виступі „Протистояння Юзефа Давидовича та Зельмана Вольфовича в Дрогобичі першої половини XVIII ст.” Марія Гарасимчук на основі джерельних матеріалів розкрила різні аспекти конфлікту між двома впливовими євреями у Дрогобичі. Конфлікт супроводжувався відвертими погрозами фізичного знищення, взаємними побиттями, залученням представників місцевої єврейської громади. Його довготривалість вказує на запеклу боротьбу за політичний та економічний вплив всередині єврейського середовища у той час.

В обговоренні виголошених доповідей взяли участь М. Капраль, Я. Лисейко, М. Литвин, Б. Смерека, А. Фелонюк, Б. Якимович.

Історична комісія

14 березня 2019 р. у Музеї історії Львівського національного університету імені Івана Франка (вул. Університетська, 1) відбувся „круглий стіл” „Українська історична термінологія”, який організувала Історична комісія НТШ за участі Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича

НАН України та ЛНУ ім. І. Франка. Українська історична наука характеризується термінологічним хаосом, браком загальноприйнятої термінології, що є ознакою її кризи. Багато термінів не мають джерельного підґрунтя, заполітизовані, суперечать історичним подіям та явищам, щодо яких вживаються. А тому організатори „круглого столу“ мали на меті актуалізувати обговорення термінологічних проблем в історичній науці, що давно назріли і потребують розв'язання. 25 учасників наукового заходу заслухали чотири доповіді.

Л. Войтович виступив із темою „Проблеми історичної термінології Русі: дружинна держава, феодалізм, князівство, волость, лен, кормління, вотчина“. Вчений конкретизував ці терміни, навів приклади неоднозначного їх вживання в історіографії, представив руські відповідники західноєвропейських бенедиктинців і феодинів (кормління і вотчини) тощо.

Проблеми історичної термінології новітньої доби актуалізував М. Литвин. Ішлося про терміни: окупація, інкорпорація, конфлікт, український визвольний рух, націоналізм, націоналістичний рух, колаборація та ін. Акцентував увагу на практиці вживання у польській історіографії тенденційних означень: „креси“, „Східна Малопольща“. Головний висновок — історичні терміни мають відповідати добі і мовній традиції.

Ю. Осінчук звернув увагу присутніх на церковно-обрядову лексику в науковому дискурсі. Проведено лінгвістичний аналіз слів української сакральної мови, зокрема назв виконавців та учасників богослужіння; назв богослужбових предметів; назв богослужінь, обрядів, священнодій; назв церковних свят, постів.

„Українське термінознавство: вчора, сьогодні, завтра“ — тема доповіді І. Кочан. У ній проаналізовано здобутки українського термінознавства в організаційному (конференції, міжнародна співпраця), науковому (дисертації, монографії), навчальному (підручники, посібники), лексикографічному (термінологічні словники) аспектах, вказано на перспективи та хиби, зокрема відзначено брак дисертаційних робіт та монографій з історичної термінології.

Доповіді викликали жваве обговорення. Роздумами про проблеми військової термінології поділився Б. Якимович, який навів низку прикладів невідповідних термінів, наявних у муштровому статуті та командній мові Збройних сил України. Наголосив на потребі відновлення національних термінологічних традицій першої третини ХХ ст. У дискусії також взяли участь В. Александрович, С. Качараба, О. Павлишин, А. Фелонюк, Л. Хахула, О. Шаблій, Т. Ястремська. Учасники „круглого столу“ дійшли думки про наявність низки проблем у розвитку української історичної термінології, зокрема брак відповідних термінологічних словників. Задля зміни ситуації потрібна тісна співпраця істориків та філологів (термінологів, лексикографів), координація зусиль у цьому напрямку, дотримання єдиних засад у нормуванні термінів та кодифікації, затвердження нової редакції правопису української мови на основі проєкту 1999 р., опертя на історичні джерела під час формування термінологічної бази.

Історична комісія

НАШІ ВТРАТИ

УЧИТЕЛЬ, ЛІКАР, ВЧЕНИЙ, ПАТРІОТ

23 грудня 2018 р. на 95-му році життя померла Анна Юріївна Рудницька, дійсний член НТШ, кандидат медичних наук, доцент кафедри патологічної анатомії та судової медицини Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, лікар-патологоанатом Львівського обласного патологоанатомічного бюро, почесний член Українського лікарського товариства.

Анна Рудницька народилась 9 січня 1924 р. у Львові в сім'ї гімназійного вчителя та письменника (псевдонім — Юліан Опільський) Юрія Рудницького. Рідний брат Анни — студент Львівського університету ім. І. Франка, трагічно загинув у 1942 р., а дядько — Степан Рудницький, відомий вчений, фундатор національної географічної науки, дійсний член НТШ (1901) та Всеукраїнської академії наук, розстріляний у 1937 р.

Після закінчення у 1947 р. медичного факультету навчалась в аспірантурі на кафедрі патологічної анатомії Львівського державного медичного інституту (1947—1949). Згодом працювала на посаді асистента (1950—1963), а далі доцента (1963—1985) кафедри патологічної анатомії та судової медицини цього ж навчального закладу. З 1985 р. — лікар-патологоанатом Львівської обласної клінічної лікарні, з 1996 р. — лікар-патологоанатом Львівського обласного патологоанатомічного бюро.

У 1953 р. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата медичних наук і почала працювати над докторською дисертацією, що присвячена вивченню індукованого патоморфозу захворювань щитоподібної залози. На жаль, з різних причин майже завершену докторську дисертацію А. Рудницька не змогла подати до захисту.

Анна Юріївна була висококваліфікованим лікарем-патологоанатомом, одним із найкращих в Україні фахівцем із патологічної анатомії захворювань щитоподібної залози, виховала плеяду учнів, сьогодні відомих лікарів, науковців, педагогів.

Поряд із широким колом наукових і професійних зацікавлень Анна Юріївна завжди і в усьому займала активну громадянську позицію. Була одним з укладачів Українсько-латинсько-англійського медичного тлумачного словника (1995), першим секретарем Лікарської комісії і дійсним членом НТШ (з 2002 р.), членом Українського лікарського товариства у Львові. Написала низку статей з питань медичної етики, деонтології, історії української медицини, брала участь у відродженні Шпиталю ім. Митрополита Андрея Шептицького „Народна лікарня“. Від 1950 р. А. Рудницька — куратор Музею хвороб людини Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.

Вічна пам'ять про Анну Рудницьку назавжди залишиться у серцях друзів, колег, близьких, учнів і всіх тих, які коли-небудь мали нагоду жити, працювати чи спілкуватись з цією прекрасною людиною.

Володимир БОВК

РОЗМАЇТТЯ СВІТІВ АНАТОЛІЯ СВДІЗІНСЬКОГО

23 січня 2019 р. на 89-му році життя відійшов у засвіти видатний учений, дійсний член НТШ, доктор фізико-математичних наук, професор, почесний доктор Інституту теоретичної фізики ім. М. М. Боголюбова НАН України, догдолітній голова Волинського осередку НТШ Анатолій Вадимович Свідзинський.

Анатолій Свідзинський народився 1 березня 1929 р. у місті Могилеві-Подільському на Вінниччині. У 1945 р. сім'я Свідзинських переїхала до Львова, де Анатолій склав екстерном іспити за десятий клас середньої школи. З дитячих років він захоплювався точними науками, особливо фізикою. 1952 р. закінчив із відзнакою фізико-математичний факультет Львівського державного університету ім. І. Франка. 1956 р. захистив кандидатську дисертацію „Метод функціонального інтегрування в теорії функцій Гріна“, а 1972 р. — докторську дисертацію „Струмові стани в просторово-неоднорідних надпровідних системах“.

У 1956—1960 рр. А. Свідзинський працював у Харківському політехнічному інституті, в 1960—1975 рр. — у Фізико-технічному інституті низьких температур АН України. У 1975—1993 рр. — завідувач кафедри теоретичної фізики Сімферопольського університету. У 1993—1995 рр. — перший ректор Волинського державного університету імені Лесі Українки (нині Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки), від 1993 р. — завідувач кафедри теоретичної та математичної фізики цього університету.

Наукова діяльність вченого пов'язана з дослідженнями в галузі теоретичної фізики. Одержав точний розв'язок моделі Блоха-Нордсика і неаналітичну залежність цієї функції від константи зв'язку та з'ясував природу інфрачервоних розбіжностей у квантовій електродинаміці. Розв'язав кількома способами задачу про струмові стани в контакті надпровідник-звичайний метал-надпровідник. Побудував (з В. Галайком і В. Слюсаревим) теорію струмових станів у надпровідних контактах в області температур, близьких до критичної. Розробив теорію надпровідних контактів. Дослідив широке коло проблем, пов'язаних із атомною енергетикою, зокрема дав обґрунтовану оцінку апостеріорних імовірностей різних типів аварійності. Автор близько 100 публікацій в галузі теоретичної фізики, 10 монографій та підручників, а також праць з теорії релігії, культурології, націології, філософських проблем природознавства та історії. Високо оцінені фізиками його „Математичні методи теоретичної фізики“ у двох томах (ця фундаментальна монографія витримала чотири видання, останнє 2009 р.) і „Мікроскопічна теорія надпровідності“ (2011).

На початку 1990-х рр. А. Свідзинський глибоко аналізує питання культурології і обґрунтовує ідею про культуру як феномен самоорганізації ноосфери. Підсумком його досліджень у цій царині став вихід монографій „Самоорганізація і культура“ (1999) і „Синергетична концепція культури“ (два видання, 2009 і 2013 рр.).

Наукова ерудиція професора Свідзинського, глибока обізнаність у питаннях філософії, історії, мистецтва, літератури поєднувались із активною громадською діяльністю. Наприкінці 1980-х рр., під час дискусії щодо доцільності будівництва атомної електростанції в Криму А. Свідзинський переконливо довів небезпеку від реалізації цього проєкту і від нього врешті відмовились. Глибоко осмислював проблеми українського національного відродження, зокрема опублікував працю „Це складне національне питання“ (1994). Він був головним редактором громадсько-політичного часопису „Розбудова держави“ (2001—2005), заступником голови фундації Олега Ольжича.

А. Свідзинський значну увагу приділив аналізу й популяризації поетичної творчості Володимира Свідзинського, зокрема видав книжку „Я виноград відновлення у ніч несучи...“: Володимир Свідзинський — творець прекрасного“ (2003). Сам Анатолій Вадимович виявив своє літературне обдарування у книжці „Роки й обличчя: новели“ (2015), його твори публікувались на сторінках журналів „Дзвін“ і „Сучасність“.

Масштабна діяльність Анатолія Свідзинського відзначена званням „Заслужений діяч науки і техніки України“ (2010), орденом Архистратига Михаїла за заслуги перед Українською Помісною Православною Церквою (1999), Почесною грамотою Верховної Ради України „За особливі заслуги перед українським народом“ (2004).

Колеги та учні вдячні Анатолію Свідзинському за незабутнє спілкування і зберігатимуть найсвітліші спогади про нього.

Роман ПЛЯЦКО

ЗМІСТ

Україна в умовах російської агресії	
Проблеми державотворення в умовах гібридної війни з Росією.— Володимир Парубій	1
Релігійна ситуація та порушення свободи віросповідання на окупованих територіях	4
Донецчини (2014—2018).— Ігор Козловський	7
„Мовна“ поліція чи мотивовані ентузіясти? (або „руський мир“ в умовах Києва, Одеси та інших великих міст). Волинь воююча і мирна. Наші угро-фіни (про патріотів України угро-фінського походження).— Сергій Лашенко	11
3 поточного життя НТШ	
Загальні звітні збори Наукового товариства ім. Шевченка в Україні.— Андрій Фелонюк	11
Привітання Національної академії наук України та її президента Бориса Патона із	15
100-літніми ювілеями.— Роман Кушнір	15
3 перспективи десяти років: конференції пам'яті Володимира Вуйцика.— Андрій Фелонюк	17
Наукове товариство ім. Шевченка в Канаді: підсумки праці за 2018 р.— Дарія Даревич	18
Засідання ради НТШ.— Редакція	19
З'явився друком ССЛХХІ том „Записок НТШ“.— О. А.	20
Презентація книжки Аскольда Лозинського.— Олександра Кендус	22
Статті та повідомлення	
Шевченко в українській вічності.— Михайло Шалата	30
Тризуб як державний символ України (до 100-річчя утвердження).— Андрій Гречило ..	34
Ідея української соборності в суспільному житті австрійської Галичини в 60-х рр.	36
XIX — на початку ХХ століть.— Ігор Райківський	43
Об'єднання Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республі-	49
ки: обставини та наслідки.— Олег Павлишин	55
ЗУНР у символічному просторі Львова.— Зоя Баран	59
Українці Кубані: історія і національно-культурний процес.— Надія Супрун-Яремко ..	61
Козаки й Московія (до 400-річчя походу Сагайдачного на Москву).— Іван Сварник ..	68
Микола Левитський і Галичина (до 160-річчя від народження).— Степан Гелей	73
Сучасні соціальні та екологічні стратегії розвитку кооперативного сектора економіки.—	
Сергій Семів	80
Етнографічні заповідники на Гуцульщині, Бойківщині, Лемківщині: їх роль в збе-	
реженні етнокультурної спадщини.— Степан Стойко	89
3 архівної полиці	
Єжи Гедройц — видатний політик-інтелектуаліст, видавець, редактор і поборник	
справедливого розв'язання проблеми польсько-українських взаємовідносин.—	
О. Купчинський	98
Наукова праця Омеляна Прицака у Львівському відділі Інституту історії України	
Академії наук УРСР у 1940 році.— Андрій Фелонюк	100
Наші славні НТШівські ювіляри	
Олександра Сербенська.— Василь Лизанчук	102
Ярослав Ганіткевич.— Зиновія Служинська, Олександра Служинська	104
Олег Купчинський.— Андрій Гречило, Андрій Фелонюк	106
Оксана Франко.— Петро Шкраб'юк	107
Богдан Лукіянець.— Тетяна Крушельницька, Роман Пляцко	109
Огляди нових книжок, рецензії	
Gienza j. Cerkwie i ikony Łemkowszczyzny.— Rzeszów, 2017.— 656 s., il.— Володимир	
Александрович	111
Наш герб. Українські символи від княжих часів до сьогодення. Альбом / Текст А. Гре-	
чило; упоряд., заг. ред. Б. Завітій.— Київ: Родовід, 2018.— 400 с., іл.— Іван Сварник ..	117
Ганна Дидик-Меуш. Комбінаторика української мови XVI—XVIII століть: теорія,	
практика, словник / Наукове товариство ім. Шевченка, Інститут українознавства	
ім. І. Крип'якевича НАН України.— Львів, 2018.— 688 с.— Наталія Пуряєва	118
Слов'янський світ Олафа Брока: Збірник за матеріалами доповідей семінару до	
150-річчя від дня народження першого проф. слов'янських мов Університету	
Осло / НТШ, Ун-т Осло, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України;	
ред. Т. Льонгрен, Н. Хобзей.— Львів, 2018.— 264 с.— Галина Сікора	115
Василина Проскурняк. Суспільно-політична та наукова діяльність Осипа Маковея.	
Монографія. Біобібліографічний покажчик / Наук. ред. Б. Якимович.— Львів,	
2018.— 334 с.— (Серія „Українознавча наукова бібліотека НТШ“. Ч. 49).— Алла	
Середяк	117
Петро Білоніжка. Геохімія біосфери.— Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018.— 182 с.—	
Орест Матковський, Михайло Павлуць	118
Львів епохи Євгена Озаркевича / За ред. О. Заячківської у співпраці з Л. Матешук-	
Вацебою, О. Стадник-Миколів та ін.— Львів, 2018.— 122 с.: іл.— (незалежний	
культурологічний часопис „І“, Ч. 91).— Іван Сварник	120
Збірник праць: том 11. Архів Тернопільщини / Тернопільський осередок Наукового то-	
вариства ім. Шевченка, Державний архів Тернопільської області / Відп. ред. М. Ан-	
дрейчин; ред. тому Ф. Полянський, Е. Бистрицька.— Тернопіль: ТОВ „Терно-граф“,	
2018.— 336 с.; іл.— Ірина Федорів	121
Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873—1940): Історично-	
філософська секція: дійсні члени: бібліогр. покажчик / Уклад. Л. Оленич, кер. про-	
екту й наук. ред. В. Вітенко.— Тернопіль, 2017.— 272 с.— Михайло Андрейчин	122
Г. М. Возняк, Н. В. Бабій. Володимир Левицький — основоположник української	
математичної культури / Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шев-	
ченка.— Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2018.— 152 с., іл.— Василь Тадев ..	
Шаблій О. І. Суспільна географія. Кн. 3. Проблеми теоретичних досліджень, геогуманісти-	
ки, географічної освіти.— Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2017.— 562 с.— Степан Гелей	122
Платон Третяк, Юрій Черневий. Ріст дерев карпатських лісів (у басейні ріки Дністер).—	
Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2018.— 236 с.— Лідія Тасенкевич	123
Конференції, симпозиони, академії	
Хроніка наукових і громадсько-культурних подій: Марія Альчук, Олег Шаблій,	
Микола Мушинка, Андрій Сова, Редакція, Історична комісія	125
Наші втрати:	
Учитель, лікар, вчений, патріот.— Володимир Вовк	130
Розмаїття світів Анатолія Свідзинського.— Роман Пляцко	131

„ВІСНИК НТШ”

Інформаційне видання Світової ради Наукових товариств ім. Шевченка. Інформує про життя Товариства в Україні та діаспорі. Популяризує здобутки незалежної української науки. Змагає до відновлення історичної пам'яті, акумульованої в творчості національної еліти минулих поколінь. Виступає речником духовного відродження Галичини та усієї України, розбудови інтелектуальних сил українського народу в душі традиції, яка плекалася в Товаристві упродовж XIX і XX століть.

Часопис засновано в березні 1991 р.

Реєстраційне свідоцтво:

ЛІВ № 089 від 28 лютого 1994 р.

Відповідальний редактор:

Степан ГЕЛЕЙ

Редакційна колегія:

Борис БІЛИНСЬКИЙ,
Михайло ГЛУШКО,
Юрій ДИБА,
Микола ЖЕЛЕЗНЯК,
Анатолій КАРАСЬ,
Олег КУПЧИНСЬКИЙ,
Роман КУШНІР,
Микола ЛИТВИН,
Роман ПЛЯЦКО,
Леонід РУДНИЦЬКИЙ,
Ігор СТАСЮК,
Ростислав СТОЙКА,
Андрій ФЕЛОНЮК,
Олег ШАБЛІЙ

Мовний редактор та коректор:

Олександра САВУЛА

Технічна редакція і оригінал-макет:

Владислав БАРТОШЕВСЬКИЙ

Адреса редакції:

79013, Львів,
вул. Ген. Чупринки, 21

Адреса для листування:

79005, Львів,
вул. Винниченка, 24
Телефони: (032) 276-51-55,
(032) 276-04-97

e-mail: ntsh@mail.lviv.ua
ntshoffice@gmail.com
http://www.ntsh.org

Підписано до друку 26.03.2019.
Формат 60 × 84 1/8. Друк офсетний.

Умов. друк. арк. 13,02.

Тираж 800 прим. Ціна договірна